DAVID AND SYLVIA STEINER YIZKOR BOOK COLLECTION

STEVEN SPIELBERG DIGITAL YIDDISH LIBRARY
NO. 14112

Zabolotov Memorial Book

THE NEW YORK PUBLIC LIBRARY – NATIONAL YIDDISH BOOK CENTER
YIZKOR BOOK PROJECT

NEW YORK, NEW YORK AND AMHERST, MASSACHUSETTS

THE STEVEN SPIELBERG DIGITAL YIDDISH LIBRARY PROVIDES
ON-DEMAND REPRINTS OF MODERN YIDDISH LITERATURE

MAJOR FUNDING FOR THE
YIZKOR BOOK PROJECT WAS PROVIDED BY:
Harry and Lillian Freedman Fund
David and Barbara B. Hirschhorn Foundation
David and Barbara Margulies
The Nash Family Foundation
Harris Rosen
David and Sylvia Steiner
Ruth Taubman

Original publication data

TITLE	ʾIr u-metim : Zabolotov ha-meleʾah yeha-harevah / [ha-meśimah yeha-bitsuʿa, Meʾir Henish, G. Kresel].
IMPRINT	880-02 Tel-Aviv : Yotsʾe Zabolotov be-Erets-Yiśraʾel uva-Amerikah, 709 [1949]
DESCRIPT	218 p. : ill. ; 22 cm.
SUBJECT	Jews -- Ukraine -- Zabolotov -- History. Zabolotov (Ukraine) -- Ethnic relations. Holocaust, Jewish (1939-1945) -- Ukraine -- Zabolotov.
ADD'L NAME	Henisch, Meʾir, b. 1883. Kressel, Getzel, 1911-

THIS BOOK MEETS A.N.S.I. STANDARDS FOR
PAPER PERMANENCE AND LIBRARY BINDING

PRINTED IN THE U.S.A.

Herbert Allunger
4712 HOMER AVE
SUITLAND, MD 20023

ZABOLOTOW, GALICIA

עִיר וּמֵתִים

זַבְּלוֹטוֹב הַמְּלֵאָה וְהַחֲרֵבָה

אַ_מתּנה, דער ניכטע „קרנצי" ווטרמן,
גדנק_ספר, פּהיטת קינדר, ווייב_מאַן.
געגבן דורך אנקל אַברהם הכהן קיט.

תּל_אַביב אים חודש מרחשון יאר תשי׳.

יוצא לאור על־ידי יוצאי זבלוטוב בארץ־ישראל ובאמריקה

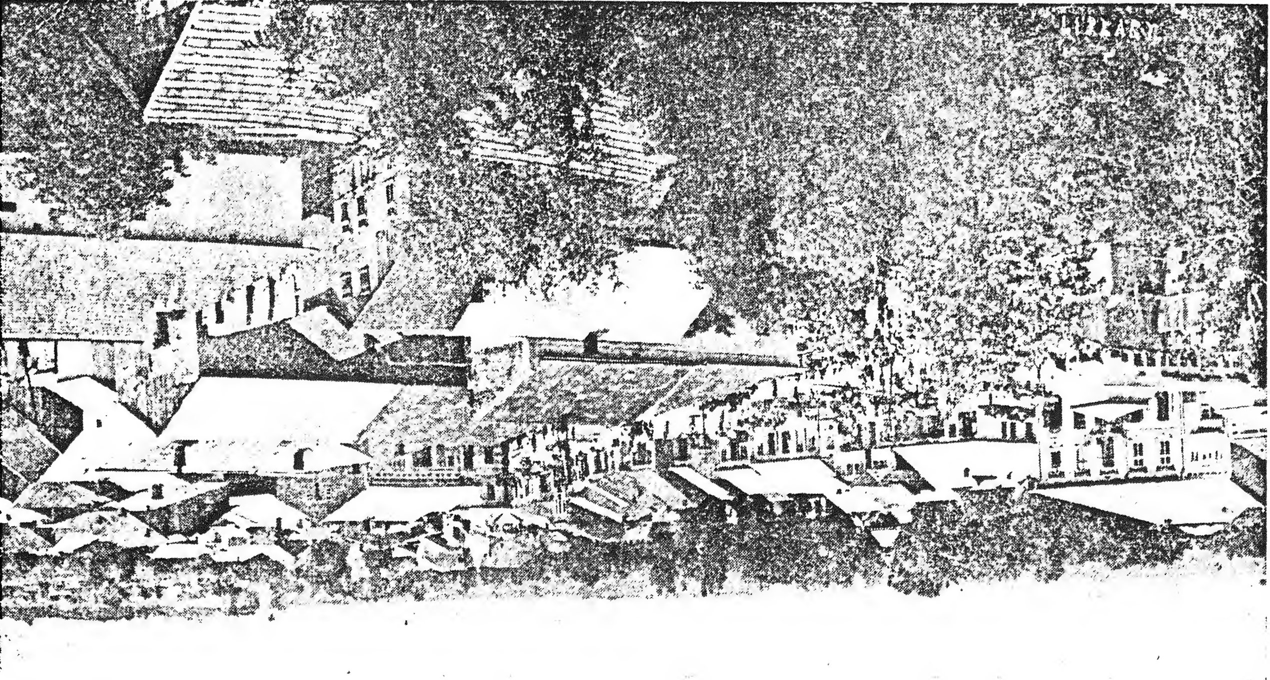
תש״ט תל־אביב 1949

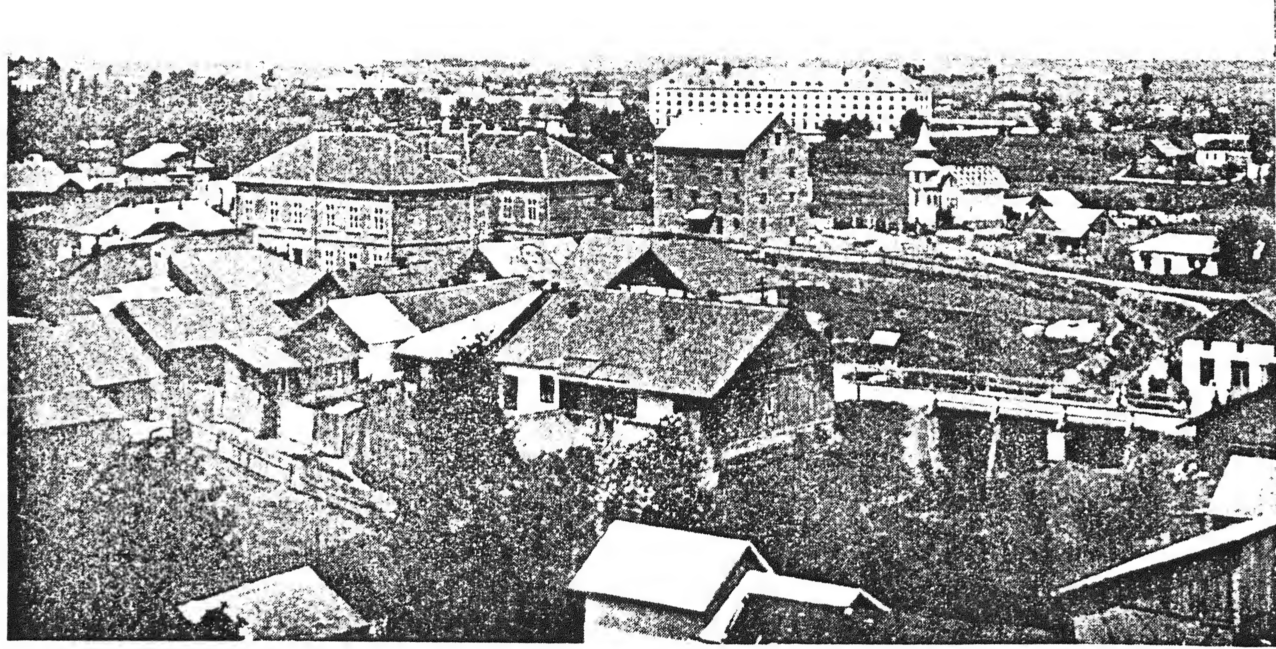
דפוס קואופ. „אחדות" בע"מ, תל־אביב

תוכן הענינים

תמונות:

זבלוטוב. מראה העיר. הפרבר דמיטש וראשיתי — הג׳שר׳

עם הספר

בכינוס יוצאי עירנו, שנתקיים בתל־אביב בזאת־חנוכה תש״ו, ביום־השנה הרביעי ל„אקציה" הראשונה בזבלוטוב, הוחלט על הוצאת קובץ, שיכיל את הקורות שעברו על קהלת מולדתנו זבלוטוב עד לימי קצה המר. בני עירנו באמריקה סמכו ידיהם על ההחלטה וסייעו הרבה במימון הוצאת הספר.

המשימה והביצוע הוטלו על מאיר הניש וג. קרסל, המביאים עתה את הקובץ לרשות הרבים ולפניהם.

רבים היו המכשולים והעיכובים בהוצאת תכנית זו לכלל פועל. רבים לא נענו — ובכללם גם אלה שהבטיחו את השתתפותם. לזה נוספו ימי המלחמה ורוב הטירדות של המביאים לבית הדפוס, שלא תמיד יכלו להיפנות לענין הספר.

ודאי שיש ליקויים במסירת תולדות עירנו וכן מצויות פגימות לא מעטות בחוליות חשובות. אולם, לצערנו, לא היה לנו — פרט לרשומותיו של ר׳ אברהם קייש— חומר היסטורי שיטתי אחר מעברה הרחוק של עירנו, שיהא בו למלא ולהשלים את החסר.

הספר יוצא בשתי הלשונות — עברית ואידיש — לפי בקשתם של בני עירנו באמריקה, שהראו במשך כל הזמן התענינות יתירה במפעל זה, ומהם ביחוד ר׳ ישכר טוי ז״ל, שנפטר בעת העיסוק בספר ולא זכה עוד לראותו ויבדל ממנו לחיים טובים וארוכים ר׳ זונדל שיינהורן.

לא זכינו להציב ציון לעברה של קהלתנו בעוד רוב בניה בזבלוטוב בחיים. ומשנעשה הדבר במידת־מה לאחר שהצורר עשה בהם כלה, יהא הספר יד ושם לכל הקדושים והטהורים בקהלת זבלוטוב — בין שנפקדו כאן ובין שלא נפקדו — שהיוו את החוליה האחרונה בשרשרת הארוכה והרצופה בתולדותיה.

פתיחה

זכות גדולה היא לעירנו החרבה, שנותר לנו אחד יחיד ומיוחד, שהוא אוצר בלום של זכרונות לקורות העיר ותושביה במאה וחמישים שנה האחרונות — הלא הוא ר' אברהם קייש, מחבר הזכרונות והקורות שלפנינו.

הוא זקן העיר שנותר לנו לפליטה, ולא רק במובן ובמשמעות הגיל, אלא — והוא העיקר — בתורה ובחכמה, ומה שחשוב להצלת זכרונות עירנו — ממש פינומן בהעלאה מתהום הנשיה זכרם של עשרות עשרות משפחות ובתי אבות על צאצאיהם וסעיפיהם המרובים, הפזורים על פני העולם כולו. הוא עשה במיטב יכלתו לשם העלאת עשרות ומאות דמויות של בני העיר על כל סוגיהם, משל אתה מטייל ברחובותיה של זבלוטוב, סר לכל בית, פוקד זכרם של בעלי הבתים שהתחלפו במשך כמה דורות, אגב שילוב מאורעות זוטא ומאורעות גדולים, שנחרתו עמוק עמוק בלב הרושם.

ודאי תשים לבך הקורא, כי היקפו של הפוקד הוא רב ממדים. כל שכבות בני העיר יקרים וחביבים עליו, ועל כל סוגי התושבים מתוח קו של חיבה ל„מה שהיה" ואיננו עוד, להווי רוחש חיים ושופע תום יהודי שנגדע בעטיו של אותו רשע ימח שמו.

דבר שאין צורך להיאמר, שלא הכל נפקד בסקירה שלפנינו. לא שיערנו כולנו, ובכללם בעל הזכרונות ר' אברהם קייש, כי זבלוטוב תימחה מספר החיים ולא שמנו אל לבנו במיוחד לזכור לדורות באים את שרידי העבר. רק בזמן העיסוק בחיבור העלה המחבר לפנינו דמויות העיר החיות לפניו. וראה זה פלא — אף שנעשה הדבר באקראי, ולאחר עשרות שנים של ישיבה מחוץ לזבלוטוב, הצליח הוא לפקוד מרבית תושבי העיר, בהגיעו כמובן עד דורו וקצת בסמוך לו, היינו עד ראשית המאה העשרים. וזאת לכל שימצא פגם וחסרון בבית־אב או בחוליה, שכן כל המצוי כאן הוא בבחינת אוד מוצל מאש. דורנו אנו, ודאי ידע לטוות ולרקום כל אחד לכשעצמו את המשכה של מסכת הזכרונות, אם לעצמו ואם לבאים אחריו.

את היסוד והעיקר הניח ר' אברהם קייש בזכרונות־היקר שלפנינו.

כשם שלא הניח דבר גדול וקטן מהנעשה בזבלוטוב והאצור בזכרונו הטוב, כן לא טרח לרשום על עצמו קצת פרטים ביוגרפיים, ונמלא בבא מן המקצת חסר זה.

הרישום הראשון של נער בזבלוטוב מר' אברהם קייש היה מיוחד במינו. בשנים הראשונות לאחר המלחמה העולמית, ואנו על סף בית המדרש הישן — וברגל אחת לקראת היציאה מסף זה אל העולם הבלתי־מודע עדיין,

אל תנועת התחיה והלאום. עדיין הומה הרחוב בהמולת הצהרת בלפור ואישורה בסן רימו, והנה נקלע אותו נער באחד הימים לבית המדרש העירוני, והוא מלא וגדוש, והקהל, כולו קשב לנואם מעל הבמה. שם עומד יהודי מגודל, רב מדות, בעל זקן יורד על מדותיו והוא מטיף בהתלהבות יתירה על ארץ־ישראל וישובה, תוך שילוב של שפע דברי רז״ל ולמרבית הפלא מדברי משוררנו רח״ן ביאליק — והכל בעל פה וברהיטות. ופלא על פלא — הנואם־הדורש אינו „מגיד״ ציוני שאומנותו בכך, אלא יהודי אמיד, סוחר נודע בכל הסביבה ואף מחוצה לה, חסיד אדוק ומופלג — — —

בזה נתגלה ר׳ אברהם קייש לראשונה לכותב הטורים האלה.

הוא כבר לא היה באותם הימים תושב זבלוטוב, אולם זבלוטוב זכרה יפה יפה את בן עירה זה, שהצטיין עוד בילדותו בסגולות יקר הן בתורה והן בעסקנות ציונית, בימים ובשנים שעדיין היתה זו בבחינת מינות, ואסורה לבוא בקהל.

נולד ביום ב׳ באייר תרכ״ו (1866), ולמד אצל טובי המלמדים בזבלוטוב בין השאר אצל ר׳ אפרים פונד ואח״כ אצל ר׳ משה יהודה קרסל ור׳ מנחם מעהר. שנים האחרונים — לומדים מופלגים שעסקו בלמלדות גבוהה לאחר שירדו מנכסיהם — השפיעו עליו ביותר. ואם ידע ר׳ משה יהודה לכוון לצד למודי גפ״ת ידע ר״מ מעהר לקרוע צוהר לעולם ההשכלה ולא הקפיד אם „סרחו״ תלמידיו ולמדו כתב ולשון ועסקו בחכמות חיצוניות (בנו זאב מעהר הוציא בוינה תרפ״ב קובץ „ספורים וציורים״). לאחר שהריח ריח ההשכלה למד בהסתר פנקסנות לפי שיעורים בכתב ומצא פרנסתו לאחר נשואיו בהנהלת פנקסים בבתי חרושת לנסירת עצים שבסביבי גליציה ובוקובינה. לימים עמד ברשות עצמו והיה מסוחרי־עצים החשובים בגליציה, שמצודתם פרושה גם בחוץ־לארץ.

והנה הסוחר ר׳ אברהם קייש היה בשנות התשעים למאה העברה אחד הראשונים שהתמסר בלב ובנפש לרעיון הציוני־הלאומי. היה מפעילי „אהבת ציון״ בטרנוב ואחד המסייעים העיקריים לר׳ פייבל שרייאר וד״ר אברהם זלץ — ראשי החברה, מראשוני הנלווים בגליציה תחת דגלו של הרצל ועושה נפשות לרעיונו בחוגי הסוחרים והחסידים, מפעילי „המזרחי״ וזמן מה נשיא „המזרחי״ בסטניסלוי ומתכן כל ימיו תכניות להתנחל בארץ־ישראל עד שהוא מבצע דבר זה בשנת תרפ״ד, בה הוא עולה לארץ־ישראל ומשתקע בה. כאן הוא עוסק בסחר עצים ומהראשונים בתל־אביב המפתח ענף־מסחר זה לממדים גדולים ורחבים, בעלי קשרים עם חו״ל, ויחד עם זה נתון בראשו ורובו לעסקנות צבורית בתחומי „המזרחי״, התורה והלימוד (לרבות הספרות העברית החדישה — ובפרט השירה) שהם מעייניו כל הימים. שכן אין הספר מש ממנו בכל עיסוקיו המרובים.

בשנים האחרונות, עת נחרב עליו ביתו המסועף בחוץ־לארץ, הסתלק ממסחרו ועסק ברוב חריצות ושקידה בעסקי זבלוטוב החרבה ובעולים השרידים שהגיעו לכאן. במרץ עלומים הוא שוקד על ליכוד יוצאי עירנו ואף כאציל על כולנו מהודו בכל כינוס ואסיפה. דבריו השקולים והמתונים נכנסים ללב ואף בחוגי יוצאי עירנו באמריקה רבה השפעת קסמו האישי. אף קובץ זה ספק אם היה יוצא לכלל פועל אילולא זירוזו ועידודו שאינם יודעים ליאות, שבכל שעה ובכל עת הוא מוכן ומזומן לכתת רגליו לקרוב ולרחוק. וכל אימת שאתה רואה אותו מהלך ומטייל ברחובות תלאביב, ניצבת לפניך דמות סמלית קולקטיבית של עיירתנו שהוצבר בה כל הטוב והנעלה של הדורות האחרונים בזבלוטוב — קהילת מולדתנו שאיננה עוד.

ג. קרסל

אברהם קייש

ברחובות עיר

אדמו״רים ורבנים

מהרבנים הראשונים בזבלוטוב והראשון לשושלת האגר היה ר׳ דוד (דודקי) בנו של הרב הצדיק ר׳ מנחם מנדל מקוסוב — מייסד שושלת הרביים והרבנים לבית האגר במדינות גליציה, בוקובינה ועוד ומחבר הספר „אהבת שלום״. אף ר׳ דוד חיבר ספר ושמו „צמח דוד״.

אשתו של ר׳ דוד היתה הרבנית פסי לאה, בתו היחידה של הרב הצדיק המפורסם ר׳ משה ליב מסאסוב. החסידים היו מספרים כי הרב קרא לבתו בשם פסי לאה על שום הרמז בראשי התיבות של שמה: „פ״ל״ — „פסח לעתיד״, היינו, לפי דרש חז״ל: בניסן שפסח בו נגאלו בני ישראל ועתידין להגאל בו. ועוד מספרים החסידים: הרב הצדיק ר׳ מאיר׳ל מפרמישלאן היה זמן מה תלמיד היוצק מים על ידי הצדיק ר׳ מ״ל מסאסוב. עתים שהעוזרת המשרתת לא היתה בבית היה התלמיד ר׳ מאיר׳ל מיישן את התינוקת פסי לאה ומפזם לה נעימת ערש שקטה ונוגה. לימים היה ר׳ מאיר׳ל נוהג לשאול מכל אנשי זבלוטוב שבאו אצלו לקבל ברכות — בשלומה של פסי לאה וביקש למסור לה דרישות שלום בשמו.

ר׳ דוד ואשתו פסי לאה היו מפורסמים בצדקתם ושופעים ברכות. יום יום היו באים אנשים, נשים וטף לעשרות ולמאות מזבלוטוב וסביבותיה הקרובות והרחוקות לדרוש רפואות וישועות ודפקו על דלתותיהם. היו שחיכו ימים רבים לתורם להתקבל. מצבם הכלכלי היה בכי טוב. ה„פדיונות" עלו מדי יום ביומו לסכומים ניכרים. אולם הכסף כבולעו כן פולטו. הידים פתוחות, גדושות ורחבות לכל דכפין מקרוב ומרחוק עד שבסופו של יום נשאר הכיס ריק מכל פרוטה. משום כך היה הבית זקוק להקפות אצל החנוני, הקצב וכו׳, וצרכי השבת סופקו על מנת לשלם בשבוע הבא. רבה היתה השפעתו של ר׳ דוד על החסידים במידות ובמעשים, אהבת תורה וישראל. לאחר פטירתו ירשה הרבנית פסי לאה את כסא הרבנות. היא קבלה „פתקאות", השפיעה ברכות כמו בחיי בעלה וחסידים נהרו אליה כשם שבאו אצל ר׳ דוד.

ר׳ דוד ואשתו נתברכו בארבעה בנים ושתי בנות. הבכור ר׳ יעקב (יעק׳לי), השני ר׳ מנחם („מנדלי"), השלישי ר׳ צבי („הירשלי"), הרביעי ר׳ מיכאל („מיכלי"), בת אחת היתה הרבנית, אשתו של הרב הצדיק ר׳ איצילי בבוהוש ברומניה. השניה היתה אשתו של הרב ר׳ דוד באב"ד, רב מפורסם מחבר „מנחת חינוך". ר׳ דוד ואשתו נפטרו ונטמנו בזבלוטוב.

הרב השני בזבלוטוב היה ר׳ יעקב (יעק׳לי) — הבן הבכור של ר׳ דוד. היה בעל צורה, הדרת פנים וזקן נאה יורד על מדותיו. הצטיין בשיחותיו ובתורותיו. כמו לבית הוריו באו אף אליו חסידים למרבה והוא העניק להם ברכות, סגולות ורפואות ויש אומרים גם קמיעות. אחד ממעריציו — דן פישר מכפר לוקאביץ בבוקובינה — הביא לו מנחה מיוחדת במינה — כרכרה רתומה לשני סוסים לבנים יקרים ביותר. סיפרו החסידים כי תשורה זו ניתנה לרבי כגמול הברכה שהשפיע על אשתו העקרה שילדה. באותה כרכרה השתמש הרבי בטיוליו מחוץ לעיר להנאתו או בנסיעותיו לדרכים קרובות ורחוקות לשם ביקור אצל חסידיו. רגיל היה לבוא לחסידיו בערים ובעיירות ביום החמישי בערב, לשבות ולעשות בעיר עד יום החמישי הבא. גדולה היתה השמחה בהיכנס הרבי לעיירה. מעריציו יצאו

לקראתו כמה פרסאות ברגל ובכלי רכב. הבחורים יצאו לקראת הרבי ואבוקות לפידי אש בידיהם, רצים היו לפני כרכרתו וקוראים „ויוואַט! הרבי נכנס לעיירתנו". בהמונים נתקהלו ונתקבצו חסידים מכל הסביבה על מנת לשמוח עם הרבי. בהיכנס הרבי בשעת התפלה היו עומדים צפופים מחוסר מקום, אולם לשיא הצפיפות הגיעו בסעודות שבת. השולחנות היו ערוכים מאכלים ממאכלים שונים ובפרט „קוגל" (מיני פשטידה) ובקבוקי יין ויי"ש לרוב. שמחים היו הלבבות, פתחו בניגונים וסיימו בריקודים. כמו כן היתה השמחה שרויה בכל ימי השבוע שהרבי התארח בעיר. כמובן שהפדיונות והפתקאות שפעו לרוב. גם הרביים מקוסוב, כשבאו לבקר חסידיהם בזבלוטוב התנהגו בקבלת פני הרבי בזבלוטוב כשאר החסידים והשמחה היתה שרויה במעונם של הרביים והחסידים גם יחד.

הרב השלישי בזבלוטוב היה ר' מנחם (מנדלי) בנו היחיד של ר' יעק'לי, שעלה על כסא הרבנות עם פטירת אביו. אשתו היתה הרבנית „ניכאלי". הברכה היתה שרויה בביתם בבנים ובבנות — חמשה בנים ושלש בנות נולדו להם. הבכור ר' דוד'ל נשא בת בעל־אחוזה עשיר בכפר ויסלקאוויץ במחוז טרנופול. האחוזה היתה רחבת ידים בת אלפי מורגים שדות, עצים ומשק חקלאי גדול. ר' דוד'ל ירש אחוזה זו לאחר מות חותנו (אשתו בת יחידה היתה להוריה), הצליח בעבודתו עבודת החקלאות ונעשה בעל רכוש והון גדול. התנהג בביתו כנכד רביים, קיים מצוות הכנסת אורחים ביד רחבה ותמך בבית אביו ואחיו והיה נודע לעושה צדקה וחסד.

הבן השני של ר' מנדלי — ר' משה, ירש כסא הרבנות בזבלוטוב לאחר פטירת אביו. השלישי ר' אייזיק נשא בת יהודי עשיר בברדיטשוב וגר בבית חמיו לאחר הנשואין. הרביעי ר' יוסי, נשא בת הרבי בטיסמניץ ונעשה לרב שם לאחר פטירת חותנו. קבל פתקאות ופדיונות. החמישי ר' גרשון, למדן מופלג, עלה על כסא הרבנות בעיר טלוסטא (טויסט) ואנשי העיר שבעו ממנו רוב נחת בשל שקידתו בתורה. חתנו הראשון של ר' מנדלי — נושא בתו הינדה'לי — היה הרב ר' ישראל ברגר, רב בפרובוז'נה בגליציה. היה למדן גדול, דרשן מצוין וחיבר ספר. בנו ר' משה היה גר

בסטאניסלוי. בתו השניה נישאה לבנו של ר׳ חיים וואלפראם, יהודי פשוט, סוחר וחנוני.

בימי הרביים הראשונים ותחילת ימי ר׳ מנדלי היתה זבלוטוב בבחינת „ליהודים היתה אורה, שמחה וששון ויקר״. רב היה המון דורשי ברכות הרביים ופרנסתם של בעלי בתי המלון, מסעדות והחנונים היתה מצויה בכבוד. אף הגבאים, העוזרים, המשרתים ובני ביתם שבעים ללחם. מחצר בית הרביים, שעמד בטבורה של העיר לא פסקו קולות זמרה, ששון וחדוה ובפרט ביומי דפגרא, שהשפיעו רוב טובה על העיר ותושביה.

הוסיפו לברכה והשמחה הגבאים שהובאו לחצר הרביים.

הגבאי הראשון היה ר׳ לוי סלפטר, איש גבה קומה, בעל הדרת פנים וזקן ארוך לבן יורד על מדותיו. היה בבחינת תלמיד חכם שקשה היה למצוא רבב על בגדיו, שכן היו תמיד צחים ונקיים. הוא שימש בקודש אצל ר׳ דודקי וזמן קצר אצל ר׳ יעקה׳לה. הצטיין בסיפורי צדיקים וחסידים שסיפרם ברוב חן ויופי. אשרי מי ששמע אותם. בנו ר׳ שלמה, יודע ספר, גברתן, שימש אצל ר׳ מנדלי בדמיטש במשך כל ימי רבנותו. בנו ר׳ אליעזר, יודע ספר ונגן הצטיין בנעימותיו השובות לב במסיבות „השולחנות״ של ר׳ מנדלי דמיטשר. הוא נטש את זבלוטוב והלך לאמריקה. אחיותיו הלכו אף הן לאמריקה. אחרי פטירת ר׳ לוי שרת בקודש ר׳ שלמה המלך (אלימלך), יודע ספר ו„נגוע״ במקצת בהשכלה לפי מושגי הימים ההם. היה בעל חצוניות נאה, שופע עליצות וחדוה וגם בדיחות יפות. ידע כמה לשונות על דקדוקן. אמרו עליו שהוא גלגולו של הירשלי מאוכטופולי וכל כולו לא נברא אלא לשמח ולבדח אלהים ואנשים. התחפש בכל יומי דפגרא. נודעת היתה „המסכה״ שלו בפורים, כשהוא מחופש קרא „מגלה״ באוקראינית שהיתה מצויינת בצחות לשונה, וכן „אקדמות״ לשבועות בלשון זו וכל פעם שינה והחליף את הנוסח והתוכן. אמן גדול היה ב„חבורים״ מסוג זה ששימחו רבים וטובים. בזמן ההוא היה עוד אחד „משמח העיירה״ ושמו ר׳ מנחם מנדל בוטשקי (ספק שם משפחה או כינוי). היה ספק גבאי ספק חסיד שהסתופף בין קהל החסידים. הוא בא בכל ימות חג ומועד לשמח

לבות החסידים והביא לכל רגל נוסח אחר של שירים, תפילות ונגונים. בשמחת תורה עלה ל„עלית־חדר" הקטנה שנבנתה על גג הבית, למען תהא גבוהה מכל בתי העיר (דוגמת בית המקדש בירושלים). על גגה השפוע של עלית־חדר זו ישב מנדל עטוף „קיטל" (מעיל) לבן, חבוש שטריימל ובחיקו בקבוק יי״ש שלגם ממנו. תינוקות העיירה הקיפו בהמוניהם את הבית והוא, מנדל, שר למעלה שירים, פזמונות ותפלות ימים נוראים — שיצאו מפיו במתיקות יתירה. בקול גדול קרא מנדל: „צאן קדשים, מה היום? שמחת תורה א, בע", והילדים משיבים בקול תרועה וצהלה. מעשה נסים ששיכור זה לא נפל מהגג ולא שיבר מפרקתו ברקדו על הגג המשופע, ששיעורו מצער.

אולם, בתחילת ימי ר' מנדלי נפטר „שלמה המלך" ועקבות ר"מ בוטשקי נעלמו. שבת משוש בזבלוטוב. אותות רפיון וירידה החלו להיות נכרים בחצר הרבי, שאינה הומיה עוד מרוב באים והפרנסה בשפל. במקום הכרכרה על שני סוסיה הדוהרים באה עתה עגלה עלובה רתומה לסוס אחד של עגלון־אביון יהודי. אף עתה נוסע הרבי לעיירות וכפרים סמוכים אלא גם מרחיק נדוד בדרך רחוקה ולמדי־נות אחרות — רומניה, בוקובינה. הנסיעה בדרך רחוקה היא עתה במחלקה השלישית (תחילה היתה הנסיעה אך במחלקה הראשונה ולכל הפחות בשניה). מטרת הנסיעה עתה — פרנסה. הכניסה לעיירה או לכפר אינה עוד ברוב המון. אין קבלת פנים של בחורים עם לפידי אש. אלה נעלמו לחלוטין. בשבתות „השולחנות" יבשים וה„קוגל"ים והיינות אך לצאת כדי חובה. בשעת התפלה אין עומדים צפופים כמקודם, אף אם הרבי בעצמו עובר לפני התיבה ומאריך ב„נשמת" בנוסח „הסבא הסאסובאי". במוצאי שבת וימות החול עת מתלונן הרבי בצל חסידיו — אין צורך עוד לקהל החסידים לעמוד בתור למסירת הפתקאות והפדיונות. בעל האכסניא, חסיד ותיק בלוית אחד ממכיריו דופקים וחוזרים על דלתות העיר והכפר על מנת לקבץ פדיונות בשביל הרבי, העוזב את המקום ביום חמישי.

הרב הרביעי בזבלוטוב היה בנו השני של ר' מנדלי — ר' משה. אשתו — הרבנית אלישבע („שבע'לה") חכמה ורבת דעת האריכה ימים רבים לאחר פטירת בעלה הרב. הם חינכו את שני

בניהם ר׳ חיים ור׳ דוד לתורה ולמצוות. בעטיו של החוק שיצא, כי הרבנים חייבים בתעודות בית ספר עממי־פולני, המוכיחות על ידיעת שתי הלשונות פולנית ואוקראינית — למדו לדעת שתי השפות הנ״ל על ידי מורה פרטי. ר׳ משה לא האריך ימים והרבנות עברה לבנו הבכור ר׳ חיים, שחזר לזבלוטוב בשנים הראשונות לאחר מלחמת העולם הראשונה מוינה, שלשם נמלט בית הרב בימי המלחמה.

הרב החמישי והאחרון של זבלוטוב היה ר׳ חיים. למדן מופלג, שישב כל הימים על התורה והעבודה. אשתו רייזל משכלת ובקיאה בשבע חכמות, ניהלה את הבית ליד חמותה אלישבע ברוב בינה ופקחות. הם ככל אנשי זבלוטוב נרצחו בשנת תש״ב על ידי הרוצחים הנאצים.

הרביים מדור הראשון עד הרביעי, שרוב עסקיהם מילי דשמיא, לא היה סיפק בידם לעסוק בעניני משפט ודיני העם. כל אחד בחר לו ראב״ד („דיין״) שלו, שישב ודן בעניני ריב ומשפט, היתר ואיסור, קדושין וגיטין וכו׳. הדיין ישב בבית הכנסת השייך לרביים הנ״ל הכולל אולם גדול ועזרת נשים ומחובר אליו בית המגורים של משפחת הרב. בבית כנסת זה היו מתפללים רוב חשובי העיירה ובו נערכו „השולחנות״ בשבתות ומועדים. בית מדרש זה היה גם בית מועד לצעירים שעלה עליהם הגורל לעמוד לבחינת הצבא. כאן נתאספו (בהסכמת הרביים) על מנת להיות ערים כל הלילה ולסגף את הגוף ברקודים ובשתיית טפה מרה. כמה מהם עסקו בלימוד ושירי תהלים בצבור. כל זה נמשך כשלושה חדשים לפני הבחינה.

בנו השני של הרב הצדיק ר׳ דודקי היה הרב ר׳ מנדלי, שיסד שושלת מיוחדת של רבנים בפרברה של זבלוטוב—בדמיטש. המקום היה חטיבה נפרדת מבחינה מוניציפאלית, אולם בעניני הקהלה היתה דמיטש שייכת לזבלוטוב. ר׳ מנדלי בנה בית גדול ובית כנסת גדול ומיוחד בצירוף עזרת נשים. בית כנסת זה נקרא על שם ויז׳ניץ, משום שרוב מתפלליו מחסידי ויז׳ניץ היו. חסידים מעטים היו לו לרבי מדמיטש, בכל זאת פרנסתו מצויה בפתקאות ובפדיונות. בנים לא השאיר. בתו היחידה „גיטלי״ נישאה ליליד רוסיה ר׳ יוסף דוד, איש בעל צורה, שליח צבור שהפליא בנעימותיו ובפרט בימים

הנוראים, חכם מחוכם, מעורב בין הבריות. היה ראוי ר׳ יוסף דוד לרבנות, אבל לצער משפחתו לא האריך ימים ונפטר בזבלוטוב עול־ימים.

את הרבנות בדמיטש ירש נכדו של ר׳ מנדלי — ר׳ אברהם. בימיו נתפלגה הרבנות ובעקבותיה העיר לשתי כתות. למרות שנקרא הרב מדמיטש הבין ר׳ אברהם לרכוש לו רבים מאנשי העיר ולא הסתפק ברבנות בדמיטש אלא ביקש להיות מרא דאתרא לכל זבלוטוב ודמיטש. על ידי השתדלות מכיריו אצל שר המחוז בסניאטין קבל תעודה מטעם הממשלה המאשרת אותו לרבה של זבלוטוב (עד זמנו לא ידעו רבני זבלוטוב מתעודות אלה). מתוך כך פרץ ריב בינו ובין הרב ר׳ משה ובנו ר׳ חיים. מחלוקת זו בין אנשי דמיטש („דמיט־שער") לרב דמתא („שטודטער") פילגה את העיר לשתי כתות עד שלבסוף נאותה הממשלה לאשר את שני הרבנים גם יחד.

דוגמת ר׳ מנדלי סבו, העמיד ר׳ אברהם מדמיטש ראב״ד על ידו שעסק בשאלות איסור והיתר וכו׳. מקום מושבו של ה„דיין" הדמיטשר היה בקלויז דויז׳ניץ ובשנים האחרונות בביתו של ר׳ אברהם, שהחליף מקום מושבו בדמיטש בזבלוטוב עצמה, בה קנה לו אחוזת בית. חתנו של ר׳ אברהם היה ר׳ מרדכי אשכנזי בן הראב״ד בעיירה קאלוש בגליציה. ר׳ מרדכ׳לה זה היה יודע ספר וקיבל תעודת הוראה. אחרי פטירת הדיין הראשון של ר׳ מנדלי מילא ר׳ מרדכי את מקומו וקיווה לרשת כסא הרבנות לאחר פטירת חותנו בזבלוטוב. אבל לצערו ולצער כל בית ישראל הושמדו כולם על ידי הרוצחים בשנת תש״ב. ב„זאת חנוכה" אותה שנה כשבוצעה פעולת הרצח ההמונית בזבלוטוב היה ר׳ אברהם האגר וביתו בראש המובלים לטבח. הוא הסתתר קודם אולם משראה ובני העיר מובלים להריגה יצא ממחבואו וצעד בראש הקדושים למקום הטבח.

נכד אחר של ר׳ מנדלי מדמיטש, ר׳ איצ׳י, אחיו של ר׳ אברהם, זכה על ידי נס לעלות בימי המלחמה לארץ. הוא היה רבה של רוזנוב (ספק כפר גדול, ספק עיירה קטנה הסמוכה לזבלוטוב). עתה מקום מושבו בירושלים.

ר׳ אברהם מדמיטש הצליח לקבל מידי שר המחוז וסגנו

בסניאטין תעודת רשיון לנהל פנקסי הרשימות של הנולדים והנפ־טרים, החתונות וכו׳ מזבלוטוב וסביבותיה. משרה זו (מאטריקעל פיהרר) היה לה אופי רשמי. הממשלה קבעה תעריף בעד כל הרשמה ותעודת העתקה מהפנקס. היה בכך כדי לפרנס משפחה. הזכות למשרה זו ניתנת רק למי שלא „נכתם" בעיני השלטונות בחטא הקל שבקלים ובעלה מחוייב היה לידע את הלשונות המתהלכות במדינה (פולנית ואוקראינית). ממילא מובן כי תופש משרה זו היה נכבד וחשוב בעיר ושמו ניכר.

הראשון שזכה לאצטלה זו היה ר׳ מאיר ראטה, ראש העיר, והוא הוריש משרה זו לבנו ר׳ צבי ולימים גם לנכדו ר׳ פישל. בזמנים שונים היתה כהונה זו בידי ר׳ משה שיינהורן ור׳ חיים זימל זינגר שהיה זמן קצר ראש הקהלה וראש העיר. הרדיפה וההתחרות לזכות באוצר זה היו גדולות ביותר ועקב כך פרצו מריבות ומשטמות. זכה באוצר כל שידו היתה על העליונה בהשתדלות אצל ה„פריץ" או באחד המקומות המתאימים.

האחרון שבידו היה „אוצר" זה היה ר׳ אברהם הרב מדמיטש עד שנפל בידי המרצחים הנאצים בזאת חנוכה תש"ב.

בנו השלישי של הצדיק ר׳ דודקי והרבנית פסי לאה, ר׳ צבי הירשלי, בחר בעיירה פטשניזין (סמוכה לעיר קולומיה) כמקום מושבו. בנה לו בית גדול ובית כנסת רחב־ידים בטבור העיר. נתקבל בעיר בכבוד גדול ונבחר לרב דמתא, מצא פרנסתו בכבוד מהמספר הגדול של מעריצים וחסידים שבאו אליו בפדיונות ובפתקאות.

בנו היחידי של ר׳ צבי הירשלי, ר׳ גרשון, יודע ספר ובמילי דרבנן, בקי בההויות העולם ובכל הנעשה סביבו ובעולם הגדול. נשא בת עשיר מופלג ועסק מלבד במילי דשמיא אף במסחר עצים ויערות והיה שותף במכרות נפט ושעווה (הנמצאים לרוב בסביבת פטשני־זין — ובכפר סלובודה רונגורסקא). את בניו ובנותיו חינך לתורה ויראת שמים לפי מסורת אבות ובמקצת השכלה לפי רוח הזמן ההוא. אחרי פטירת אביו ירש ר׳ גרשון את כסא הרבנות בהסכמת רוב אנשי העיר ושימש את הקהלה שלא על מנת לקבל פרס, משום שהיה סוחר עשיר. היה בין הנותנים ביד רחבה, ולא בין המקבלים.

יששכר טוי

קבוצת בני העיר — באמצע הרב מדמיטש ר׳ אברהם האגר (מצדו האחד
ר׳ מרדכה׳לי אשכנזי ומצדו האחר שמעיה סלפטר)

את בתו (או בת בתו) השיא ר׳ הירשלי לבן אמידים לר׳ יעקב בן ר׳ אלתר סאַלפטר איש מפורסם בעשירות, שלו בית גדול בכפר סלובודא־רונגורסקה, ובו חנות מכל המינים, שקוניו — כל אנשי הכפר וממקומות רחוקים. היה בעל נכסים רבים וקרקעות באותו מקום. בימים ההם התחילו לבוא מומחים צרפתים ואנגלים על מנת לנסות לקדוח ולמצוא מקורות נפט ושעוה בכפרים של אותה הסביבה. ר׳ אלתר מסר את קרקעותיו בסלובודא, לאחת החברות חלף חמשים אחוזים מהרוח הנקי. הנסיון הצליח. נמצאו מעינות רבים של נפט והוא נתעשר. מאותו זמן היה ביתו פתוח לכל עובר ושב. מחנות עניים נהרו אליו ונתקבלו תחת „אשל" (אכילה שתיה לינה) ואף קיבלו נדבות בעין יפה. ר׳ אלתר היה ממעריציו הנלהבים של הצדיק ר׳ מנדלי מוויז׳ניץ. מספרים שבכל רבע שנה היה בא לראות פני הצדיק ומוסר לו „פדיון" בסך של 500 רו"כ — סכום גדול בזמן ההוא. יש אומרים שמדי חודש בחדשו מסר סכום זה — חלק הרווחים, לצדיק שחשבו כשותפו, שבזכותו נפתחו מקורות הנפט שהצטיינו בתפוקה עשירה. אבל אם־האדמה לא לעולם משפיעה חלבה ושמנה, ולאחר עשרים שנות שפע ברכה, החלה התפוקה לרדת מטה מטה. במקום מאה חביתין מכל מכרה ליום, הופקו חמשים, שלושים, עשר, וירדו לאפס. שנים שלושה העשירים בבעלי המכרות, ששכבו על דינריהם, לא נפגעו ביותר, אולם הרבים האחרים ירדו מאמידות לקבצנות והעיר על סביבותיה נבוכו. ר׳ אלתר המפזר והמבזבז אף הוא בין היורדים. את ביתו וקרקעותיו, שנערכו בחצי מיליון כתרים, מכר בנו ר׳ יעקב בצרור נקוב. אחרי פטירת אביו עבר ר׳ יעקב לעיר קולומיה בביתו (שרכש בשנים הטובות) ובשארית רכושו עסק במסחר עצים בקנה מדה קטן.

בנו הרביעי והצעיר של הצדיק ר׳ דודקי, ר׳ מיכלי, בחר למקום מושבו בעיירה סטורוז׳ניץ. אשתו הרבנית היתה בתו של האדמו"ר הצדיק ר׳ אליעזר, בנו של הצדיק המפורסם ר׳ שלום רוקח מבלז. ר׳ מיכלי בנה לו בית ובית כנסת גדול וקהל גדול של מעריצים וחסידים באו אליו בפדיונם ופרנסתו בטוחה. בניו וחתניו לומדי תורה, רבנים נודעים, יראי שמים מעורבים בין הבריות.

בנו ר׳ שלום, רב בעיירה מאלד־באנילא בבוקובינה, נדד בימי המלחמה השניה ללונדון.

חתנו הראשון של ר׳ מיכלי, ר׳ מרדכי טבק, היה בן למשפחה מיוחסת, למדן מופלג ושליח צבור בימים הנוראים. אשתו מלכה׳לה העדינה היתה אשת חיל. הם מצאו פרנסתם — הוא במסחר היין, והיא בחנות מכולת בכבוד. בניהם חונכו לתורה ויראת שנים ובמקצת השכלה.

חתנו השני של ר׳ מיכלי, הרב המפורסם ר׳ דוד, היה כמה שנים רב בעיירה קאטעניץ בבוקובינה. את בניו חינך לתורה ויראת שמים ולהשכלה.

בנו של הרב ר׳ דוד ונכדו של ר׳ מיכלי, הוא הרב ר׳ מנחם האגר. היה זמן מה ראב״ד בהאליטש בגליציה ואחר כך בעיירה ניישטאדט. היה מהפעילים הותיקים של תנועת „המזרחי״, שלא רק נאה דרש, אלא גם נאה קיים בפעולותיו המבורכות לטובת המזרחי והציונות. באחת מאסיפות המזרחי בלבוב נבחר ליו״ר המרכז הלבובי ועבר ללבוב להנהלת עניני „המזרחי״ בגליציה. המוסד „מת״ת״ (מציון תצא תורה) בלבוב, שמגמתו היתה לתמוך בתי־ספר דתיים בגליציה בוצע בעיקר על ידו. לשם המצאת הסכומים הדרושים למוסד זה, הלך לאמריקה והצליח בהשתדלותו זו. לבסוף נבחר לרב בעיר סוסנוביץ. גם שם הצטיין בפעולותיו הציוניות, למרות שהרביים ממשפחת הבלזיים הביטו עליו בעין רעה (אף רדפוהו). היה בין שבויי המלחמה ברוסיה וזכה לעלות לארצנו עם בני ביתו. פעיל כאן בתל־אביב במרכז הארצי של המזרחי וכיו״ר חברא־קדישא בתל־אביב.

בני העיר

(לערך תק״ן—תש״ב / 1790—1942)

ר׳ אברהם יהודה לייב שפרבר ואשתו אטי. איש בעל קומה, גברתן, יודע ספר, חוכר משק חקלאי גדול ועוסק בעבודה חקלאית על ידי אחרים. לא הצליח בעיסוק זה והפסיד הון רב. נעשה לאחר כך מוזג ובעל בית מרזח בכפר אלישקוב. כאן כבמשקו

החקלאי עסק רוב ימיו וזמנו בתורה ובתפילה והכניס אורחים ביד רחבה. היה מעורב בין הבריות ועסק בזבלוטוב בצרכי צבור. לעת זקנתו עבר לביתו בזבלוטוב. לו בית גדול בככר השוק ומצא פרנסתו כמוזג ובעל מסעדה לגויים, בה עבדו אשתו וחמש בנותיו. שני בניו התחנכו לתורה ויראת שמים. ר׳ אברהם יהודה לייב היה מחסידי קוסוב ובמתפללי בית המדרש דקוסוב, נזהר בטבילת מצוה יום יום, מהמשכימים לבוא ומהמאחרים לצאת מבית המדרש. היה נענה לכל הפונים אליו בתמיכה כספית ובסיוע במצוקה, אף שלא נמנה עם האמידים.

חתנו ר׳ נתן בנה של בת הרב מקוטי יוכבד היה חרד וירא שמים. נקרא שפרבר על שם אשתו לפי שלא היה רשום בספר האזרחים מחשש להקרא לצבא. אשתו חייצ׳י היתה אשת חיל. היתה להם חנות בה מצאו פרנסתם. חשוכי בנים היו ונתגרשו כפי הדין לאחר עשר שנות נשואים. הוא והיא נישאו בשנית ושניהם ילדו בזיווגם השני בנים ובנות.

חתנו השני היה ר׳ משה גרוס. אשתו לאה — אשה צנועה וישרה. זמן מה היו סמוכים על שולחן החותן ואחר כך פתחו להם חנות עד שלבסוף עברו לקולומיה. כאן עסק ר׳ משה בסחר עצים והצליח. בנו נפתלי הלך לאמריקה, הצטיין בכשרונו הספרותי ונעשה משורר אידיש נודע ומתרגם ספרי התנ״ך לאידיש (הוציא כמה ספרי שירה והשתתף בכתבי עת ספרותיים). יתר בני משה וכן בתו חונכו לתורה והשכלה. היה לו בית קטן לדירה.

בנו של ר׳ אברהם יהודה לייב שפרבר היה ר׳ דוד שפרבר, יודע ספר ומשכיל, בקי בלשונות (גרמנית ופולנית). הוסמך כמורה לבתי ספר או באופן פרטי. הצטיין במיוחד בכתב ידו היפה וחונן בזכרון מופלא. בן תשע עשרה נלקח לצבא על אף היותו בעל לאשה ואב לבת. היה בשירות הצבא בפראג ועלה לדרגת „רגימנט פלדוובל" ושירת במשרד. אחר כלות שלוש שנות שירותו שידלו שר האלף בהבטחות טובות — כמו להעלותו לדרגת קצין ולהעלות משכורתו — על מנת שיישאר בשירותו. אך ר׳ דוד בחל בשירות זה וחזר לביתו ומשפחתו. בביתו לא מצא נחת, היחסים בינו לבין אשתו דריזה היו

כבר מתחילת הנשואין קרירים. נוסף לכך היתה גם הפרנסה מצומ־צמת. אחרי כמה שנים נתן ספר כריתות לאשתו — ולהם כבר בת גדולה, אסתר יפת תואר ומשכלת. ר׳ דוד נשא בשנית את פסי בת ר׳ זאב רוזנבוים, בתולה יפת תואר, חרוצה ומשכלת. היא ילדה לו שני בנים ובת שחונכו לתורה ולהשכלה. פרנסת בית זה עלתה לו לר׳ דוד בקושי והוא נטל איפוא מקל נודדים בידו והלך למדינת הים למונטריאל בקנדה (היה לו שם קרוב עשיר שהביאו אליו ואף תמך בו). לאחר כמה שנים משנתבסס מצבו הביא אליו את משפחתו. מסחרו במנופקטורה שגשג והוא הגיע לעשירות. ברוב טובו לא שכח את בני משפחתו ובני עירו. נהג לשלוח מפעם לפעם סכומים ניכרים, וכן תמך מרחוק ברבנים בזבלוטוב ובאדמו״ר בקוסוב. חינך את בניו להשכלה. בן אחד נעשה רופא מומחה וכן הבת. בנו השני מרדכי מאיר נעשה עורך דין מפורסם (מרכוס שפרבר) וזמן מה ציר בבית הנבחרים, שם הצטיין בנאומיו הפוליטיים. ר׳ דוד היה מעורב בין הבריות ונכבד. מפורסם היה בנדבת לבו וזכה לכבוד גדול ולכהונות במוסדות רבים: חבר ועד הקהלה, שופט שלום, יושב ראש במוסדות לאומיים (קרן היסוד וקרן הקימת) ובמוסדות צדקה וחסד. כציוני ותיק ביקש כל ימיו לבקר בארץ־ישראל. אולם ביצע משאלתו זו רק בתרפ״ו בהיותו כבר בן שמונים וידוע מכאוב וחולי. עבר את ארץ־ישראל לארכה ולרחבה ובכל מקום בואו פתח ידו המלאה והרחבה. אין מוסד בירושלים, בתל־אביב ובכל רחבי הארץ שלא ביקרו ולא נדב למענו. חדשיים בילה בארץ־ישראל ובפרט בתל־אביב ולא סעד סעודותיו אלא במנין עניים. השתוקק להשאר בארץ, אבל אשתו ובניו לא נתנו לו מנוח במכתבים ובמברקים שהריצו אליו מדי יום ביומו בהם דרשו וביקשו שישוב לביתו, יסדר עניניו ויחזור לארץ־ישראל — אבל לכך לא זכה. בדרכו חזרה למונטריאל ביקר בגליציה ובזבלוטוב וכן אצל האדמו״ר מקוסוב.

בנו השני של ר׳ אברהם יהודה ליב שפרבר, ר׳ נתן, היה יודע ספר, כתב ולשון „במעלליו יתנכר נער״. בעודו נער הראה נטיה לאמנות, חרושת עץ, לצייר תמונות ולצבוע במכחול. מהגמרא והתנ״ך ומלמודי השכלה יצא ללמוד אצל מומחה במכחול לחדרי הבתים

(בזמן ההוא היה מנהג קבוע לצבוע החדרים). הצטיין באומנותו, שהיתה בעתיד מקור פרנסתו. אחרי נשואיו, עזר לו אחיו ר׳ דוד לנדוד לקנדה, שם עסק במקצוע והצליח. התנהג כיהודי כשר לפי מסורת אבות, ותמך מדי פעם בפעם במשפחתו. את בניו חינך לתורה והשכלה, ועד יומו האחרון לא עזב את קנדה לבוא לראות פני אבותיו.

החתן השלישי של ר׳ אברהם יהודה ליב שפרבר, ר׳ משה מהעיירה פטשניז׳ין, היה יודע ספר. אחרי נשואיו עם בח״ל בראַנצ׳י ולאחר שהפסיד כספו במסחרים, עזב את העיר עם משפחתו, נדד לאמריקה ומצא שם פרנסתו בכבוד במסחר. את בניו חינך לתורה, השכלה ובאומנויות שונות.

בתו הצעירה של ר׳ אברהם יהודה לייב שפרבר פרימה נישאה להר׳ דוד אריה (ליב) האַגר, נכד האדמו״ר הצדיק המפורסם ר׳ לוי יצחק מברדיטשב. בהיותו נער נתיתם ר׳ דוד אריה מאב ואם. האדמו״ר הצדיק ר׳ יעקב שמשון האַגר זצ״ל מקוסוב, שהיה ממשפחת אבותיו, אספו אליו הביתה והיה לו אב רחמן לדאוג לצרכי גופו ונשמתו. חונך ונתגדל בחצר הצדיק יחד עם בנו היחידי ר׳ משה׳לי והיו שניהם חברים ללימודי קודש, כתב ולשון. הצדיק ר׳ יעקב שמשון דאג לעתידו, השיא אותו לבתו של אחד ממקורביו, חסיד עשיר — גיטל, בתו הבכירה של ר׳ משה שפרבר בעל משק חקלאי גדול, שהיה נמנה בין הגבירים והסוחרים הגדולים. אחרי נשואיו שכר ר׳ משה בשביל הזוג משק חקלאי גדול בכפר אילינץ ור׳ דוד אריה הצטיין בהנהלת המשק והחשבונות. המסחר הצליח אולם חסרו הצלחה ונחת בחיי הבעל ואשתו, יען היא עקרה ולא ילדה. נתן גט פטורין לאשתו ועזב את המשק וכל השייך לו. לאחר נשואיו בשנית עם פרימה בתו של ר׳ אברהם יהודה לייב שפרבר ואחרי פטירת חותנו ירש ביתו ופרנסת ביתו — בית מזיגה ומסעדה לכפריים. במלחמת העולם הראשונה נדדה כל המשפחה לוינה. ר׳ דוד אריה מת באמצע שנותיו. בניהם — ובמיוחד הבן היחידי זיידי (אברהם) שחונכו לתורה והשכלה — נדדו לאמריקה. לאחר זמן הביאו אליהם את אמם.

אחת מבנותיה נישאה לר׳ נתן קייש אחד ממייסדי חברת פועלי ציון בסטניסלוי.

ר׳ אברהם יעקב פוקס — זקן, יהודי פשוט, מוזג. בנו פייביש איש חלש, סוחר פעוט שקצת רוח ספר בו. בא מדי שבת בשבת אחר הצהרים לביתו של ר׳ אהרון קייש לשמוע דברי תורה מ„באר מים חיים״. בניו מנחם ויצחק חונכו לתורה והיו מלמדים בבתי הכפרים. חתנו יעקב פישקיס — סוחר קמעוני בביצים. חתן אחר — ר׳ פישל בעל עגלה לסוס אחד שהיה נוסע בה לקולומיה. עגלתו היתה ערוכה בשביל נוסעים ורוב אנשי העיר נוסעים בה (מחיר הנסיעה ברכבת לקולומיה היה 40 קרייצר פרט להוצאת הנסיעה לרכבת ובחזרה. בעגלה שלמו 10 קר.). בעל העגלה היה גם המתווך בין בעל החנות בזבלוטוב לבין הסוחר הסיטונאי בקולומיה והוא מילא שליחותו בהבאת הסחורה הנדרשה. לרא״י פוקס היו שני נכדים מבן שמת בנעוריו — אליעזר ואהרון. שניהם היו בעלי עגלות והמשיכו במלאכת סבם בנסיעות לקולומיה. אהרון (אורצ׳י) נדד לאמריקה ואומרים שהוא עזב שם את דרך הישר ונעשה לראש חבר גנבים־בריונים.

ר׳ אברהם (אברמיל) טוי — איש גבה קומה, גברתן בעל נכסים, בית גדול, מחסנים וכל השייך למשק גדול — בסמוך לתחנת הרכבת. בניו התחנכו בחדרים ולעבודת האדמה. בנו ר׳ לייב נשא את בת ר׳ צבי רובין (חייקי). שניהם עזבו את זבלוטוב ויצאו לאמריקה.

ר׳ אברהם בן מנצי — יהודי חרד וירא שמים, מלמד גמרא וחומש. היה ידוע חולי ונפטר באמצע שנותיו. אחיו פישל — פקיד (אקונום) אצל בעל אחוזה. אח אחר, נטע, ירש בית אמם הקטן והיה בעל חנות קדרות שהיו מונחות תמיד בחוץ לפני החנות במקום דריסת רגליהם של אנשים ובהמות. לא פעם נתקלו אלה בקדרות ושברון וכתוצאה מכך קטטות ומריבות נצחיות.

ר׳ אברהם בר לעקר, חתן נ. טוי — יליד פוטלי, איש ישר, סוחר, גר בבית חותנו וירש חלק נחלתו. חינך בניו לתורה והיה מחסידי הרב מדמיטש.

ר׳ אברהם חאָלם, בעל בית מול בית הכנסת הגדול שבה נגריה בית מלאכתו ומקום לעגלה וסוסיו של בנו חנה, שהיה גר שם עם בני ביתו.

ר׳ אברהם לייב חאַמדרול — יהודי פשוט וירא שמים. ביתו מול ביתו של ר׳ יהושע מילר, אחר כך מול בית הסוהר. סוחר פעוט בכלי חרס בביתו. חלק פרנסתו מצא בפשיטת יד אצל אמידי העיר וביומי דפגרא — בהנאה מסעודה דשנה. חינך בניו למלאכה וקצת לימודי קודש. גיסו או קרובו ר׳ ישראל קובעלא — יהודי פשוט, היה גר בחלק השני של הבית לצד חזית השוק בו חנות לכלי חרס, קדרות, קערות ובקבוקים שהוצאו והצעו למכירה על המגרש לפני החנות.

ר׳ אברהם קרמס — סוחר, בעל בית קטן. חינך בניו לתורה ויראת שמים.

ר׳ אברהם העגער — איש ישר, פרנסתו מתעשיית בית של מי־דבש („מעד״). בנו ניסן והעניך חונכו לתורה ויראת שמים.

ר אלתר גרייף (ליבל׳ס) — תלמיד חכם, יורש בית גדול בדמיטש ופרנסתו על מוזגות. היה מרביץ תורה בבית המדרש הישן מדי שבת בשבת והשיעור — פרשת השבוע עם פירוש אלשי״ך הקדוש. הלימוד התחיל בערך בשלוש אחר הצהרים ונמשך כשעתים. היה מסביר מצוין ומספר מקשיביו לערך שלושים—ארבעים. אלה גמלו לו רוב כבוד חלף העונג הרוחני שהעניק להם. עד יום מותו לא החסיר שיעורו והקפיד לבוא בדרך הרחוקה בקביעות מתמדת. בנו הבכור — ר׳ יצחק, בעל בית גדול ומלבנה ללבנים מחוץ לעיר, שהגיע בה לעשירות. חתנו ר׳ יעקב ווייך — יודע ספר ומשכיל במקצת היה בעל מחסן גדול של עצים ורעפים, נכבד ומעורב בין הבריות.

בנו השני של ר״א גרייף — ר׳ חיים, בעל בית וסוחר במצרכים שונים. בנו השלישי ר׳ דוד, למדן ומתמיד גדול, היה יושב באהלה של תורה יומם וליל, בקי וחריף בהלכה ואף זכה לכס רבנות באיזה מקום בגליציה.

ר׳ אלתר פרל׳ס — למדן מופלג, היה סוחר בתחילתו ולאחר

שהפסיד כספו לימד תורה לבחורים יודעי גפ״ת. מצויין היה בהוראה זי ורוב התלמידים שיצאו מחדרו תורתם בתוך מעיהם. בנו צבי אף הוא בן תורה וירש מסורת אביו.

ר׳ אלתר טייכר (יהודה משה׳ס) — איש ישר, יודע ספר, שקט ושלו מצא פרנסתו ממעשה ידיו. כל ימיו היה מוזג בבית משרפות של יי״ש ואומן מובהק במקצוע. היה מרביץ תורה לבני הנעורים כמה שעות מדי שבת בשבת מתוך „עקדת יצחק״ וגם לכל מי שבא אצלו בימות החול והוא פנוי מעבודתו. בנו היחיד ר׳ אליעזר נשא אשה ממולד — באנילא, עבר לשם ומצא פרנסתו במסחר ולבסוף יצא לצ׳רנוביץ. ר׳ אלתר זכה לאריכות ימים.

ר׳ אליעזר רוזנטל בן רנצ׳י — למדן מופלג מהסידי קוסוב, תחילה סוחר ואחר כך לימד תורה לבחורים מופלגים בידיעות בכל חדרי התורה.

ר׳ אליעזר שטהל — יודע ספר, חתנו ר׳ אלתר שלמה יצחק׳ס — תלמיד חכם זקן וירא שמים, היה שליח צבור ל„כל נדרי״ ונעילה בקלויז קוסוב.

איזידור אורנשטיין, משכיל, מנהל בית הספר על שם בארון הירש, מורה מובהק ומעורב בין הבריות.

ר׳ אנשיל ראובן רובין מזקני בעלי הבתים החשובים, יודע ספר ועושה צדקה וחסד, מעורב בין הבריות. היתה לו חנות גדולה מסחורות שונות ומצא פרנסתו בכבוד. אשתו חייקי צנועה ונדיבת לב, רוב עסקיה בצדקה, בחנות ובביתה. בניהם ובנותיהם נתחנכו לתורה ויראת שמים ולעשות צדקה וחסד לכל מאן דצריך.

בנם הבכור ר׳ לייב׳לי — ישב באהל של תורה ותפלה, זכה ומלאכתו נעשתה בידי אחרים, הלא הם אשתו ובניו המטפלים בחנות ומוציאים ממנה את המחיה והכלכלה. בניו של ר׳ לייב׳לי — שמואל ומאיר היו לומדי תורה. ר׳ לייב׳לי היה איש מלא מכאובים ונפטר בדמי ימיו.

הבן השני של ר׳ אנשיל ראובן — ר׳ צבי, היה יודע ספר, חסיד וישר יורש הנות בית אביו. התנהג בחסידות והיה ממתפללי קלויז קוסוב. בנו היחידי ר׳ אהרן ירש את הבית והחנות של אביו.

נפטר כאביו בדמי ימיו ואשתו פריכצ׳י אשת חיל ופקחית מילאה מקומו במסחריו.

החתן הראשון של ר׳ אנשיל ראובן היה ר׳ משה יהודה קרסל, למדן מופלג, בעל דעה צלולה, בקי גדול בש״ס, בספרי המדרשים והספרות הרבנית הענפה, שרוב עסקו בהם. היה מחסידי קוסוב וממתפללי הקלויז ושליח צבור, עסוק תמיד בפוליטיקה של הרביים מקוסוב ובמיוחד בעניני קופות ר׳ מאיר בעל הנס דכולל קוסוב. כרוב אנשי רוח מצא פרנסתו ממעשי ידיה של אשתו אטי הצנועה, ממסחרה בסיד ומלט בעזרת בנותיה. בסוף ימיו לימד בביתו כמה בחורים יודעי תורה (ביניהם כותב הטורים האלה, יודיל טילינגר ועוד). ביתו היה חדר גדול ומלא אור ואויר. לימד גפ״ת והרבה אגדות ומה נעימים ומתוקים היו ספוריו על דרשות חז״ל — פה שהפיק מרגליות. התיחס לנכד הצדיק ר׳ יהודה ליב אוירבך מחבר ספר הלכה „מחוקק יהודה״, שנדפס בלבוב בשנת תקנ״ב.

בניו של ר׳ משה יהודה התחנכו לתורה ויראת שמים. בנו הבכור ר׳ אברהם תלמיד חכם וחלוש גו. נפטר בן כ״ד לאחר שטבל בנהר בימי החורף הקרים. הניח אחריו אשה צעירה ושני ילדים פריידה ויחיאל מיכל. הילדים נתחנכו ונתגדלו בביתו של ר׳ גצל ווייס והיא עלתה לארץ־ישראל, נישאה בשניה בצפת ונפטרה שם. יהיאל מיכל קרסל נפטר במגפת הטיפוס בזבלוטוב בתרע״ו והשאיר אחריו את אשתו פייגה וששה ילדים. פייגה גידלה את הילדים וזכתה שמביתה יצאו החלוצים הראשונים מזבלוטוב לארץ־ישראל. הבת אסתר עלתה לארץ־ישראל בשנת תרפ״ב והיתה מכובשות העמק הראשונות. אחריה עלו: גצל, רחל ואברהם. אף פייגה עצמה עלתה בעקבי הילדים ונפטרה כאן בל״ג בעומר תש״ב. כל בית ר׳ יחיאל מיכל קרסל נמצא עתה בארץ־ישראל ומעורה בה בעבודה ובצבור.

בנו השני של ר׳ משה יהודה — ר׳ פייביש. תלמיד חכם מובהק וחסיד אדוק ברבי מקוסוב. אחרי נשואיו עבר לקוסוב. בבית חותנו פתח חנות והצליח לעשות הון. התנהג בחסידות ולא פסק כל ימיו מגירסא. חינך בניו לתורה ולהשכלה והיה מנכבדי העיר ומהעוסקים בה בצרכי צבור. בנו אפרים קרסל ישב בצ׳רנוביץ והיה

מהסופרים הקבועים בעתונות העברית. בנו השני מאיר קרסל ישב בקוסוב ונודע ברוב עשירותו ולומדותו המופלגת. כל בית קרסל בקוסוב נכחד בימי השואה בתש״ב.

חתנו הראשון של ר׳ משה יהודה קרסל ואשתו אטי הוא ר׳ אברהם האַבר, יודע ספר, מתנהג בחסידות וממעריצי האדמו״ר מקוסוב. אשתו חנה — צנועה ואשת חיל. ירשו בית אביהם ר׳ משה יהודה ומסחרם בסיד ומלט ומצאו פרנסתם בכבוד. חינכו בניהם ובתם היחידה בתורה ומקצת השכלה. בנם ר׳ קופל — עסק אחר נשואיו במסחר עצים שלא הצליח בו. נד לאמריקה והיה בין המיסדים של ארגון בני עירנו בניו־יורק, כמו כן השתתף בעסקי צבור. מצא פרנסתו, בתחלה בתור גובה מס ועד הקהלה ואחר כך בתור רב ומגיד באחד מבתי הכנסיות בעיר. את בניו חינך לתורה והשכלה. היה כמו אביו חלוש גו ויודע מכאוב. אביו ר׳ אברהם והוא ר׳ קופל נפטרו באמצע שנותיהם.

הבן השני של ר׳ אברהם וחנה האַבר — ר׳ נתן, יודע ספר ובקי בספרי השכלה. אחרי נשואיו בבת הלמדן המופלג הר׳ דוד צבי שוחט — טובה, עבר לגור בהרי הקרפטים בכפר מיקוליטשין. פתח חנות במינים שונים, כמו כן סחר בעצים. לבסוף היה בעל מסעדה גדולה וחשובה שמצא בה פרנסתו בכבוד. את בניו ובתו היחידה חינך לתורה והשכלה. אחד מבניו גמר הנדסה במכללת לבוב. השני נעשה מזכיר ורואה חשבון בועד הכפר, למרות שהיו״ר וחברי הועד כולם אוקראינים שונאי־ישראל. שני בניו זליג ופישל עלו לארצנו. זליג נרצח בחיפה בימי המערכה על עצמאותנו המדינית (בחורף תש״ח).

הבן השלישי של ר׳ אברהם וחנה — ר׳ אנשיל, עבר בימי המלחמה הראשונה לגור לוינה, פתח חנות מכולת ומצא פרנסתו. כמו אחיו היה בן תורה. את בניו חינך לתורה והשכלה. לפני עשר שנים עלה עם משפחתו לארץ, בניו תמכו בו והוא עסק כל ימיו בתורה, לא האריך ימים ונפטר בשנת תש״ו בתל־אביב.

הבן הרביעי של ר׳ אברהם וחנה — ר׳ ברוך, כמו אחיו יודע ספר, גר בכפר מיקוליטשין, מצא פרנסתו במסחר עצים וכדומה. בניו חינך לתורה והשכלה.

הבת היחידה „חייקי" נישאה לבן משפחה — ר' מנחם (מנדל) האַבר. בימי המלחמה הראשונה נדדו לוינה והצליחו במסחרם. לאחר המלחמה חזרו לעיר סטאַניסלוי. כאן היה ר' מנדל בעל בית גדול ומסחרים שונים שהצליחו. בניהם חונכו לתורה והשכלה. בנם משה יהודה נמצא בארץ, משכיל יודע ספר, פקיד „מפדה־האזרחי" בתל־אביב. כל צאצאי ר' אברהם וחנה בחוץ לארץ היו חללי קרבנות הנאַצים בערי הגולה.

החתן השני של ר' משה יהודה קרסל — ר' יהושע פרידל, היה איש גבה קומה, יודע ספר, כתב ולשון. אחרי נשואיו עם בח"ל גיטל, גרו בבית החותן. כאן פתחו להם חנות מכולת שבה טיפלה אשת החיל גיטל. בזמן הראשון מצאו בה פרנסה בצמצום, אולם לאחר כמה שנים עלו ההוצאות על השבח ולפי הכלל: גבר שלא יצלח במסחר נעשה מורה ומלמד, נעשה ר' יהושע מורה לתלמידים יודעי קצת גמרא ותנ"ך וכתב עברית ומצא פרנסתו בצמצום. את הבן והבת חינכו לתורה והשכלה. למרות שר' יהושע היה גבה קומה וחזק, נפל פתאום על ערש דוי ומת בדמי שנותיו.

בנו ליבלי נישא בבת ר' חיים מעהר ונדד לאמריקה ומצא שם פרנסתו.

האלמנה גיטל, למרות הפגם בפרצוף פניה (מפני אי זהירות בטפלה במים רותחין נצרב לחיה הימני ונקלף העור לכתם אדום) נישאה בזיווג שני לאיש בעל נכסים בכפר הסמוך לעיירה סטורו־ז'יניץ שבבוקובינה. בבית בעלה — שמצאה חן בעיניו בחריצות ידיה — ובמשקו הגדול, התנהגה כאשה כשרה כמו בבית אביה, הכניסה אורחים תחת אש"ל, עשתה צדקה וחסד כל ימי חייה.

החתן השלישי של ר' משה יהודה קרסל היה ר' יהושע האַבר (קרוב לגיסו רבי אברהם). אחרי נשואיו עם בח"ל צביה, פתחו להם חנות בשוק בכלי ברזל ומצאו פרנסתם בכבוד. את בניהם חינכו לתורה והשכלה. בתם היחידה חייקי נישאה לנ. ריבר מכפר נפאלקר־ביץ, נדדו לאמריקה, שם עשו קצת רכוש. כציונים רכשו להם קרקע בכפר גן־יבנה ועזבו לאחר זמן את אמריקה ועלו לארץ. בנו להם צריף לגור, נטעו פרדס וגן ירקות, לול לעופות ומצאו פרנסתם

במשקם. לימים הביאו את אמם צביה לביתם, היתה בערך שנה בארץ. מרוב געגועים לבית חזרה צביה לארץ הגולה לזבלוטוב ומתה שמה.

הבת הצעירה של ר׳ משה יהודה קרסל, רבקה, אשת חיל כאחיותיה, נישאה לבחור בעל מקצוע בתוצרת מברשות מעיר קולומיה. אחרי נשואיה עברה לבית בעלה ומצאו פרנסתם בכבוד.

חתנו השני של ר׳ אנשיל רובין הוא ר׳ גצל ווייס, איש נכבד, יודע ספר, מעורב בין הבריות ומצוין ברוב מעשי הצדקה והחסד שלו. בזה סייעתו הרבה אשתו הכשרה והצנועה רחל. היתה להם חנות של אריגי צמר ומשי ומצבם החמרי מזהיר. היו חשוכי בנים. מלבד מעשיהם הטובים בצדקה וחסד בידים פתוחות תמכו בבני משפחתם והחזיקו בביתם כמה וכמה יתומים מבני המשפחה, גידלום וחינכום עד שנישאו וסיפקו להם לאחר הנשואים כלכלה, קיום ומזונות. ואלה מקצת היתומים שגודלו בביתם:

1. היתום מאחיה של רחל — שמואל בן ר׳ לייבלה. בן חמש לערך.

2) יחיאל מיכל בן ר׳ אברהם נכדו של ר׳ משה יהודה קרסל — גילו בערך כנ״ל.

3. פרידה בת ר׳ אברהם, אחותו של ר׳ יהיאל מיכל — כבת שמונה לערך.

4. פייגה בת ר׳ אברהם ווייס, אחיו של ר׳ גצל מאוברטין.

כל אלה מצאו בביתו של ר׳ גצל כלכלתם בכבוד, חונכו בחדרים ולמדו תורה ומקצת השכלה. ר׳ גצל דאג לעתידם והעניק לכל אחד נדוניה וכל הצרכים בשפע וביד נדיבה. ר׳ גצל היה ממעריצי הרביים ר׳ יעקה׳לי ובנו ר׳ מנדלי. היה ממתפללי בית המדרש של׳הם כל ימי חייו, ואף גבאי ראשון היה שם. כתב ספר תורה על שמו ועל שם אשתו רהל, ונמסר לבית הכנסת של הרבנים הנ״ל.

ר׳ מאיר קרסל אחיו של ר׳ משה יהודה קרסל — איש תם וישר, יודע ספר ועיסוקו הסחר בעורות מעובדים. אשתו הצנועה עסקה במסחר השמן. חינכו בניהם לתורה ולמצוות. בנם ר׳ אברהם קרסל עבר לעיר נדבורנה ויסד שם בית מסחר. הבן השני ר׳ חיים

יודע ספר וירא שמים, גר בבית אביו והמשיך במסחרו בעורות. ביתם היה סמוך לשלושה בתי כנסיות ומדי יום ביומו רץ ר׳ חיים למקומות הנ״ל „לחטוף״ „ברכו״ „וקדושה״ מכל המנינים. בימי הסתו והחורף לא נמנע מלרוץ במדמנה, שלג וכפור ולמלא את נפשו השוקקה למצוות. היה מחסידי קלויז קוסוב ובעל חזקה על מפטיר בכל השנה והחגים. בניו: ר׳ יהודה תלמיד חכם ומשכיל, שכתב לפעמים ב„המגיד״, עזב בימי נעוריו את זבלוטוב ואולי נמצא באמריקה. בנו ר׳ מיכל שמת בדמי ימיו היה עלוי מופלג וגדול בידיעות. בניו האחרים הם מאיר יצחק ויהושע שנרצחו כולם בידי הגרמנים.

ר׳ אייזיק בוימל — איש נכבד, יודע ספר, מזקני העיר ומחסידיו של האדמו״ר ר׳ מנדלי מדמיטש וממתפללי הקלויז דויז׳ניץ. היה לו בית גדול במרכז העיר ועסקו במתן הלוואות לאנשי העיר ולאכרים מכפרי הסביבה. בנו חוכר חקלאי בכפר וושקביץ, התנהג בחסידות כאביו. חתנו ר׳ משה יופיטר, יודע ספר ומחסידי דמיטש אף הוא, היה קורא בתורה בקלויז ויז׳ניץ. מסחרו — חילופי כספים עם בני ברית ושאינם בני ברית. חינך בניו לתורה ולהשכלה. בנו ר׳ דוד — איש משכיל יודע ספר בעל מרץ. אף שלא הורגל בבית אביו במקצוע מסחרי מסויים, פתח בבית סבו ר׳ אייזיק — הנות לסחורות ברזל ובזמן קצר ביותר הצטיין במסחרו זה עד שהיה מגדולי הסוחרים. מעלה יתירה בו, שהקונים מצאוהו לאיש שמעשהו אמונה ומובהק במקצועו. היה מעורב בין הבריות, קורא בתורה ושליח צבור בכמה בתי כנסיות ובמיוחד בקלויז ויז׳ניץ. בנו השני של ר׳ משה יופיטר הוא צבי (הירשקה) — יודע ספר, סוחר בקרקעות, זמן מה בעל מלבנה ובית מסחר לעצי הסקה.

ר׳ אברהם וולצר — מזקני העיר ועשיריה, בעל בית אבן גדול בחזית השוק שבו מרתף גדול מלא וגדוש משקאות חריפים. זמן מה היה שותף לפרופינציה, מוזג ואכסנאי. בחצר הגדולה תמיד עגלות וקרונות של עוברים ושבים ובמיוחד בימי השוק. בנו ר׳ נטע וחתניו יעקב טאו וקלמן שפירא ייזכרו לקמן.

ר׳ אפרים מנשה שוכר — איש משכמו ומעלה גבוה מכל העם, בעל צורה וזקן לבן יורד על מדותיו, תלמיד חכם ובקי בחכמת

החשבון. היה רוב ימיו נאמן אצל חוכרי הפרופינציה.

הפרופינציה — היינו הזכות היחידה לקנות ולמכור משקאות חריפים, שיכר ויין — ניתנה מידי ה„פריץ" בעל האחוזה במקום זה. זכויות אלה היו נחלת ה„פריצים" הפולנים מדורי דורות. רק בשנת 1878 הוציאה הממשלה זכות זו מידיהם. מאז הוחכרה זכות זו על ידי הנציב (שטאאט האלטער) בלבוב. החכירה היתה נעשית בדרך התחרות פומבית ולשלוש שנים בלבד. בפרופינציה זכו אך בעלי הון רב, שכן היה צורך לכך בבית מיוחד למכירת המשקאות, הדרים להנהלת הפנקסים והחשבונות, מחסנים, בית מזיגה וזיקוק, מנהלים, פנקסנים, גזברים, מוזגים, נוטרים ושומרי דרכים בכדי לא להכניס סחורת חוץ העירה ומשרתים למשרתים. המושג „נאמן" פירושו בימים ההם איש חסיד וישר בכל דרכיו, נקי כפיים, חכם במקצוע זה, יודע כתב וחשבון. בכל המעלות והמדות האלה נתברך ר' אפרים מנשה שוכר. הוא היה המנהל, הפנקסן, הגזבר, הקונה והמוכר. תחת ידו ולרשותו עמדו כל האנשים המרובים הנחוצים. השוכרים והחוכרים לא ידעו מאומה מהנעשה במסחר, אלא בהגיע חתימת המאזן בא כל אחד ליקח חלקו. הרווחים היו מרובים, כי הרשות היתה בידי החוכרים לקבוע ולהעלות את המחירים באין מפריע. אף שהחוכרים נתחלפו מפעם לפעם, נשאר ר' אפרים מנשה ל„נאמן" תמידי אצל בעלי החכירה. בניו ובנותיו חונכו לתורה ויראת שמים. בניו היו ר' נחמן ור' חיים. בני ר' נחמן היו: ר' משה, ור' רפאל — לומדי תורה, מוזגים וסוחרים. ר' אפרים מנשה היה מ„הגנרלים" של האדמו"ר מויז'ניץ, והגזבר של הכסף הנקבץ בעיר והסביבה מקופות ר' מאיר בעל הנס — כולל ויז'ניץ. הוא, בניו ונכדיו הגרים בדמיטש היו כולם ממתפללי האדמו"רים מדמיטש.

ר' אפרים פונד — למדן גדול, בקי בתנ"ך ומקצת גם בספרי השכלה, היה מוכר ספרים, נייר ומכשירי כתיבה. לפי שמסחר זה לא סיפק פרנסתו עסק גם במלמדות ולימד שמונה בחורים יודעי ספר לימודי גפ"ת, תנ"ך ודקדוק. הלימודים אצלו כרגיל כל היום וכל תלמיד היוצא מחדרו היה בקי בדף גמרא, בתנ"ך ודקדוק. בניו חונכו לתורה ולהשכלה. בנו ר' יצחק, תלמיד חכם משכיל, מעורב ביו

הבריות, סוחר בעורות נודע למרחקים, עבר לאמריקה ומצא בה פרנסתו בכבוד. בנו השני ר׳ משה — תלמיד חכם ומשכיל, עבר לקולומיה ומצא פרנסתו יחד עם גיסיו בתעשית לבנים. בנו השלישי ישעיה משכיל הלך לקנדה ונפטר שם צעיר לימים.

ר׳ אברהם פטלינסקי (ספק שם משפחתי או שם כנוי) — יהודי פשוט, גברתן, בעל בית קטן בסימטא, היה רוב ימיו פקיד אצל בעל אחוזה נוצרי. פעם עומד על מלאכת הפועלים ופעם מחסנאי של התבואה וכלי העבודה. כל ימי השבוע עושה בכפרים הסמוכים לעיר ורק בשבתות וחגים קיבל חופש ובא להתפלל בקלויז קוסוב. לאשתו התגרנית היה מקום קבוע בין עשר הסוכות, העשויות ממוטות עץ וגג שעמדו באמצע רחוב השוק ונועדו למכירת מיני סדקיות וצעצועים בשביל תינוקות ונשי האכרים מהכפרים הסמוכים לעיר. את הסחורה הביאו בכל בוקר למקום ובערב החזירו אותה לביתן, או הכניסון לחנות של מכיר בשוק. בנם יעקב חונך ללא תורה וידיעה, בימי נעוריו עזר לאמו במסחרה, לאחרונה נעשה סבל ומקומו בין חבריו יושבי קרנות, המחכים לאיזו עבודה מקרית.

ר׳ אלקנה קוגלר יהודי חרד ויודע ספר מחסידי האדמו״ר מויז׳ניץ ובית האדמו״ר ר׳ מנדלי מדמיטש וממתפללי הקלויז דויז׳ניץ, היה חכם ובעל חנות גדולה במינים שונים, מחשובי העיר שעשה צדקה וחסד. בניו חינך לתורה ומעט השכלה, לא האריך ימים ונפטר באמצע שנותיו.

ר׳ אריה (ליב) רוזנבוים, איש נכבד ויודע ספר, בית חומה לו, בו סחר במינים שונים. לאחרונה נעשה „יורד", מכר ביתו ונעשה למתווך. בתו יפת מראה נישאה לאברהמצ׳י אוירבך.

ר׳ אריה (ליב) — מלמד, יודע ספר ובעל בית קטן בסימטה וסוחר בתבואה. אשתו תגרנית בביתה בקמח וביצים. חינכו בניהם לתורה והשכלה. בנם אליעזר — יודע ספר, עבד יחד עם אביו במסחר. לאחר פטירת ההורים נדד הוא ואשתו — בילה בת ר׳ שלמה סלפטר, ועם בניהם לאמריקה ומצא פרנסתו במסחר.

מר איזידור ריזל — גמר חוק הלימודים באוניברסיטת לבוב ובא לזבלוטוב בתור מנהל משרד הטאַבו בבית המשפט הממשלתי.

השופטים התיחסו אליו בכבוד. הצטיין בפעולותיו הצבוריות. היה מעורב בין הבריות והתנהג כאיש דתי. נבחר פעם על ידי מושל המחוז לנשיא ועד־הקהלה של העיר.

ר׳ אשר זילברמן, יודע ספר ומשכיל, בא מארץ רוסיה יחד עם אנשי כפר ז׳ורוב שמשפחותיהם היגרו מרוסיה יחד עם האדמו״ר ר׳ ישראל פרידמן. היה כמה שנים פנקסן ורואה חשבון בבית משרפות יי״ש בכפר ז׳ורוב. אחר כך עבר לזבלוטוב, רכש בית גדול בדמיטש, פתח חנות מכולת ומצא פרנסתו בכבוד. התנהג בחסידות, עשה צדקה וחסד. היה חשוך בנים.

ר׳ בן ציון בן ר׳ חיים טוי — יודע ספר, גמר חוק הלימודים באסכולה העברית של הרב ד״ר יונג בעיר קרקוב. עסק בביתו בלימודי קודש וחול כמו כן בעניני צבור ובמיוחד בעבודה ציונית והיה אחד הראשונים שפעל לחנך דור צעיר להיות קשור בכל נימי נפשם לתורת ישראל, לעם ולארץ. היה כל ימיו סוחר וזמן מה אף נחשב בין עשירי העיר. לא זכה לעליה ונפל לקרבן יחד בין חללי העיר בתש״ב.

ר׳ דוד קליר, איש משכיל ויודע ספר — היה פנקסן ופעיל במוסד הכספי „בנק רוזנבוים" והצטיין בעבודתו. היה מעורב בין הבריות והשתתף בכל עניני הצבור והציונות. את בניו חינך לתורה והשכלה מלאה.

ר׳ הירש נוסברג — איש ישר ויודע ספר, סוחר חשוב שהתנהג בחסידות וחינך בניו לתורה והשכלה. היה בין העוסקים בצרכי צבור.

ר׳ דוד טוי בן יוסף וחינה — איש ישר בעל בית גדול ובו בית מזיגה. חתנו ר׳ שמואל שרף מעיר קולומיה — יודע ספר ומעורב בין הבריות, ירש בית חותנו.

ר׳ זאב שאטנפלד — חתן ר׳ שמחה שוחט. היה איש נכבד וישר, יודע תורה ועוסק בחנות מכולת בביתו. חינך בניו לתורה והשכלה. לאחר זמן מכר את ביתו, ועבר לביתו בעיר קולומיה.

ר׳ זיידע אַלטמן בן ר׳ מנדיל — נתחנך בחדרים והיה בין לומדי תורה וגפ״ת. אחרי נשואיו עבר לגור בכפר הנקוביץ ועסק

במסחרים שונים. את בניו חינך בדרך הישר והטוב.

ר׳ זלמן מינצר, יודע ספר ואיש נכבד, היה גר שנים רבות בכפר פופילניק. עסק בחקלאות ובמסחרים עם האכרים ועשה רכוש. התנהג בחסידות ועשה צדקה. לאחר שאביו נרצח ע״י גויי הכפר, בשל מעשים אי־טהורים (כגון: רבית קצוצה ומשפטים מרובים), עבר לגור לזבלוטוב. בימים הראשונים עוד עשה מסחר בשארית רכושו ומצא פרנסה בצמצום. אחר כך איבד הכל וירד עד לפושט יד ונהנה משולחן אחרים עד יום מותו.

ר׳ זנויל גרונוורג — יודע ספר ומחסידי קוסוב, עסק בקרקעות ומצא בכך פרנסתו. חינך בניו בדרך הישר.

ר׳ גדליה שאַפר — יודע ספר וסוחר אחרי פטירת ר׳ אלתר לייבל׳ס שלימד אלשי״ך בצבור בשבת בבית הכנסת הישן, ירש ר׳ גדליה את מקומו בלמדו שם מדרש מפרשת השבוע. בנו ר׳ אלתר, חתנו של מוקי פיוועלס, סחר בתבואות. היה חשוך בנים ואשתו שרה מתה בצעירותה.

ר׳ דוד זינגר בן ר׳ חיים זימל — איש משכיל, שהלך לגרמניה אחרי חתונתו ומצא פרנסתו במסחריו. חינך בניו להשכלה והם נמצאים בארצנו.

ר׳ הנדיל שכטר, חתן ר׳ לייבלי רובין — תלמיד חכם וירא שמים, עסק זמן רב בחנונות של מכולת ופרנסתו לא מצויה. היה מחסידי ויז׳ניץ ומעריצי האדמו״רים מאותו בית. מסוחר לא יוצלח נעשה שוחט מוכשר ומצליח שמצא פרנסתו בכבוד בעיירה שאץ בבוקובינה. אף חתנו ר׳ ברל היה שוחט בכפר צירוש בבוקובינה.

ר׳ דוד טאו, בן ר׳ שמואל — איש עשיר, סוחר ומלוה ברבית. היה כנראה הראשון שהביא עצים העירה דרך הנהר פרוט. בזמן ההוא באו רפסודות עצים על נהר פרוט ממקומות הקרפטים (דלאַטין, ווארכטה). בדרך הרפסודות לרומניה מכרו הסוחרים חלק מהעצים לר׳ דוד על שפת הפרוט. העצים הועלו מהנהר על מגרש מיוחד. גויים הוצולים אומנים בבנייה היו מקימים מהעצים בתים קטנים בני שני חדרים ונמכרו לאנשי הכפר בתשלומי שיעורין ובמחירים שריווח גדול בצדם. חלק הבתים נמכר אף ליהודים יושבי העיר.

ר׳ זליג אדלרשטיין — מנכבדי העיר וממתפללי קלויז קוסוב. מסחרו העיקרי היה זכיונו להביא נציבי מלח מבית החרושת הממשלתי בקוסוב ובדלאַטין ומצא בכך פרנסתו בכבוד. לעת זקנתו עלה הוא ואשתו לארץ־ישראל ונפטרו בצפת.

ר׳ חיים זאב בלוישטין — למדן ועוסק בתורה יומם ולילה. אשתו קעני טובת לב ונודעת במעשיה הטובים. תחילה היה רח״ז נאמן במשרפות יי״ש בכפר סמוקוביץ ופנקסן ורואה חשבון בבית מסחרו של גיסו ר׳ א. ו. מלצר. אחר כך עבר לזבלוטוב לביתו שרכש לו בדמיטש. אשתו בכשרונותיה פתחה חנות מכולת שמצאו בה פרנסתם. את בניהם ובנותיהם חינכו לתורה והשכלה. בנו הבכור ר׳ משה יודע ספר, היה זמן מה סוחר, עבר לאמריקה ומצא שם פרנסתו במסחר. הבן האחר ר׳ שלמה — למדן ובעל הנות בבית חותנו רא״ל שפרבר. היה עוסק בתורה מדי יום ביומו למרות טרדותיו במסחר. בנו הבכור ר׳ יצחק אייזי משכיל מפואר, היה מחלוצי הציונות בזבלוטוב, וגר בשנותיו האחרונות בקולומיה בהת־פרנסו בדחקות רבה. חתנו של ר׳ שלמה היה ר׳ משה בליי, גדול בתורה ובחכמה, מהלומדים המופלגים בכל הסביבה שידו רב לו גם במדעים ובספרות המחקר. היה מרביץ תורה וחכמה לקצת נערים בעיר. בנו של ר׳ משה — צבי — נמצא בארצנו.

חתנו הראשון של ר׳ חיים זאב בלושטין היה ר׳ אברהם בלוך — איש חסיד יודע ספר ממעריצי האדמו״רים מקוסוב. סוחר גדול ביערות, עצים, בתים ושדות בסביבי דליאטין. היה בעל חנות מכל מיני סחורות שמצא בה פרנסתו בכבוד ובעושר. נודע בסביבה לעושה צדקה וחסד ומכניס אורחים. בניו ר׳ שבת׳ל, ר׳ יהושע ועוד עסקו בהצלחה במסחר העצים והיו בעלי מנסרות.

חתנו השני של ר׳ חיים זאב היה ר׳ אברהם יצחק שוכר, יודע ספר ומשכיל מפואר, מחשובי קולומיה ומנכבדיה. היה זמן רב הפנקסן הראשי של האקציז בקולומיה, הלא הוא המונופולין למכס השחיטה והבשר. בעלי הון רכשו מהממשלה מונופולין זה לכמה שנים ואלה מצאו ברא״י את האיש המוכשר לנהל עסק זה. לאחר שעזב משרה זו עסק בסחר העצים ורכש יחד עם שותפים יער גדול בבוקובינה. בעסק

זה הצליח ביותר ולא הניח אותו עד סוף ימיו. אשתו מרים שקדה תמיד על מעשי צדקה וחסד, תמיכות לנצרכים, חולים וכו׳. בניו חונכו לתורה ולהשכלה, רובם רופאים ועורכי דין. בנו — ד״ר שמריהו שוכר, בתו ד״ר חנה שוכר — רופאה מובהקת בירושלים, נכדו — המהנדס מ. ברלר עסוק בהסתדרות העובדים ונמצא עם בני ביתו בירושלים.

ר׳ חיים וואלפראם, — יודע ספר, בעל חנות כל־בו שאשתו ובניו היו עסוקים בה. חנות זו היתה משופעת פדיונים וקונים מבני ברית ושאינם בני ברית מהעיר ומכל הסביבה, שכן היתה זאת הגדולה בחנויות. ר׳ חיים התנהג בחסידות והיה ממעריצי האדמו״רים מטשורטקוב ועשה צדקה וחסד ביד נדיבה ורחבה. אחד מבניו היה חתן האדמו״ר ר׳ מנדלי.

ר׳ חיים זימל זינגר — איש נכבד יודע ספר, מחשובי המתפללים בקלויז קוסוב, קורא בתורה ושליח צבור מפואר בימים הנוראים, היה זמן מה ראש העיר וראש הקהלה „שליט״ יחידי ומעורב בין הבריות. ביתו בן החדרים המרובים היה בית משקה ותמיד מלא וגדוש שותי יי״ש, יין ושכר. במרתפו יין כשר לפסח שרוב קופצים עליו. פרנסתו היתה מצויה. בנו ר׳ יהודה — יודע ספר ו„נגוע״ במקצת בהשכלה, היה ממתפללי קלויז קוסוב ושליח צבור בימים הנוראים. הצטיין בקול ערב ונעים בתפילותיו. היה גר בכפר טולוקוב, חוכר בית מרזח וגם בעל שדות. למרות ריחוק המקום בא להתפלל לקלויז קוסוב. היה בין הסוחרים הגדולים ובעל מסחר לייצוא לחוץ לארץ. חתנו של ר׳ יהודה — ר׳ יוסף הלפרין, בנו של ר׳ משה שיינר היה תחילה בוינה ואחר כך בתל־אביב — סוחר ובעל בית. נפטר בתל־אביב בדמי ימיו.

ר׳ חיים בער אבנשטיין — איש משכיל ויודע תורה. היה מורה לבחורים שלהם ידיעה בתנ״ך והצטיין בלימודים אלה.

ר׳ חיים רויזנר חתן ר׳ ישעיהו שכטר, היה יודע ספר וסוחר חשוב.

ר׳ חיים שטנר יליד קוטי — יודע ספר ובקי בספרי השכלה, עסק במסחר בזבלוטוב עוד עם חותנו ר׳ משה שיינר. אחר כך עזב את העיר יחד עם אשתו אסתר ובניו ובא לברלין. שם הצליח

במסחריו, התנהג בחסידות, יסד בית תפילה בביתו, הכניס אורחים תחת אש״ל (אכילה שתיה לינה) ועשה צדקה וחסד כל ימי חייו. את בניו חינך לתורה והשכלה. היה בין חללי הרוצחים הנאצים.

ר׳ חיים הירש פרצ׳ס גרייף — יודע ספר וסוחר. התנהג בחסידות וממעריצי האדמו״ר דויז׳ניץ. היה בעל בית גדול וחשוך בנים.

ר׳ חיים לוקר — בעל בית גדול וסוחר בעורות לחים ויבשים ובבגדי צמר של הכפריים. היה יודע ספר, מחשובי העיר וממתפללי קלויז קוסוב. את בניו חינך לתורה והשכלה.

ר׳ חיים דייטש (שם המשפחה, או שם כנוי) — בעל בית גדול בטבור העיר (נמכר אחרי פטירתו לר״מ שיינר) וסוחר תבואה. את בניו חינך לתורה ומסחר. בנו ר׳ אלתר ירש ביתו ומסחרו.

ר׳ יהודה בלוך בן ר׳ מנחם — יודע ספר ומחסידי קוסוב, עסק בתוצרת סבון ונרות אולם ללא הצלחה. בזיווג שני נשא אשה מדליאטין. עבר לשם, ברם בשינוי מקום לא שינה מזלו. היה כל ימיו איש לא יצלח.

ר׳ יהודה טרעטער — זמן רב משרת בחנות הגדולה של ר״ח וואלפראם. אחרי חתונתו פתח חנות ממינים אלו בבית חמיו והצליח במעשיו. היה מעורב בין הבריות. בניו חינך לתורה והשכלה, אשתו צפורה היתה אשת חיל ועזרה במסחרו.

ר׳ יוסף שאַפר — בעל בית וסוחר, נכשל בעבירה ונפל בפח. לאחר שחזר בתשובה, עשה טוב וחסד. את בניו חינך לאנשים ישרים סוחרים.

ר׳ יעקב גליקשטרן (יעקל בומיס) בעל בית בדמיטש סמוך לבית הסוהר, יודע ספר, מתנהג בחסידות, ממעריצי האדמו״ר מקוסוב ומתפללי קלויז קוסוב. היה שליח צבור ומנגן ומן המזמרים המפוארים בקלויז במסיבות „שלוש־סעודות״. היה סוחר בתבואה ומינים שונים ומצא פרנסתו בכבוד. את בניו חינך לתורה והשכלה. בנו ר׳ דוד גמר את בית הספר למורים ונתקבל למורה בבית הספר על שם ברון הירש בקולומיה. אחרי חתונתו עם איטא בתו של ר׳ משולם שמחה לינדר, קיבל ביתו הגדול של חמיו בטבור העיר קולומיה. אז

עזב משמרתו, ופתח חנות גדולה מאריגי צמר ומשי והצליח במעשיו. את בנו ובתו, שהצטיינו ביותר בלימודיהם, חינך לתורה והשכלה. כל המשפחה נפלו לקרבן לפני הרוצחים הנאַצים בשנת תש״ב.

ר׳ יצחק פונד בן האשה מאנצי — קרוב ותלמיד מובהק של המורה רבי אפרים פונד, יצא מחדר ר׳ אפרים ותורתו בתוך מעיו. נשא בת איש כפרי עוסק בעבודת אדמה, עבר לבית חותנו ונעשה למומחה בעבודה זו ובמסחרים בקרקעות אצל אנשי הכפר. מכל אלה מצא פרנסה בכבוד.

ר׳ ישראל בן דוד שלמה׳ס — איש ישר, ובעל ידיעה בספרי רבנים ומתנהג בחסידות, מצא פרנסתו בתפירה על מכונה של עורות בשביל הסנדלרים. בזה היה היחידי בעיר והצטיין בישרו.

ר׳ יצחק בן ר׳ הירש ליב זינרייך — יודע ספר ומשכיל, חתן ר׳ צבי טוי בן יעקב. בימי המלחמה הראשונה עבר עם בני ביתו לוינה, עסק שם במסחרים והצליח. התנהג ביושר. את בניו חינך לתורה והשכלה.

ר׳ דוד קייש, קיבל הוראה וחונך אצל ר׳ אפרים פונד. בנו החורג היה יודע ספר, מתנהג בחסידות ואחד החסידים הנלהבים של קוסוב. היה נוהג להתפלל וללמוד שעור גמרא בקלויז קוסוב. אחרי נשואיו עבר לעיר קולומיה ופתח שם חנות מכולת. את בנו חינך לתורה. נדד לאמריקה ולאחר זמן הביא אליו את אביו הר׳ דוד ואמו.

ר׳ יצחק אייזיק הכהן מלצר — איש תם וישר יודע ספר מה„גנרלים״ של האדמו״ר הצדיק ר׳ חיים ז״ל מקוסוב. אשתו טובה שפרינצי צנועה וחסידה. מסחרו — חכירת אחוזות ויערות והוא עצמו בעל אחוזה גדולה וטחנה בכפר חליביטשין הסמוך לזבלוטוב. שניהם היו מפורסמים בנדיבות לבם ובפזור שנתנו לאביונים. בביתם נקבעו חדרים מיוחדים ומטבח להכנסות אורחים. הבנים והבנות שנישאו היו אחר התונתם מאוכלי שולחן ההורים בכל ימי ישיבתם בכפר הליביטשין. הבן הראשון ר׳ דוד, תלמיד הכם וחסיד — חוכר משק הקלאי, אשתו בילה היתה בת הרב מקוטי. אחרי פטירת אביו עבר לרגל מסחריו לגור בכפר טריצי ואחר כך לזבלוטוב. לעת זקנתו עלה לארץ־ישראל ונעשה נשיא ואמרכל של כולל קוסוב ושימש

במשרה זו כחמש עשרה שנים ונפטר בימי המלחמה הראשונה (לפי השמועה מרעב) וכן אשתו ונטמנו במקום מושבם בצפת. בנו של ר׳ דוד — ר׳ יוסף תלמיד חכם מחסידי טשורטקוב הנלהבים — עבר לאחר נשואיו לקולומיה ויסד יחד עם חותנו בית מסחר סיטוני לעורות והיה מחשובי העיר. לעת זקנתו עלה לארץ־ישראל יחד עם חתנו ר״ש שיבר ובתו אדיל וזכה לישיבה בארץ־ישראל של שתים עשרה שנה. נכדיו של ר׳ יוסף הם: ד״ר חיים שיבר, לשעבר מנהל מחלקה בבית החולים „בילינסון״ על יד פתח־תקוה וממלא תפקידים חשובים בשדה הרפואה במלחמת העולם השניה ובמלחמת ישראל בארצו; בנימין שיבר, סוחר, אשתו נכדת הרב הראשי של לבוב ר׳ משה באב״ד; השלישי ברל שיבר — חבר קבוץ אילון. כולם מצוינים בארצנו בעבודתם בכל מרצם לטובת העם והארץ.

בנו השני של ר׳ דוד הוא ר׳ שלום הכהן מלצר — תלמיד חכם, משכיל ונדיב לב. הוא עזב את זבלוטוב לאחר נשואיו והלך לרוהאַטין. שם הצטיין במידותיו הטובות ואף נעשה לאחד מחשובי הקהלה ולחבר העיריה. הוא יסד שם בית ספר עברי (הראשון בעיר) וקופת מלוה לתמיכת נצרכים וכן היה במייסדי „אהבת ציון״, האגודה הראשונה בגליציה לישוב ארץ־ישראל (יחד עם ר׳ פייבל שרייאר מבורוהוטשני וד״ר א׳ זלץ בטרנוב) שכוננה את המושבה מחנים. משעלה כוכבו של הרצל היה מהפעילים והעושים לציונות בגליציה, השתתף בקונגרס השני ונסע על חשבונו על פני ערים ועיירות לעשות נפשות לציונות ואף יסד חברת „כרמל״ בלבוב למכירת יינות ארץ־ישראל. בדמי ימיו ובאמצע שנותיו עוד בטרם הגיע לארבעים נפטר, ולא זכה לעלות לארצנו. בנו הוא ד״ר נתן מלצר, מראשי „ההתאחדות״ בגליציה ומהעסקנים המסורים בארצנו של הישוב והסתדרות העובדים. גם בתו רחל בתל־אביב.

בנו השני של ר׳ יצחק אייזיק מלצר — ר׳ יוסף, עבר אחר פטירת אבותיו לבית חותנו בקוטי איש האשכולות ר׳ זכריה שטיין ואחר כך לז׳אַבייה. מסחרו בעצים וביערות בשיתוף עם חותנו פרץ והצליח. בתו וכמה נכדים נמצאים בארצנו ומשתתפים בבנין הארץ.

הבן השלישי של רי״א מלצר — ר׳ שמריהו, היה תלמיד חכם

ומפורסם ברוב עושרו ובחסידותו, בעל שתי אחוזות במחוז טשורטקוב ונודע בכל המחוז בנדיבות לבו ומעשיו המבורכים. שמו, שם בניו ונכדיו נודעו לברכה במחוז טשורטקוב וטרנופול. כל המשפחה על כל הונה ורכושה נכחדה בימי השואה.

הבן הרביעי של רי"א מלצר — ר' חיים, היה משכיל מפואר, מנהל משק אחיו הגביר, הפנקסים והחשבונות. בנו ונכדו נמצאים בארץ־ישראל.

חתנו של ר' יצחק אייזיק הוא ר' יוסף שטנר — תלמיד חכם, משכיל, בקיא בלשונות לועז. בחיי חותנו עסק בזבלוטוב בחכירת משק ובהחזקת בית משרפות של יי"ש. אחרי פטירת חותנו עבר לעיר מולדתו לקוטי, בה פתח חנות של אריגי צמר ומשי בסיטונות. נתפרסם בעסקיו ביושר ובאמונה. ביתו היה פתוח לרווחה לפני כל רעב וצמא ובפרט הצטיינה בכך אשתו הצנועה קרינדל. כמה שנים היה נשיא קהלת קוטי ובימי המלחמה הראשונה נפל חלל על אדמת אוסטריה. בניו ונכדיו כולם כאחד נאמנים לעמם, דתם וארצם. כמה נכדיו נמצאים בארצנו והם: ד"ר יצחק שטנר, מומחה מובהק בגיאוגרפיה ובקרטוגרפיה וחוקר חשוב, ד"ר ח. שטנר, רופא מומחה, ועוד. נכד אחד מבנו ר' יעקב הוא ברל לוקר, ממיסדי פועלי ציון בגליציה ועורך עתונותה. עתה ממנהיגי הסתדרות העובדים וראש הסוכנות היהודית, הנודע גם כסופר מחונן ופובליציסט מקורי.

חתן שני של רי"א מלצר הוא ר' שמשון כהן — יודע ספר וממשכילי העיירה קורלובקא. אחרי פטירת חותנו עבר לעיר מולדתו לקורלובקא ועסק שם במסחר תבואה. הוא ואשתו מרים עשו רוב צדקה וחסד וחינכו בניהם לתורה והשכלה. בתו ונכדיו נמצאים כאן ועוסקים בבנין הארץ. ד"ר א. לבל נכדו נמצא כאן בגן־יבנה יחד עם בתו.

התנו השלישי של ר' יצחק אייזיק הוא ר' מנחם יצחק רוזנ־שטרויך מבוקובינה. הוא ואשתו רבקה היו מצויינים במעשי צדקה וחסד. ביתם בכפר לוֹץ היה פתוח לכל עובר והלך. בתו טובה ונכדיו נמצאים בארץ. בין נכדיו המהנדס א. קליר — בעל בית החרושת „ארגמן".

ר׳ יהושע פרמינגר — בעל בית גדול, מנכבדי העיר ויודע ספר ומחסידי ויז׳ניץ. עיסוקיו הלוואות כסף ברבית לאכרי הכפרים והיה מאמידי העיר. בנו ר׳ זלמן היה בעל חנות למצרכי האכרים ומצא פרנסתו בכבוד. בנו של ר׳ זלמן פרמינגר ר׳ יוס׳ל היה בעל חנות אריגים ומאמידי העיר. נודע בפקחותו היתירה. גיסו של ר׳ יוס׳ל היה ר׳ יוסף קורן מראשי הציונות והמשכילים בעיר בתקופת הזמן שבין שתי המלחמות. היה בעל בית מלון ומסבאה, אולם הוא עצמו היה נתון תמיד לצרכי צבור ותרבות עברית. היה לו ספריה עברית מפוארת. הוא עם כל בני ביתו נכחדו בשואה.

ר׳ יהושע מילך — איש צנוע, יודע תורה, ממתפללי קלויז קוסוב, קורא לפרקים בתורה ושליח צבור. ירש את בית חמיו בו אכסניה, מקום לעגלות ובית מרזח שהוא, אשתו ובנותיו היו טרודים בו תמיד.

ר׳ יוסף ראובן׳ס שכטר — בעל בית, למדן שעסק בהלוואות כסף ברבית לאכרי הסביבה. פעם נכשל במסחריו ונפל בפח. בנו ר׳ ראובן למדן, עזב את זבלוטוב ועבר לגור ליבלונוב, שם הורה גפ״ת לתלמידים יודעי ספר. בנו של ר׳ ראובן ר׳ זיינוויל היה ראוי להוראה והיה ראב״ד או רב באחד הכפרים בקרפטים. בנו השני של ר׳ יוסף ראובן היה ר׳ ישעיה — יודע תורה ובעל חנות של מכולת, בסוף ימיו מלמד. בנו השלישי היה ר׳ שמעון, שנודע עוד בימי בחרותו לבעל מוח חריף ובזכרונו המופלא. הוסמך להוראה אבל לא זכה לכך והתפרנס כל ימיו בדוחק ובצער. בימים שבין שתי המלהמות לימד גמרא לטובי הנערים בעיר. היה איש תם וישר, לא ידע צורת מטבע, התנהג בחסידות והיה למופת לבריות.

ר׳ יוסף גולד — בעל בית בדמיטש ובעל בית הבד למכבש גרעיני שומשום. היה ממתפללי קלויז קיסוב ושליח צבור בשבתות, ומהמעורבים בין הבריות.

ר׳ יוסף שפינר — בעל בית ומחסן גדול של עצים, לוחות ורעפים, שנחשב בין הסוחרים הגדולים בענף זה. הוא ואשתו עסקו כל ימיהם במעשי צדקה וחסד ובתמיכה לנצרכים. בנו אליהו עסק במסחר זה יחד עם אביו וגם אחרי מותו. אליהו וילדיו — בנו אנשיל

ובתו לינה — היו חללי השואה בזבלוטוב בשנות תש״ב ותש״ג.

ר׳ יוסף בלן, בעל בית המרחץ של העיר — התנהג בחסידות והיה ממתפללי קלויז קוסוב. אחיו ר׳ זאב קדם לו בעבודה. שניהם היו שמשי העיר בכל עניני הצבור. עשו מלאכתם באמונה. היו מעורבים בין הבריות.

ר׳ יוסף קייש הלוי — יודע ספר. היה זמן רב משמש בקודש בקלויז קוסוב. לפי שמלאכתו זו לא סיפקה פרנסתו. עסק גם בטווית ציציות ו„בית חרושת" שלו היה בקלויז וכל המתפללים היו מקוניו. שכן נהנו מעבודת הקודש שלו.

ר׳ יוסף טילינגר — סוחר גדול בתבואות מכל המינים. בנו הבכור ר׳ שמואל, למדן מופלג, ירא שמים וחסיד, בקי להפליא בכל התנ״ך מזה ובכל שושלות החסידים וקורותיהן מזה. בימים שבין שתי המלחמות היה גבאי דבית הכנסת של הרב ר׳ חיים האגר ונהג גבאותו ברמה. בנו השני של ר׳ יוסף היה ר׳ מרדכי, סוחר אף הוא, שעבר אחרי חתונתו לקולומיה. הבן השלישי ר׳ יצחק (איצ׳י) חונך על ברכי התורה והשכלה, סוחר ובעל שדות. הצטיין בתפילותיו ובקולו הערב. היה שליח צבור בימים הנוראים בבית המדרש של הרב ר׳ חיים האגר והפליא במשך שנים בקולו הערב ובנעימותיו שחיבר בעצמו. היה פקח גדול ובקי בספרות הגרמנית.

ר׳ יצחק טילינגר — אחיו של ר׳ יוסף, היה איש נכבד ומעורב בין הבריות, סוחר בסחורות שונות וגבאי בבית הכנסת הגדול במשך כמה שנים. חינך את בנו היחיד יהודה בהדרים שונים. בן זה הצטיין בלימודיו, במוחו החריף ובזכרונו הכביר, אולם היה קל דעת. לאחר נשואיו התחיל לעסוק בלימודי חול ושפות זרות והשקיע בזה את כל מרצו. על לימודים אלה שקד יומם ולילה. הוא נטש את זבלוטוב והלך לוינה ללמוד בבית המדרש לרבנים והיה רע לר׳ צבי פרץ חיות, מיכאל ברקוביץ, י. ל. לנדוי, דב וכשטיין ואחרים שלמדו באותו בית מדרש. התמיד בלימודים גם במכללות וסיים לימודיו בהצלחה רבה. ברם, לצער משפחתו המיר דתו, ונעשה כהן און והוציא כתבי פלסתר על עמו שבגד בו. חיבר מחברת בה הטיל דופי, ארס ורעל על בית ישראל והביא ראיות ברורות כי הצורר רוהלינג

צודק במשפטו באמרו כי ידי ישראל מלוכלכות בדם של נוצרים לחג הפסח ועוד דברי נבלה וחרפה על ישראל. אחרי כמה שנים נתגלה כוכב משחיר זה בשמי ניו־יורק על ידי ר׳ ישכר טוי בן עירנו והסופר גרשון בדר, בדמות של רב ומטיף בבית כנסת דתי. קשה לברר אם באמת חזר בתשובה או משרה זו היתה לו כסות עינים להאחיז עיני ישרים. אולם ג. בדר הסיר את המסוה מעל פניו, העמידו על עמוד הקלון וגילה פרצופו בפומבי בעתוני עברית ואידיש. עם גילויים אלה עזב טילינגר את מקום מושבו ועקבותיו לא נודעו. בן מביש זה העטה חרפה ובוז על משפחתו ובפרט לאמו שעטפה שחורים והתאבלה על בן בוגד זה (אביו מת מיתה חטופה — אולי מרוב צער).

חתנו של ר׳ יוסף טילינגר היה ר׳ פייוול אנגלר — סוחר, השולח מרכלתו — תבואה — למרחקים ואף לגרמניה. היה איש אמיד, שחינך בניו לתורה והשכלה.

ר׳ ישעיה שכטר — חנוני, שותף במסחר במלח ממשלתי עם זליג אדלרשטין. למרות המרחק הרב מביתו לבית הכנסת הישן, השכים לבוא ולהתפלל בצבור. התפלל בהתלהבות ובקול חוצב להבות אש. בניו היו: יוסף, מאיר, וצבי זאב. לעת זקנתו עלה לארץ־ישראל ונפטר בצפת.

ר׳ יהודה צבי רוזנבוים — בעל בית העוסק בחקלאות. בנו ר׳ מרדכי, השתתף בעבודות אביו. בנו של ר׳ מרדכי עלה לארצנו מגרמניה.

בנו השני של ר׳ יהודה צבי — ר׳ גרשון, היה יודע ספר, סוחר וישר. בנו מנחם נמצא בארץ, הוא ואשתו דבורה — בתו של ר׳ מרדכי קייש. בתחלת המלחמה מילא חובתו לעמו, השתתף בין גבורי ישראל שהלכו ללחום בצורר היטלר ימח שמו. נשבה על ידי הגרמנים והיה כמה שנים בשבייה. עכשיו נמצא בביתו על נחלתו בכפר זיו בתל־מונד.

חותנו של ר׳ יהודה צבי הוא הר׳ אברהם יצחק גרפונקל ואשתו הצנועה חייצ׳י. היה איש חסיד וישר; להם חנות גדולה במיני ברזל, שמצאו בה פרנסתם בכבוד.

ר׳ ישעיהו ברטלר — איש משכיל, מתלמידיו של ר׳ יחזקאל איציק מקולומיה, עוסק בחכירת „הפרופינציה" עם שותפים. היה מנכבדי העיר ומהמתפללים בקלויז קוסוב. בנו — ר׳ משה, איש משכיל, סוחר במחסן עצים. בתו של ר׳ משה, חנה, עלתה לארצנו והיא חברה במשק אשדות יעקב. בתש"ח עלו אשתו של ר׳ משה ובנו האחד שנותרו לפליטה.

ר׳ ישעיהו אדלרשטיין — איש נכבד ומשכיל, חוכר משק הקלאי וסוחר יערות עם שותפו ר׳ אליעזר ברטלר (אחיו של ר׳ ישעיה). הם עמדו בקשרי מסחר עם אגפסוביץ בעל האחוזה של טולוקוב. היה להם יער גדול בבוקובינה. בנו ר׳ אליהו היה חוכר הטחנה הגדולה בזבלוטוב. בנו של ר׳ אליהו, ר׳ נתן, סוחר במכונות, נפטר בתל־אביב.

ר׳ מאיר אלעזר שיינהורן — בעל בית גדול בטבור העיר, חינך בניו לתורה ולקצת השכלה לפי רוח הזמן. בנו ר׳ משה, יודע ספר ובעל מוח חריף, מתמיד אף בלימודים חיצוניים. היה עורך דין אי־רשמי והצטיין ביותר במקצוע זה. כל ימיו מצא רוב פרנסתו, לפרנס ביתו המבורך בבנים ובנות לא מעטים. הוא היה אולי הראשון בעירו שעורר את רוב ההמון לחינוך פוליטי ומעט השכלה. קרא פעמים רבות לאסיפות פומביות, רובן בבית הכנסת הגדול; דרש לפני העם בענינים פוליטיים ובענינים לימודיים ורכש לבות ההמון. התיחס בחיבה רבה לדור הצעיר, נפח רוח חיים בלבותיהם ועוררם ללמוד ולעשות. הוא היה לא רק נאה דורש, אלא גם נאה מקיים. הגדיל לעשות לטובת המוסדות הצבוריים. היה המיסד הראשון של בית הספר הראשון בזבלוטוב (לפניו לא היה שום מוסד חינוכי, אף לא „תלמוד תורה"). השתדל בכל כוחו אצל הממונים על מוסד „ברון הירש" בלבוב ובפריס, למען יפתחו גם בזבלוטוב בית ספר לבנים ובנות. פעולה זו הביאה את ר׳ משה לידי מלחמה עזה עם השלטונות בסניאטין, שר המחוז (בעצירקס הויפטמן) הניח אבני נגף בדרך וכן רוב בנין ורוב מנין של העיר — קצרי רואי, שהפריעו את ייסודו של אותו מוסד החשוב והרב. ר׳ משה גבר והמוסד נוסד. הוקם בנין גדול ומפואר, כמה מחלקות לכיתות, וילדים וילדות למאות

ביקרו בבי״ס זה בו קיבלו קצת תורה, עברית ודעת שפות המתהלכות בארץ. ובזה הציל ר׳ משה את הרבים מעם־הארצות ובערות. רוב ימיו היה נשיא ראש הקהלה היחיד, למרות רוב מתנגדיו וכן היה זמן מה מנהל פנקסי הלידה והמתים, ומצא בזה הלק מפרנסתו. היה ממעריצי האדמו״רים יוצאי בית ר׳ יעקלי ור׳ דודקי ומכובד בעיניהם, ממתפללי בית המדרש שלהם ו„יועץ החצר״. את בניו ובנותיו חינך בתורה והשכלה. כולם הצטיינו במקומות מושבותיהם, בהשכלתם ובעבודתם הצבורית וכסוחרים חשובים ומפורסמים.

ר׳ קלמן שיינהורן, בן הבכור של ר׳ משה, למרות שבשנות תר״י תר״ן לא נמצא בזבלוטוב בית ספר בשביל ילדי ישראל ללמדם השפה העברית ושפות המתהלכות במדינה, כמו כן מורה פרטי, בכל זאת ידע הבחור קלמן את השפה העברית והגרמנית לכל דקדוקיהן. היה בין התלמידים המצוינים בלימודי גפ״ת ותנ״ך. הוא נשא בת עשיר מויז׳ניץ ובבית חמיו עסק במסחר העצים. עמד בקשרי מסחר עם סוחרי רוסיה ושלח רפסודות עצים מהרי הקרפטים על נהר צ׳רמוש לרוסיה. כן התפרסם במסחר היערות ובבית הנסירה שהקים בכפר מיהאווע. תוצרת לוחות המנסרה שלו היתה לה מהלכים בארצות גליציה, בוקובינה ורוסיה. הצטיין במסחריו ביושר וצדק ובאמונה. ביתו היה פתוח לרעב וצמא, בניו התחנכו לתורה והשכלה. לעת זקנתו עבר לגור בצ׳רנוביץ בירת בוקובינה, שם הצטיין בהלי־כותיו התרומיות וכיושב ראש בדיני בוררות, שהבין ליישר הדורים, בסכסוכים הקשים ביותר.

ר׳ שמשון שיינהורן, בנו השני של ר׳ משה — בקי בגפ״ת וכן בשפות המתהלכות במדינה. אחרי נשואיו יצא למצוא פרנסתו לארץ אמריקה.

ר׳ צבי פרץ שיינהורן, בנו השלישי של ר׳ משה, היה ממשכילי העיר ויודע ספר. התחתן בבת עשיר בבוקובינה ופתח בית מסחר בכפר בעראמטה ומצא פרנסתו ברווח. את בניו חינך לתורה והשכלה. לא האריך ימים ונפטר באמצע שנותיו באותו כפר.

ר׳ יהודה רובין, חתן ר׳ משה שיינהורן בן ר׳ אהרון, חונך בחדרי העיר ועל ברכי ההשכלה. היה שותף בבית החרושת לאריגי

פשתן בעיר סטניסלבוב ומצא פרנסתו בכבוד.

הבן הרביעי של ר׳ משה שיינהורן, הוא ר׳ זינדיל, משכיל יודע ספר, שחונך בחדרים אצל מלמדים יודעי תורה והשכלה. רב לימודיו והשכלתו קיבל מאביו. „במעלליו יתנכר נער״, עוד בימי נעוריו הצטיין בלימודיו והשכלתו מיתר הצעירים חבריו בגילו. שנים רבות היה עוזרו של אביו בעבודות המשרד שלו. אחרי נשואיו לבת המתנגד הפוליטי של אביו ר׳ צבי ראַטה, נדד עם אשתו לאמריקה, יסד יחד עם אחיו הצעיר ר׳ יעקב מוסד כספי בשם „בנק האחים שיינהורן״. האחים הצטיינו במסחרם כאנשים ישרים ונאמנים והצליחו במעשי ידיהם. „מעשה אבות ירשו בנים״. כאביו הצטיין זינדיל בפעולותיו הצבוריות. הוא ור׳ ישכר טוי ז״ל היו מן הראשונים שיסדו את הארגון החשוב של יוצאי עירנו באמריקה, במגמה לעזור לצאצאי עיר מולדתם הן בארצות הגולה והן בארץ־ישראל. ר׳ זינדיל פעיל כל הזמן במוסד כמזכיר המוסד.

הבן החמישי של ר׳ משה שיינהורן הוא ר׳ יעקב (יענ׳לי) ואף הוא הצטיין במעלותיו הלמודיות והשכליות. הוא עבר יחד עם ר׳ זינדל לאמריקה ועבד עם אחיו במפעל הכספי. נפטר בדמי עלומיו.

חנה (חנצל) בת ר׳ משה שיינהורן — נערה טובת מראה וטובת שכל. אביה חינכה ללמודי תנ״ך והשפות המתהלכות בנגינה, בדרך שידעה כתב ולשון. נישאה לאיש משכיל, ואחר שנתאלמנה עברה לבית אביה. עזרה לאביה בעבודתו ולאמה בחריצת ידיה ומשק הבית.

הבת השניה של ר׳ משה שיינהורן — פעסי, משכלת כאחותה, נישאה לאיש משכיל ר׳ נטע שור בכפר דאַווידענע בבוקובינה; הוא היה מזכיר הכפר למרות שהיושב ראש, אנשי־הועד והאזרחים היו כולם כאחד רומנים אנטישמיים, התיחסו אליו בכבוד. הצטיין בפעו־לותיו בכל העבודות הצבוריות.

ר׳ מאיר ראטה — בעל בית גדול בטבור העיר, איש נכבד יודע ספר והשפות המתהלכות במדינה, שבזכותן עלה לגדולה. מצא פרנסתו בעסק הטבק הממשלתי לעישון ולריח. עסק גם בגורלות („הלוטריה״) והיה בזה היחיד בעיר וכל הכפרים השייכים לזבי׳וטוב.

לא כל אדם זכה להשיג רשיון כזה, רובם משאינם בני ברית ומועטם יהודים חשובים מפורסמים במעשיהם הטובים ואין בהם רבב של חטא. היה מעורב בין הבריות היהודים והנוצרים כאחד. נבחר לראש האזרחים ושימש בתפקיד זה רוב ימיו, והיה רצוי לכל תושבי העיר בפעולותיו הטובות. היה ממעריצי האדמו״ר ר׳ יעקלי ומתפללי בית המדרש שלו. התיחס בהערצה לחסידי קוסוב והיה נוהג לבוא להשתתף במסיבתם.

בנו ר׳ צבי ראטה יודע ספר ומשכיל, בעל בית בשכנות אביו, מצא פרנסתו בעסק שותפות עם אביו הזקן, בטאבק ממשלתי וכו׳. היה מעורב בין הבריות, ממתפללי קלויז קוסוב ושליח צבור בימים הנוראים והקהל הפיק רצון מתפילותיו. נחשב לחסיד קוסוב ולוחם במתנגדיהם. היה זמן רב חבר ועד הקהלה בעיר והיה פעיל לטובת עדתו. בניו ירשו מידות אבותיהם בפעולתם הצבורית וישרת לבם והשכלתם.

חתנו של ר׳ מאיר ראטה — ר׳ אייזיק אייזנקראַפט, היה איש יודע ספר, ממתפללי קלויז קוסוב, עסק בחכירת מעבר הסירה על הנהר פרוט ובחקלאות.

חתנו השני של ר׳ מאיר — ר׳ ליטמן רייטר, היה בעל בית בשכנות חמיו, איש נכבד יודע ספר ומשכיל, זמן מה מורה לתנ״ך והשכלה, אחר כך עסק במסחר. היה מחשובי המתפללים בקלויז קוסוב ונכבדיו. באמצע שנותיו נדד לאמריקה יחד עם כל בני ביתו, והצטיין שם במעלותיו הטובות, ומצא פרנסתו בכבוד.

בנו השני של ר׳ מאיר, ר׳ גדליהו ראטה יודע ספר ובעל מנגן, נשא בת איש נכבד בקוסוב ועבר לגור בבית חמיו. היה ממעריצי האדמו״רים מקוסוב ומחסידיהם.

בנו של ר׳ צבי — ר׳ אייזיק ראטה היה איש נכבד יודע ספר ומשכיל, עבר לגור בסניאטין וקיבל בזכות אבותיו רשיון ממשלתי לטבק וגורלות, בשביל העיר וסביבותיה. הצטיין במעלותיו והיה אחד מנכבדי העדה וזמן מה חבר ועד הקהלה.

בנו של ר׳ אייזיק אייזנקראפט, ר׳ אלתר, היה יודע ספר והשכלה ועסק בחקלאות.

בנו השני של ר׳ אייזיק — ר׳ יוסף, היה בעל מסעדה עממית. בימי הצורר הנאצי ובימי ה„אקציה״ בתש״ב איבד את עצמו לדעת. בנו צבי הציל את נפשו, נפש אשתו ובנו וזכה להגיע לארצנו.

ר׳ מנחם ברגמן (רידניקר) — יהודי זקן וחסון כאילן, גבוה ובעל כתפים, בעל בית אכסניה ומרזח. בית זה המה בכל יום ובמיוחד בימי השוק מאכרים עוברים ושבים. שערי הבית פלטו ובלעו עגלות בלי הפסק. המגרש לפני הבית שימש בימי השוק מקום כניסה לגברים ולנשים, תגרנים ותגרניות, עושי מסחר וקנין עם האכרים. ביום החמישי בערב ומחרתו בבוקר, היה בבית זה שוק הדגים מנהר פרוט לכבוד שבת.

בנו הבכור ר׳ אליהו — בעל בית חשוב מחסידי קוסוב ומתפללי קלויז קוסוב. היו לו בנים ובנות. בנו ר׳ ליבצ׳י היה בעל חנות גדולה בביתו בדמיטש. אף הוא מחסידי קוסוב.

הבן השני של ר׳ מנחם — ר׳ ירחמיאל, חסיד מחסידי ויז׳ניץ, היה יהודי חרד. בנו ר׳ מרדכי למדן מופלג, רב באיזה מקום בבוקובינה. לעת זקנתו עלה ארצה ונפטר אולי בירושלים. כמה נכדים של ר׳ ירחמיאל נמצאים בארץ.

הבן השלישי של ר׳ מנחם הוא ר׳ מרדכי ליב, היה עוד בימי נעוריו מהמצוינים שבתלמידים בלימודיו בגפ״ת. התחתן בבת עשיר בעיירה פוטאק ובכשרונותיו הרבים עשה עושר במסחר, בחכירת אחוזה גדולה וסחר יערות. לאחר זמן רכש לו אחוזה גדולה ויער גדול בבוקובינה. חייו חיי נחת ועסק בתורה ומצוות. חתנו היה ר׳ ישראל שטיין בן איש האשכולות ר׳ זכריה שטיין מקוטי. היה ממקורבי הצדיק מצ׳ורטקוב ומה„גנרלים״ החשובים בחצרו. פתח ידו הפתוחה לכל בני משפחתו, שדרשו עזרתו ולכל מכיריו שפנו אליו. בנו ר׳ משה׳לי יורש נחלתו ולימודיו וחסידותו גר בזמן האחרון בסטניסלוי. הוא ובנו ר׳ איצלי בעל מדות טובות נפלו בימי החירום של המלחמה האחרונה על ידי הרשעים.

חתן של ר׳ מנחם ברגמן היה ר׳ יואל אייזנקראפט, איש גבוה כחותנו, יורש בית חותנו ומסחריו. היה איש תם וישר מחסידי קוסוב ומתפללי קוסוב. בנו משה יודע ספר התחתן בבת עשיר בבוקיבינה

ועלה למדרגת סוחר גדול וחשוב ביערות ובעצים. בזמן האחרון עבר לגור בצ׳רנוביץ.

ר׳ משה יעקב פישל בעל בית זקן, שקט ושלו למרות שהדרך מביתו לבית הכנסת הישן רחוקה, השכים לבוא מדי יום להתפלל בצבור. הוא הקדיש בביתו חדר אחד גדול מלא אור ואויר, שבו למדנו שמונה חברים, אצל חתנו ר׳ משה בן ברוך הירשיס גמרא תנ״ך עם מפרשים משמונה בבוקר עד תשע בערב. בנו הר׳ זנויל היה בעל נכסי דלא נידי וסוחר. היה איש ישר וממתפללי קלויז קוסוב.

ר׳ מנדיל אלטמן בעל בית בשכנות בית החרושת של טבק, מצא פרנסתו בכבוד מפועלי בית החרושת. היה ממתפללי קלויז קוסוב ויודע ספר. חתנו היה ר׳ מאיר רובין איש ישר וירא שמים שהיה בעל מאפיה נודעת לתהלה.

ר׳ מנחם מעהר — בעל בית מן החשובים בעיר. אשתו סחרה בביתה בקמח וביצים והוא עסק בתורה. היה זמן מה ראב״ד בעיירה פטשניזין. בביתו ענה לשאלות היתר ואיסור ודן בסכסוכי ממון. היה מעורב בין הבריות ובמיוחד בין מתפללי בית המדרש הישן, שם היה שליח צבור מפואר בימים הנוראים. בניו חונכו לתורה והשכלה. בנו הבכור ר׳ שלמה היה רב בעיר בראילא ברומניה, מחבר ספר. בנו השני ר׳ יוסף היה בעל מכרה נפט. גר בעיר נדבורנה. בנו השלישי ר׳ חיים, תלמיד חכם, סוחר ביצים לאכספורט. בנו הרביעי ר׳ זאב — משכיל וסופר, מחבר הספר „ספורים וציורים״, פנקסן ובעל בית בקוטי.

הבן החמישי של ר׳ מנחם וריזיל מעהר — ר׳ מאיר, יצא מחדר ר׳ אפרים פונד ותורת גפ״ת ותנ״ך במעיו, נוסף ללימודי פוסקים אצל אביו. את השפה העברית ודקדוקה ידע בשלמות. אחרי נשואיו עסק במסחרים שונים ולאחר שלא הצליח, נעשה מורה לעברית (לכמה נערים הורה שלא על מנת לקבל תשלום). הוא היה אולי הראשון בעיר שחינך דור צעיר בידיעת השפה העברית על בוריה והפיח בלבותיהם רוח התחיה הלאומית וחיבת ציון. לאחר שנים נדד לאמריקה עם בני ביתו והיה פעיל שם בעניני צבור יחד עם שאר העסקנים בני עירנו.

בן ר׳ יוסף — ר׳ יחיאל מיכל מעהר, היה משכיל וסופר (חיבר איזה סיפור בעברית), בנקאי חשוב בקוטי. חינך בנו ובתו להשכלה. נפטר בדמי ימיו בקוטי.

ר׳ מרדכישפרבר — איש תם וישר, ישב כל ימיו באהלה של תורה ותפלה. היה לו בית על הדרך לקולומיה וחנות בבית אחיו רא״ל שפרבר נחלת אבותיו, שאשתו רויזה ובניה טיפלו בה. ר׳ מרדכי היה מאלה המקיימים דברי חז״ל „אין התורה מתקיימת, אלא במי שממית עצמו עליה״. היה איש ידוע חולי ונפטר באמצע שנותיו. הניח אחריו אשתו רויזה וארבעה בנים ובנות.

את בנה צבי חינכה האם בחדרים לתורה וכתב ולשון אידיש ועברית. עזר לאמו במסחר החנות ועבר אחרי נשואיו לקוטי מקום מושב החותן, שם ירש ביתו ואת מסחרו — חנות לצרכי דרי הכפר. בקוטי היה מעורב בין הבריות.

הבן השני של רויזה, ר׳ חיים, חונך בחדרים לתורה ולחכמה. ירש בית אמו וחנותה שעסק בה ומצא פרנסתו. את בניו חינך לתורה. אחת מבנותיו דינה, אשת משה טוי, ניצלה בדרך נס מידי המרצחים הנאצים בשנות תש״ב תש״ג. היא נמצאת (תש״ו—תש״ז) בפולין. יתר כל אנשי המשפחה היו קרבנות הנאצים בזמנים הנ״ל.

ר׳ מנחם בלוך — תלמיד חכם וירא שמים. בימי נעוריו עסק בתעשית נרות וסבון. באחרונה היה מורה לכמה תלמידים יודעי תורה. בנו ר׳ אברהם היה איש משכיל יודע ספר, שעסק באקספורט לחו״ל. בביתו היה בית חרושת לתעשית מברשות משערות חזיר ונוצות עופות. בניו התחנכו לתורה והשכלה. בנו ר׳ זיידה — יודע ספר ויורש סחר אביו. בנו האחר — ר׳ בעריש — יודע ספר וסוחר, נמצא בחיפה. חתנו של ר׳ אברהם — ר׳ אלכסנדר שטמפלר היה ת״ח קורא בתורה ושליח צבור מהולל עפ״י נוסח ז׳דיטשוב, בנקאי במיעלצי.

ר׳ מרדכי צבי פוגל — למדן ועוסק בתורה. היה בימי נעורין מלמד ובכשרונותיו רכש לו בית ושדות ונעשה סוחר קרקעות ועצי הסקה. בסוף ימיו היה מלוה ממון ברבית. בניו — יודעי ספר ובפרט הצטיין בנו זנוויל בפקחות ותורה. שני בני זנוויל, שלמה ואברהם, היו

מהפעילים בתנועה הציונית בזבלוטוב. חתנו של ר׳ מרדכי צבי — לאַזיל שטיין, היה יודע ספר, בעל בית וחנות גדולה.

ר׳ מרדכי ואחיו ר׳ אשר אנשיל פישר — סוחרי ביצים, אכספורטרים חשובים לגרמניה. שניהם בעלי בתים. בבית מרדכי מסחר קמח וביצים לקמעונות.

ר׳ מנחם צייכנר יודע ספר ומעורב בין הבריות. כל ימי חייו עני וביש מזל, שאשתו וחותנו הקמצנים משלו בו. מסחרו — דגים חיים.

ר׳ מאיר חאראב, בנו של ר׳ אברהם הטייח (מוירער), אחד מן הלומדים המצוינים בגפ״ת, מוח חריף ועלוי.

ר׳ משה שמריהו שפרבר — בעל בית וסוחר שירד מנכסיו ומצפה לשולחן אחרים. בזמן האחרון נעשה שותף להקב״ה לזווג זיווגים והצליח כמו בכל דרכיו. בנו ר׳ נתן מורה לכתב אידיש ודייטש. לא הצליח בפרנסתו זו ופרנסתו לא היתה מצויה. חתנו ר׳ אשר פסטרנק ת״ח איש ישר, בתחלה סוחר, וכאשר ירד נעשה מלמד לבחורים יודעי ספר. עבר לנחלת אבותיו לבוקובינה. ירש בית ושדות ומצא פרנסתו בכבוד.

ר׳ משולם אפשטיין — בעל בית יודע ספר ונכבד, מגזע רבנים, התנהג כאחד מהם בביתו ובקלויז קוסוב שהיה בו בין המתפללים החשובים. לבנו ר׳ משה הנות בבית אביו. היה יודע ספר שחינך בניו לתורה והשכלה. בנו מנחם יודע ספר, משכיל ובעל קול ערב. היה בין מתפללי קלויז קוסוב. וכן חינך יתר בניו ובנותיו לתורה והשכלה. אחד מחתניו היה ר׳ שמעיה לוינר, סוחר גדול ביערות ועצים, שגר תחילה בויז׳ניץ ואחר כך בעיר צ׳רנוביץ. בן אחר של ר׳ משולם הוא ר׳ זיידה, יודע ספר, חתנו של הגביר ר׳ נ. דרימר בעיירה נאדבורנה, שהשתתף במסחריו.

חתנו הראשון של ר׳ משולם היה אריה לייביש אייזנר, למדן מופלג, בקי בש״ס ופוסקים בספרי הגאונים ורבנן, בעל זכרון, בור סיד שלא איבד טיפה. היה חביב על הכל ובמיוחד על הברת חסידי קוסוב, בעת שבת אחים בקלויז על כוס יי״ש בשיחות חולין שלו, במשליו ומעשיות מגדולי הרבנים ובבדיחותיו היפות מלאות חן

ויופי. עסק רוב זמן בהלואות לאכרי הכפר, באחרונה בעצי הסקה שלא התפרנס הרבה מהם. אולם היו לו תמיד סכסוכים, דין ודברים ומשפטים בלי קץ. מרוב משפטים אלה עם בעלי החוב שלו למרות שלא ידע שום שפה זרה זולת עברית — ידע כמעט כל חוקי האזרחים, במיוחד היה בקי בדיני נזקין וממונות. מתוך כך התיחסו אליו שופטי בית־המשפט בתשומת לב מיוחדת. פעם כשעמד בבית המשפט בתביעה נגד בעל חוב והשופט הוציא פסק דין לא לרצונו, גילה אוזן השופט שלפי דעתו כונת המחוקק בסעיף זה שלפיו הוציא משפטו — אחרת בתכלית. השופט הסכים ל„הערה" זו, בטל פסק־הדין והוציא פסק־דין אחר לפי חפצו. הערה זו נתפרסמה בדפוס ונתקבלה לחוק. בניו חונכו לתורה, בנו ישראל לא היה יורשו בתורה והבנה, עזב את זבלוטוב על מנת למצוא פרנסתו על אדמת אמריקה. גם יתר בניו היו לא מהמשכילים ולא בין המוצלחים. עוד באמצע שנותיו נכשל ר' לייביש בלקוי ופגם. הרבב נמצא לא לבד בבגדיו, אלא גם בגופו ונשמתו. „אש זרה אכלתהו"... תורה מפוארה בכלי מכוער. לעת זקנה לא בא ועליו רמז מאמר חז"ל „מפני מה ת"ח מתים בלא זמנן? מפני שהן בוזין בעצמן" ועליו קרא המקונן „ווי להאי שופרא דבלא" בגוף זה. חתן שני של ר' משולם הוא ר' נחום אורנשטיין, ת"ח איש משכיל ומגזע היחש. היה זמן מחובשי בית המדרש בקלויז קוסוב, אבל לא האריך ימים בזבלוטוב. גרש את אשתו הצעירה, עבר לעיר מולדתו ולבית אביו לצ'רנוביץ, והיה אחד מחשובי העיר, ומסוחרי יערות החשובים.

ר' משה גוטהרץ, בעל בית וסוחר חשוב יודע ספר, מוקיר רבנן ועוסק בספריהם. בנו אליהו היה סוחר חשוב. בנו ר' נטע היה יודע ספר וסוחר באדרות־שער לערלים. חינך בניו לתורה והשכלה, ולאור־מיות. היה חובב ציון, בנו יעקב עלה ארצה. ר' נטע שלח לו רכוש לקנות קרקעות ולבנות בית, למען יעלה וימצא פרנסתו במשק חקלאי. בנו קנה ובנה, אבל לא הצליח במעשיו. הרכוש ירד לטמיון ור' נטע לא זכה לעלות לחוף המקווה ונפטר (אם לאו מצער וכעס) בדמי ימיו בגולה. בנו יעקב הוא מראשוני החלוצים הבונים את המושבה הרצליה.

ר׳ מיכאל הנקרא קורעלאש — יודע ספר, לימד בבית המדרש הישן בשבתות מדרש רבה. היה סוחר קמעוני בביצים.

ר׳ משה זנויל׳ס טוי — אחד מעשירי העיר ונכבדיה, יודע ספר, שעמד בקשרים עם בעלי אחוזות גדולות במסחרים שונים. בנו הבכור ר׳ יעקב, יודע ספר, עשיר בעל חנות של בדים, אריגי צמר ומשי ובית גדול בככר השוק. בנו ר׳ צבי, יודע ספר, סוחר, חוכר משק חקלאי ובית המרזח בכפר רידניק ואת המעברה על נהר פרוט, לאחרונה רכש בית א. אוירבוך. היה נמנה על חשובי העיר ממתפללי קלויז קוסוב. בנו השני של ר׳ יעקב — חיים, היה ת״ח בעל בית ועוסק בבית הבנק להלואות כספיות. היה ממתפללי קלויז קוסוב, וקורא קבוע בתורה. אחרי פטירת ר׳ חיים זימל היה זמן מה ראש ועד הקהלה. בנו ר׳ משולם ואחיו בן ציון חונכו בגמנזיה העברית של ד״ר יונג והיו ממשכילי העיר. בנו השלישי של ר׳ יעקב הוא ר׳ משה, יודע ספר וסוחר חשוב ונכבד.

בנו של ר׳ משה — בוני (אברהם), מאבות תנועת הנוער והחלוץ בזבלוטוב, עלה לארץ־ישראל, אולם נאלץ לשוב בגלל מחלתו והמשיך בזבלוטוב בחינוך הנוער לחלוציות. מת מיתת חנק בקרון מות בשנת תש״ב.

חתנו של ר׳ יעקב, ר׳ צבי שרייאר — יודע ספר, איש נכבד, שמסחרו בורסקאות ועורות. היה מבעלי הבתים החשובים בעיר בוהורודשאני. בניו היו סוחרים חשובים. לעת זקנתו עלה לארץ־ישראל ונפטר בירושלים. חתנו השני של ר׳ יעקב הוא ר׳ מרדכי יגרמן מחסידי קוסוב.

בנו השני של ר׳ משה זנויל׳ס טוי הוא ר׳ זאב, יודע ספר, מחסידי קוסוב וממתפללי קלויז קוסוב. היה בעל בית וחנות של אריגים שונים, שהוא מטפל בה באקראי. רוב עסקו במילי דשמיא. השכים בבוקר לטבילת מצוה והיה מהמשכימים ומעריבים בקלויז ומהמאחרים לצאת אחרי לגימה יפה עד לפני הצהרים ובערב עד לשעה מאוחרת. היה מ„עשרת הבטלנים״. במשך חודש אלול התאמן בתקיעת שופר שהתקיעה תעלה לו יפה. אנקת „מן־המצר״ שלו בראש השנה — קול בוכה וקורע שמים, קול שופר שלו חזק, יחרד לב

השומע. הספדיו זעקות מרות. ופרנסה מה תהי עליה? „זכה מלאכתו נעשית ע״י אחרים״. אשתו סאָסי אשת חיל, בחכמתה וחריצותה דאגה להביא טרף לביתה, היא החנונית, המנהלת משק הבית והמ־חנכת בניה. חינכה את שני בניה, מבעלה הראשון, לתורה והשכלה. את בניה אלכסנדר וברוך רוזנבוים השכילה להנחות בדרך החיים והם מצאו אשרם, אלכסנדר לסוחר חשוב בזאַלישטשיקי וברוך לסוחר בכלי ברזל בעיר קולומיה. נפטרה בחצי ימיה והשאירה את בעלה ושלשת היתומים לצער ואנחות. אחרי פטירתה פנה הוד הבית, פנה זיוו והירידה התחילה ונמשכה עד יום מותו של ר׳ זאב.

הבן השלישי של ר׳ משה זנויל׳ס טוי הוא ר׳ פסח, בהשארו יתום מהוריו, נתגדל ונתחנך בבית אחיו ר׳ יעקב. היה יודע ספר, וטוב לב. אביו השאיר לו ירושה הגונה ונשא בת טובים, בת עשיר. עבר לבית חותנו לעיר סטניסלוי, פתח חנות ומחסן למסחר קמח בסיטונות והצליח במסחריו. התנהג בחסידות והיה מחסידי טשורטקוב.

אחת מבנות אחיו — ר׳ זאב, יתומה מאמה, נתגדלה ונתחנכה בביתו של ר׳ פסח ונחשבה לו לבת. לר׳ פסח בת יחידה, שרה, חכמה ויפת תואר. נישאה לד״ר אלכסנדר ריטרמן, עו״ד למשפטים. ד״ר ריטרמן היה ציוני נלהב וזמן מה סגן ראש העיר סטניסלוי ונשיא ועד הקהלה שם. חתנו של ר׳ פסח ובתו הצטיינו בפעולותיהם ועבודתם לטובת הרעיון הציוני. ביזמתו נקנה בית גדול, וערך עשרה דונם שדה בטבור העיר לשם בית ספר לעברית וללמוד משק בית וחקלאות בגן סביב הבית. לאחר שכמה עשרות נערות גמרו כאן לימודיהן נשלחו לארץ־ישראל. אשתו החרוצה שרה, יסדה חברת „רחלה״, ללמד בנות ישראל עברית ומלאכת יד לשם הכשרתן לארץ־ישראל. לא היה מוסד שלא השתתפה בו. לפני ערך עשר שנים ביקרה בארץ. שבה לחוץ לארץ בתקוה לשוב ולא זכתה. היתה בין החללים בתש״ב. בנה היחיד, ראובן, עו״ד, נמצא בארץ. בימי המלחמה של תרע״ד, בא ר׳ פסח לווינה בין יתר הפליטים עם בני ביתו. היות והיה פנוי מעסקיו הרבים, הפנה תשומת לבו לעבודה רוחנית, לגלות נסתרות, לדעת סיבות האסון הנוכחי ולמצוא „הקץ״. חשב, ביקש ומצא בספר „דניאל״ סודות ורמזים, שהרוסים ושותפיהם

הרשעים, הקיסרים פראנץ יוסף ושותפו ווילהלם — הצדיקים, שיצאו ממלחמה נוראה זו עטורי זר הנצחון ויביאו לעולם פדות וגאולה לאורך ימים. גם לבני ישראל יביאו תשועה ויסייעו אותם לשוב לארץ מולדתם. המקווה זה רבות בשנים. על סמך החלומות, החזיונות וההזיות הללו הוציא לאור בגרמנית (כנראה בעזרת אחרים) מחברת מלאה וגדושה רמזים ונבואות ושלחה לחצר הקיסרים, לכל המיניס־טרים, לשרי הצבא ולכל גדולי העולם. קיבל מכולם דברי ברכה ותודה. ותשובות אלה נקבצו יחד ונדפסו בספר שעלה לו הון רב. את המהברת שלח לכמה וכמה ידידים ומכירים שלא על מנת לקבל תמורתה, אלא להראות רוב היבתו למלכות ואמונתו בה. אם טעה בחשבון, ומחזות שוא והזיה חזה — הן לא היה הראשון בכך, רבים „מחשבי הקץ" טעו והטעו העולם. בכלל היה ר' פסח איש ישר, עשה ותמך בהרבה מוסדות, וגם לא רחק מהרעיון הציוני.

ר' משה טאו בן אנשיל — יודע ספר, ירש בית אביו וחלק שדות שאריס גוי טיפל בהם, ומצא בזה חלק פרנסת ביתו. היה גם לבלר ועו"ד פרטי. ופרנסתו מצומצמת. אחיו נטע ירש מאביו השדות שהוא טיפל בהם. מקום מושבו בכפר אילינץ ובמסחר עם דרי הכפר מצא פרנסתו.

ר' משה יוסף דרימר, איש אדוק באמונתו, יודע ספר ובעל בית גדול, וחנות. חינך בניו ר' חיים ומאיר זיסי לתורה והשכלה. היה בין בעלי הבתים החשובים.

ר' משה שכטר (בכנוי: פולקי) — יהודי זקן יודע ספר, גבאי בקלויז ויז'ניץ ובעל בית בדמיטש. חתנו — ר' מרדכי קייש.

ר' משה רוזנבוים מזקני העדה ונכבדיה — יודע ספר, בעל בית גדול בככר השוק. היה חוכר משק חקלאות, ובביתו פעם מלון ומסעדה, ופעם מרכז ממכר משקאות (הפרופינאציה) ומחסן המרתף בשביל היי"ש והשכר. בניו ר' אברהם (אבצי), ר' אליהו, ר' דוב (בערצי) ור' דוד, ובתו היחידה שרה, כולם חונכו בחדרים לתורה, ואצל מורים לכתב ולשון. בנו הבכור של ר' משה — ר' אברהם, היה רוב ימיו אכסנאי. חתנו הוא ר' יוסף שפינר.

בנו השני של ר׳ משה — ר׳ אליהו — יודע ספר, השתתף בחיי אביו במסחריו ואחרי פטירתו עוסק לבדו בהם וגר בביתו. את בניו חינך לתורה והשכלה. בנו ר׳ צבי (הירשל) ת״ח ומשכיל, עסק במוסד בנקאי שהוא וקרוביו יסדו בעיר. היה מנהל, פנקסאי רואה חשבון, שהצטיין בפעולותיו. לאחר זמן עבר לעיר קולומיה ועסק במסחרים שונים. את בניו שלשה במספר ושלש בנות חינך לתורה והשכלה. כולם גמרו חוק לימודיהם במכללה בהצטיינות ונעטרו בעטרת ד״ר. בזמן האחרון עבר לגור לעיר לבוב והיה פעיל בציונות, אחד מותיקי „המזרחי״. בניו אחרי שגמרו לימודיהם, עלו ארצה והשתדלו לעלית האב והאם.

בנו הבכור של ר׳ צבי ד״ר אליהו, חתן ר׳ אהרון קאהן, היה סופר משכיל בעיר קולומיה, עתה הוא מנהל מחלקת החנוך של עירית תל־אביב. בנו השני של צבי, ד״ר משה, הוא מנהל ביח״ר ידוע. הבן השלישי רופא מומחה. ר׳ צבי עסק במסחר עם בנו משה, התנהג בחסידות, ממעריצי האדמו״ר אברהם יעקב פרידמן מסדגורה, גבאי ומתפלל קבוע בבית הכנסת שלו, נפטר בשנת תש״ו בתל־אביב. אשתו נמצאה בבית בנה אליהו.

בנו הראשון של ר׳ אליהו בן משה, הוא ר׳ ישראל מאיר, יודע ספר, התנהג בחסידות ועסק במסחר. לאחרונה למד עבודת תעשיות נקניקים, עסק בביתו בתוצרת הנקניקים, ומצא פרנסתו בכבוד. בנו אלכסנדר, היה זמן רב סוחר חשוב בתכשיטים בגרמניה, ועכשיו נמצא בתל־אביב ועוסק במסחר זה. אמו מינצ׳י, אחיו יוסף ואברהם נפלו לקרבן.

בנו השלישי של ר׳ משה רוזנבוים, ר׳ דוד (ברצ׳י) — יודע ספר ואיש נכבד, בעל בית גדול על כביש המוליך לקולומיה, שבו דירתו ומסחרו מזיגת יין ושכר. בביתו נמצא בית המשפט, ומשרד הטאבו (טרם שהממשלה בנתה לשם כך ולשם בית הסוהר בנינים מיוהדים). בנו צבי (הירשל) — יודע ספר ומשכיל, שעבר אחרי נשואיו לקוטי, והיה שם מחשובי העיר, חבר ועד הקהלה וכו׳. מקצועו בנקאי עם שותפים.

בנו הרביעי של ר׳ משה רוזנבוים — ר׳ דוד, יודע ספר, שלו

בית סמוך לתחנת הרכבת. עסקיו: חקלאות ושותפות בפרופינאַציה.

חתנו של ר׳ משה רוזנבוים היה ר׳ עובדיה גרייף (אשתו שרה), יהודי חרד, חסיד נלהב של האדמו״ר מויז׳ניץ וממעריצי האדמו״ר ר׳ מנדלי מדמיטש ומהמתפללים בקלויז שלו. לו בית גדול שהיה מלון ומסעדה בשביל סוחרים ממרחקים. חינך בניו לתורה וחסידות. בנו ר׳ זיידה היה תחילה בעל חנות ואחר כך פקיד בבית הפרופינאציה ומוזג. בנו יעקב — יודע ספר ומשכיל, עבר לויז׳ניץ לבית חמיו. חתנו של ר׳ עובדיה היה ר׳ צבי (הירש) כץ, יודע ספר, התנהג בחסידות, סוחר חרוץ בקוּלומיה בסחר סיטונאי בעורות. בימיו האחרונים גר בוינה ונפטר שם. בנו עם בני ביתו נמצאים בתל־אביב. אחד מבניו מעוטר בתואר ד״ר.

ר׳ מנחם (בכנוי מנדל טשאנטשיק) — יהודי חרד יודע ספרי רבנן, היה שליח צבור בימי החגים בתשלום ובשכר, לרוב בכפרים ובמקומות שונים בסביבה. בניו חינך לתורה ויראת שמים. אשתו מריאסי — אשה צנועה תגרנית, מקומה הקבוע בסוכה שבככר השוק בה היו למכירה כל מיני סידקית וצעצועים. עזרה לבעלה ועשתה צדקה וחסד.

ר׳ מרדכי (מוטל) בייזר היה חתנו של ר׳ זלמן גרסטנהאַבר הלמדן ורוב עסקיו בכפרו בתורה. ר׳ מרדכי היה יודע תורה ומשכיל, איש נכבד וסוחר. בתו וחתנו ר׳ צבי טוי בן ר׳ ברוך נמצאים בתל־אביב ועוסקים בבנין הארץ.

ר׳ מאיר הניש תלמיד חכם ואיש משכיל, התנו של ר׳ זלמן גרסטנהאַבר מהכפר איליניץ. היה זמן מה בשירות בתור „נאמן״ אצל ר׳ צבי טוי יעקבס בעסק „המעברה״ על נהר פרוט. באחרונה סוחר בעיר ועוסק בצרכי צבור באמונה.

ר׳ מרדכי הנקרא זיידה ויציס (כלומר בן האלמנה ויצי, שלה בית גדול בככר השוק) היה יודע ספר ומשכיל; טעם מפרי עץ הדעת, הציץ ונפגע, נפל ברשת המסיתים והמיסיון וברח ללונדון. שם נעשה חבר פעיל בעבודת ההסתה. המשפחה, ובמיוחד האם, עמלו ברוב השתדלות ומרץ להוציאו מידי המסיתים, אבל לא הצליחו בהש־תדלותם. והנה באחד הימים הבהיל זיידה בבואו את אמו, משפחתו

ואת כל אנשי העיר. התחרט על מעשיו וחזר ליהדותו, לבית אמו ולמשפחתו. מובן כי נתקבל ברצון, ואמו ומשפחתו ששים ושמחים. אולם השמחה והתשובה של ר׳ זיידה לא האריכו אלא כמה חדשים. הוא חלה ומת מיתה חטופה. נשים וזקנים ידעו לספר למה מת זיידה מיד אחרי שובו מלונדון. הוא ברח מהמסיתים בלא יודעים אולם בידם נשאר הצילום שלו והם בחכמת הכישוף הרעילו ושרפו את הצילום. הרעל והשריפה המיתו את זיידה בזבלוטוב. והיה זיידה למשל ולשנינה בפי אנשי העיר במוסר בניהם. מרגלא בפיהם: הזהרו מחטוא, פן יקרך מה שקרה לזיידה ויציס. אבל הכופרים בטפלות ספרו: היות ובמשפחת זיידה מתו כולם במחלת דלקת הריאות והשחפת ועל זיידה — אחד מהם — פעל האויר המושחת של לונדון לרעה על מחלתו היה איפוא בשובו איש ההולך למות, ומת.

ר׳ משה איינהורן — יודע ספר איש נכבד. לו חנות גדולה בכלי ברזל ממינים שונים וקונים לרוב.

ר׳ משה אלתר — יליד רוסיה, ממשפחה הבאה יחד עם האדמו״ר ר׳ ישראל פרידמן מריז׳ין. גר זמן מה בכפר ז׳ורוב והשתתף בעסק משרפות יי״ש. אחר כך עבר לזבלוטוב. כאן קנה בית גדול בדמיטש. היה איש נכבד ויודע ספר כתב ולשון ובעל הכנסות מרובות כהשותפות בז׳ורוב. היה מחשובי העיר ומהמתפללים בקלויז קוסוב. בניו יחזקאל ויהודה ליב חונכו לתורה והשכלה. יחזקאל עבר לבוקר בינה כמנהל ופנקסאי במשרפות יי״ש. בתו היחידה נישאה לר׳ שלום פוקס.

ר׳ משה גרייף (הירש פרץ׳ס) בעל בית יודע ספר, שמסחרו הלוואות לכפריים. את בניו ר׳ יוסף והר׳ אפרים חינך בחדרים ולימדם כתב ולשון. ר׳ יוסף עבר אחרי נשואיו לבית חמיו בעיר קולומיה ונעשה לסוחר גדול בקמח ותבואה. אחיו אפרים עבר לבית חמיו לעיירה קוסוב ועסק שם בסחר של תבואה ופירות.

ר׳ משה שיינר בעל בית בטבור העיר (מקודם ביתו של ר׳ חיים דייטש) היה סוחר מהעומדים בקשרי מסחר עם חוץ לארץ ומסחרו: אתים, מזמרות ברזל, עורות יבשים, עזים, ואריגי צמר ופשתן לבגדי דרי הכפר. היה ממתפללי קלויז קוסוב. בניו חינך

בחדרים ובהשכלה. בנו יוסף הלפרן יצא לגרמניה, שם עשה עושר. לפני כמה שנים בא לארץ וקנה בית גדול. נפטר בתל־אביב בתש״ו.

ר׳ משה טוי בן יוסף — בעל בית גדול בטבור העיר, סוחר ומוזג, יודע ספרי רבנן, מתפלל בית הכנסת הישן. בניו חינך בחדרים, ולדרכי החיים. גיסו הנקרא על שם הותנו ר׳ אהרן יוסי״ס היה יודע ספר ובעל בית גדול בשכנות גיסו ר׳ משה. בנו חיים צבי היה זמן מה „איקונום״ בשירות בעל אחוזה גדולה בסביבה והצטיין בפעולותיו באותו מקצוע.

ר׳ משה בן ר׳ שמואל יעקב הזקן — הוא ואביו יהודים כשרים שומרי מצוה קלה כחמורה, להם בית גדול בשכנות בית־הספר הפולני. שניהם משגיחים על מלאכת הפועלים במשק החקלאי של בעל אחוזות. ר׳ משה מת במיתה משונה. באחד מימי הקיץ בשנת תרמ״א (1881) התקדרו השמים בעבים כבדים, רעמים וברקים התגעשו ותרעד העיירה, זרם גשם וברד ניתך ארצה, והנה נשמע קול רעש, כאילו התפוצצו בתי העיר. לאחר כך נודע כי ברק הכה בבית ר׳ משה, נגע בו והרגו. אנשי הבית אף אביו הישיש וכלי הבית לא לקו. רוב אנשי העיר השתתפו בהלוית הקרבן והתאבלו על השריפה.

ר׳ משה ליב מימליס — מילידי בראדי העיר הגובלת עם ארץ רוסיה, בא לזבלוטוב ושני רשיונות ממשלתיים בידו: האחד לסחור בתוצרת הטבק הממשלתי (לעישון ולהרחה) והיה בזה היהידי בעיר וכל הכפרים (כשלושים בערך היו בתחום מסחרו); והשני סוכנות ההגרלות („לאטעריע״) הממשלתיות מוינה, ברין ולבוב. אף שהיה איש בא בימים, היה עסוק תמיד במשרדו וזריז במסחרו. התנהג כיהודי כשר ובכל עתו הפנויה עסק בתורה (לרוב בספר „עקידת יצחק״). בנו ר׳ שלמה איצי בא יחד עם אביו, אף לו שני רשיונות ממשלתיים: א) לפתוח מזנון ומסבאה בתחנת הרכבת (היהודי הראשון שזכה לכך); ב) קבלן להוציא ולהביא כל הסחורות הבאות ממרחקים לבית החרושת לתוצרת הטבק בעיר. (בית חרושת זה היה היחידי בבוקובינה וגליציה המזרחית, שטחו ובנינו תפסו מקום ניכר ומאות פועלים ופועלות עבדו בו). את תוצרת ביהח״ר הוציא

מימליס מדי יום ביומו בעגלותיו אף בשבתות ומועדים. ר׳ שלמה איצי היה יהודי משכיל, מתבולל ולא דקדק במצוות. את בניו חינך להשכלה באסכולות ומכללות וחלקם יצא לתרבות רעה. יש אומרים כי אחד אולי שנים מבניו יצאו מדת ישראל. מצבו החמרי של מימליס היה בכי טוב, אולם הצלחת אנוש עד רגע, והנה אסון נורא אירע לר׳ שלמה איצי. ביתו הגדול שהוא ומשפחתו גרו בו היה סמוך לתחנת הרכבת. באחד הלילות כאשר שב מהתחנה וכסף הפדיון (דוקא סכום קטן) בכיסו, ארב לו על הדרך פולני צעיר כבן עשרים ובמוט ברזל הכהו על ראשו והרגו. הרוצח נתפס ונשפט לעשרים שנות מאסר. רוב אנשי העיר השתתפו בהלוית ההרוג ובצער המשפחה. ור׳ משה ליב? לא נתקיים בו מאמר חז״ל „אשרי האיש שזקנתו לא ביישה את ילדותו״. כמה שנים לאחר פטירת בנו מצאה הממשלה סרחון באותם שני הרשיונות והועמד בפלילים. פסק הדין יצא לחובה (מאסר שנה). אם נתפס ונאסר, או אולי ברח, ונעלם — לא נודע. מאז נעלמו עקבותיו מזבלוטוב.

חבל על אותו איש ישר, „עם צדיקים מדקדקים כחוט השערה״, השופטים האנטישמיים ראו צל חטא כהר. האומרים ר׳ משה ליב חטא אינו אלא טועה.

ר׳ נח אלטמן בעל בית גדול סמוך לבית חרושת הטבק, שקיים בביתו חנות בעד פועלי ביהח״ר. היה יודע ספר והתנהג כיהודי כשר, למרות ריחוק ביתו מבית הכנסת הישן היה ממתפלליו מדי יום ביומו. בנו ר׳ משה חונך לתורה, ירש ביתו ומסחרו של אביו.

ר׳ נח גרסטנהאַבר בן ר׳ זלמן — יודע ספר ומשכיל, סוחר שפעולותיו ביושר ובאמונה.

ר׳ נחמיה שפרבר — תלמיד חכם ישיש, שלאחר גמר מסחריו, לא גמר עבודתו הרוחנית והיה עוסק בתורה ותפלה, ומצפה לשולחן נכדיו. בנו הבכור ר׳ ברוך — למדן מופלג, לאחר שהפסיד כספו במסחרים, נעשה לשוחט ונתקבל בכפר הגדול ז׳אביה בהרי הקרפטים לשוחט, לרב ולשליח צבור. הוא כמו אביו היה ממעריצי האדמו״ר מקוסוב. בנו של ר׳ ברוך, ר׳ פייבל, יודע ספר, חסיד קוסוב, עובר לפני התיבה בקולו הערב. אחרי שהפסיד כספו בחנותו, נעשה לשוחט

בעיירה והיה מעורב בין הבריות. בניו של ר׳ פייבל חונכו לתורה והשכלה. בנו ר׳ דוד מיכל היה יודע ספר ומשכיל, פנקסאי ורואה חשבון בבנקים. בימי המלחמה נדד לוינה, שם עסק במסחרים שונים. בנו של ר׳ דוד מיכל, יצאו לו מוניטין כעוזרו המובהק של הפרופ׳ זיגמונד פרויד ובעל חיבורים בשטחי הפסיכואנאליזה. בנו השני של ר׳ ברוך הוא הרב דוד, שמלבד בקיאות בש״ס ופוסקים היה בקי בספרי מחקר. נבחר לרב בעיר בראשוב בהונגריה. בשנת תרצ״ח תייר את הארץ יחד עם האדמו״ר ר׳ חיים מקוסוב, חזר לביתו במשאלה לבוא להשתקע בארץ, אולם לא זכה ונפל בין חללי הנאצים. בנו השלישי של ר׳ ברוך, ר׳ שבתאל, היה יודע ספר ומשכיל ובעל ידיעה רבה בספרות העברית החדשה. היה זמן רב שותף עם גיסו אהרן רובין בחנות. לאחרונה נדד יחד עם אשתו קיילה ועם חמש בנותיו לאמריקה, ומצא שם פרנסתו בהוראת השפה העברית ובתור מורה עברי. בנו השני של ר׳ נחמיה — ר׳ שאול שפרבר היה יודע ספר, איש נכבד, שלו בית גדול בדמיטש בו חנות ובית מזיגה. התנהג בחסידות והיה ממתפללי קלויז קוסוב וממעריצי האדמו״ר מקוסוב. נכדתו בארצנו בתל־אביב.

ר׳ נטע זינרייך אחד מזקני העיר ונכבדיה, היה מורה הוראה בלתי רשמי מטעם ועד הקהלה, וישב באהלה של תורה יומם ולילה. אשתו הצנועה עסקה בביתה במסחר של קמח וביצים ופרנסתם היתה מצויה בכבוד. בנם ר׳ צבי אריה (הירש ליב) — ת״ח, חסיד, ממעריצי ויז׳ניץ, ממתפללי האדמו״ר ר׳ מנדלי מדמיטש. מסחרו — חנות עורות בה מצא פרנסתו בכבוד. את בניו חינך לתורה והשכלה והם מצאו דרכם בחיים בפרנסות שונות. בנו בריש ובני ביתו נמצאים בתל־אביב.

חתנו הראשון של ר׳ נטע, ר׳ נתנאל פרידמן — ת״ח, מחסידי ויז׳ניץ ירא שמים ובעל קורא מצוין. לו בית גדול בסימטא של בית הכנסת הגדול ואשתו היה תגרנית בקמח וביצים.

חתנו השני של ר׳ נטע, ר׳ צבי (הירשל) מענשעל — ת״ח, חסיד, סוחר ביערות וחוכר משק חקלאי, שעבר לגור למקומות מסחרו. לא הצליח בעסקיו, הפסיד כספו ונעשה יורד. בנו ר׳ משה

היה זמן מה סוחר חשוב אבל כאביו לא הצליח במעשיו והיה תועה בדרכי החיים.

ר׳ נטע הייכל בעל בית קטן בככר השוק, עסק במכירת קדרות וכלי עץ בשותפות עם אחיו ר׳ אברהם. התנהגו כישכר וזבולון. ר׳ אברהם ישב באהלה של תורה ולעתים מלמד, ואחיו ר׳ נטע, נתן לו חלק רווחים ממסחרו. חינכו בניהם לתורה ומסחר. ר׳ אברהם היה ידוע חולי ונפטר באמצע שנות חייו.

ר׳ נתן קרן, יודע ספר ומשכיל, חתנו של ר׳ יעקב טוי, לו מחסן גדול בעצים ובית גדול. הצטיין בפעולותיו הצבוריות. וברעיון הציוני, את בנו מוטל חינך לתורה והיה תלמיד באסכולה העברית כסטניסלוי. כל המשפחה נפלה חלל בתש״ב.

ר׳ נתן חבתן (באנדער) היה היחידי שעסק בייצור חביות שהיה צורך גדול בהן לאכספורט ביצים. היה איש פשוט וישר.

ר׳ נתן בן ר׳ שלמה זלמן קייש — יליד אוברטין, שלאחר נשואיו עם בתו של ר׳ גרשון שפרבר (פריידה) בזבלוטוב, בא לגור בביתו שירש מחותנו ופתח בו חנות בעורות יבשים ובמסחר בעורות לחים למרחקים. משפחת קייש התיחסה למשפחת כהנים אמיתים. היו מספרים, שבמשפחה היתה שמורה „אגרת יוחסין" עד לקדמוני קדמונים ובאחת השריפות אבדה אותה אגרת. היה עוסק במסחרו באמונה. קוניו — רוב דרי הכפרים משאינם בני ברית. הסנדלרים היהודים העריצוהו, נתנו בו אמון, והתיחסו אליו בכבוד וחיבה. בימי הקיץ, שהפדיון היה רפה במקצת, היה עוסק בתורה בבית חנותו וכן בחורף לעת ערב. היה מכניס אורח, וביחוד בימי שבתות ומועדים. בקהל החסידים היה בין „הגנרלים", ממעריצי האדמו"רים בני הצדיק ר׳ מנחם האגר מקוסוב ששימש מחניהם ארבעה דורות. הקלויז הראשון של חסידי קוסוב הוא בנהו. הכסף הדרוש הוציא מכיסו. למרות שהמתפללים שלמו כל אחד בעד מקום מושבו, השקיע הוא בבנין סכום מסוים. הבנין המפואר העומד על דרך המוליכה לקולומיה, היה בו מקום בשביל מאה גברים ובשיעור זה „העליה" בעד הנשים. וגדוש אור ואויר. רוב המתפללים כבדוהו, בשבתות חשובות וברגלים התאספו בביתו על כוסות יין ושכר, מיני מתיקה ו„קיגלין". ואמרו

נגון שירות ותשבחות ו„מה נעים שבת אחים גם יחד". כמו כן התיחסו אליו אנשי העיר בכבוד רב. אשתו פריידה חנות לה משלה של בד פשתן ונציבי מלח והרוחים קודש להוצאות שלה — צדקה ותמיכה לנצרכים. נפטרה בשנת תרמ"ו בהיותה בת שבעים לערך. ר' נתן נולד לערך בתקע"ה ונפטר בשנת תרמ"ח בזבלוטוב.

בנו הבכור של ר' נתן ואשתו פריידה — ר' אהרון, נתחנך על ברכי התורה ויראת שמים. רוב עסקו בתורה, תפלה, צדקה וחסד. זכה ומלאכתו נעשתה על ידי אחרים. אחרי שנשא את בתו של ר' יצחק אייזיק מלצר (אסתר דבורה) היה הוא ובני ביתו סמוכים כמה שנים על שולחן החותן. לאחר פטירת החותן, פתחה היא בחריצותה הנות מכולת בבית חכיה ר' נתן, ובניה עמדו לה לעזרה, ומצאו פרנסה בצמצום.

בנם הראשון של ר' אהרון ואשתו דבורה היה ר' נפתלי — איש תם וישר, יודע ספר, שעבר לאחר נשואיו עם אשתו ברכה לכפר בבוקובינה וחי באותו מקום כמה שנים בעסקים שונים, שב אחר כך לזבלוטוב וירש בית אביו ומסחרו. את בניו חינך לתורה והשכלה. בנו דוד נדד בימי נעוריו לאמריקה, שם עסק במסחרים שונים ומצא פרנסתו בכבוד. בנו השני של ר' נפתלי, ר' צבי (הירשל), יודע ספר ומשכיל, עסק יחד עם אביו במסחרו, גר עם אשתו טובה בבית אביו, אולם לא האריך ימים, אחרי מחלה קצרה נפטר, וזמן קצר אחריו אשתו הצעירה. בנו השלישי של ר' נפתלי — ר' נתן קייש (אשתו אסתר), ירש בית אביו, בית גדול בככר השוק, נחלת אבות אבותיו ועסק במסחר אבותיו וכן בחקלאות על ידי אריסים גויים והצליח בכל מעשיו. את בנו נפתלי ובתו חינך לתורה והשכלה. כל המשפחה בין חללי תש"ב.

בנם השני של ר' אהרון קייש ואסתר דבורה הוא כותב הטורים האלה.

בנם השלישי של ר' אהרון ואסתר דבורה — ר' גרשון, יודע ספר ומשכיל, אחרי שעבר לגור לאחר נשואיו עם בח"ל בילה בעיירה פטשניז'ין, עסק שם בעצים וחקלאות. בעסקיו אלה לא הצליח. נדד לאמריקה ומצא פרנסתו בכבוד. חינך בניו לתורה

והשכלה והם סיימו חוק למודיהם באסכולות ומכללות ועוסקים במקצועות שונים. ר׳ גרשון נפטר בניו־יורק, בשנת תרצ״ז, בהיותו קרוב לשבעים.

בנם הרביעי של ר׳ אהרון ואסתר דבורה — ר׳ דוד, יודע ספר ומשכיל, שלאחר פטירת אביו ר׳ אהרון בשנת תרנ״ו לקח מקל נדודים והלך לאמריקה. שם הציב לו מקום ומקור לפרנסתו וחינך בניו ובנותיו לתורה והשכלה. וכולם פרנסתם מצויה.

חתנם הראשון של ר׳ אהרן ודבורה, ר׳ יהושע שרנצל, היה מסקאלא שעל גבול רוסיה. אחרי נשואיו עם בח״ל גיטל היה כמה שנים מאוכלי מן על שולחן החותן. באותו זמן עסק כל ימיו בתורה, יחד עם חבריו ר׳ אליעזר בן רענצ׳י, ור׳ שמואל טילינגר ועוד כמה בחורי העיר יודעי גפ״ת (כותב הטורים האלה היה אחד מהם). אין צורך לומר כי לימוד זה היה ללא שכר: „כמו אני בחנם אף אתם בחנם״. לאחר זמן עבר ר׳ יהושע לסקאלא, ירש את בית אביו (סוחר גדול בתכשיטי אלמוגים) וחינך בניו ובנותיו לתורה והשכלה, שיצאו להם מוניטין באותה סביבה. חתנו ר׳ ישראל ליב פרייפלדר היה איש מפורסם במדותיו, ציוני נלהב, ראש הקהלה וסגן ראש האזרחים, עסקן חשוב בכל צרכי הצבור והציונות. ביקר בארצנו והיה עם אשתו על הדרך לבוא ולהשתקע בארץ־ישראל אולם נלכד בפח הנאצים ונאבד. חתנו ר׳ חיים פידרר אדריכל ובתו נעמי (זיסל) נמצאים בתל־אביב.

חתנם השני של ר׳ אהרון ודבורה — ר׳ בנימין דוב גולד, עסק בחקלאות בסביבות העיירה אטיניא. אשתו שרה איטה הצטיינה בנדבת לבה ועשתה כל ימיה צדקה וחסד ותמכה בכל מי שפנה אליה. נולדו להם חמשה בנים, שנים ר׳ אייזיק ור׳ חיים נפטרו בימי המלחמה הראשונה בגליציה. שלושת האחרים ר׳ נתן, יהושוע ור׳ זאב נדדו לאמריקה ומצאו שם פרנסתם בכבוד.

חתנם השלישי של ר׳ אהרון ודבורה — ר׳ יצחק יהושוע פרהליך היה איש חרד ומהחסידים הנלהבים של האדמו״רים מקוסוב (מקום מולדתו), שען וצורף לפי מקצועו, עסק במקצועו בזבלוטוב ובביתו הקטן שרכש. אשתו אשת החיל אלקה עזרה לו במסחרו ועשתה צדקה ביד רחבה. בזמן שהכיס היה ריק (דבר רגיל ביותר)

סובבה היא מבית לבית לקבץ על יד, לחלק לנצרכים הרבים. בדרך זו התנהגה כל ימי חייה. את בניהם והבת היחידה חינכו לתורה וליראת שמים. בנם מרדכי דוב קייש, חרד, חסיד ושען. נדד בימי המלחמה הראשונה לוינה עם אשתו ובניו ועסק שם במקצועו ובעסקי תכשיטים. בשנת תרצ״ג עלה עם משפחתו ארצה ועוסק בתל־אביב במקצועו זה. בנו מיכל ובתו דבורה במשקים חקלאיים בכפר. בתו של ר׳ יצחק פרהליך טובה נישאה לר׳ ישראל פלינטנשטיין, שנרצח בידי הנאצים באנטוורפן. האלמנה זכתה להגיע לארצנו עם בניה. חינכו בניהם לתורה בישיבות. בנם ר׳ אהרון דוד ת״ח, שקיבל תורה ב„ישיבה״ בקרקוי, נשא את בת האדמו״ר ר׳ אברהם יהושע השל מקופיצ׳ניץ ועוסק במסחר היהלומים. בנה השני של טובה — נפתלי, מתלמידי הישיבה בבני־ברק, עוסק בתורה ובליטוש יהלומים, מפרנס את אמו וגרים יחד בתל־אביב. בתה לאה עסוקה אצל רופא שנים בירושלים. בנו השני של ר׳ יצחק פרהליך — נתן, נפטר — והוא רוק — במגיפת הטיפוס.

חתנם הרביעי של ר׳ אהרון ודבורה, ר׳ ישראל שטדלר בן ר׳ אליעזר מכפר ארעליץ, חונך על ברכי התורה והחסידות. אחרי נשואיו עם בח״ל טובה, עסק יחד עם אחיו הר׳ משה בחקלאות בחכירת משק גדול בכפר טולוקוב. ובעיירה סערעט. לאחרונה קנו בית ומקום למחסן עצים בסאדגורה. בניהם נתן ויהושע נדדו לאמריקה הדרומית ומצאו עושר בבית חרושת של תוצרת רהיטים. בת אחת חנה נמצאת בתל־אביב יחד עם בעלה דוד שטרנברג. אמם טובה נפלה קרבן לנאצים.

בנם השני של ר׳ נתן קייש ואשתו פריידה — ר׳ דוד, היה יודע ספר וער לכל הנעשה סביבו. הצטיין כמנגן ובעל תפלה בקלויז קוסוב. לאחר שנשא את בתו של ר׳ יהושע שטיין מעשירי בוקר־בינה (דבורה) פתח בבית אביו ר׳ נתן חנות של סחורות צמר ומטפחות משי בסיטונות וקמעונות והצליח במסחרו. אבל איתרע מזלו בגידול בנים. בן ובת מתו בדמי ימיהם ונשארה להם בת יחידה איטה. ר׳ דוד לא האריך ימים ונפטר בשנת תר״מ, קרוב לארבעים. אשתו דבורה אשת חיל ומשכלת. עסקה במסחר בעלה והצליחה. לזכר

בעלה נדבה רוב הרהיטים הנחוצים לקלויז קוסוב. הבת היחידה איטה נישאה לבח״ל ר׳ זיינויל בן ר׳ חיים כהנא בעיר סיגט שבהונגריה, שהיה צורבא דרבנן ומשכיל. משפחת ר׳ חיים כהנא היתה מפורסמת בהונגריה בנדבת לבה ובמסחריה הגדולים ביערות ועצים. הר׳ חיים אביו של ר׳ זנויל היה חתן האדמו״ר הרב ר׳ יהודה מודרין, שחיבר ספר על תורה והלכה והיה חברו של הרב הגאון ר׳ הילל ליכטנשטיין. שניהם יצקו מים על ידי הרב הגאון והצדיק ר׳ משה סופר, מחבר ספר „חתם סופר״. לנשׂואי נכדו זנויל בא הרב הסבא ר׳ יהודה מודרין לזבלוטוב ונתקבל על ידי כל אנשי העיר בכבוד גדול. בעת סעודת־חתן דרש ר׳ יהודה דרשה ארוכה מעניני אותה שמחה וכל יודעי התורה שהשתתפו במשתה הקשיבו לדבריו ברוב קשב, בספוק ועונג רוחני גדול והיתה דרשה זו לשיחה בפיהם זמן רב. אחרי חתונתו עסק ר׳ זנויל במסחר יחד עם חותנתו, וכן במסחרים אחרים עם שותפים. היה מחסידי קוסוב וממתפללי קלויז קוסוב ומעורב בין הבריות — גבר מוצלח בחוץ ובפנים. אשתו איטה ילדה לו בת, ובן שנקרא על שם הסבא הגאון ר׳ יהודה מודרין. אולם הצלחת אנוש כחלום יעוף. אחרי מחלה קצרה מתה אשתו בדמי ימיה, וזמן קצר אחריה חמותו דבורה והירידה במסחרים באה כחתף. זנויל נסתבך ע״י אחד משותפיו במסחר לא טהור עם בן כפר (גוי). התוצאות היו — משפטים ופסק דין לחובה ורק בדמים מרובים עלה בידו לצאת מהסבך. החנות נסגרה ובעקב כך באו הפסדים גדולים, מכל העברים. מפלט לאנשים כאלה בזמן ההוא היתה אמריקה. ובאחד הימים זנויל ושני בניו נודדים לאמריקה. אולם גם שם פנתה לו ההצלחה עורף ולאחר כמה זמן חלה ומת באמצע שנותיו ואחריו הבת היחידה. בנו יסד לו עם שותפים בנק קטן ומצא בו פרנסתו.

ר׳ פייבל ראטה, יהודי חרד, חסיד, ממעריצי האדמו״ר מויז׳ניץ, והאדמו״ר ר׳ מנדלי מדמיטש, היה בקי ברוב ספרי רבנן, בעל ידיעה בחשבון, והנהלת פנקסים מסחריים על פי הנוסח הישן. רוב ימיו היה „נאמן״ הפרופינאציה של העיר, תחילה תחת ידו של ר׳ אפרים מנשה שוכר. אחרי פטירתו היה הוא בעצמו הנאמן ומנהל הפנקסים והחשבונות. בנו ר׳ יעקב יודע ספר, היה רוב ימיו מוזג

בבית הפרופינאציה תחת יד אביו. בנו של ר׳ יעקב בא לארץ מגרמניה ורכש לו בית בשכונת שיינקין, בו הוא גר עם משפחתו ועוסק במסחרו. בתו של ר׳ פייבל, אסתר, נישאה לר׳ שמעון הירש, נתגרשה ממנו ונישאה לבעל מלון ומסעדה בעיר סטניסלוי.

ר׳ פישל ראטה בן ר׳ צבי, אחד מחשובי העיר וממשכיליה, ירש בית אביו ומסחרו — רשיונות לסחור בטבק ממשלתי וגורלות הלוטריה. היה פעיל בעניני צבור וציונות. אחיו ר׳ יצחק אייזיק ראטה מנכבדי העיר וממשכיליה יצא לסניאטין אחר נשואיו. אף בידו היו רשיונות לסחור בטבק ממשלתי וגורלות הלוטריה. הצטיין בפעולותיו הצבוריות בעיר.

ר׳ פרץ זיסמן — איש משכיל ויודע ספר, היה בעל בית גדול ומחסן לעצים ורעפים. בימי המלחמה הראשונה נדד עם בני ביתו לוינה, שם קנה יער ומנסרה לנסירת עצים בסביבת וינה ונתעשר. בניו חונכו להשכלה. אחד מבניו היה חתנו של ר׳ צבי טוי בן יעקב. ר׳ פרץ נפטר בוינה.

ר׳ צבי בן אנשל טוי — יודע ספר בעל בית בככר השוק שבו חנות גדולה בצמר ופשתן. אשתו מירצ׳י היתה אשת חיל שעזרה לבעלה במסחרו, עשתה צדקה וגמילת חסדים. את בניהם חנכו לתורה והשכלה.

ר׳ צבי גראגער (שם משפחה או כינוי) — איש נכבד יודע ספר, ובעל בית שעסק בסחר תבואה. בנו ר׳ יוסף ירש בית אביו ומסחרו.

ר׳ קלמן שפירא חתן ר׳ אברהם ואלצר, איש משכיל, סוחר תבואה, לרוב במשלוח לחוץ לארץ בכמויות גדולות. חינך בניו לתורה והשכלה. לאחר שנים עזב את זבלוטוב ושב לארץ מולדתו לעיר שאץ ולמסחר אבותיו ביערות ועצים. הוא ובניו היו נודעים במדינת בוקובינה לסוחרים חשובים ואנשים ישרים ונאמנים. בסוף ימיו עבר יחד עם משפחתו לגור בעיר צ׳רנוביץ.

ר׳ ראובן שכטר (גאלדע רעזיס) בעל בית בדמיטש, שלו חנות מכל מיני מצרכים. בנו ר׳ זלמן חונך בחדרים וידע פרק בגמרא. אחרי נשואיו עבר לסטורוז׳יניץ ועסק בשותפות עם גיסו ר׳ פרץ במסחר נפט ונרות. ר׳ ראובן ובנו היו ממתפללי קלויז קוסוב.

ר׳ שבתי שטינברג (אטל׳ס) — בעל בית, היא ואשתו תגרים בקמח ותבואה. בניו ר׳ אליעזר ור׳ אברהם ור׳ מיכל ור׳ צבי חונכו בחדרים ונעשו לסוחרים בתבואה.

ר׳ שמעון דרוקמן יליד בוקובינה, יודע ספר וחסיד שלו בית בדמיטש. היה סוחר הגון, התנהג בחסידות. את בניו חינך בדרכי ישרים והיה מעורב בין הבריות. אחד מבניו נמצא בארץ.

ר׳ שלמה זלמן דולברג, איש נכבד יודע ספר, בעל בית גדול בככר השוק, סוחר בעורות לחים ויבשים. בנו ר׳ יעקב — משכיל, נדד לאמריקה וכן בנו ר׳ מרדכי שיצא לאמריקה לאחר שהתאמן במקצוע הצורפות והשענות. חתניו היו יודעי תורה. אחד מהם הלמדן הנודע בזבלוטוב ר׳ אליעזר רענצ׳יס (רוזנטל).

ר׳ שמואל גרונוורג — איש נכבד יודע ספר, חסיד נלהב של אדמו״ר מקוסוב. למרות שמקום ביתו היה מחוץ לעיר היה ממתפללי קלויז קוסוב. היה סוחר חשוב בתבואה וקרקעות.

ר׳ שלמה שוסהיים ת״ח בקי בספרי מחקר, וביותר באגדה. היה „מגיד״ באגדה ודורש מדי שבת בשבתו לפני קהל רב. מאזיניו שבעו רצון ועונג רב. חינך את הדור הצעיר למוסר היהדות ולרעיון הציוני. לאחר זמן עזב את זבלוטוב ובא לגור בעיר סטניסלוי ואף כאן עסק ב„מגידות״ והיה פעיל ביותר ב„מזרחי״. את בניו חינך לתורה והשכלה, אחד מהם — א. ל. שוסהיים, סופר פובליציסט מפואר. היה זמן מה עורך עתון באידיש בסטניסלוי ונודע ברבות הימים כאחד ממניחי היסודות הרעיוניים של תנועת פועלי ציון. עתה מעורכי עתון ארץ ישראל העובדת בארגנטינה.

ר׳ שמואל לנדוי — ת״ח ומשכיל, אשתו — קרינצ׳י היתה בת הגביר החסיד ר׳ איצי ברטלר מקולומיה. בזבלוטוב שכר עם שותפים את הפרופינאציה והיה מנהל ורואה החשבונות. התנהג בחסידות ועסק בתורה. הוא ואשתו עשו צדקה ביד רחבה. היה ממתפללי קלויז קוסוב. נפטר באמצע שנותיו. קרינצ׳י נישאה בזווג שני להגביר ר׳ שמריהו מלצר שהיה בעל אחוזות. נכדה של קרינצ׳י הגיע לארץ ישראל לאחר שעברו עליו ימי השואה וגלגולים באירופה ובקפריסין.

ר׳ שמעון לינדנבוים — יודע ספר ומשכיל. היה בעל חנות של עורות ונעליים. לאחר זמן עבר לגור לעיר סטניסלוי ועסק שם במסחר. לאחר מלחמת העולם הראשונה חזרה אלמנתו עם הבנים והבת לזבלוטוב והמשיכו במסחר העורות והנעלים.

ר׳ שמעון אלטמן — יודע במילין דרבנן, היה בעל בית בשכנות ביהח״ר לטבק וסוחר הולך בדרך ישרים. פרנסתו על פועלי ביהח״ר לטבק.

ר׳ שלמה מיכל רוזנשטוק — גיסו של ר׳ שמחה שוחט, איש חסיד בקי באגדה וספורי צדיקים ומעורב בין הבריות. ביתו היה בשכנות גיסו וקיומו על תמיכות גיסו. היה ידוע חולי ונפטר באמצע שנותיו. את בניו ר׳ מרדכי ישראל ודוד חינך לתורה ויראת שמים.

ר׳ שלמה מנציס — בקי בספורי צדיקים והיה שותף להקב״ה בזיווג זיווגים (היה בין המאזינים לר׳ אהרון קייש שלימד בימי השבתות „אור החיים״ ו„באר מים חיים״).

ר׳ שמעיהו סלפטר בן ר׳ שלמה הגבאי — יודע ספר, ציוני ומנעים זמר.

ר׳ שואל טויבר בנו של ר׳ אהרון יונה — יודע ספר וירא שמים. היה בעל בית קטן בסימטא וסחר יחד עם אביו במיני סחורות שונים. אביו ר׳ אהרון יונה (אחיו של ר׳ זלמן הראב״ד) היה מעשרת הבטלנים של קלויז קוסוב, מהמשכימים לבוא והמאחרים שבת. וכדרכם של כל חסידי קוסוב היה ממעריצי האדמו״רים ר׳ יעקלי, ובנו ר׳ מנדלי רבני העיר.

ר׳ שמואל טוי — איש נכבד, לומד דף גמרא בבית הכנסת הישן שהיה מהמתפללים בו. היה לו בית לבנים בככר השוק, וחנות לצרכי דרי הכפר שאתם סחר. היה יהודי כשר, שומר מצוה קלה כחמורה. לעת זקנתו עלה עם אשתו בילה לארץ ישראל ונפטרו כאן. בנם ר׳ דוד היה סוחר בעצים, הבאים ברפסודות. היה לו בית גדול בככר השוק. בנו השני של ר׳ שמואל, ר׳ צבי, איש משכיל, נשא אשה משכלת מעיר סטניסלוי. מסחרו — בנקאות. אשתו פייקה הצטיינה במעלותיה ומדותיה התרומיות. אחרי מות בעלה ר׳ צבי חזרה למשפחתה לעיר סטניסלוי. רוב עיסוקה עד יומה האחרון היה

בעזרה סוציאלית ונתפרסמה במעשיה הטובים. בנם ר׳ דוד נמצא בארץ, בהרצליה.

חתנם של ר׳ שמואל ובילה טוי — היה ר׳ יחיאל מיכל ארנסט. למדן מובהק וממשפחה הגונה מקוסוב, התנהג בחסידות, חינך בניו לתורה והשכלה. ירש בית חמיו ומסחרו. בנו ר׳ אנשיל ת״ח מופלג ומשכיל. היה חתנו של ר׳ דוד קליר, סוחר ידוע וחסיד נלהב של האדמו״ר מאוטיניא. זמן מה הורה ר׳ אנשיל גמרא לכמה תלמידים בעיר. עזב את זבלוטוב ונדד לאמריקה, אחר כך העביר לשם את כל בני ביתו. חזר לזבלוטוב ונפטר שם. את בניו חינך לתורה והשכלה, אחד מבניו פישל הוא רופא מומחה בניו־יורק.

ר׳ שמואל טוי בן יוסף איש משכיל וער לכל המתרחש סביבו, היה בעל בית על הגבול שבין דמיטש לזבלוטוב. היה מנכבדי העיר ועשיריה. רוב עסקיו חקלאות וקשרי מסחר לו עם גדולי בעלי האחוזות. לפעמים היה מתווך במכירת אחוזות. בנו של ר׳ שמואל, ר׳ משה הירש היה יודע ספר ומשכיל, שסחר יחד עם אביו. לבסוף עזב את העיר ובא לגור לעיר סיגט לבית חמיו ולעסקיו בעצים. בנו השני של ר׳ שמואל נאטאן (נתן), ובנו השלישי וילהלם (וולוויל) נתחנכו להשכלה. נתן עבר לגור לוינה ונעשה סוכן מסחרי. ווילהלם נעשה פקיד וסוכן אצל חברת אחריות אש וחיים. חתניו ר׳ שמואל ר׳ אורי, והר׳ משה גרייף היו סוחרים ישרים. החתן האחרון ר׳ אברהם ערפשטיין היה איש ישר בעל מנסרה לעצים בכפר בבוקובינה.

ר׳ שלמה אייזנברג יודע ספר, נשא בתו של ר׳ צבי רובין (גיטל). מסחרו — חנות מכולת וצרכי סחורה בשביל האכרים. בניו ר׳ אבא והאחרים חונכו לתורה ולמסחר. חתנו ר׳ אלכסנדר טוי בן ר׳ יעקב יוסף היה גבאי קלויז קוסוב. בנו של ר׳ אלכסנדר — צבי טוי־פריד היה הראשון מניצולי השואה שהגיעו לארצנו. נמצא עתה בצרפת.

בעלי מקצוע ובעלי מלאכה שונים

ר׳ מאיר דונסט — אופה יודע ספר. לו בית גדול בדמיטש, ירש בית אביו ומקצועו. בנו זאב היה לומד גמרא ומשכיל ומורה לשפה העברית. אחיו מיכל — אופה כמו אביו. שניהם עזבו את

זבלוטוב ונדדו לאמריקה. ר׳ מאיר טבע בנהר פרוט באחד מימות הקיץ.

ר׳ שלום דונסט — בעל בית גדול ותנור לאפיה ברחוב בית הכנסת הגדול, יודע ספר, איש נכבד, חינך בניו לתורה והשכלה.

ר׳ דוד ציילר, אופה לחמניות, גלוסקאות וכדומה. חינך בניו בדרך טובים.

בזמן ההוא היה מצער הצורך באופים לככרי לחם שכן היה לכל בעלת בית תנור משלה והיא אופה לחם, גלוסקאות, עוגות, לחמניות וכו׳ לצורך כל השבוע.

בנאים: כל בתי העיר נבנו מעצים, כסוי הגג היה מרעפי עץ והבונים רובם ככולם יהודים שהיו מומחים מובהקים במקצועם. חלק קטן מהבתים נבנה מאבנים ולבנים.

ר׳ נתן פוקס ובניו ר׳ אייזיק הבכור, משה, יעקב, אברהם והצעיר שבתי. כולם גבורים ובוני בתי־עץ שהצטיינו בעבודתם המשובחה. ר׳ נתן היה גם עסקן בעניני צבור וזמן מה גבאי בית הכנסת הגדול וכן בניו ר׳ אייזיק ואברהם. את בניהם חינכו במקצועם.

ר׳ ברוך זינגר — בונה בתי־עץ, משובח במקצוע. איש ישר, חינך את בניו בחדרים ובמקצוע שלו.

בנאי אבנים ולבנים היה ר׳ אברהם גרייף, טייח למחצה שהצטיין במלאכתו ובפרט בבנית תנורים. היה איש ישר וחינך בניו לתורה.

ר׳ משה חיים, חיגר על רגל ימין, בנאי וטייח. בעל מגזם בספוריו הארוכים. טייח ובונה תנורים בהצטיינות. חינך בניו לתורה. התנו ר׳ בערצי היה מלמד גמרא.

בתי-חרושת

זקני העיר מספרים מפי אבותיהם, כי בית החרושת לטבק בפרבר העיר דמיטש נבנה בימי המלכה מריה תיריזה לאחר חלוקת פולין ולאחר שגליציה המזרחית ובוקובינה סופחו לאוסטריה. בית החרושת היה בתחילת הקמתו מצער. האכרים בעלי השדות, טרם ידעו את טיב העבודה והטפול במטעי הטבק. ברבות השנים התפתחו

שטחי המטעים של הטבק והגיעו עד גבול רומניה מצד אחד ומצד שני עד לפודוליה שבגבול רוסיה. לא רק האכרים הזעירים עסקו במטעי הטבק על חלקותיהם הקטנות אלא גם בעלי האחוזות הגדולות, שמצאו שוק נוח לתוצרתם — הטבק. בית החרושת התפתח בבניניו הגדולים על מחנות הפקידים הרבים, השומרים, הפועלים, המחסנאים וכו׳. המקום הקטן גדל לעולם גדול: ממשלה עצמאית, בתי דינים, בית כלא, רופאים, בית מרקחת ושומרים מזוינים במדים וכובעים ירוקים (פינאנץ, רעוויזארן). לשומרים אלה היה תפקיד מיוחד לבדוק ולבקר כל נוטעי הטבק, אם לאחר שהביאו את התוצרת לבית החרושת בזמן הקבוע (בחדשי דצמבר, פברואר) לא השאירו איזו כמות בביתם. אם נמצא למעלה מהמותר נקנסו בסכום גדול ולפעמים אף במאסר.

הנוטע היה מטפל בטבק אחרי הבציר ביבוש ולאחר היבוש בהדבקתו ובמיון כל סוג וסוג לחוד וכן באריזת ההבילות. (כל חבילה הכילה שלושים עד חמישים עלים). הטבק נמסר במשקל. המחירים נקבעו לפי הטיב. בדרך כלל היתה הכנסה ראויה לבעלי המטעים.

ליהודי לא היתה דריסת רגל ב„ממשלה" זו. כל המנגנון (הפועלים, הפקידים וכו׳) היה נקי מיהודים. לאחר השתדלות גדולה במקומות הגבוהים בסוף המאה שעברה, ניתן צו לקבל כחמישים צעירות עבריות לעבודת הטבק. אולם עבודת הצעירות העבריות לא ארכה זמן רב והן נאלצו להסתלק ממנה בשל תנאי העבודה הגרועים שלא הורגלו בהם. למרות שלפועלים יהודים לא היה מקום בבית החרושת, מצאו כל אנשי העיר ובמיוחד גרי דמיטש שבסביבת בית החרושת ברכה ופרנסה טובה ממפעל זה. כמו כן היה יהודי הקבלן, המביא והמוציא כל הסחורות הבאות ויהודים היו גם ספקי העצים בכמויות גדולות, ארגזים, שקים וכדומה. אחרי מלחמת העולם הראשונה עת עברה זבלוטוב לפולנים האנטישמים, הוציאו השלטונות כל אלה מידי היהודים. באותו זמן הוקם „הקולקא־ראלניטשע", הלא הוא הקואופרטיב להוציא פת הלחם מידי החנונים ובעלי המלאכה היהודיים — והעיר ופרבר דמיטש נבוכים.

בית החרושת הפרטי הראשון לתוצרת בד פשתן, נבנה על ידי מר יצחק פיסטינר, חתנו של ר׳ אליעזר שטאהל יליד קוסוב, איש בעל מעוף וכשרונות מסחריים. בית החרושת הוקם בסביבת תחנת הרכבת — בית לבנים גדול ובו קומה וגג פחים. האכרים בגליציה נוטעים פשתן בכמות מרובה. סוכנים נשלחו לכל אותם המקומות על מנת לקנות את חמרי הגלם. פיסטינר לא מצא בבית חרושת זה את סיפוקו (חלם לגדולות) והוא מכרו לר׳ עקיבא שרייבר ולשותפיו ר׳ אהרון ובנו יהודה רובין. אלה קיימו את בית החרושת כמה שנים. אחר כך הפסיק קיומו. פיסטינר עבר ללבוב, בנה שם בית הרושת גדול לנעלים. אחר כך שכר עם שותפים מנסרה גדולה לעצים. לבסוף רכש עם שותף אחוזה גדולה עם יער גדול. אולם בכל אלה לא הצליח. הסתבך באיזה ענין אי נקי ונפל. בזה נחתם פעלו של האיש שמטרת חייו שאיפות ומפעלים גדולים.

בית הדואר היחידי בעיר היה בית הפולני יאניצקי, הוא פקיד הדואר היחידי. הדוור היה ר׳ משה שפילמן, בקי במקצת בכתב פולני וגרמני בן הכלי־זמר ברל׳ה. הבית מכר יאניצקי לאחר שיצא משירות לר׳ יעקב ווייך, בעל מחסן עצים. הדוור שפילמן הודח ממשרתו ע״י הפולנים לאחר שירות של ארבעים שנה. הוא ובני ביתו יצאו בסמוך לכך לאמריקה.

דיינים ראשי-אבות בית דין

ר׳ זלמן טויבר, איש גוץ, כפוף גב, גדול בתורה וביראת שמים היה ראב״ד אצל הרביים ר׳ יעקלי ור׳ מנדלי. בזמן ההוא היה ר׳ זלמן הדיין היחיד בעיר (כלומר אף חסידי האדמו״ר ר׳ מנדלי מדמיטש השתמשו בו). היה ממשכימי קום לעבודת הבורא ולפעלו בבית המדרש של ר׳ יעקלי והיה יושב עד שעה מאוחרת בלילה בעסקי דינים ובלימודים (כמה צעירים קבלו תורה ממנו שלא על מנת לקבל פרס). היה בעל מוח חריף ובקי בהוויות העולם ואף חיבר ספר. את בנו ר׳ מאיר חינך לתורה ויראת שמים, הוא ירש בית אביו אבל לא את תורתו וחכמתו. היה סוחר שלא הצליח. בתו היחידה של ר׳ זלמן (מרים) טובת מראה וטובת שכל נישאה לאיש מפורסם

בתורתו ובמסחריו הגדולים בעיר צ׳רנוביץ ר׳ יחיאל חיים קרמר. מסחרו — מרתף יין בסיטונות והיה מפורסם ביינותיו המשובחים. ישרת דרכיו ועסקו באמונה. הוא והיא עשו צדקה. ביתם היה פתוח לכל מי שבא לבקש עזרה ותמיכה. היה חשוך בנים.

אחרי פטירת ר׳ זלמן נתקבל לראב״ד ע״י ר׳ מנדלי הדיין ר׳ ישעיהו. אז נתפלגה העיר בעקבי שתי שושלות הרבנים לשני דיינים, דיין לכל חצר. ר׳ מנדלי מדמיטש קבע בית דינו בבית הכנסת שלו וכן החצר השניה.

המורה הוראה הראשון בחצר האדמו״ר ר׳ מנדלי דמיטשער הוא ר׳ שמריל רוטפלד יליד סטניסלוי, למדן מופלג, בקי בש״ס ופוסקים, יושב יומם ולילה על התורה, קפדן בהליכותיו ומנעים זמר בשבתות ומועדים. מקום מושבו הקבוע לדין והוראה — בבית המדרש של ר׳ מנדלי מדמיטש. בניו כולם לומדי תורה ויראי שמים. בנו ר׳ ישעיהו — מחבר ספר „חזון ישעיהו״. אחרי חתונתו היה סוחר שלא הצליח. עד שנעשה שו״ב בכפר רוזנוב. בנו השני ר׳ וולף איציק ת״ח, משכיל וסוחר. ר׳ שמריל שימש בקודש מימי ר׳ מנדלי עד תחילת ימי נכדו ר׳ אברהם האגר.

ההקלאות

בעיר היה מספר חשוב של בעלי קרקעות. לכמה מהם באו השדות ע״י ירושת אבות והשאר חוכרים מדרי הכפר. אף היו בעלי אחוזות גדולות לתבואות ולמטעי טבק. היו שעסקו הם ובניהם בעבודה זו החל מההרישה וכלה באסיף למחסן, אולם רובם עשו מלאכתם על ידי פועלים גויים. למה לא קבלו לעבודות אלו פועלים מצעירי ישראל שרובם ככולם היו הולכי בטל בעיר ומיושבי הקרנות? — היא פליאה רבה וגדולה. בכל הזמנים היה חוסר בפועלים. בעלי האחוזות הגדולות שלחו פקידים להרי הקרפטים, להביא פועלים ופועלות. אלה באו בהמונים בעגלות, קצרו, אספו ועסקו בעבודות שונות במשך כמה חדשים ומצאו שכר טוב בפעולתם. הנמוקים לפסוח על כוחות העבודה היהודים, שהיו מצויים למכביר, ידועים. הבועזים בשלהם: נרפים הם היהודים, אין להם כשרונות

לעבודות אלו והקונה עבד (פועל) עברי, קונה אדון לעצמו. הצעירים בנימוק שלהם: מוטב לרדוף אחרי עבודה קלה (אף לפשוט יד בנדבה וגם בגניבה) מאשר אחרי עבודה קשה כחקלאות. הרבה עשה גם הפחד מהפועלים הגויים בעלי החזקה, שכן היה חשש לצאת מידיהם בשן ועין ובשבר יד או רגל. אלו הצעירים הבטלים, העצלים הנמצאים בארצנו — נעשו פועלים חרוצים ובפרי אדמתם משביעים בניהם ומשפיעים שפע תנובתם ליושבי הארץ.

ר׳ אליהו ריישר — בעל בית גדול בשכנות לתחנת הרכבת, ובו גורן ומחסנים ליבול שדותיו. בנו ר׳ יהודה ירש נחלת אביו יעבודתו בחקלאות. חתנו ר׳ הילל גולדשטיין, ירש חלק השדות שעיבד אותם ואף היה סוחר תבואה. הוא קנה בית מימליס שעבר לאחר פטירתו לידי חתנו פרנקל, לאחר שהממשלה הוציאה מידי פרנקל את הרשויות של חותנו מימליס. בני משפחת ריישר התנהגו כאנשים כשרים, במיוחד ר׳ הלל גולדשיין.

ר׳ יעקב לויב, חתן ר׳ יהושע טוי בן מרדכי — בעל בית גדול בדמיטש ובו מקומות לאסיפת היבול וכלי עבודה וסוסים. בניו ר׳ איציק ומשה חונכו בחדרים והשתתפו בעבודת אביהם.

ר׳ מרדכי טוי — הזקן באמצע שנותיו — עסק בעבודות אדמה וגם בענינים דתיים. היה גבאי בבית המדרש הישן וידע פרק במשנה ובעין־יעקב שעסק בהם תמיד. היה מהמשכימים והמאחרים בביהמ״ד, קפדן וכעסן. קשה כקריעת ים סוף היה להוציא ממנו נר חלב לאותם הבחורים שעסקו בלימודים. את ביתו ונכסיו ירש בנו השני ר׳ נטע טוי, גברתן, יהודי פשוט. בנו היחידי של ר׳ נטע — ר׳ כתריאל, השתתף בעבודת אביו, וירש נחלת אביו. היה להם בית גדול בככר השוק. ומאחוריו גורן ומחסנים לתבואה. היה זמן מה שותף הסירה על הפרוט.

ר׳ משה צבי גרייף — רוב עסקו בעבודת אדמה, שהיתה לו ירושה ונחלת אבות. לו בית גדול בחזית ככר השוק ומאחוריו מול בתי הכנסיות אכסדרה, שבה מקום למחסן ואורוה לסוסים. את הזבל הוציא דוקא החוצה מול חלוני דלתות השכנים ומול בתי הכנסיות והבאיש את האויר והרבה את הזבובים ושאר רמשים. את

בניו חינך בחדרים. בנו יחיאל היה בחור משכיל יודע ספר ועוסק תמיד בתנ״ך וכן בניו — יהושע וברוך. יחיאל סיגף גופו מפחד הגיוס לצבא ומת בחור רוק. יש אומרים כי לא הסיגוף בלבד גרם למותו אלא חולי הריאות, נחלת אם המשפחה. אמו כמו אחיו יהושע מתו בדמי ימיהם. ברוך נדד לאמריקה ואף הביא את אביו אליו. משה צבי היה זמן רב שותף הסירה המעבירה אנשים ומקנה דרך הנהר פרוט.

ר׳ יעקב יוסף טוי — בעל בית גדול בסמטא בשכנות גויים ובו מקום נרחב למקנה וגורן. היו לו שדות שבניו — ליב והצעירים — ישעיהו ואלכסנדר טפלו בהם. ר׳ יעקב יוסף היה חסיד ומעריץ האדמור״ים דקוסוב במשך שנים; עד שנבנה קלויז קוסוב — עמד חלק ביתו לרשות קהל חסידי קוסוב לקבוע בו בית תפלה. היה כל ימי חייו גבאי בבית זה וכן בקלויז שנבנה. בנו אלכסנדר ירש גבאות ר׳ יעקב יוסף. היה יודע פרק במשניות ובקי בספרי דרבנן „נועם אלימלך״, „בינה לעתים״ וכדומה, שעסק בהם תמיד. היה מהמשכימים והמאחרים לשבת בקלויז עם עשרת הבטלנים שנחשב אחד מהם. מעורב בין הבריות היה וחביב לרוב מתפללי הקלויז.

ר׳ נתן טוי, אח ר׳ יעקב יוסף הנ״ל — בעל בית גדול בדמיטש, בעל נכסים שהוא ובניו עסקו וטיפלו בהם. בניו כולם עובדי אדמה וסוחרי סוסים. נכדיו רבקה וראובן טוי, ילדי ר׳ ליב, נמצאים בארץ — פליטי חרב הנאצים. ראובן עזב את ארץ ישראל והיגר לקנדה, בשל האשמות שטפלו עליו ששיתף פעולה עם הנאצים בזבלוטוב ובקולומיה.

ר׳ שמואל טרוסצ׳יניצר — בעל בית גדול ומקום למחסן כלי עבודת אדמה. בניו אייזיק וצבי חונכו בחדרים ועזרו לאביהם בעבודתו. הבית נמכר לר׳ משה גוטהרץ.

ר׳ שמואל ליבר — יודע דף גמרא, שעסק בו תמיד. היה בעל בית גדול שבו מקומות לגורן ולמחסנים בשביל היבול מקרקעותיו שאריסים גויים עבדו בהם. היה איש נכבד ומעורב בין הבריות וממתפללי קלויז קוסוב. בנו ר׳ משה — ת״ח, ירש בית אביו ונכסיו והתנהג במידת החסידות וחינך בניו לתורה, כאביו עשה צדקה והיה מעורב בין הבריות. חתנו, בעל בתו פסי היחידה, ר׳ זאב (וועלוויל)

היינישׁ, יליד קולומיה, היה בנם של הורים לומדי תורה ות״ח. ר׳ זאב היה למדן מופלג וראוי להוראה. זמן רב אכל מן על שולחן חותנו ועסק יום ולילה בתירה בקלויז קוסוב. כמה בחורים, שידיעה להם בגפ״ת היו מתלמידיו, שלא על מנת לקבל תשלומים. מלבד עסקו בתורה יומם ולילה היה עוסק לילות ארוכים בכתיבת חדושי תורה שקיווה להוציאם לאור ואבדו. (מה חבל על אוצר זה.) ר׳ זאב היינישׁ נפטר בדמי ימיו והשאיר אשתו אלמנה צעירה ושני ילדים רכים. לומדי תורה אמרו עליו: לולא נקטף בדמי ימיו היה יושב על כסא הרבנות באחד המקומות החשובים. בנו היתום מאיר חונך ע״י אמו בחדרים לתורה ויראת שמים. „במעליו יתנכר נער״. בהיותו נער נבאו עליו מוריו בגמרא שעתיד להיות מורה הוראה בישראל. עסק בימי נעוריו בגפ״ת והצטיין בלמודיו. בזמן ההוא התעוררו הצעירים לחבת ציון ותחית הלאומיות. העלוי מאיר׳ל התפעל מהרעיון הציוני, ונפשו נתפסה לתורה, השכלה וציונות. הוא נעשה ציוני פעיל, משכיל וסופר עברי מצוין. ברוב העתונות העברית נדפסו מאמריו וסקירותיו על חיי היהודים בגליציה. בהתגוררו בקולומיה — עבד בתור פנקסן ורואה חשבון תוך עיסוק פעיל בהשכלה וציונות. מקולומיה עבר לסטניסלוי. שם היה מנהל הבנק הציוני ומעורכי העתון „דער איד״. בימי המלחמה הראשונה היה חייל ואחרי המלחמה חי בוינה כעסקן צבורי ומנהל הבנק הקואופרטיבי של הג׳וינט, עורך וסופר בעתונים חשובים בלשונות: עברית, אידיש וגרמנית. היה ממייסדי ה„התאחדות״ באוסטריה ומהפעילים בהסתדרות הציונית שם. עתה נמצא עם בני ביתו בארץ — בתל אביב.

חזנים

ר׳ זליג דרזנר — יודע ספר, חזן העיר, היינו, לזמר לחתן והכלה תחת חופתם, „מי שברך״ וכיוצא בזה. היה עובר בשבתות לפני התיבה ושחרית בימים הנוראים בבית־הכנסת הגדול ומקבל חלק מהנדרים. היה גם שמש בבית המדרש הישן חלף דירתו, חדר צר ומטבח קטן בחצר בית המדרש. את שני בניו חינך בחדרים. אחד נעשה סבל והשני ריש־דוכנא. אחרי פטירת ר׳ זליג החזן הזקן שכל

שנות חייו חי חיי עוני ומחסור, ירש מקומו בחזנות ר׳ שלום פוקס חתן האיש המפורסם ביחסו ובעשרו ר׳ משה אלתר. את ר׳ שלום יליד ואזרח רוסיה בחר ר׳ משה לבעל בתו היחידה אסתר הרכה והענוגה, בת תרבות בכתב ולשון. היה איש יודע ספר ובעל קול ערב ובעל תפלה מצוין בימי הנוראים. בימי חיי החותן ידע ר׳ שלום חיי עונג ונחת, אור ושמחה, כבוד ויקר. כבוד מיוחד היה לו בקלויז שהמתפללים נהנו לשמע תפילותיו לפני התיבה בימי החגים ונגינותיו. אחרי פטירת חותנו סבב גלגל ההצלחה אחורנית. הבית שירש נמכר בצרור נקוב. מקצת הכסף יתר הפליטה אזל מהר ור׳ שלום זכה לירושת החזן ר׳ זליג דרזנר בצירוף ה„זכות" לפשוט יד ממש לנדבות. נוסף על שפלותו ועניותו, נפלה אשתו על ערש דוי בחולאת שיתוק אברים, והוא, שלום, עיניו הולכות וכהות עד לעיורון ממש ונער נוהג בו לקבץ נדבות. עד יום מותו לא ראה אור ואשתו לא ירדה מהמיטה וככה נפטרו באמצע שנותיהם.

TAILORS

חייטים

לגברים: ר׳ אהרון בן ריסיה, גבה קומה, שכן בבית ר׳ אפרים פונד. הינך בניו בחדרים ולמלאכת התפירה.

ר׳ זלמן אהרון הזקן, ר׳ אהרון פוני, ר׳ שלום ובנו ר׳ הירש, ר׳ שכנא. לכולם בתים קטנים בהם עשו מלאכתם. חברים לחברת תופרי תכריכים בשביל גברים, ולדרוש מחירים מופרזים, באמתלא כי זה לטובת חברים עניים.

חייט לנשים היה ר׳ מנדלי שטיינר שקצת ידיעה לו בספר ובכתב. היה זמן מה גבאי בקלויז הקטן של בעלי מלאכה המחובר לבית הכנסת הגדול ויו״ר של חברת תופרי תכריכים בשביל נשים.

כמה וכמה מקורות שפע היו שנתנו מחיה ועבודה לאוכלוסי העיר. ביניהם תפסו מקום מיוחד אלה: א) בימי השוק, שהיו בכל יום שלישי בשבוע, הביאו האכרים מכל הכפרים הקרובים והרחוקים את פרי תנובתם ומקניהם למכירה ובכסף הפדיון קנו צרכי ביתם. אף ממרחקים באו קונים לקנות. ארבע או שש פעמים בשנה התקיים שוק שנתי ובמיוחד ימי השוק „הולובוסיקי" שנמשכו שלושה ימים

(בתחלת ימי הסתו — בחודש אלול). לשוק הביאו מחנות למאות — שוורים וכל מקנה, שהיו רועים ומתפטמים כל ימי הקיץ בהרי הקרפ־טים. כאן נתקבצו סוחרי שוורים ובעלי אחוזות מכל המדינה המפטמים שוורים לשלחם לשוקי וינה וברלין וכן קונים ומוכרים של סוסים. מקומות בשביל מחנות המקנה נמצאו לרוב בעיר ובעיקר בשטח שבין התעלה וחוף הנהר פרוט. לכל עדר היה מקום מיוחד.

ב) הפדיון מהפקידים והפועלים של בית החרושת לטבק, שמספרם עלה למאות ולפעמים הגיע עד לאלף. הפדיון גדל במיוחד בשלושת הירחים דצמבר—פברואר, בימי כניסת הטבק העירה (כמאה עגלות ליום) ממרחקים, מבוקובינה, פודוליה, הרי הקרפטים וכו׳. בעלי עגלות הטבק עשו בעיר כמה ימים.

ג) בזמן ההוא היו הכרכרות והעגלות (ובכלל זה עגלות המשא) אמצעי התחבורה היחידים. הרכבת טרם התפתחה לממדים ראויים וכן היו המחירים גבוהים ביותר ברכבת. מה גם שלא בכל מקום היו קשרי רכבת. לתנועת עגלות זו צורך ראשון הוא: מקומות מנוחה לאש״ל (אכילה, שתיה, לינה) לסוחרים מכל המינים, העגלונים וכו׳. בימים ההם היו היחסים בין הגויים האוקראינים (הפולנים היו אך מתי מספר) ליהודים בדרך כלל לא רעים. החיה הגויית עוד לא שלחה בגלוי שיניה החדות בבשר היהודי (הקולקא־ראַלניטשי — וכל שאר הקואופרטיבים האוקראינים עוד לא נבראו) להוציא פתו מפיו. היהודי היה המשביר, הקונה יבול אדמתו של האכר והמוכר לו צרכי ביתו, המלוה לו כספו (וללוות צריך הגוי כמעט מדי יום ביומו) ועם ישראל שמחים בחלקם ובפרנסתם ואף הגויים נהנים במלוא חפניים משירות היהודים.

מוזגים ובעלי אכסניות

ר׳ זאב רוזנבוים — מזקני העיר ונכבדיה, לו בית גדול, אכסדרה, בה מקום לכרכרות ולסוסים, מלון ומסעדה בדמיטש בקרבת הרחוב של בית החרושת לטבק. את בניו חינך בחדרים. בנו הבכור ר׳ מרדכי יואל היה בעל בית גדול ובנק (שהביא עליו צרה ואסון). בנו של ר׳ מרדכי יואל — ר׳ שמואל נתן היה בעל נכסים. הוא ובניו

טפלו בסוסיו. בני ר׳ זאב היו בעלי בתים וסוחרי תבואה. בתו היחידה טובת מראה וטובת שכל, בת תרבות בכתב ולשון נישאה בזווג שני להר׳ דוד בן ר׳ א. ל. שפרבר.

ר׳ חיים טוי בן יוסף היה בעל בית גדול ואכסדרה בשכנות האדמו״ר ר׳ יעקלי ובניו. אצלו היה מלון בשביל נוסעים וחסידים הבאים לראות פני הצדיק וכן בית מרזח ומסעדה. היה יודע ספר מעריץ רבנן ומתפלל בבית הכנסת של ר׳ יעקלי. בניו ר׳ נטע ויעקיל חונכו בחדרים לתורה ומקצת השכלה. נסע מת בימי נעוריו. יעקיל נשא את בתו של ר׳ הירש הרמן. הוא, אשתו וכל ילדיו נספו בשואה בשנת תש״ב—תש״ג.

האחים ר׳ יונה ור׳ שמעון זינגר — להם בית גדול ומקומות לכרכרות, סוסים וכו׳ ושמצאו בו פרנסתם בצמצום. בית זה נמכר לממשלה ובמקומו נבנה בית המשפט ובית הסוהר הגדול (בן שתי קומות). חינכו את בניהם בחדרים. ר׳ יונה היה יודע ספר ולמרות ריחוק ביתו מבית המדרש הישן בא בכל שבת לשמוע וללמוד תורה.

ר׳ יחזקאל ריישר — בעל נכסים, שדות לזריעה, שגויים אריסים מטפלים בהם ובית גדול בגבול דמיטש, שבו מקום לכרכרות, מלון ומסעדה בשביל אינטליגנטים ובית יין שאשתו ריבה־ניחה, היפיפיה „עוז והדר לבושה״ מטפלת בהם. רוב בעלי האחוזות הגדולות, פקידי ביהח״ר לטבק, אינטליגנטי העיר היו אורחיה. היא היתה בת הגבאי הקפדן ר׳ מרדכי טוי וחשוכת ילדים. הבית והרכוש שלהם חילקו ביניהם יורשי משפחת ריישר וטוי.

ר׳ יצחק אוירבאך (אייזיק אהרצ׳יס) — איש נכבד, בעל צורה חיצונית. ביתו הגדול בשכנות הכנסיה הפראבוסלאבית, היו בו מקום מרווח לכרכרות, מלון ומסעדה — שבו ביקרו רוב נוסעים חשובים — ובית מרזח לערלים. בניו חינך לתורה והשכלה. בנו ר׳ משה היה יודע תורה ומשכיל. נשא בת עשיר בבוקובינה, עבר לבית חמיו והיה מהולל במעשיו. בנו אהרצ׳י, לא היה מהמשכילים המצוינים (היה משכיל במשחק ידוע). אחרי חתונתו בבת עשיר בכפר פויטילא, הצטיין בכשרונותיו בדרכי המסחר, ונמנה בין חשובי הכפר ונכבדיו. בנו הצעיר מנהם (מענגי) — בחור משכיל בכתב ולשון, מת בימי נעוריו.

ר׳ יהושע טוי — בעל בית גדול בשכנות קלויז קוסוב שבו מלון ומסעדה. אחרי פטירתו ירש בנו היחידי ר׳ אלתר את ביתו ומסחרו והוסיף עוד איטליז. היה מעורב בין הבריות. אחרי פטירתו ירש בנו אליהו חתנו של ר׳ אהרון רובין — איש משכיל, פיקח ונבון — את הבית המרווח שהכיל בין השאר אולם נאה שהיה בית מועד לאספות, הרצאות פומביות ולהבדיל לרקודים ולחתונות.

האחים ר׳ ישראל ור׳ משה פרוסט — אנשים נכבדים יודעי ספר שלהם בית גדול ואכסדרה ארוכה המבדילה בין בית לבית. בשני הבתים בתי מרזח ומלון, בהם מצאו פרנסתם. שניהם היו מתפללי בית הכנסת הגדול וזמן מה הגבאים שם.

בנו הבכור של ר׳ משה — ר׳ אלחנן, היה יודע ספר, משכיל, קורא בתורה. נשא בת עשיר בכפר קוסמאטש בקרפטים ועסק במסחרים יחד עם חותנו. בנו השני של ר׳ משה — ר׳ ליב, ירש בית אביו ופרנסתו, אולם לא הצליח וירד עד לקבוץ נדבות.

בנו הבכור של ישראל פרוסט — ר׳ אלחנן היה יודע ספר וסוחר בתבואה בבית אביו. בנו השני של ר׳ ישראל — ר׳ יעקב, פתח בבית אביו חנות מכולת ומצא בה פרנסתו. שני בני יעקב היו הסוכנים והמפיצים של עתונים בעיר בשנים שבין שתי המלחמות.

ר׳ ישראל אשפיל, מזקני העיר ונכבדיה היה בעל בית גדול שחזיתו מצד דרום בככר השוק ולמזרח בכביש ההולך לגבוזדייץ ואחריו לצפון מול בית הכנסת הגדול. בבית — מלון, מסעדה, בית מרזח ומקומות לעגלות שהיה פולט ובולע אורחים עוברים ושבים יומם ולילה. אחרי פטירתו עבר הבית לירושה לחתנו ר׳ יהושע מיליך, שמצא בו פרנסה בכבוד. בשנת תר״ס או תרס״א נשרף הבית בכלל השרפה של בתי רחוב זה, אז מכר ר׳ יהושע את המגרש (הוא עבר לעיר מולדתו פודהייץ) להר׳ דוד טוי בן ר׳ שמואל. ר׳ דוד בנה על מגרש זה בית אבנים ולבנים וקומה עליו וכן כיסה את הגג בפחים (הבית הראשון והיחידי בבנינו וקומתו). את הבית השכיר לממשלה לעשר שנים לשם משרדי בית־המשפט, הטבו, משרד המכס, ובית הכלא. בחדרים העליונים, ובחלק מלמטה היו משרדים. החלק האחורי, מול בית הכנסת, נועד בשביל בית הסוהר והחצר לטיולי האסירים.

אנשי העיר הביטו עליו בעינים רעות, ובפנים זועפות על חילול הקודש. אחרי כמה שנים נפל הר׳ דוד על ערש דוי, חולה מסוכן הביאוהו לבית החולים שבעיר לבוב ושם מת תחת איזמל הרופאים. אנשי העיר מצאו במקרה אסון זה עונש על חילול קדושת בית הכנסת הגדול.

ר׳ כתריאל ווייס יליד בוקובינה, חתנו של ר׳ אלקנה קוגלר, ירש בית חותנו בטבור העיר ומסחרו חנות של צמר, פשתן ומשי. לאחר שלא הצליח במסחריו, פתח בית מרזח ומסעדה בעיקר בשביל נוסעים יהודים. לאחר זמן עזב את העיר ועבר לירושת אבות במשק חקלאי. היה בעל מזג טוב, יודע ספר ומעורב בין הבריות. התנהג בחסידות ועשה צדקה וחסד. ביתו והמסעדה עברו לר׳ צבי אריה (הירש ליב) פישל בן יונה, שמצא בהם פרנסתו.

ר׳ פנחס (פיני) וואללר, יודע ספר (אשתו צ׳רנה היתה אחותו של ר׳ חיים זימל זינגר) היה בעל בית גדול, מרתף ומגרש גדול בשכנות לתחנת הרכבת. בית מרזח זה היה משופע רוב שותים לרויה עד לשכרות. בנו הבכור ר׳ אייזיק חונך בחדרים ובעל בית בשכנות אביו ועוסק בנכסים ובמקנה. אחד מבניו של ר׳ אייזיק — ר׳ לייב היה מעשירי העיר בימים שבין שתי המלחמות. היה זמן מה יו״ר הקהלה וסגן ראש העיר. נפל בשבי הרוסי במלחמה השניה ונפל שדוד על דרכו לשם. אשתו ואחד מבניו שרדו אי שם ברוסיה. בנו השני של ר׳ פיני — ר׳ דוד, היה בעל משק חקלאי בכפר דבסלוביץ. בנו השלישי של ר׳ פיני ר׳ ליב (לעאן) גמר את המכללה הפולנית, קיבל תעודת ד״ר עו״ד ופתח משרד בעיר קולומיה. בנו הרביעי ר׳ גרשון ירש בית אביו ומסחריו, חינך בניו להשכלה. נכדו של ר׳ פיני היה ר׳ חיים ליב לאסטר — משכיל בכתב ולשון, שנדד לאמריקה.

האחים פנחס ור׳ מאיר האבר — נכדי ר׳ משה יהודה קרסל — רכשו מיורשי ר׳ דוד טוי את הבית הגדול, בית המשפט ובית הסוהר. גלגל ההצלחה משפיל ומרומם. והקונים הצליחו מיגיעת כפיהם לקנות בית גדול זה. „חזרה עטרה ליושנה״. הבית שהיה משנים קדמוניות מלון ומסעדה הודש בשנית ע״י האחים האבר ויצאו מוניטין למסעדה שלהם בה היו מאכלים ומשקאות משובחים.

נוסעים באים ועוברים ובבית אור ושמחה ופרנסה בטוחה. התנהגו כמסורת אבות חסידי קוסוב, עושים צדקה וחסד. ובשביל הוריהם מסרו דירה רחבה וחנות למסחרם נוסף לתמיכתם בהם.

מיילדת

חיה רחל זינגר היתה היחידה בעיר. בעלה ר׳ מרדכי זינגר יהודי פשוט, גברתן, היה זמן רב משגיח על מלאכת הפועלות באחוזות גדולות. בנם יעקב — עגלון.

מלמדים

ר׳ אברהם שיינהורן מלמד אקראי, כלומר אחרי אבדו כספו במסחרים. לאחר פטירת אביו ר׳ מאיר אליעזר ירש מחצית בית גדול שבו אכסדרה גדולה לעגלות וסוסים. בדרך זו עבר אליו המלון בו מצא פרנסתו. היה איש נכבד ובעל ידיעה בגפ״ת ובספרי השכלה. לימד לכמה בחורים יודעי גמרא ותנ״ך — כתב ולשון. את בניו חינך לתורה והשכלה.

ר׳ אהרן הלפר מלמד אקראי, חסיד קוסוב, ירא שמים, מלמד גפ״ת, תנ״ך וספרי מוסר. את בניו חינך לתורה ויראת שמים.

ר׳ בנימין ישראל רוזנבוים — בנו של ר׳ דוד הפחח היה מלמד שאומנותו בכך. ת״ח, קורא להפליא בתורה ומלמד גפ״ת ותנ״ך ואף מחנך תלמידיו לקריאה בתורה. היה חסיד צ׳ורטקוב וחינך את בניו לתורה והשכלה.

ר׳ יצחק (בכנוי איציקל פוטערל) מלמד מנעוריו, לימד קצת גמרא ותנ״ך. אשתו היתה תגרנית בימי השוק בסידקית, צעצועים, עופות וביצים.

ר׳ משה ברוך הירש, מלמד אקראי לגמרא ותנ״ך. לאחר זמן עזב את העיר.

ר׳ אלקנה הארוך, ר׳ דוב (ברל, סומא באחת מעיניו), ר׳ מאיר, ור׳ שואל, לימדו: אלף בית, נקודות, טראף, התחלת אותיות רש״י והתחלת חומש החל משלוש שנים עד שש. לכל אחד בביתו משלושים עד ארבעים ילדים וילדות שהחזיקו אותם ב„חדר״ צר ואפל בלא

איר ואויר. לכולם ריש דוכנא עוזר למלמד בלמודים.

לר׳ ברל המלמד בית בשכנות בית־המרחץ, ובו שלושה חדרים. ואכסדרה גדולה ב„חדר״ ששיעורו ד׳ על ד׳ מטר לערך. היה מלמד חמישים ילדים וילדות בערך, לכל אחד כמה רגעים. בחדר השני שכן הריש דוכנא עם 30—40 בערך. בחדר השלישי — המטבח, עיסקות הרביצין ובתה. מלבד במשק במשק הבית אף באכסדרה בפרה ועגלה. בימי הקיץ היו התנוקות משחקים בחוץ אצל שפת הבצה, הסמוכה לבית החדר, ובה מקרקרים צפרדעים ורמשים זוחלים, ובימי החורף היו מחליקים על מכסה הכפור של הבצה.

ר׳ זאב (וולוול) דונסט — מלמד בביתו לעשרה נערים חומש, רש״י, גמרא, חשבון, כתב אידיש וקצת עברית. לאשתו שבע היתה חנות מכולת בככר השוק, שגם בניהם יוסף וזלמן טיפלו בה. יוסף נדד אחרי זמן עם משפחתו לאמריקה ואחיו זלמן דונסט בעל הבית בככר השוק היה בעל בית־חרושת למי סודה. בן של זלמן הוא משה דונסט, ברוך הכשרונות שהיה ראש הקומוניסטים בעיר ובסביבה.

ר׳ משה מנדל גאָדעלס, סומא באחת מעיניו — לימד בביתו למתחילים חומש, רש״י, גמרא, כתב אידיש ועברית. ר׳ משה היה שליח צבור בקלויז קוסוב בימי השבתות. אשתו היתה סוחרת בביתה ביצים, ירקות, עופות וכיוצא בזה.

ר׳ פייביש פייגר, היה מלמד בבתי הבעלי־בתים לשעות חומש, רש״י והתחלת משנה וגמרא. היה בעל תפלה מובהק בימי שבתות וחגים — עפ״י רוב במקומות הכפרים חלף שכר. בנו נ. פייגר עבר לעיר סטאניסלוי ונעשה חזן בבית התפלה של הנאורים.

ר׳ ראובן דונסט, אח של ר׳ זאב — לימד תנ״ך, גמרא, חשבון, כתב אידיש וגרמנית. היה מעורב בין הבריות וקרוב להשכלה.

ר׳ שמעון הירש היה זמן מה חנוני ולאחר שהפסיד את כספו במסחר נעשה מלמד לבחורים יודעי פרק במשנה וגמרא. היה מהחסידים הנלהבים של ויז׳ניץ ואוטיניה.

ר׳ אברהם גרוס — תלמיד חכם ובקי בספרות ההשכלה. ציוני נלהב, לימד גמרא, תנ״ך ודקדוק, חינך את תלמידיו לרעיון הציוני. השתתף הרבה פעמים באסיפות „המזרחי״ בלבוב. בשנת תרפ״ג

עלה ארצה עם בני ביתו. עסק שנים רבות במקצועו — כריכת ספרים. עתה על ערש דוי בירושלים. בתו רבקה — מחנכת בעין חרוד. השניה שולמית ובנו חיים בתל אביב. אחיו של ר׳ אברהם — ר׳ בנימין, היה אף הוא כורך ספרים וציוני נלהב. השתוקק לעלות ארצה ולא זכה. נספה עם בני ביתו בשנות השואה.

לבלרים

ר׳ אלחנן שטאָכל, איש צנוע בדרכיו, יודע ספר ומתנהג בהסידות. כתב בקשות ותביעות לבית המשפט, ערך חוזים וכדומה. בנו היחידי חונך לתורה והשכלה. נכדו — בארצנו.

ר׳ צבי בכנוי הירש קרח — בעל בית גדול ובו משרדו, לבלר מובהק, איש משכיל. חינך בניו להשכלה ובהדרים לתורה.

רובם של מורי שפות היו גם לבלרים.

כלי-זמרים

ר׳ ברלי שפילמאַן — יהודי גוץ המנצח (קאַפעל מייסטער) ומנגן בקול הומיה על הכנור העב והארוך. היה יודע היטב את מלאכתו. בנו משה ירש נגינתו בכנור (עזב לאחר זמן מלאכתו ונעשה לנושא מכתבים). יהודה איזי היה מחלל בחליל. אליהו נגן על הכנור. מאיר תפף בתוף, אחד הנערים היה בעל הצלצל (צימבעל) והשני הכה במצלתיים (טאַצען). להקת הכלי־זמרים הללו היו אנשים פשוטים ללא תורה ומדע, אנשים עניים עלובים ופרנסתם בדוחק. כולם חוננו בכשרונות מוסיקאליים ולמרות שאף אחד מהם לא היה בין תלמידי הקונסרבטוריום, הטיבו לנגן בכלי נגינתם. פרנסתם הדלה מצאו בחתונות בעיר, בבתי בעל האחוזות, בכפרים ביומי דפגרא ואצל עשירי העיר בחנוכה, פורים, מוצאי יום־הכפורים וכדומה. הם התחבבו ונתקבלו כל כך על ידי בני העיר במידה שאי אפשר היה לשער התונות יהודיות בלי ברה׳לי והלהקה שלו.

חכמת הנגינה שהיתה חשובה וקדושה בישראל מימי קדם, נחשבה בזבלוטוב כמלאכה בזויה, כמו רוב המלאכות (מי שנתכון להבזות ולהקטין ערך חברו היה מכנה אותו: חייטן! סנדלר!

כלי־זמריק! וכו׳). האמת היא כי רוב בני המלאכה (אם לא כולם) היו עם־הארצים ובמיוחד הכלי־זמרים והיו שהגיעו עד למדרגת פייביש בן ברה׳לי (גנב וליסטים).

וזה פרצוף תואר פני בנו הראשון של ר׳ ברה׳לי — פייביש. אביו חינכו למלאכת הנגינה, אולם אחרי זמן קצר עזב את אביו ומלאכתו. יסד חברת גנבי כיס. במשך הזמן „עלו״ למדרגת גונבי לילה. הוא היה להם לראש ולמנהל ונתפס כמה פעמים. בתחלה נשפט לחדשים אחרי כך לשנים. „וסוף גנב לתליה״. באחרונה נתפס בעבירה קשה (אומרים ליסטאות, חשד לרציחה) ונשפט לעשרים שנות מאסר בעבודת פרך על איזה אי שמם. מת אחר כך בעבודת פרך (יש אומרים שפייביש ואחד מרעיו ברחו דרך פרצה בחומת הכלא ועקבותיהם לא נודעו).

בנו השני של ברה׳לי משה שפילמאַן, איש פשוט אבל ישר, עזב מלאכת אביו וחברת הכלי־זמרים ונעשה נושא מכתבים (למרות שבדוחק קרא כתובת בשפה זרה). שימש באותה משרה כארבעים שנה לערך. הפולנים יורשי ממשלת אוסטריה הדיחוהו ממשרתו והוא ובני ביתו יצאו לאמריקה.

מורי שפות

נ. גרימינגר — תלמיד האסכולה, היה מורה לשעות וכן בבתים פרטיים. הוא לימד את השפות פולנית, גרמנית וחשבון.

זאב (וולוויל) טוי בן רענצ׳י — משכיל, תלמיד בחדרי גפ״ת, מוח חריף, מורה לגרמנית, כת כרווק. היה מעורב בין הבריות ובמיוחד בין הנעורים. היה גם לבלר.

צבי (הירש) רייטר, בן הסנדלר ברל — הורה הלשונות: פולנית, אוקראינית וחשבון. היה גם לבלר, כותב בקשות וכדומה.

צבי סור (הירש פרינץ) — מספסל החדר נעשה למורה לשון וכתב גרמנית וחשבון. הוא ומשפחתו נדדו לאמריקה (חתן ר׳ מרדכי פישר).

שלמה זלמן זיילר, בן סוחר הסוסים ר׳ משה — תלמיד המכללה שלא גמר, מורה לפולנית, אוקראינית בכתב ולשון ולבלר.

נגרים

ר׳ אברם גלוגר — מומחה במקצוע הנגרות, איש ישר עוסק בצרכי צבור, היה זמן מה גבאי בית התפלה של בעלי המלאכה. חתנו מאיר יעקב, אומן דלתות והלינות, בית לו משלו לעבודתו. ר׳ אברם חולם — בעל בית גדול בשכנות בתי הכנסת, ואכסדרה גדולה בה מקום לסוסים.

ר׳ ברצ׳י קעלבאַלי (אם שם גנאי, או שם משפחה?), כמו כן גיסו ר׳ צבי — נגרים מומחים, אנשים ישרים, לברצ׳י בית גדול בככר השוק, ולצבי סמוך לשפת תעלת הפריט.

הנוטריון

הנוטריון הראשון בזבלוטוב היה היהודי הרמן שפירא, בעל הדרת פנים וכבד פה, מתבולל מובהק, החסר כל ידיעה באותיות עבריות. הוא רכש לו את ביתו של ר׳ עובדיה גרייף, שכלל אותו לבנין יפה וגן פרחים ובו סידר את משרדו רחב הידים. את בניו חינך להתבוללות, בין חברת גוים, ללא כל ריח של יהדות.

נשים תגרניות

לאלה היו בערך תריסר סוכות בככר השוק. צורת הסוכה: ארבעה מוטות שני מטר על שני מטר רוחב, הגובה אף הוא בערך שני מ׳, שלש דפנות מכוסות במחצלת, או בסמרטוטי פשתן, ועליה כעין גג של לוחות להגן מפני הגשם. בסוכות אלה הביאו כל יום סחורתן — מיני סידקית וצעצועים שונים בשביל ילדים ונשי הכפרים. בין סוכה לסוכה היה רווח של חצי מטר.

אחת התגרניות הראשיות היתה האלמנה בלימה, אשת המנוח ר׳ שמואל בן הר׳ אברהם יעקב מוזג הפרופינאציה. היתה מאותן שנתברכו בכל ה„מעלות״ הטובות: „פטפטניות, קנאתניות״ וכו׳ ובעמדה במשא ומתן עם אחת הקונות ובריב ומלחמה עם שכנתה בשל קונות שעברו לגבול חברתה, היה קולה הולך ונשמע פרסה על פרסה.

השניה „פאטעליטשכי״ אשת אברם פוטעלינסקי, אם לא דמתה

בכל מאת האחיים לשכנתה בלימה, בכל זאת היתה מסוגה.

השלישית האשה מרים יאַסי (מאַריאַסי) אשת ר׳ מנדיל שאנטשיק — אשה צנועה, מתפללת מדי יום בצבור ובישבה בסוכתה ואין הקינים מציים. היו שפתיה נעות פרקי תהלים. עשתה צדקה וחנכה בניה לתורה ויראת שמים.

הרביעית וכו׳ כל אחת היתה לערך לפי דרגת הראשונה והשניה.

בצד השני של ככר השוק היו מקומות לנשים תגרניות בפירות. אחת מהן היתה אשת ר׳ יעקב הלפנביין (יעקב יעכצי). ר׳ יעקב זה היה אורח בביתו ובעיר שתי פעמים בשנה — בחג הפסח ובחודש תשרי ימי החגים. כל ימות השנה היה ר׳ יעקב סובב והולך מעיר לעיר במדינות גליציה ובוקובינה. מה מעשיו שמה? מוציאי דבה אומרים, כי מטרת נסיעתו לקבל על יד פדיונות כ„נכד", של סבא צדיק מפורסם. אומרים עליו שהיו לו כשרונות לתבל ברכותיו בשיחותיו בפסוקי תנ״ך ואפילו על כוס י״ש מלאה וגדושה בת תשעים ושש מעלות ידע לתבל בפסוקים מתאימים. מאזיניו — רוב ההמון. אנשים פשוטים, נותנים אם גם לא ביד פתוחה ביותר. ופרוטה לפרוטה מצטרפת לחשבון.

בצד השלישי של ככר השוק היו מקומות בשביל נשי הכפר המביאות מדי בוקר ובוקר ירקות למכרם ובמיוחד ביום השלישי יום־השוק. באופן זה היה חלק גדול של ככר השוק „שער הנשים" (אי שייק הנשים) בצורת „ח".

סופרים

ר׳ גרשון היה סופר „סתם" (ראשי תיבות: ספרי־תורה, תפילין ומזוזות), כמו כן כתב גיטין וכיוצא בזה. היה איש תם וישר. לו בית קטן, שבו עשה העבודה הקדושה. היה מומחה במקצועו.

הסופר השני — ר׳ דוד גר בעיר קולומיה ובא מדי פעם בפעם בבחירתו למכרה ואגב כך קיבל גם הזמנות לכתוב סת״ם. אחרי פטירת ר׳ גרשון ירש ר׳ דוד מקומו ומקצועו ובא לגור לזבלוטוב.

ספרים וגלבים

ר׳ אהרן — רופא, גוזז שערות הראש, אשתו אף היא מטפלת בגזיזה לילדים. גיסו דוד הירש ועוד אחד שמקומו בדמיטש היו בבחינת רופאים בזעיר אנפין, היינו: חובשי מכות, מקיזי דם, שולחי עלוקות, עוקרי שנים, וכיוצא בזה.

סוחרי-סוסים

ר׳ חיים מאיר זיילר — איש זקן גוץ וישר, לו בית גדול בשכנות האדמו״ר ר׳ יעקלי שהיה ממעריציו ומתפלל בקלויז שלו. בנו ר׳ משה ירש ביתו ומסחרו. היה בעל נטיה להשכלה ושלח בנו שלמה זלמן ללמוד למודי חול בעיר קולומיה, היה איש ישר. בנו השני של ר׳ חיים מאיר — ר׳ דוד, היה בתחילה סוחר סוסים, אולם עזב את המקצוע ונעשה לאופה לחמניות ועוגות. בנו השלישי של ר׳ חיים מאיר — ר׳ ניסן — סוחר ממינים שונים. עבר לאחר שנים לעיר קולומיה ופתח חנות מכולת. כולם אנשים ישרים.

עגלונים

ר׳ זיידה טוי, היה בעל עגלה לסוס אחד, הראשון והיחיד להביא בעגלתו נוסעים לתחנת הרכבת ולהחזירם מהתחנה. בימים ההם היתה הנסיעה ברכבת לא שכיחה ואף מחירה גדול מאוד. רק יחידי סגולה ההולכים למרחקים נסעו בה והשתמשו בעגלות זיידה. רובם הלכו ברגל לתחנה. במרוצת הזמן ירדו המחירים ונתרבו הנוסעים ועקב כך גם בעלי העגלות בכרכרות ושני סוסים. הם הביאו נוסעים אף לעיירות הסמוכות לזבלוטוב כמו קוסוב, קוטי, ויז׳ניץ וכו׳. ואלו הם העגלונים:

חנה חולם — חתן ר׳ יהודה הירש אוירבך — בעל כרכרה לשני סוסים, נוסע לתחנת הרכבת וכו׳.

יוסף אייזנקראַפּט — תחילה סוחר אחדי זה בעל כרכרה לשני סוסים בה היה נוסע לתחנה וכיוצא בזה. בימים שבין שתי המלחמות עזב מקצועו זה והחזיק בעזרת אשתו ריבה מסעדה עממית. בעת שהרוצחים הנאצים באו לביתו להוציאו להשמדה למקום ההרגה

בשנת תש״ב — איבד את עצמו לדעת למען לא יפול בידי הרשעים. כל משפחתו נספתה בימי השואה. נותר רק בנו צבי, שעלה יחד עם אחד מילדי לארצנו והתערה בה בעבודתו המקצועית במסגרות.

יעקב זינגר בן המילדת חיה רחל היה בעל כרכרה לשני סוסים לתחנה.

אלתר מאלטשיק — בעל כרכרה ושני סוסים נתעוור בסוף ימיו. בנו חיים הצליח להגיע לארצנו.

אליעזר פוקס נכד ר׳ אברם יעקב (אביו מת בנעוריו), היה בעל עגלה לסוס אחד, ונוסע בה לעיר קולומיה עם נוסעים בשיעור של שנים עשר לערך. אף אחיו אהרן היה בעל עגלה לסוס וכמו אחיו — בחור רוק.

השלישי גיסם ר׳ פישל בעל עגלה לסוס ונוסע לקולומיה עם נוסעים, היה איש ישר. מלבד שכר הנסיעה היתה לבעלי עגלות אלה הכנסה נוספת. הם היו סוכני החנויות הקטנות שבשבילן קנו סחורה בקולומיה לפי הרשימה שנמסרה להם. חלף זאת קבלו שכר. רוב אנשי העיר היו נוסעים בעגלות הללו לקולומיה, אחרים ברכבת.

ר׳ צבי (הירש יהודה משה״ס) היה בעל עגלה לשני סוסים, שהכילו מקומות לחמשה עשר נוסעים לערך ומסלתו המיוחדת — העיר סניאטין, שרבו הנוסעים למקום מושב שר המחוז ופקידי שלטון הפלך ולמשרד המסים (החסר עוד מקומו בזבלוטוב). כמו בני אומנותו היה גם הוא סוכן לבעלי החנונים, שקנו סחורתם בסניאַטין. הבית של הירש יהודה משה״ס היה הראשון בשכנות בתי הכנסיות, נשען לבהמ״ד הישן ובו אכסדרה גדולה לעגלה והסוסים. השכנים והמתפללים בבתי הכנסיות לא שבעו נחת משכן זה, שכן הפריעה לרוב עגלתו שעמדה תמיד לפני הבית לעוברים והשבים וכן היה האויר מושחת תמיד מסוסיו והזבל. את בניו חינך למלאכת החייטות. הם נדדו אחר כך לאמריקה, לאחר שנשתחררו מהצבא.

חתנו — בעל בתו היחידה היה משה „באַהן״ (נקרא משום עגלתו לסוס אחד, שרצה במהירות הרכבת, הנקראת „באַהן״). אחרי פטירת חותנו ירש ביתו ועגלתו והדרך לסניאַטין.

עגלונים למשא

ר׳ אַלתר מאַניס — איש ישר שחינך את בניו לתורה. בנו ר׳ יצחק — לומד דף גמרא ופרקי תנ״ך, המתנהג בחסידות. היתה לו חנות מכולת. בנו השני הירש מאַניס היה בעל עגלה לשני סוסים למשא כמו אביו.

ר׳ אליעזר שטרנברג — בתחלה סוחר תבואה, אחר כך בעל עגלה לשני סוסים. אביו ר׳ שבתי שטרנברג היה בעל בית הסמוך לתעלת הפרוט ועסק במסחר תבואה. אשתו היתה תגרנית בביתה בקמח וביצים לקמעונות והיתה מפורסמת בטיב הקמח שמכרה. בני ר׳ שבתי אברהם, מיכל וצבי חונכו בחדרים לתורה והיו סוחרים בתבואה. ר׳ פייבעל ברכר הזקן — בעל בית, הוא ובניו ליב, יואל, ומוקי כוהנים ובעלי־עגלות למשא. מוקי היה במשך שנים „רבן״ העגלונים בזבלוטוב ונודע כגברתן אולם כיהודי בעל לב חם וישר לב.

ר׳ דוד אדלרשטיין, היה בעל עגלה למשא ואחר כך סוחר גדול בתבואה. היה לו בית גדול. חינך בניו לתורה והשכלה והיה מחסידי קוסוב. אף אחיו יעקב ליב אדלרשטיין היה תחילה בעל עגלה ואחר כך סוחר ובעל בית גדול בעיר.

ר׳ משה טוי (אברהמל׳ס) — בעל עגלה לשני סוסים למשא. הוא ואשתו מרת אסתר עשו צדקה, הכניסו אורחים לסעודת חול ושבת, עסקו בגמילת חסדים, כתבו ספר תורה ומסרוהו לקלויז קוסוב שמשה מתפלל בו. היו חשוכי בנים.

פחחים

ר׳ דוד רוזנבוים — יהודי חרד, חסיד נלהב של האדמו״ר מצ׳ורטקוב, עוסק במלאכתו בזריזות וכן בתורה ותפלה. חינך בניו לתורה ויראת שמים. בנו ר׳ יעקב מיכל לומד דף גמרא ותנ״ך, עבר לבית חותנו בהורודנקה ועסק שם בחנות. חתניו של ר׳ דוד לוקחי שתי בנותיו היו סוחרים חשובים ויודעי תורה.

הפחח השני — ר׳ איסר בן ר׳ אברהם גלוגר, לו חנות לעבודה ולמסחר באותו מין, בשכנותו של ר׳ דוד רוזנבוים.

קצבים

ר׳ אברהם, ואחיו ר׳ מרדכי (מוקי) פישל בני בילה ריסי, ר׳ אפרים־אליה ובנו ר׳ צבי וחתנו. נכדו של ר׳ אפרים אלי — שלמה, היה יודע ספר. עבר לעיר קולומיה בה עסק במסחר בעצי הסקה; ר׳ זעליג שאָפר, ר׳ יהושע פישל, ר׳ ליב ליבר בן לאה, ר׳ מיכל שיינר ובנו דוד (יצא אחר כך לאמריקה). בן אחר של ר׳ מיכל — זיידה היה סוחר בדגים חיים. ר׳ קלמן שפרבר ובניו אַבא, ופייבל, שעברו אחר כך למסחרים; ר׳ שמואל ליבר בן לאה, היה בעל נכסים, שעובדו ע״י גויים אריסים. ר׳ שמאי שאַפר הזקן ובנו קלמן, שעבר אחרי נשואיו לחותנו לוויז׳ניץ. מהם שגרו בדמיטש ורובם בעיר. לכל אחד בית ואיטליז משלו. כולם היו אנשים כשרים, שלא נחשדו למכור נבלה וטריפה לבני עדתם.

קולעי חבלים

ר׳ יהושע בורג ובניו זיידה, ויוסף. לו בית בסימטא והיה שוזר חבליו בחוץ בימי הקיץ. בניו עזבו את העבודה הדלה הזו ונעשו לסוחרים הסובבים בככר השוק לסחור בכל הבא לידם.

השני שעסק במקצוע זה היה ר׳ שלמה גראער, או גרבר ובנו היחיד גבריאל. להם בית גדול בדמיטש. אחר כך עזבו את העבודה שממנה הפרנסה לא מצויה. הם בנו בביתם בית בד לדריכה ולכבישה של גרעינים ממינים שונים ומצאו בכך פרנסתם בכבוד.

רופאים

ד״ר נ. הררן — הרופא היחידי הראשון בעיר. היה מתבולל, שרוח היהדות זר לו. לפניו היה ד״ר קליר, רופא מומחה, קתולי, שהיה מעורב בין הבריות. אחרי פטירת ד״ר הררן בא לעיר ד״ר צעיר. נ. נייברגר, יהודי לאומי ציוני, שהיה חביב לקהל עדתו הן כרופא מומחה והן בהתנהגותו הלאומית. עבר לבסוף לעיר צ׳רנוביץ לכהן כרופא עירוני. בצ׳רנוביץ נתפרסם בפעולותיו הציוניות.

רצענים

ר' אהרן רייטר ובנו איצי, להם בית בשכנות ר' חיים קרסל. היו אנשים ישרים. בן אחד של איצי (בוז'י) שניצל מן השחיטה בזבלוטוב נמצא בתל־אביב ועוסק בחייטות. ר' דוב רייטר, נעזר בבניו מרדכי וצבי ליב. מרדכי היה המטפל בקנית הסחורות לעבודה וצבי תלמיד המכללה. שני הבנים עסקו עם אביהם בעבודה והיו מומחים במקצועם.

רצענים היו: ר' אליעזר בורג ובניו. בניו עמדו בעבודה ור' אליעזר היה הקונה והמוכר. אחיו ברל בורג, דוד פאַריליס, חנא פופיק, חיים בניש'ס וכו'. לכל אחד בית משלו שעסקו בו. רובם אנשים פשוטים וישרים והיו ממתפללי בית הכנסת הקטן של בעלי־המלאכה.

שוחטים ובודקים

היו ר' שמחה שכטר, בנו ר' מרדכי, חתנו ר' דוד צבי גרוס, ור' פייבעל שפרבר, שנתמנו ע"י האדמו"ר מקוסוב. אחר כך דרשו חסידי ויז'ניץ שו"ב מיוחד, שנשלח מהאדמו"ר מויז'ניץ.

ר' שמחה שו"ב היה איש תם וישר, ת"ח שלא נמצא רבב בבגדו החיצוני והפנימי. היה ממשפחה מיוחסת. ביתו היה בגבול דמיטש והצטיין בהכנסת אורחים ל„אשל" (אכילה שתיה לינה). לא הלך לסעודת צהרים וערבית אלא עם אורחים, שהיו סועדים על שולחנו לשובע ולרויה. כמו כן היה ידו פתוחה לנדבות ולתמוך בסכומים מסוימים לקרוביו ולמי שפנה אליו. לעת ערב היה כיסו ריק. בעת הצורך למלאות רצון הדורש סכום גדול, היה נוהג לקחת את הכסף אצל מלוה ברבית. אם ידו לא השיגה לפרוע את החוב בזמנו, היה פונה לעשירים המכירים, לקיים „גדול המעשה יותר מהעושה".

בנו היחיד ר' מרדכה'לי — כמו אביו שו"ב, שירש לא רק את בית אביו וכל אשר לו, אלא גם את כל מדותיו, מעלותיו התרומיות והתנהגויותיו בהכנסות אורחים ונדבות. את בניו ר' משולם, ור' יהושע ויעקב־שמשון ושמחה חינך לתורה והשכלה. ברם מקצוע השחיטה זר היה לרוחם. ר' משולם ת"ח ומשכיל, היה זמן מה סוחר בעצי הסקה בעיר, אחר כך פנקסן ורואה חשבון בבית מסחר ובטחנה הגדולה

בעיר סטרוז׳וניץ. בימי המלחמה הראשונה נדד לווינה ועסק במסחר. לא האריך ימים ומת שם באמצע שנותיו. בנו השני של ר׳ מרדכה׳לי — יהושע, היה סוחר שנדד אח״כ לאמריקה. חתנו של ר׳ מרדכי שו״ב — ר׳ גרשון, ת״ח ולמדן מופלג, מוח חריף ובקי בגפ״ת; היה זמן מה ראב״ד באיזו עיר ואחר כך רב בבוקובינה.

חתנו הראשון של ר׳ שמחה שו״ב — השו״ב ר׳ דוד צבי גרוס היה ת״ח מופלג בגפ״ת ובקי בספרי מחקר. הרביץ תורה בביתו לתלמידים יודעי תורה, ואף הכניסם בכבשונם של ספרי מחקר (בעיקר ב„עקידת־יצחק״). כל זאת עשה לא על מנת לקבל שכר ופרס. את בניו חינך לתורה והשכלה, בנו ר׳ זליג משכיל ובר אוריין מובהק היה ממניחי היסוד לתנועה הציונית בזבלוטוב. אחד מנכדיו של ר׳ דוד צבי, זליג בן ברוך הבר, שהיה גם נינו של ר׳ משה יהודה קרסל, עלה לפני כמה שנים לארץ ובעת שמילא תפקידו בשירות „ההגנה״ בחיפה בחודש אדר א׳ תש״ח, פגע בו כדור האויב הערבי ונפל לקרבן בעד ארצו ועמו. הי״ד.

בתו של ר׳ דוד צבי, טוני (יונה), עלתה לארצנו ונמצאת עם בעלה יוסף קופרמן ובנם משה בחיפה.

חתנו השני של ר׳ שמחה שו״ב — ר׳ ישראל פרידפרטיג, בן ר׳ אברהם אוסלובר היה יודע ספר, בעל בית ומנסרה לעצים בכפר אוסלוב סמוך לעיר דליאטין. חתנו של ר׳ ישראל, ר׳ ברוך האַבר, נכדו של ר׳ משה יהודה קרסל, היה סוחר עצים בכפר מיקוליטשין.

שופטים

שופט בית־המשפט היה היהודי נ. סוחבור. היה שופט בעיר נדבורנה ולמען לעלות לדרגת המשרה של יו״ב ראש המיר את דתו ואתו כל משפחתו ובא לזבלוטוב כיו״ר בית המשפט. השתתף בכל יומי דפגרא בכל תהלוכות הכמרים כנוצרי אדוק ואתו משפחתו. תחת ידו כיהנו ארבעה שופטים והיה שנוא אצל היהודים הגרים בכל הסביבה.

שמשים

ר׳ יעקב (יוקוב) — שם משפחתו לא ידע איש ואולי אף הוא בעצמו — היה שמש העיר ואף שמש בית הכנסת הגדול. הוא עשה כל העבודות השייכות אליו ללא כל הזנחה לפני זריחת השמש,

לפעמים משלוש בלילה. היה מעורר בני ישראל לקום לעבודת הבורא, הולם בפטישו הגדול על הדלתות והחלונות. בערבי שבתות לפני שקיעת השמש היה סובב ר׳ יעקב שמש, הולם בפטיש החזק לסגור החנויות וקובע זמן הדלקת הנרות. בשבת היה מכריז בכל בתי הכנסיות את הפקודה מטעם „הרגירר״ — השליטים הקטנים והגדולים. בשמחת חתונה, ברית מצוה ובר מצוה וכיוצא בזה היה יוקוב מטפל ומשמש, מקבל דמי מי־שברך בעין יפה, דמי חגים, חנוכה, פורים, וכו׳ והוספה כוס מלאה וממתקים. אחרי פטירתו ירש מקומו ר׳ בנימין והתנהג בכהונתו כקודמו ר׳ יוקוב.

השמש השני היה ר׳ מרדכי מוקי לאַכטרמאַכר (אם שם משפחה או לפי מקצועו), היה שמש מיוחד לטפל בקבורות מתים. היה בא לחולה בעת הגסיסה לנסות אם עוד בו רוח חיים. לשם כך הניח נוצה על שפתיו. היה מנסר הלוחות לארון המת דוקא בבית־הכנסת הישן, בו היו מתפללים רוב אנשי העיר כמה פעמים ביום (משש עד שבע פעמים). אולי עשה בכוונה עבודה זו בסמוך לבית המדרש לעורר לתשובה, מעין: „דעו לאן אתם הולכים״. בעת ההלוויה, היה מוקי קורא בקול „צדק לפניו יהלוך״ ובידו הקדירה לנדבות. עם שבירת הקדירה היה מכסה את עיני המת בחרס. אחרי הקבורה היה ר׳ מוקי הראשון לכנס את האבלים לטעום מלגימה של כוס י״ש ומסעדות ההבראה. כל ימי חייו היה ר׳ מוקי זריז במלאכתו הפרטית והצבורית. ה„קברות־איד״ (הקברן) עשה את עבודתו אך ורק לפי הוראות ר׳ מוקי. הוא מצא דירתו עם בני משפחתו בבית העלמין.

הכפרים השייכים לעיר

אילינץ

כאן היה גר ר׳ ברוך טוי (אברהמ׳לס), איש ישר, עסוק באחוזת בעל הכפר. אדון הכפר הנוצרי מצא בברוך את האיש הממלא את חובותיו בדיוק נמרץ. בנו צבי ושתי אחיותיו עדינה ורבקה עלו לארצנו ומשתתפים בבנינה.

ר׳ מנחם הולדר — יהודי חרד ולמדן, העוסק בתורה ופרנסתו

על בית מרזח. בנו ר׳ משה דוד הולדר — יודע ספר, עבר לבית חמיו בעיר קאַליש, שם עלה לדרגת סוחר חשוב ביערות ועצים. הקים בקאַליש מנסרה גדולה לנסירת לוחות שיש להן מהלכות בחוץ לארץ. הוא ובניו (חמשה במספר), עסקו במסחר זה ומצאו עושר. את בניו חינך בחדרים להשכלה ולמסחר. היה לו בית גדול בסטניסלוי.

אַלשקוב

ר׳ משה שפרבר — היה חוכר האחוזה הגדולה, מחסידי האדמו״ר מקוסוב, מכניס אורחים, ועושה צדקה וחסד. נדב מגרש לשם הקלויז דקוסוב ובו דירה בשביל אחיו ר׳ צבי אברהם שפרבר, שגר בו כל ימי חייו. אחר כך עברה הדירה לרשות הקלויז. את בניו חינך ר׳ משה לתורה והשכלה, בנו אפרים ופייבל היו חוכרי אחוזות והתנהגו כמו אביהם. בנו יהושע היה חותנו של הרב ר׳ עזריאל מעיר יבלונוב (סטפטשט). מת בדמי ימיו. בן אחר של ר׳ משה — ר׳ נתן שפרבר, היה לומד דף גמרא ומשכיל. חכר את בית החרושת לשריפת סיד ומלט במחוז סטאַניסלוי. התנהג בחסידות ועשה צדקה. עבר לאחר שנים לגרמניה, בנה שם בית חרושת לתוצרת שקים והצליח. עשה רוב טוב בעדתו ונחשב לחשובי העיר. את בניו חינך בדרך טובים והצטיינו במידותיהם. אחרי שעזב ר׳ משה שפרבר את הכפר אַלשקוב, חכר אותה אחוזה ר׳ אברהם דוד ריזנברג. חתנו ר׳ מרדכי קורן, איש אמיד ועסקן בצרכי צבור, שהגן תמיד על המושלים וה„פריצים״, היה סוחר תבואה והשתתף במסחר חותנו. היה זמן מה יושב ראש הקהלה. בנו ברצ׳י שרד לפליטה מידי הנאַצים.

אַרעליץ

ר׳ אליהו שטאַדלר — יודע תורה, זקן נכבד וחביב על הבריות, בעל נכסים, שבניו טפלו בהם. נכדו ר׳ אבא — יודע ספר, נישא בבת ר׳ זעליג חליביטשנר ועבר לחותנו. נכדו השני של ר׳ אליהו — ר׳ נחום שטאַדלר, היה תלמיד חכם, בעל מוח חריף וזכרון לא שכיח. היה זמן מה מורה לגפ״ת בבית ר׳ מרדכי שו״ב. לאחר נשואיו גמר בית מדרש למורים ונעשה מורה בבית הספר על שם ברון הירש בעיר קוזלוב ואחר כך בטרנופול. היה מהמורים

המצוינים, מעורב בין הבריות, ציוני נלהב, ונואם מצוין. בעת שנאם פעם בבית־הכנסת הגדול לפני קהל אלפים, התלהב בנאומו, התקרר ונפל למשכב ומת בדמי ימיו על מזבח הציונות. השאיר אלמנה צעירה ושתי בנות. אשתו האלמנה ושתי בנותיה עלו לארצנו. אחת מבנותיו — יעל שהצטיינה עוד בגולה בפעולתה בצרכי צבור, עוסקת אף כאן ברמת־גן בצרכי צבור.

ר׳ אליעזר שטאַדלר — יהודי חרד, חסיד ווישניץ, יודע ספר, בעל נכסים שמצא בהם פרנסתו ובמסחר. בניו חינך בחדרים בעיר לתורה. בנו ר׳ משה היה לומד דף גמרא ותנ״ך, עוסק בחקלאות, אחר כך במסחר עצים בסדגורה.

האנקביץ

ר׳ שמעון היפשר — יהודי משכיל ובעל נכסים. בנו יחזקאל (קרל), חונך באסכולה ולאחר שגמר למודיו נעשה מזכיר העיר. השתדל הרבה לטובת אנשי העיר אצל שר המחוז בעיר סניאַטין, והשלטונות התיחסו אליו בחיבה ומילאו לא פעם רוב דרישותיו. למעלה מארבעים שנה שימש באותה משרה, למרות שברוב שנות משרתו היה כפוף ליו״ר העיר גוי וחברי הועד היו כולם גויים אנטישמיים. הוא היה השליט והמושל. במשרתו זו כיהן עד שנותיו האחרונות.

וואושקביץ

ר׳ חיים הנקרא חיים וואושקביצר — איש נכבד יודע ספר, בעל נכסים, ובית גדול, בו חנות ומרזח. רוב דרי הכפר היו קוניו, ושותים לשכרה אצלו משקאות וי״ש. לר׳ חיים היתה בת בתולה, יפת תואר, שהיתה ארוסתו של פסח טוי בן ר׳ משה זנוויל. בבית ר׳ חיים היה יוצא ונכנס תדיר מדי יום ביומו (כמו רוב הגויים), גוי שכן, צעיר יפה תואר וגבה קומה, שהשתתף בשתיה כדת יחד עם חברת מרעיו הצעירים והזקנים. שגץ זה נתן עיניו הארסיות בבתולה זו והורעלה. הנחש השיאה ונתרצתה לו.

באחד הלילות הוצאה על ידו מחדרה, שהביאה לכומר הכפר וזה שלח אותה באותו לילה למנזר בסניאַטין. במנזר התנצרה לאחר כמה ימים לבוז וחרפת הוריה.

והנה אירע כי באחד מימי שבתות של חודש אלול, שבו חל חודש אויגוסט תרל"ז — 1877) דיום איד של אוכלוסי הגויים (אוט־פיסט), בו רגילים לבוא כמרים למאות והמון גויים, אנשים נשים וטף לעיר זבלוטוב, לחגיגת התהלוכות עם כל פסלי הטמאים שלהם. לפני הצהרים, בעת שעברה התהלוכה ברחוב הראשי, עבר יהודי (היה זה דבר לא רגיל, שכן היו היהודים מתחבאים באותה שעה בבתיהם שלא יגעו בם ידי עשו המשחית) והוא הכיר בעיניו החדות בין ההמון את בתו של ר' חיים וואושקביצד המשומדת. מה עשה? הלך וסיפר מה שראה לחבריו בני נתן פוקס הבריונים־הגבורים בעיר. הם אספו עוד חברים רבים, נועצו יחד והחליטו להוציא את המשומדת בכוח, למען הצל נפש מישראל. לעת ערב בשעה שהגויים הצעירים, השקצים והשיקסות יוצאים במחול על המגרש שמלפני הכנסיה, ארבו הבחורים בעלי האגרוף לאותה הצעירה, חטפו אותה וברחו עמה. אבל „אין לדרדקי עצה". עוד לא נתקיים קרא „ורדפו מכם חמשה מאה, ומאה מכם רבבה ירדופו". אלה סעו בחשבון. גם בגויים בעלי אגרוף, ומחנות גדולים רדפו אחרי הבחורים והשיגום ובכוח ומכות הוציאו את הצעירה מידם. כל הנעשה הגיע לאוזן הגויים והתעוררה בהם החיה הנוראה לטרוף טרף. כל יהודי הנפגש בדרך הוכה על ידם עד זוב דם. וכך התחילו הגויים לפרוע פרעות, לסקל באבנים שמשות ואף לפתוח חנות ולשדוד אותה. בשעה זו גייס ראש שוטרי הממשלה את חיליו לבושי מדי שירות, קובעי־כרבולת נוצות, מזויני הרב ורובה המטילים אימה וכן גייס ראש שוטרי העיר שוטרים מזוינים ואת שומרי הלילה — בסך הכל שלושים איש לערך — והם עצרו במקצת את החיה המשתוללת מלטרוף.

אולם מה כוח במחנה של שלושים לערך (אף אם מזוינים הם) לעצור אלפי פראים, מלהזיק ולהשחית? לולא יושב שמים המרחם בעת צרה וסכנה. בשעה זו והנה רוח וסערה גדולה התחילו להתגעש, לשבור עצים, לפרק גגות, לסמא עינים מאבק וחול של שפת הנהר פרוט. מיד לאחר כך התקדרו השמים בעבים שחורים ורעמים וברקים וגשמי זעף וברד נתכים ארצה. ההמון הפרוע שלא מצא מחסה בעיר מפני הדוחק במקום (רוב מהם האמינו כי יד אלקים נגעה בהם)

התחיל לברוח — מי בעגלתו הרתומה לשנים ולשלושה סוסים ומי ברגלו כחץ מקשת. לאחר שעה קלה לא נשאר מהם זכר.

אותו לילה ליל־שמורים היה לבני ישראל בזבלוטוב. השערים, הדלתות, החלונות והתריסים סגורים. אין איש יוצא החוצה מפחד הנגף. מקרה זה היה לשיחה ולענין בכל הסביבה למקרוב ומרחוק. רבים באו לדרוש ולדעת כל הפרטים. מפקד הג׳נדרמריה מסר את הענין לבית המשפט. כמה מהבחורים הועמדו לדין משפט פלילי. השופט לא מצא נימוק לעונש ושחרר את כולם (השופטים בבית המשפט התיחסו לרוב אנשי העיר בחיבה ובמיוחד לראשי העיר שהשפיעו עליהם להתיחס לענין זה כמו למעשה נערות).

אחרי כמה ימים, נשמע הקול כי המכיר המשומדת וכן רעיו החוטפים טעו ברואה. הצעירה איננה בת ר׳ חיים, אלא קתולית מבטן ומלידה. על כגון דא אמרו חז״ל: „אל תבהל ברוחך״, „אם ברי לך כשמש עשה״. ולא רחוק היה שדרדקי אלה ימיטו אסון על העיר.

בת ר׳ חיים חזרה לאחר זמן בתשובה. אביה הביאה לביתו, דאג לעתידה והשיאה לבן עני יודע ספר ואף זכה לראות מזווג זה דור ישרים של יהודים כשרים.

באותו כפר דר ר׳ מנחם אייזנברג — יהודי חרד, שלו בית מרזח וחנות. בנו ר׳ שלמה, חתנו של ר׳ צבי רובין, היה בעל חנות בעיר בבית הותנו.

ז׳ורוב

בכפר זה דרו כמה משפחות מהגרים מרוסיה, שבאו יחד עם האדמו״ר הצדיק ר׳ ישראל מריזין, שברח מרוסיה בתחילת שנת ת״ר מפני העלילה עליו. אחד מהם הוא ר׳ יעקב אלתר הזקן חוכר בית משריפות י״ש ואחוזה, שהוא ובניו יהודים לומדי תורה ועושי צדקה עסקו בהם. השני ר׳ שמואל אַלתר — יהודי חרד, יודע ספר, לו בית וחנות, שאשתו רחל הצנועה טיפלה בה. הוא עצמו עסק בתורה ותפלה. ביתם היה פתוח לכל עובר. בניו: ר׳ מנחם, ר׳ יוסף ור׳ טוביה חונכו לתורה ויראת שמים והיו סוחרים חשובים. נכדו של ר׳ שמואל — ר׳ משה אַלתר, יודע ספר ומשכיל, נדד מכפרו לברלין, משם עלה לארצנו בימי השתלטותו של היטלר ימ״ש

בגרמניה ורכש לו בית ברח׳ שיינקין. חתנו של ר׳ שמואל אַלתר — ר׳ יעקב מנחם גאַסטר, ת״ח בעל ידיעה הגונה בספרי קבלה שעסק בהם כל ימי חייו. היה חסיד נלהב של חצר ויז׳ניץ. בסוף ימיו גר בעיר קוטי ונפטר שם. ר׳ שמואל אַלתר ואשתו רחל נפטרו בצפת בשנת תרנ״ה.

ר׳ משה גאַסטר — ת״ח, בעל חשבון מופלא, פנקסן ורואה חשבון בית משרפות הי״ש ובמשק האחוזה של חותנו ר׳ מ״ל שלומיוק. את בניו חינך ר׳ משה לתורה ויראת שמים. בנו ר׳ חיים גאַסטר — למדן מופלג, עבר לגור לבית חותנו בעיר בוטשאַטש. חתנו ר׳ מרדכי האַלפרין היה בעל נכסים בכפר וואָרוכטאַ.

ר׳ נפתלי וויינברג, חוכר אחוזה בכפר — יהודי למדן ומשכיל.

חליביטשין

ר׳ ברוך מלצר, זקן הכפר, פקיד אצל בעל האחוזה. בניו חונכו לתורה. לבנו ר׳ יוסף ליב ואשתו שרה טילא היה בית מרזח בכפר טורקאַ. הם הכניסו אורחים ונתנו צדקה. את בניהם חינכו בחדרים לתורה, ולמלאכה. בתו של ר׳ ברוך — העלע נישאה לבן תורה, שפירנס את ביתו בחנות מכולת בכפר.

ר׳ יעקב טוי (מכונה טעברעק), חכר את הטחנה בכפר, ושדות לזריעה. אחר כך קנה בית גדול בככר השוק זבלוטוב וגר בו. היה מתווך במכירות אחוזות, וחביב אצל אַברמוביץ בעל שלוש אחוזות גדולות. ממסחרים אלה עשה יעקב טוי עושר רב והיה על ידי כך תקיף המטיל מוראו על אנשי הקהלה והצטיין ברדיפה אחרי כבוד וכהונות כבוד. איזה זמן הוציא ערמתו לפועל ונבחר גם לחבר ועד הקהלה והעיר.

טולוקוב

חוכרי האחוזה הגדולה מאת בעליה אגיפסוביץ, היו ר׳ אליעזר שטאַדלר ובניו ר׳ משה ור׳ ישראל. הם הצטיינו באחוזה בפעולותיהם בהכנסת אורחים, ובמעשר־עני מפרי אדמתם. במיוחד טיפלה בענינים אלה אשת ר׳ ישראל טובה בת אהרן. לאחר שנטשו את החכירה, עברה לידי ר׳ ישעיהו אַדלרשטיין, ור׳ ש. טוי בן יוסי.

ר׳ יהודה זינגר, היה חוכר בית המרזח הגדול. היו לו בכפר קרקעות, שעסק הוא ובניו בהם וכן מסחרים בקרקעות.

ר׳ מאַנלי הירש ליבס — יהודי חרד, לו בית בכפר ועסק בעצי הסקה. חינך בניו בחדרים לתורה. בנו אַלתר למד גמרא ותנ״ך בחדרים בעיר ונעשה אחר כך סוחר בתבואה.

טריצי

כפר גדול נחלת אברמוביץ ובנו. חוכר הטחנה הגדולה היה ר׳ זלמן היבנר מעיר קולומיה. ר׳ דוד מלצר היה המנהל. מלבדו היו עסוקים כמה יהודים בטחנה וביער לחיטוב עצי הסקה. אלה מצאו פרנסתם אם גם בצמצום.

ר׳ צבי אריה לוינר היה רוב ימיו פקיד אברמוביץ, יהודי כשר וחסיד. הוא ואשתו טובה עשו צדקה והכניסו אורחים (טובה זכתה לאריכת ימים. הגיעה לגיל מאה). את בניהם שמעיהו, מנחם ויונה חינכו בחדרים לתורה. לשמעיהו היתה חנות בכפר ויונה היה סוחר בתבואה ומנחם — פקיד אצל כמה אדונים בעלי מנסרית לנסירת קורות ולוחות באחרונה באוטיניה.

בכפר זה היו: ר׳ ישראל ליבר ובנו מנחם — חסידי קוסוב, בעלי נכסים. אלמנת ר׳ מנחם — טימה — נמצאת בתל־אביב אצל בתה; ר׳ ישעיהו שפרבר, וחתנו ר׳ ברל — אנשים ישרים, חסידי קוסוב; ר׳ מנשה שפרבר מכפר דרדאוס בשכנות טריצי — איש ישר, בעל נכסים, חותנו של ר׳ יצחק טילינגר.

טרוסטיניץ

בכפר זה גר היהודי היקר בעל אחוזה ושדות ר׳ אנטשל קלמן. היה בר אוריין וציוני מסור ונאמן. אצלו באחוזתו קבלו חלוצי זבלוטוב הראשונים את הכשרתם החקלאית לא״י ור׳ אנטשל היה להם לאב נאמן ומדריך מסור. בתו היחידה יהודית עלתה לארץ־ישראל ולאחר כמה שנות תלאות בארצנו היתה לאחת המנהיגות של המפלגה הקומוניסטית בארץ־ישראל ונודעה במשפטיה המרובים. נמצאת עתה בחוץ־לארץ.

רוזנוב

ספק כפר גדול, ספק עיירה קטנה. היו שם לערך ששים משפחות עבריות, רב, שו"ב, בית־מרחץ וכו'. כדאי להזכיר כמה ילידי זבלוטוב שנמצאו שם.

הרב ר' איצ'לי (או ר' יצחק מאיר) נכד האדמו"ר ר' מנדלי מדמיטש, והשו"ב ר' ישעיהו רוטפלד. ר' אפרים בן ר' ירחמיאל ברגמן — יודע ספר, בעל בית גדול, חנות ובית מזיגה. נכדיו נמצאים בארץ ועוסקים בחקלאות. אחותו של ר' אפרים, האלמנה שלימה — בעלת בית גדול ונכסים רבים, עסקה במסחר. ר' ישראל זינגר אחיו של ר' חיים זימל — איש נכבד, בעל בית גדול, מלון ומרזח ועסקן צבורי. את בנו ובתו חינך בחדרים לתורה ולהשכלה.

ברוזנוב היה כל יום חמישי יום השוק. מכל הסביבה ואף מזבלוטוב סוחרים באים כל אחד בסחרתו, למכור ולקנות ובני המקום פרנסתם מצויה.

רידניק

ר' שמואל פסח — איש ישר וחרד, בעל נכסים. אחר נשואיו חנות מכולת בבית חותנתו בככר השוק. אחרי פטירת אשתו עבר לקולומיה והיה קבלן אצל הצבא. אחיו דוד נשאר יחד עם אביו והשתתף במסחריו.

אחוזת רידניק וכל הכפר היו נחלת האדון מאָיסי, סנטור פולני אנטישמי. למרות זאת היו עסקיו עם היהודים. יערו לחטיבת העצים — אלונים עבים וחזקים, הטחנה הגדולה, בית־משרפות י"ש, המשק וכו' — כל אלה החכיר רק ליהודים, שמצאו שכר ורוחים.

בכפר זה היה עוד ר' צבי הרמן, חוכר שדה ובית מרזח, שבו גם חנות. אשתו פריידה, אחותו היחידה של ר' יחיאל מיכל קרסל, היתה אשת חיל וטובת שכל. טיפלה יחד עם בעלה בכל העסקים. בתם היחידה באַבצי, נישאה לר' יעקב בן חיים טוי בזבלוטוב, יורש בית אביו בככר השוק ופרנסתם מלון, מסעדה ובית מזיגה. הם וילדיהם היו קרבנות הנצים בשנות תש"ב—תש"ג.

מאיר הניש

עיירת מולדתי

עיירת מולדתי זבלוטוב, שהיתה הרקע למסכת חיי ילדותי ונעורי, דמתה בדרך כלל להמון העיירות היהודיות הזעירות בגליציה המזרחית בימים ההם. אעפ״י שהקו הראשי של מסילת־הברזל לבוב— טשרנוביץ עובר דרכה, היתה עיירה זו כפינה נידחת מבחינת רמתה התרבותית והשגות תושביה מהוויות העולם. מכל הרוחות והשאיפות הרוחניות שהתפרצו לתוכה מקולומיה שבמערבה ומטשר־נוביץ בירת בוקובינה, לא נקלט בה הרבה, על כל פנים לא במדה שהיתה בה כדי להזיז את עיירתי מקפאונה הרוחני ולהצעידה קצת קדימה. פרט לשכבה דקה של אינטליגנציה יהודית מקצועית (הנוטריון, הרופא, הרוקח וכו׳), שבעצם לא היה לה כל שיח ושיג עם הצבור היהודי, ופרט למשפחות משכילות בודדות, שהשפעתן ורישומן לא היו ניכרים בעיר, הדירה עצמה האוכלוסיה היהודית, רובה ככולה, במתכוון מדעת והשכלה חילונית. על העיירה טבוע היה חותם המסורת היהודית המקודשת ובכל דבר התנהגה היא לפי אורח החיים היהודי המקובל, כמעט בלי כל „פרץ ויוצאת". והואיל והקדימו בה יראת שמים לתורה, מצאה החסידות לגווניה המרובים בתוכה קן לה, והמוני יהודיה הסתופפו בצל רביים וצדיקים צאצאי השושלות השונות. לעומת זאת היו מועטים מאד תלמידי חכמיה ולמדניה, ואף הם לא העמידו תלמידים. כמו־כן לא הפיץ אף אחד מהם את מעינותיו חוצה ע״י פרסום איזה חיבור תורני בפלפול או בדרוש. מבין למדני זבלוטוב זכורים לי ביחוד שלושה. האחד, ר׳ אלתר פרלס, שהיו מצרפים אותו בעת הצורך לבית־דין של ג׳. כפי שספרו אודותיו, הפליג בשבח למדנותו ידען גדול כר׳ מאיר איש־שלום, מי שהיה מרצה ב„בית־המדרש" בוינה, שאליו נתוודע הלמדן הזבלוטובי בעת בואו לוינה עם אשתו החולה לשם ריפויה. השני, ל. א., שהיה

בעל מוח חריף ובקי גדול בתלמוד. אך היין המפואר נתון היה בכלי מכוער. כי כגודל למדנותו כך גדולה היתה להיטותו אחרי ה„טפה המרה", ויש שמצאוהו מוטל בצדי הדרכים במצב של שכרות וסיאוב. והשלישי, ר׳ דוד הרש שו״ב, שהייתי זמן קצר מתלמידיו. כוחו בתלמוד ונושאי כליו אמנם רב היה, אך בעלי תפיסה מהירה לא יכלו לבוא על סיפוקם מאופן לימודו, שהיה אטי יותר מדי (אני ציינתי אז דרך הלצה את שיטתו כ„מעלת גירה אך לא מפריסת פרסה", כלומר שאינה מביאה לידי התקדמות כדי פרסה).

שלא כדרך הקהלות היהודיות האחרות, לא היה לה לזבלוטוב מרא דאתרא מורה הוראה. תחת זה היא נתברכה בשני „רבנים", האדמו״רים ר׳ יעקילה (יעקב) ואחיו ר׳ מנדלי, בני האדמו״ר ר׳ דוד האגר (בנו של הצדיק ר׳ מנדלי מקוסוב). כל אחד משני האחים ראה את עצמו כיורש כסא האדמו״רות של אביו המנוח, ושניהם תקעו את אהלם ואת שלטון רבנותם בעיירה פעוטה זו ופלגוה אגב הכי לשתיים. לכ״א מהם היה בית־תפילה שלו (לאחד בטבור העיר ולשני בעיבורה, בפרבר דמיטש) וקהל חסידים אנשי שלומו. אחרי הראשון נהו בעיקר חסידי הצדיק מקוסוב וחלק מהמון העם, בעוד שאנ״ש של אחיו היו רובם מחסידי הצדיק מוויזניץ. בימי חי עדיין משני האחים, בני ר׳ דוד, רק ר׳ מנדלי, הרב מדמיטש (וגם הוא מת בהיותי עוד ילד, וכסא רבנותו ירש נכדו ר׳ אברהם, בן בתו גיטאלי), בעוד שעל כסא הרבנות בזבלוטוב ישב כבר ר׳ מנחם מנדל, הבן היחיד של ר׳ יעקעלי. כמו בין שני האחים, שררה גם בין צאצאיהם האדמו״רים קנאה, שמקורה בהתחרות של פרנסה, בהת־נצחות על השלטון בקהלה ובריב על עניני חזקה במינוי שוחטים. אך בעוד שבשאלת השלטון בקהלה מצאו מוצא בכפילות ראשיה בהתאם לכפילות ברבנות, ראש־קהלה לכל צד משני הצדדים, הרי שאלת השוחטים היתה חמורה מאד. אני עצמי הייתי בימי נעורי עד למחלוקת עצומה שנתלקחה בעיירתי בשל מנוי שו״ב שלישי, מאנשי שלומו של הצדיק מקוסוב, אשר פילגה את הקהלה לשני מחנות אויבים שירדו איש לחיי רעהו ממש ולא נרתעו אף מפני עבירות דאורייתא ומחילול שם שמים. ואת חטאי אני מזכיר, שלא הייתי

אז עד־ראיה בלבד, אלא השתתפתי בפועל בכתיבת ובהפצת כרוזי דאיסורא וכתבי פלסתר מלאים דברי שמתא ונדוי נגד השו״ב החדש ומצדדיו — שבא להסיג את גבול השוחטים הקודמים ולקפח את פרנסתם. המחלוקת נמשכה זמן רב ושככה אט־אט אחרי פסק־הדין מצד בי״ד זבל״א וזבל״א של רבנים (שהורכב מהרה״ג ר׳ פייבל שרייאר מבורודשין והרה״ג ר׳ יעקב תאומים מקולומיה).

אך קהלה יהודית לא סגי לה בשוחטים, ואף לא באדמו״רים, שכל כוחם הוא רק בתפלה ובזכות אבות אבל לא בתורה ובהוראה. היא זקוקה גם למורה־צדק שיורה וידון. ולכן החזיקו שני האדמו״רים כ״א על ידו בבית תפלתו דיין מ״ץ (ראב״ד) לשם הוראה באיסור והיתר ובדיני ממונות. הדיינים הללו היו, כמו אדמו״ריהם, צהובים זה לזה ומסתגרים כל אחד בתחומו. ואנשי שלומו של כ״א מהאדמו״רים היו מקפידים על כך, לפנות ב„שאלותיהם״ וטענותיהם רק אל הדיין שלו (בילדותי נשלחתי לא פעם מבית הסבא בפרבר אל הדיין בטבור העיר דוקא לשאול מפיו שאלת איסור והיתר ונזהרתי לא להכנס אל הדיין השני שהתגורר לא רחוק מביתנו).

מסתבר, שבקהלה קדושה זו לא היה מקום לשום מוסד חנוכי־תרבותי, לא לבי״ס עממי ואף לא לבית חינוך למלאכה בשביל ילדי היהודים. וכאשר נפתח שם בזמן מאוחר בית־ספר יהודי מיסודו של הבארון הירש, ראו בכך מעין גזרה קשה ותלמידיו היו רק מבני העניים שנתכוונו בעיקר למלבושים והנעלים שהמוסד הזה נהג לחלק לתלמידיו חנם. כמו כן לא התקיימו שם אז כל מוסד סוציאלי וחברת צדקה וחסד. חובבי־ציון המעטים שלבם נמשך אחרי חברת „אהבת ציון״ מיסודו של הד״ר זאלץ בטרנוב, לא נתלקטו לאגודה והסתפקו בנדבות של פרוטות למען ישוב ארץ־ישראל, שנאספו בבית־התפלה ב„קערות״ של ערב־יום־הכפורים. זוכרני, כמה משכה את לבי הילדותי הקערה עם הפתק „למען ישוב א״י״ שבתוכה, שעמדה כעלובה בצד יתר הקערות שעל השולחן הסמוך לפתח בית התפלה, מבלי שהמתפללים נתנו את דעתם עליה לפקוד גם אותה בכמה פרוטות „כופר נפש״. וכשראיתי פעם כיצד גבאי־הצדקה השונים עינם צרה דוקא בקערה זו, והם מגיסים את לבם להזיז אותה

ולהבדילה מיתר הקערות, כיוצאת דופן, מלאני לבי פתאום להחזירה למקומה בין שאר הקערות. ומאז נעשיתי כביכול הממונה על קערה עזובה זו, ובעינים תבעניות הצצתי לתוך ידי המתפללים התורמים ובקרב לבי התפללתי, שיחוננו גם אותה לוא גם בפרוטות מספר ובלבד שלא יעלבוה. לימים, כשרוח הציונות כבר צררה בכנפיה אף את הפנות הנדחות, נוסדה גם בעיירתי אגודה ציונית, בערך באותו זמן יסדו שם גם אגודה פילנטרופית (בשם „אגודת רעים למעוז ולמחסה״), אך שתיהן לא האריכו ימים. כנראה, הקרקע עדיין לא היה מוכשר לכך.

מובן, שאוירה זו לא היתה עשויה להשפיע לטובה על חנוכו של הדור הצעיר והתפתחותו הרוחנית. ואמנם גדל שם הנוער ברובו ללא דעת וללא דרך־ארץ ואח״כ גם ללא תורה. כי למרות השמירה הקפדנית על אורח החיים המסורתי מפני כל פרצה, פעל רוח הזמן את פעולתו על הדור הצעיר לפכח אותו ולהפיג את חשקו ללמודים שלא ראה בהם כל תכלית, אם אם נעלמו חובשי בתי המדרש ה„מתמידים״ העוסקים יומם ולילה בתורה לשמה. הבחורים, בני בעלי הבתים, לאחר שיצאו מרשות מלמדיהם־רבותיהם כדי ללמוד בפני עצמם, המשיכו את למודם רק זמן קצר, עד שפסקו לגמרי להגות בתורה ונעשו — ל„משכילים״. אך השכלתם זו היתה עפי״ר שטחית מאד, כיון שלא קבלו חינוך שיטתי ויסודי לא בבית־ספר ואף לא אצל מורים ראויים לכך. כרגיל פתחו הצעירים הללו בקריאת ספרי השכלה עבריים ועברו לספרי הקלאסיקה הגרמנית, — לשפה הפולנית לא נזדקקו שם כלל וכלל, הואיל והעיירה מוקפת היתה אוכלוסיה רותינית — וממה שקראו קלטו רק פירורים בודדים, שלא הספיקו אמנם להוסיף דעת אך שימשו דרך מעבר לקריאת רומנים קלוקלים ולפעמים גם איזה עתון גרמני.

בדרך כלל לא גרם פכחותם של הצעירים הללו לשנוי במהלך חייהם. גם כ„משכילים״ הם לא קצו בחיי הבטלה והיו סמוכים על שולחן אבותיהם עד לנשואיהם, ואח״כ על שולחן חמיהם — והעולם שלהם נהג כמנהגו. רק מעטים מביניהם לבשו עוז לחרוג ממסגרת עיירתם־סביבתם ומאוירתה המעיקה ולנוד למרחקי העולם הגדול;

ואף הם לא עשו את הצעד הזה מתוך דחיפה פנימית ושאיפה למרחב, אלא מחמת הלחץ של נסיבות פרטיות ומשפחתיות, שהכריחו אותם לעזוב את קנם. כמעט כולם הצליחו במשך הזמן לבסס להם במקומות מגוריהם החדשים, בגרמניה או מעבר לים, מעמד בחיים, והם נשתקעו גם שם בחייהם הפרטיים תוך שכחת מוצאם ועברם. רק בודדים עלו, הודות לכשרונם או לפעולתם, בדרגא למעלה והגיעו לאיזו עמדה צבורית. מהם יזכר לטוב ידידי ישכר טהור, שהצלחתו החמרית בניו־יורק וטרדותו בתור בעל עסקים גדולים לא העבירה אותו על דעתו והוא ידע לשמור גם שם על הגחלת היהודית שלו, על עבריותו ועל ציונותו, וזכה לעמדה מכובדת בתוך ה„גאליציאנר פרבאנד" והנהלתו ובהסתדרות הציונית בניו־יורק. הוא היה גם מתומכי ספר וסופרים עבריים ומקיים קשרים עם ארץ־ישראל, שבקר בה לא פעם. גם לעיירת מולדתו לא התנכר והעניק מכספו למוס־דותיה, וביחוד לביה"ס העברי שם. ולעומתו יזכר כאן לדראון יהודה טילינגר, אף הוא בן זבלוטוב, שהעטה בנכר כלמה על מוצאו ועמו. אברך ממשפחה מכובדה, של אדוקים וחסידים, בר אורין ובעל כשרונות, עזב את אשתו וילדתו בבוקובינה והלך לגרמניה, במקום שלמד באוניברסיטה ובסמינר לרבנים וקבל את התואר דוקטור לפילוסופיה ואף שימש זמן מה בבית התפלה של אגודת „נורדן" בברלין כרב ומורה־דת, ופתאום עברתו רוח רעה ופנה עורף לדתו ואף יצא גלוי לחרף את מערכות ישראל ותורתו. זכורני את סערת הרוחות שהידיעה הזאת הטילה בקרב בני קהלת מולדתו וגם קראתי בשעתה את האגרת, שטילינגר הריץ מגרמניה לקרוביו בזבלוטוב ואשר בה העמיד פנים כנרדף ע"י עדת יריבים אישיים (הוא הזכיר כראש יריביו את הרב ד"ר מאיבאום בברלין) ש„את אשר קרם מודיעים ואשר עשו לא מודיעים". לאחר מעשה מביש זה נעלם טילינגר מן האופק ושמו נשתכח. אך לימים גילוהו פתאום כרב של איזו קונגרגיישן בפנה רחוקה באמריקה. העתונות היהודית באמריקה הסירה את הלוט מעל פניו והעמידתו לעמוד הקלון. גם אגודת הרבנים שם טיפלה בדבר וערכה נגדו משפט פומבי ע"י בי"ד של רבנים.

גם מבחינת ההרכב הסוציאלי של האוכלוסיה היהודית לא היתה עיירת מולדתי שונה מרוב חברותיה בגליציה, ביחוד בחבל פוקוטיה. רובא דרובא סוחרים ותגרים, אם למעשה או שמתקראים ככה, אנשי פרקמטיה, שלהם חנויות ומחסנים או דוכנים בככר השוק, בעלי מקח וממכר בהזדמנות ובכל דבר הבא ליד, ויהודים המסתובבים כל היום בחוצות, מקלותיהם בידיהם ופרוטותיהם בכיסם ועוקבים אחרי כל עגלת אכר, שמא תזדמן להם איזו „מציאה". בצד הסוחרים רובד דק של בעלי מלאכה ואומנויות שונות, העמלים כל הימים לרבות הלילות, כדי למצוא את לחמם הדל לפיהם ולפי הטף. וכעין „גולת הכותרת" מספר מועט של בעלי נכסים אמידים וכמה עשירים מופלגים שעסקם עסקי כסף ורבית ושטרות ואדרכתות. ולבסוף חיל „הכלי קודש" הגדול: רבנים, דיינים, שו"בים, משגיחים ומנקרים, חזנים וש"צים, סופרי סת"ם ומלמדי תינוקות, גבאים ושמשים, נאמנים וגובים „נכדים" וסתם יהודים יפים, בטלנים והמוני אביונים, שהם וצרכיהם מוטלים על הצבור.

ואותו הצבור — אילו צריך היה להתפרנס זה מזה, ודאי שלא היה בא על ספוקו. אלא צדקה עשה עמו הקב"ה שתקע את העיירה היהודית הזאת בין המון כפרים אוקראיניים כשרטון בלב ים. ואף הוא נתן חכמה בלב היהודים תושביה, לקבוע אצלם לכל יום ג׳ בשבוע יום־שוק, מין הזמנה קבועה ומפורשת לכפריים מהסביבה לביקור לשם סחר־מכר של גומלין. הימים שלפני היריד השבועי היו ליהודי העיירה ימי הכנה וצפיה. החנונים הזדרזו להשלים את מחסני סחורותיהם ולהצטייד במלאי של אותם המצרכים שהעונה והטעם גרמם. ואילו מביניהם אף השכילו והקדימו לכונן בשביל סחורותיהם שולחנות ודוכנים ארעיים בעצם ככר השוק; סוחרי תבואות ובהמות ועופות התרוצצו אילך ואילך לבקש ולהשיג „גמילות חסד" בשביל יום־השוק, וכל שאר היהודים, שכולם הם בחינת „סוחרים" בכח, היו מתכתשים אף הם ונראים טרודים ומלאים צפיה, ש„זה שאינם ראויים לפרש בשמו" לא יעזוב ולא יטוש גם אותם ויזמן להם אם לא איזה „ריוח" בדרך מקרה נס, הרי למצער עוף לשבת בחצי חנם.

וימי ה„יריד" עצמם, שבהם הפכה העיירה למרקחה ממש, אם

אמנם לא תמיד הביאו בעקבם את מדת השפע המקווה, הרי הם משכו כפעם בפעם המוני אכרים מכפרי הסביבה, שנהרו העירה על מנת למכור את תנובת אדמתם ובעירם ולקנות בתמורתם את כל הדרוש להם, לביתם ולמשקם. וכך היו הם המקור העיקרי לקיומה ולפרנסתה של עיירה יהודית זו.

ועוד צנור חשוב של שפע הוענק לעיירה זו, והוא בית־הרושת לטבק, אחד מבתי־החרושת המעטים לתוצרת זו שהוקמו בגליציה על ידי הרג׳י, בעלת המונופולין של הטבק. אמנם במישרין לא ינקה האוכלוסיה היהודית מבית־חרושת זה שום חיונה, כי לא היתה לה בו כמעט כל דריסת רגל, ובין המון פועליו ועובדיו וכל שכן בחבר פקידיו נפקד כליל מקום היהודים. והסבה לכך ודאי שאין לראותה ביחס השלילי כביכול של היהודים לעבודה זו. כי עם כל המעצורים הדתיים והפסיכולוגיים שהיו קיימים בשבילם בדרך לקבלתה, אין ספק, שהיו נמצאים יהודים מספר שלא היו משגיחים בכך והיו מוכנים לעבוד שם, לולא הקפידו השלטונות הפולניים ברוב אנטישמיותם להרחיק את היהודים מכל עבודה ומשרה. אולם מה שמנעו מאת היהודים במישרין בא להם בדרך עקיפין, ולא מעטה היתה טובת הנאתם מבית־חרושת זה, ביחוד בשנים הראשונות לקיומו. מהפרוטות המזומנות שהיו מצויות תדיר בידי המוני פועליו, רובם מבני האכרים התושבים בכפרים האוקראיניים הסמוכים, נהנו היהודים בעלי המסע־דות והמסבאות, שלתוכן היו הפועלים סרים, בשעת ההפסקה הקצרה, לסעודת צהרים חטופה, ונהנו החנונים שבחנויותיהם היו הפועלים רגילים לקנות את מצרכיהם וכליהם, והשתכרו יפה גם בעלי מלאכה, שאצלם היו מזמינים בגד, סודר, כובע וכו׳ וכו׳.

ביחוד רב היה שפע הפרנסה שנמשך מביח״ר זה בחדשי החורף, בעונה שבה הביאו בעלי האחוזות והאכרים שותלי הטבק מהכפרים הסמוכים והרחוקים את יבולם לביהח״ר למכירה. כרגיל ארכה הפריקה והשקילה וקבלת התמורה מקופת הרג׳י יום יומיים, ובינתים התאכסנו האכרים במלונות או בבתים פרטיים וזללו וסבאו ואף הוציאו סכומים שונים לקניית חפצים ומתנות בשביל בני ביתם, הכל לפי גודל פדיונם, ובין כך ויהודי העיירה נמצאים מרויחים.

אך האליה הזאת היה בה קוץ מכאיב ליהודים. באותה תקופה קמה בקרב הרותינים בגליציה התנועה הלאומית החדשה („סיטש"). ואעפ"י שהיא התכוונה בעצם לשחרור הרותינים מעול הפולנים, אלו תופשי השלטון בגליציה מטעם ממשלת אוסטריה, שהכבידו על הרותינים את אכפם ודיכאום, היו היהודים השעיר הראשון והעיקרי לעזאזל. השנאה לישראל שהיתה קיימת מאז ומעולם בקרב עם האוקראינים, טשטשה את ראייתם של מנהיגי התנועה החדשה עד כדי לראות ביהודים את הגורם העיקרי למצבו המדיני והכלכלי הירוד של העם הרותיני. וכך התנהלה תעמולת־ההסתה שלהם בראש וראשונה נגד היהודים. אולם היא לא יכלה לפעול גדולות, הואיל והרותינים היו אז נבערים מדעת ומפוזרים על פני מאות כפרים ונקודות בודדות, ועדיין לא היו קיימים גם המכשירים הטכניים הדרושים לעורר את ההמונים וליצור את המגע ביניהם כדי להמריצם לפעולה. והנה מצאה לה התנועה הלאומית החדשה בבית־חרושת זה כר נרחב לתעמולתה האנטישמית. כי המוני פועליו, כדרך כל פועלי תעשיה, נוחים היו לקבל השפעה ולקלוט את רעל השנאה לישראל ואף לשמש אח"כ הם עצמם מכשירי־הסתה בביתם ובכפריהם. אין איפוא כל פלא, שעיירה זו היתה מהראשונות שבהן הוקמו חנויות אוקראיניות (טורהובליה) לשם התחרות עם המסחר היהודי, ושדוקא בה קוימה תורת האנטישמיות הזואולוגית, הפוגרומיסטית, הלכה למעשה ע"י עריכת פוגרום נגד היהודים בעצם שנת הפוגרומים הגדולים ברוסיה הצארית (1903), ולפי מתכונתם.

מאיר הניש

הפרעות בזבלוטוב בתרס״ג

בערב שבת י״א לספטמבר (1903) הוזעקו ציוני קולומיה ע״י ידיעה טלגרפית מזבלוטוב הסמוכה על פרעות ביהודים, שפרצו שם באותו יום, יום השוק „האלאוואסיקי״. מבלי לחכות לאות, נזדרזו חברי „ביתר״ לשלוח מיד למקום־המעשה שנים מחבריהם, ובעצמם התכוננו והזדיינו כדי לצאת לזבלוטוב להגנת היהודים, וכל הזמן היו במצב „הכן״ וחיכו לידיעות נוספות, ואך עם שיבת חבריהם בליל שבת ובפיהם ידיעת הארגעה, הושקטו הרוחות. אני לא שקטתי ולא נחתי גם לאחר מכן: הרי זבלוטוב היא עיר מולדתי, שאני אך לא מזמן עזבתיה ובה הן נמצאים גם האנשים הקרובים לי כל כך שחרדתי מאד לשלומם. החלטתי לצאת מיד למקום המעשה ובקוצר רוח חיכיתי ליום הבא, יום נסיעתי לזבלוטוב.

אינני יודע אם היתה זאת השראה רגעית או שנתבגר בי בהשפעת המאורעות והסביבה במשך זמן קצר חושי הפוליטי והמעשי, אך זכורני, שאני עמדתי ראשון והעמדתי גם אחרים על הצורך הדחוף, לשגר משלחת למקום המעשה לשם חקירה ודרישה על המקום ואיסוף החומר העובדתי והרשמת הפרטים כשהם טריים עדיין בזכרון וברושם. ואמנם נצטרפו אלי בנסיעתי שנים מציוני קולומיה, ואחד מהם עורך־דין, ושלשתנו הופענו שם כ„משלחת״.

דבר בוא המשלחת עשה לו מיד כנפים בעיירה ותוך שעה קלה נתלקטו סביבנו רבים מעדי־הראיה וגם מהפצועים והנפגעים גופם, בעוד שאת הפצועים קשה ביקרנו בביתם. על המקום נתאשר לנו מה שידענו גם קודם לכן: שהפוגרום הזה לא היה „התפרצות פתאומית של זעם העם״ נגד היהודים, אלא הוכן מראש ע״י הסתה פרועה בכפרים מצד סוכנים פוליטיים בלתי מרוסנים ועל רקע פוליטי

כלכלי. זעמם של המוני האכרים הרותינים בגליציה, שאורגנו באגודות לאומיות רדיקליות, מכוון היה בעצם בעיקר נגד השליאכטה הפולנית המנצלת והמדכאה אותם. השלטון שכפוף היה לשליאכטה, עזר לה בדיכוי ההמונים גם מבחינה פוליטית ונסתייע בנידון זה ביהודים ככלי־שרת. והתועלת שהשלטון הפיק מזה כפולה היתה: מצד אחד הגדילו היהודים בתמיכתם זו את כוחם המספרי של הפולנים והכריעו אגב הכי את הכף לטובת שלטונם במדינה, ומאידך שימשו היהודים כמטרה לחצי זעמם של הרותינים והמוני האכרים המקופחים. לא יפלא איפוא, שפרעות אשר אורגנו לכתחילה בסיסמאות נגד הפולנים והיהודים, קבלו לבסוף צורה של פוגרומים נגד היהודים בלבד, והשלטונות לא רק שלא מיהרו לעזרת היהודים הנתקפים, אלא אף גילו חוסר־רצון ואפס־מעשה לדיכוי הפרעות. כך הוכן גם הפוגרום בזבלוטוב בסיסמא „הכו את הליאכים (כינוי של גנאי לפולנים) והיהודים!" אך כיון שהגיע הדבר לידי מעשה, צמצמו את ההכאות והפרעות על היהודים בלבד. כמו כן השכיחו כליל את המניעים הכלכליים והפוליטיים, ובמקומם השתמשו בעלילת־הדם הבדוקה והמנוסה (צעקו: „היהודים שחטו אכרה והחביאו אותה"), ולא עוד, אלא „כרכושתא ושונרא עבדו הלולא מתרבא דביש־גדא", והאכרים שבאו ל„יריד" מכפרים שונים היכו ופרעו ביהודים לפי פיקודם של פקיד הממשלה סקאַלסקי והחנווני קרשיוויצקי, פולנים מבטן ומלידה, והזנדרמריה שהוזעקה, התמהמהה לבוא למקום־המעשה, ומנהל הדואר לא ראה כל צורך להחיש את משלוח הטלגרמות הדורשות עזרה...

אולם בו במקום נתברר לנו עוד דבר שלא פללנו לו כלל וכלל: כמה מבין עדי־הראיה וגם מבין הנפגעים עצמם השתמטו מלגלות את כל לבם ומלהגיש את קובלנותיהם, מי מאימת הנקמה ומי מחשש דררא דממונא. קשה לתאר את הרושם הצורב והמדכא שעשה עלינו רצון־הטשטוש והעלמת האמת מצד קרבנות הפוגרום וכ"ז כבר ביום השני לאחר המעשה. מתוך כך נמצאנו אנו, חברי המשלחת, במצב משונה ואפילו מגוחך במקצת: הנה אנשים מן החוץ חשים לעזרת הקרבנות, ואילו הנפגעים עצמם במקום לקבל

ברצון את העזרה המושטת להם ולהקל למושיעיהם את תפקידם, הריהם מסתלקים הצדה, כאילו מתכוונים הם לומר למיטיביהם „שקילו טיבותכם ושדוה אחיזרי" לאשרנו עוד נבצאו שם בעלי אומץ־רוח אישי ואזרחי למדי, והודות להם הצלחנו לאסוף את החומר העובדתי החשוב בצורת פרוטוקולים כתובים וחתומים. וכדאי לציין גם את הדבר, שאולי יש בו משום צד אופייני, שעל הסוג האחרון נמנו עפי"ר בעלי המלאכה ופועלי האומנים וגם יהודים כפריים פשוטים, בעוד שאצל החנוונים והמוזגים והסרסורים גברה הנטיה להעלים ולטשטש, אם מתוך פחד או מתוך חשבון של פרוטות...

בשובי לקולומיה עם כל החומר הרב, לא היה לי בעצם למי למסרו, ואז נוכחתי שעוד לא נגמר תפקידי, אלא הוא אך מתחיל: עפ"י הצעתי נקבעה ועדה מיוחדת לטיפול בענין זה בראשותו של הד"ר רוזנהק, ואני קבלתי עלי את המזכירות. ראשית דאגתי היתה, לעשות פרסום לדבר בעתונות, וככל האפשר גם בעתונות חוץ, כדי ליצור עי"ז לחץ של דעת־הקהל ולהכריח את השלטונות במדינה, לא לנהוג בענין זה, כמו במקרים דומים בעבר, קלות־ראש וטשטוש, אלא להביא את האשמים למשפט ולעונשין. תמציתו של החומר הומצאה לעתונות ואני עצמי פרסמתי אז את העובדות החשובות בשני מאמרים ב„הצפירה" (גל' 204, 218 משנת 1903).

תפקיד לא פחות חשוב מילאה הועדה הנ"ל בענין מינויו של בא־כח התביעה מצד היהודים הנפגעים. חברת „אוניון" בוינה שיגרה מיד לאחר הפוגרום את מזכירה זיגפריד פליישר לזבלוטוב, וזה, בדרך שובו משם, סר לקולומיה ומינה שם מטעם האוניון, על דעת עצמו ובלי כל שאילת עצה, את העו"ד ד"ר שור לבא־כח היהודים. דבר המינוי הזה הרגיז מאד את יהודי קולומיה, ביחוד אחרי שד"ר שור זה, ראש הפ. פ. ס. במקום ורחוק מעניני יהודים ויהדות, עוד הקדיח את תבשילו סמוך למינויו, בהטילו באספה פומבית את אשמת הפוגרום על יהודי זבלוטוב עצמם; שלפי דבריו עוררו עליהם במעלליהם הרעים את חמת האכרים. עפ"י השתדלות הועדה הנ"ל ביטלה חב' האוניון את מינויה הראשון ומסרה את התפקיד הזה לעו"ד ד"ר ציפסר, כהמלצת הועדה.

אחרי 5 חדשי עבודה מזורזת ומאומצת בשם הועדה, הובאו סוף סוף (ב־25.2.1904) פורעי הפרעות והמדיחים האחראים להן לפני בית־הדין של שופטים בקולומיה. התביעה מצד היהודים הוכנה כראוי. גם העתונות היהודית במדינה ומחוצה לה גילתה התענינות מרובה במהלך המשפט והודיעה עליו במפורט. אך גם הצד שכנגד לא טמן ידו בצלחת. חבר סנגורים, ובתוכם ראש תנועת ה„סיטש״ הרותינית ד״ר טרילובסקי מקולומיה, טיפל בהגנה על הנאשמים, שהם ועדיהם אומנו כפי הנראה היטב למלאכת הכיזוב והסילוף ע״י מומחים לאותו דבר. תוצאות המשפט הכזיבו קשה את היהודים, כי ראשי הפורעים והפושעים נידונו לעונשים קלים ביחס, והמסיתים שהיו גם המנצחים בפועל על הפוגרום, זוכו לגמרי. אך יש להניח, שהמאמצים אשר הושקעו מצד היהודים בפעולת הארגון והפרסום ביחס לפוגרום זה לא עלו בכ״ז בתוהו: לאחר מעשה זבלוטוב נמנעו מלערוך פוגרומים במקומות אחרים בגליציה — שכפי הנודע כבר התכוננו לכך — בצורה פראית וגסה כזו, ודאי משום שראו, שיש עין רואה ואוזן שומעת וכי היהודים יודעים גם להתגונן.

בגמר פעולתי בענין הפוגרום בזבלוטוב פרסמתי ב„ולט״ (גל׳ 10 ו־12 משנת 1904) סקירה תמציתית על המשפט ותוצאתו.

אברהם קרסל

קצת על זבלוטוב בין שתי המלחמות

בטרם שאני מתחיל לרשום את זכרונותי על הציונות בזבלר־טוב, אזכיר שמותיהם של כמה מחברי היקרים כמו: זליג גרוס — מורי ורבי בציונות, נתנאל גולדנר־פרידמן, יוסף קורן, יהושע גרוס, ליב רובין, משה רובין וכו׳, שעבדו יחד אתי והקדישו רוב הונם ואונם לתנועה הציונית בזבלוטוב בשנים שבין שתי המלחמות.

ציונים בודדים היו בזבלוטוב עוד מקדמת דנא. זכורני את ליל השרפה הגדולה אצלנו בשנת 1911, כשנשרפו רוב הבתים בטבור העיר — מביתו של זלמן דונסט עד לביתו של הרש ליב נטע׳ס־זינרייך (גם ביתנו ובית הרב שבשכונתנו נשרפו אז). בלילה ההוא, היה כ׳ תמוז, הלכתי הביתה בשעה מאוחרת מאספת האזכרה המוק־דשת להרצל. ועדיין שמורים בזכרוני דברי הנואם: בחודש תמוז נפטר ד״ר הרצל ו„תמוז״ משמעותו: „תם־עוז״. אבל הציונות בתור תנועה פעילה בחיים הצבוריים התחילה רק אחרי מלחמת העולם הראשונה. הפעולה הראשונה היה ה„נאַציאָנאלראט״ בזמן האוקראי־נים, כשכבשנו את הקהלה וסילקנו את גבאי הקהלה הקודמים מכסאותיהם. זכורני עוד את האספה המיסדת הראשונה בביהמ״ד העירוני (שטודט בית־המדרש), עת חיים טוי (יוקיל׳ס) יצא בבושת פנים, בראותו למי עליו לפנות את מקומו בראשות הקהלה. אז אמר לי ר׳ איצי טילינגר באותו לשון: „אברהמ׳לי דו ווייסט, א אינגער קנאַבל איז טאַקע גוט, אָבער צו אַ געבראַטענס נעמט מען אַ אַלטן קנאַבל״ („אמנם יש טעם בשום צעיר, אולם לצלי משתמשים בישן״). בזה רצה לבטל את הדור הצעיר, שאיננו מוכשר לנהל ענינים צבוריים. אבל ירח הדבש של השלטון הציוני לא ארך הרבה.

המריבות בין מצדדי השטודטער־רב והדמיטשער־רב דחקו אותנו הציונים הצדה, וזה אולי היה לטובתנו, שיכולנו להקדיש את כל המרץ שלנו לענינים ציוניים טהורים.

עירנו היתה אז בשפל המדרגה. המצב הכלכלי בשנים הרא־שונות אחרי המלחמה היה ירוד ביותר ועקב כך גם המצב התרבותי. בקושי פתחנו בית ספר עברי ובמאמצים על־אנושיים יכולנו לאזן את תקציבו. פעם עזרה לנו אגודת מת"ת („מציון תצא תורה") בלבוב ופעם עובר אורח אמריקאי בן עירנו שנזדמן לביקור ותרם סכום מסויים בשביל ביה"ס. לעומת זאת שגשגה תנועת הנוער וממנה קבלנו עדוד בפעולותינו הצבוריות והתרבותיות. כאן ראוי להזכיר את נשפי חנוכה ופורים, את ה„גארטענפעסטים" אצל יעקב ווייך באחוזה בטולוקוב, שם אוכסנה קבוצת הכשרה ובבית העם שלנו. ה„גארטענפעסט" כיסה חלק גדול מהוצאות הקבוצה. ועוד ראוי להזכיר את הספריה הגדולה והמגוונת בכמה שפות: גרמנית, עברית, פולנית ואידיש, שסייעה בהרבה להעלות רמתם התרבותית של הנוער והצבור.

באותם הימים — ימי מצוקה ומחסור — כשעמדנו ביום בהיר אחד בפני מצב חמור לסגור את ביה"ס העברי, שרכש לו כבר עמדה חשובה, הופיעה אצלנו אישיותו הנלבבת של ר' ישכר טוי מאמריקה. הוא בא אז מארץ־ישראל ובא לבקר את זבלוטוב וכולו נכונות לעזרת אחים בצרה. בישיבת הועד הציוני תארנו לו את מצב ביה"ס שלנו ואת מצב העיר. הן מעונינים היינו להכניס לביה"ס לא רק את הילדים המעטים בעלי היכולת, אלא בעיקר את ילדי העניים, שמהם צמחו וגדלו אחר כך תנועות נוער ציוניות ומהם עלו ארצה.

ישכר טוי נדיב הלב והעסקן הציוני הותיק, הבטיח לנו לא רק תמיכה כספית הגונה, אלא אף קיבל על עצמו כשיבוא הביתה לאמריקה לעניין את יתר הזבלוטובים הנמצאים שמה למפעל ביה"ס. וכך היה. לאחר זמן קצר קבלנו ידיעה כי באמריקה נוסד על ידי יוצאי עירנו ועד בי"ס עברי בזבלוטוב. לשם כך אספו כסף ואף רוצים לקנות בית בשביל ביה"ס, וכך נקנה ה„נאציונאל הויז", אולם יחד עם זה גרם לנו בית זה רוב צרות צרורות, שכן הביא הוא

בעקבותיו מריבות וסכסוכים שגזלו הרבה מזמננו והביאו לבזבוז כוחות ומרץ ולהזנחת פעולות ציוניות עקריות. זוהי גם אחת הסבות שבשנים האלו מעטה מאד העליה מעירנו בנגוד לערים אחרות בסביבתנו. ואף על פי כן אין לקפח את העבודה המסורה והנמרצת שהציונים בזבלוטוב עשו במשך כל השנים. כותב הטורים האלה — מהשרידים היחידים בחיים — לא ישכח את מסירות הנפש אותה השקיעו החברים היקרים האלה בעבודות הציוניות בזבלוטוב.

כדאי להזכיר בהזדמנות זו את חברנו, הציוני היקר, הנמצא אתנו בארץ, הלא הוא ר׳ אברהם גרוס, שזכה לעלות עם בני ביתו. לא בית אחד מכר כדי לעלות ארצה (עוד לפני מלחמת העולם הראשונה) ולבסוף עלה ארצה בשנת 1922 כמעט בידים ריקות (רק בקושי אסף מכל הרכוש שלו להוצאות הדרך). מי לא יזכור את הדרשות הציוניות שלו כשהרעים בקולו בנאום בביהכנ״ס הגדול בזמן אשור המנדט — זמן מועט לפני עלותו ארצה — זה היום עשה ה׳ נגילה ונשמחה בו. הוא שיסד בימים שמלפני מלחמת העולם הראשונה את ה„ישיבה״ בזבלוטוב בביתו של ר׳ אליהו ברגמן בדמיטש. בחום מזגו ובהתלהבותו לכל דבר לאומי ותרבותי משך לענין את הרב מדמיטש. ואעפ״י שרוח המודרניות נדפה כבר מהישיבה, נתנו יד למפעל טובי עירנו. ואעלה בזה שני פרטים מענינים מ„ישיבה״ זו. א) כשבא הרבי מקופיטשיניץ לביקור בעירנו הוזמן הוא לבקר ב„ישיבה״. אני אז הייתי בכתה א׳. הרבי בא לכתה והושיבני על ברכיו. אמרתי דף גמרא ב„אלו מציאות״ בעל פה ומן הצד עמד ר׳ אברהם גרוס ופניו קרנו משמחה; ב) זה היה בחורף שנת 1907־8. ר׳ אברהם גרוס שלנו בתור מדריך ומנהל, ויותר נכון כבעל הבית של הישיבה, לקח לו חדר מיוחד ובכל יום נסגר בו ועסק במשהו בפנים באין רואים. אנחנו התלמידים סקרנים היינו לפיענוח תעלומה זו. לא הנחנו שום מעשי קונדס כדי לגלותה, אולם לא הצלחנו. לפתע, ביום חמישי בערב, כשרוח ערב שבת כבר מורגשת בין התלמידים, עת הלמודים נעשים כבר קצת „הפקר״ ולומדים טעמי המקרא וקצת „אור החיים״, והנה ר׳ אברהם גרוס הפסיק את הלמודים בכל הכתות וקורא לנו לחדר ה„סודי״ הנ״ל.

בפתח הדלת עמדנו כולנו משתוממים ונפתעים למראה עינינו. לפנינו נגלה המשכן על תלו, מהאדנים, היריעות והקרשים עד לפרוכת, הכפורת, השולחן וכו׳ וכו׳. הוא עבר אתנו יחד והסביר לנו כל פרט ופרט וקשה לתאר כמה עמל השקיע בכך. אין צורך לומר שכל יהודי עירנו נהרו ל„ישיבה״ לראות מעשה פלא זה. הישיבה לא התקיימה זמן רב ולאחר קיום של שנתיים נסגרה, שכן עמדה לו למכשול ציוניותו, שהדגיש אותה בכל הזדמנות, ואפילו רקודיו אצל ה„רבי״ לא סייעו למשוך אליו את אהדת בעלי הבתים בעירנו.

עוד אזכיר את ביתו של ר׳ דוד הרש שוחט (גרוס) עם בניו ובנותיו. הבית הזה בה׳ הידיעה — מה לא היה בו — הציונות הזבלוטובאית בדרגותיה ובחיתוליה הראשונים, תנועות נוער לכל זרמיה, שירה ציונית בצותא בערבים ובשבתות — מי לא יזכור כל אלה? ביה״ס העברי הראשון, הספריה, ישיבות ציוניות, אספות נוער וכל מיני הכנות לנשפים ולפעולות ציוניות. כל זה התרכז בבית היקר והחם הזה. ביחוד בלטה אישיותו של זליג גרוס היוזם והמארגן של הציונות בזבלוטוב. הלא כולנו היינו תלמידיו בציונות. הוא היה היוזם והמיסד הראשון של הספריה (בשנת 1918), חוט השדרה של ה„נאציונלראט״ בימי האוקראינים. בזכרוני שמור עוד נאומו הראשון הלוהט בזמן הוסדו של ה„נאציונאלראט״ כשבעוז דבורו ובעצמת הוכחותיו כבש את לב הקהל לציונות. כל ימיו ושנותיו — עד שנספה בידי המרצחים הנאצים — מסר את כל נפשו ומאודו לטובת הציונות ולטובת הצבור בזבלוטוב. הוא למד בוינה לפני מלחמת העולם הראשונה וכשהתנועה הציונית צררה אותו בכנפיה עזב את הלמודים ונכנס לתנועה בכל להט החום שלו. אין לתאר רוב השפעתו עלינו ועל בני עירנו בכל הפעולות הציוניות והתרבותיות למרות מצבו החמרי הרעוע תמיד.

ועוד אזכיר אחדים מחברי הקרובים, ממארגני התנועה הציונית בעירנו.

א) נתנאל גולדנר המכונה סאַני. עוד בימי נעורי המוקדמים בזמן ישיבתנו בבית־המדרש של השטודטר רב על יד הגמרא התקשרנו בידידות ואהבה אמיתית כאהבת דוד ויהונתן. לאחר גמר המלחמה

העולמית הראשונה כשחזר מהמלחמה הביתה כאינבאליד קטע רגלים, היה ביתו ישיבת קבע שלו ולא עבר יום שלא ישבנו עד שעה מאוחרת בלילה למרות עסקי וטרדותי המרובים עד שעשו אותנו למשל בפי כל שאנחנו שנינו גוף אחד, ואחד בלעדי השני הוא כגוף בלי נשמה או להיפך. וכדאי היה להאבק בעפר רגליו של האיש היקר הזה. ידיעותיו היו מרובות הן בספרותנו העתיקה והחדשה והן בספרות הכללית. מלבד זה חונן בזכרון נפלא, במידה שהפליא את כולם. היה ישר ובר לבב ולא נרתע להגיד לכל אחד את השגיאות שלו בפניו. נערץ היה בפי כל והיה סמל המצפון בתנועתנו. כל מה שהוחלט עליו, אם רק נודע שמאת סאַני יצא הדבר או בתמיכתו, נתקבל הדבר על לבות הרבים. שפע של אנרגיה, אומץ רוח ויזמה היה בחבר היקר הזה. בכל הפעולות הציוניות בעירנו, מוסדותיה ותנועותיה לכל הגוונים, החל בתנועות הנוער, ספריה, ביה״ס העברי וגומר בפעולות פוליטיות, בחירות לסיים, לקהלה וכו׳, היה הוא מיוזמי הרעיונות וממתווי הדרכים הראשונות לפעולה. כל זה נעשה בחדרו של סאַני ואני יכול רק להתגאות בכך, שהייתי יחד אתו שותף בכל הפעולות. בזמן האחרון אחרי ההשמדה האכזרית בידי האויב בזבלוטוב נלקח הוא לקולומיה לגיטו וגם שם מצא לו שדה פעולה. הוא ישב וסידר רשימות מפורטות של המעשים האכזריים שקרו בזבלוטוב ולדאבוננו הגדול לא זכה להשאר בחיים ונספה יחד עם כולם. יהא זכרו קדוש לנו.

ב) יוסף קורן. „אברך משי״ כינוהו, בזמן ש„נקנה״ ע״י אחד הגבירים זלמן פרמינגר, שהשיא לו את בתו הבכירה, שכן היה מלא וגדוש תורה וידיעות. עם בואו לזבלוטוב התמסר כולו לציונות ולא שעה לדברי גדוף וחרוף של בני משפחתו. מסירותו הציונית לא ידעה גבול. הוא הזניח את עסקיו ולא פעם תמך בכספו את מוסדותינו הרעועים, ביחוד בביה״ס ובקנית הנאציונאל הויז. בראשית קניה זו הצטרכו חברינו להשתתף בסכומים ניכרים. הוא היה הממציא את הכספים מכיסו בתור הלוואות לחברים ועד הזמן האחרון לא הוחזרו לו. בתור הנשיא „הנצחי״ של הציונות בעירנו סבל הוא לא מעט מהמריבות והסכסוכים הפנימיים ביחוד בעת משבר. במזגו הנוח, טוב

לבו ובאירוניה מלבבת מצא תמיד את המלים הקולעות לפשר בין הצדדים. תמיד ידע למצוא את דרך המלך ולהוציא אותנו מבין המצרים לדרך הסלולה. הוא שהביא לידי זה שיוצאי עירנו באמריקה נרתמו בעול קניית הבית והמוסד, שכן היתה השפעתו גדולה עליהם ובפרט על ר׳ ישכר טוי ז״ל.

יהא זכרו ברוך.

כפר הס

אסתר קרסל

מימי עבר

משהר ילדותי חקוקים על לבי זכרונות עיר מולדתי שקצתם אני מעלה פה בהמית לב ל„מה שהיה".

המאורע הראשון הזכור לי היו פנסי הרחוב שהוצבו בשלושה מקומות, היינו בשלושה רחובותיה הראשיים של זבלוטוב. אנו, עדת ילדים, שמחה וצוהלת, היינו עומדים מסביב לפנסים אלה, מסתכלים בהם ומזינים את עצמנו ב„פלא" זה. כה צמודים היינו למקום, עד שבקושי ובחזקת יד הורים זזנו מהמקום. „פלא" אחר היה החשמל שהוכנס לבית חרושת לאריגים שנפתח. קבוצות קבוצות — עתה נצטרפו כבר מבוגרים — הלכנו לראות ב„מחזה" של אור החשמל...

אף בית ספר עברי היה קיים בזבלוטוב בימים שמלפני מלחמת העולם הראשונה, שבו בקרנו אחר הצהרים, שכן היו השעות שמלפני הצהרים קודש לבית הספר הרשמי — הפולני.

פעוטה הייתי בעת שפרצה אש איומה בזבלוטוב ומרבית בתי העיר עלו באש. וזכורה לי תמוהה מתבערה זו. שעה קלה לפני פרוץ השרפה שמעתי קול מהומה עולה מחדר ההורים. בהכנסי לשמה ראיתי עריסת אחי הקטן ג. הפוכה והילד על הארץ. אמר אז אבא: סימן רע הוא זה ואפשר והוא אות לאסון המתקרב. ואכן לאחר שעה קלה פרצה הדליקה.

מלחמת העולם הראשונה — מי ילד בימים ההם ולא יזכור רישומיה העזים? קולות תרועה עזים של חצוצרה קראו לגיוס („מוביליזאציה") והגברים נהרו לרכבת — היה זה בתשעה באב 1914. בעקבי המלחמה פרצה מגפת־טיפוס שעשתה שמות בעיר ולא היה בית שלא היה בו מת. השלטונות הטילו על העיר הסגר חמור ולא הורשה גם לקרובים ביותר ללוות את מתיהם. במגפה זו

קבוצת החלוץ הראשונה מזבלוטוב — **בארץ־ישראל**
יושבים (מימין לשמאל): יהודית קלמן, אסתר קרסל
עומדים (מימין לשמאל): בוני (אברהם) טוי, שחורה
רוזנבוים, אלחנן בלוישטיין

הסתדרות השומר הצעיר בזבלוטוב

נפל גם אבינו ז״ל ובתחבולות גדולות עלה בידי האח הגדול להתחמק מעין רואים של הרשות וללוות את אבא למנוחת־עולמים.

בימי המלחמה היתה זבלוטוב בקו החזית וקרבות עזים ניטשו בה ובסביבותיה. פעמים רבות עברה העיר מיד ליד והיא סבלה נוראות בשל כך. בגבור הקרבות החליטו תושבי העיר להמלט. את רכושם הפקידו בידי האוקראינים ה„נאמנים״ והפקירו את עצמם לתלאות של נדודים. המגמה היתה לעבור את הקרפטים ולהגיע למקומות מרוחקים מהחזית. ימים ולילות נדדנו בין הרי הקרפטים וכפריהם ואמא ז״ל מטופלת בפעוטות, שהיה עדיין הכרח לשאת אותם על הידים. ארכו הנדודים עד שהגענו למקום מפלט באחד הכפרים החמודים שבצ׳כיה, שם עשינו כל ימי הקרבות.

משחוררה זבלוטוב וחזרנו הביתה, מצאנו את העיר והיא כולה הרוסה וחרבה. הבתים ללא כל יוצא מן הכלל היו חסרים דלתות, חלונות, רצפות וכו׳. אולם בני העיר במרצם העז לא נואשו מלכונן את חייהם מחדש. קמעה קמעה התחילו להקים את ההריסות וכך שבו החיים לאחר זמן קצר למסלולם הרגיל.

בשנים אלה, הראשונות לאחר המלחמה, מתחילה פרשת חיים חדשה לעיר. הנוער חזר ואתו ובידו רעיונות וזמירות, שהיו תחילה אך נחלת יחידים בזבלוטוב — הלא הוא רעיון החלוציות ותחית עמנו בארצנו. זבלוטוב המתה עתה ומעתה מהסתדרויות־נוער ציוניות, שקיבצו את כל הנוער בעיר לשם הכשרת המוחות והלבבות לחיי עבודה ויצירה בארץ ישראל. כאן למדנו עברית, היסטוריה ישראלית, תולדות הציונות, עיקרי ציונות העבודה ובלב כולנו שאיפה אחת לוהטת לעזוב את זבלוטוב ולעלות לארץ אבותינו.

ב„הסתדרות״ — היינו מקום כינוסינו וקבוצינו, למדנו בשקידה את גרץ, משה הס ומרטין בובר בנסותנו לחדור לעמקם של בעיות וענינים שהיו תחילה זרים ומוזרים לנו בתכלית. לא יימחו מלבותינו הטיולים לחומוב, בהם בירדנו ככל הבנתנו שפע של בעיות סבוכות אלה תוך השתפכות תמה ותמימה בשירי ארץ ישראל. כאן גמלה ההחלטה לעלות לארץ ישראל ולהגשים בפועל את שפע הרעיונות החדשים שכה קסמו לנו.

משהגיעה שעת המבחן של העליה נרתעו אחד אחד מהמת־עתדים לעלות — זה בשל סירובי הורים וזה בשל סיכויי גולה שובי לב. כמה דמעות הזילה אמי עליה השלום בכדי להניאני מהעליה, אולם קשה היה לי לחזור מהחלטתי.

והנה הגיע היום המבורך. היה זה ליל חורף (כסלו תרפ״ב). המגררה טסה במהירות לרכבת על השלג והקרח. הפניתי את ראשי והסתכלתי בפעם האחרונה על ביתי וקן מולדתי. בלבי ההרגשה: לא אשוב לראותך, עירי.

ולא ראיתיה עוד.

אולם בשדמות הגליל, עמק יזרעאל, בבצות כברה ובסלילת כבישים, בכפרי יהודה והשרון זכרתיך, עירי. ואף סגולה זו בך: דמויות אישים והני שבכתליך — עשויות לנצח לעורר ולהעיר את האהבה והיקר לשפע האור — וגם לצללים — שקננו בכל פינה ופינה שבך.

כפר הס

רחל קרסל

בתנועות הנוער

זרע הציונות החלוצית שנזרע בזבלוטוב בימים שלאחר מלחמת העולם הראשונה, נשא פרי הילולים. בזרמה האיתן של הציונות נסחף מיטב הנוער, ובמהרה מצא מצע נרחב ביותר של עשייה מבורכת בכמה וכמה מפעלים, ששימשו יסוד מוסד לביצור הציונות בעיר, והתערותה בלב. בית הספר והספריה החדירו מאוצרות מחשבת התקומה בלב כל נערה ונער. בהשתאות ילדותית העמדתי מול קסם התקופה ורותקתי. הדווי שבמאבק בנים עם אבות, שאזנם קשובה לצו הדור החדש הטריד את שלוותי ברוב שאלות; למה הופרעה מנוחת הבית? למה לא יכלו הצעירים להמשיך בדרך הסלולה מכבר? על מה הוטלה בהם מבוכה המדיחה מדרכי אבות? על מה ביקשו להם „קבוצות"? כמה חדשה ומעוררת היתה המלה „קבוצה", שמשמעותה אז — התבודדות בלילות, וישיבה תדירה בחדרים בלתי מוסקים. מה טוב היה בחברת בני גיל הרחק מאוירה עויינת להולם לבם. בבקרים צוננים עזבו הקשישים שבנוער עיר והמונה, הפליגו להרים ויערות ובנוף הנאה הכניפו וגאו חזונות הלב, ורווח להם. הטיולים מלווים היו ויכוחים סוערים ודומה היה כי למען הוצא כל הגות הלב ולמען הזרם את תחושת הנעורים ללב הזולת — נעשו הטיולים, ונמזגה טפת מתק של אויר הרים, ריחות יער ופרחי שדה למזגם הלוהט, ונאחזו הצעירים בחוויות נעורים אלה בעבותות אהבה ועשאון פולחן, שלו הקריבו כל יקר מיקר.

הנוער עשה לכן את חייו קודש למעשה הציוני בעיר ומחוצה לה. הרחיבה רוחה של ציון את אפקו והכניסה תרבות חיים אחרת מכפי שהסכינו לה עד כה. היתה זו כאחת תקומת הגוף והרוח. „בני

טובים" שלחו ידם במלאכה ובמחי־יד נותקה מסורת עתיקה שאין לשכמותם לעסוק בכגון דא.

העיר זבלוטוב עיירה חסודה, שרוב עיסוקה בחנוונות זעירה ועיקר קיומה על סחרה עם אכרי הסביבה. אם בימים רגילים רבים הגויים הבאים העירה בעסקי מרכולת, לא כל שכן ביום שוק החל ביום ג׳ מדי שבוע בשבוע. העיר המתה. כל שיכלתו במתניו עוסק ביום „יריד" זה במכירת מיני פרקמטיה שאין הוא עוסק בהם בימות חול רגילים. האפר שבין הנחל הקטן והפרוט — בו ממכר הבהמות — סער ברוב המון על כל תקיעות הכפיים של הסוחרים למיניהם. נמצאו בשפע מוכרי כעכים טריים ומיני משקאות צבעוניים שטיבם מפוקפק, אולם האכרים הסתערו עליהם כעל מעדנים. אף רוכלי הסביבה (בעיקר מסניאַטין) הסיעו לעירנו לימי היריד עגלותיהם הטעונות סחורה למכביר. לעת ערב, בעזוב עגלות אחרונות, כשבע־ליהן ספק יושבים ספק שוכבים על מגדלי ארגזים, השתרעו הפעוטות על מגרש היריד הריק, נברו וחטטו אחרי חרוזים צבעוניים, שנחרזו ונעשו אף הם חפץ לחליפין במיני חפצים אחרים, כמעשי האבות.

בשבתי פעם בבית, וטורחת בחריזת ארנק מחרוזי מציאתי, הייתי עדה לקריאה בספר „יזכור" (קובץ המוקדש לבני העליה השניה שנפלו חלל מי בשמירה ומי בעבודה). אין לשער שיעור רישומו של ספר זה בתרגומו האידי והפולני וחלקו בעיצוב דרכי ההגשמה של הנוער החלוצי בימים ההם. קריאה זו נתקיימה ב„קבוצה" החלוצית הראשונה בעיר. (חבריה: בוניו טוי, בוזיו לאַגשטיין, יהודית קלמן, חנה גרייף, בתיה ברנשטין ואסתר קרסל). אותו יום צום עשרה בטבת היה. בקשתי להסיח מלבי את סגופי הצום. לאחר שחרזתי שורה ירוקה מצאתי והיא עשויה לעורר „רושם עמוק" — והרי זה צירוף שנשמע לרוב ב„שיחות" הקבוצה, שנתקיימו בביתנו בערבי החורף הארוכים. מבלי משים נאחזתי בקסמי כמה וכמה גילויים של אותה קבוצה והעיד הדבר עד מה מצאו הליכותיהם של אלה קשב והד בלבות הצעירים. כך צרר בכנפיו רעיון החלוץ את מיטב הנוער, והטה את יקוד הנעורים לדרך חיים עקשה.

הגרעין המגשים הכה גלים הומים. קמה תנועה חלוצית בהסתעפויותיה המרובות. אולם לשיאה הגיעה התעוררות זו בתנועת „השומר הצעיר" בשנים 1926—31. בשעות ההפסקה מלימודים בבית־הספר הפולני ארגנו קבוצות ילדים, אף ביקרנו בבתים של דרי משכנות העוני והדלות והוצאנו את הילדים למשחקים, שעיקרם היה נטיעת הווי קולקטיביסטי בלבות הילדים. בשבת רגילים היינו לזמן את כל הקבוצות לשיחה כללית. נדהמנו למספר הרב של המצטרפים, באשר שום ארגון ציוני אחר לא הצליח להגיע אליהם. חדרנו לבתיהם של בעלי המלאכה שהיו עד כה בחסותה של „בראַטערסטבו" (ארגון מקומי בראשותו של משה דונסט ששם לו למטרה הפצת תרבות הסוציאליזם, אולם למעשה עסק בהבאשת ריח הציונות). על ידינו נתארגנה קבוצה מחוגים אלה בשם „פועלים", ובה שילבנו רעיונות הציונות — במסכת הסוציאליזם. השכננו שני עולמות אלה בכפיפה אחת ובהתאמה כפי הבנתנו, וטרחנו להכשיר את חניכינו־רעינו לחיי עבודה ושיתוף בארץ. רבות עמלנו בהם. הפלגנו אתם למרחבי המדע. ביקשנו בסיוע הביולוגיה, הסוציולוגיה והפסיכולוגיה להרחיב אפקם, שכן חסרים היו חינוך ראשוני של בית־הספר מחמת עיסוקם במלאכה משחר ילדותם.

כשם ששגשגה תנועת הנוער משך שנים בעיר והיתה נקודת אחיזה לכל הציונות הפעילה, כן התנוונה לאחר שנים מספר. הרבה גורמים לכך, ועיקרם סגירת העליה, שרק יחידים ידעו לפרוץ חומותיה. כל השאר שלא הוצת בלבם שביב המרידה התכליתית בהליכות אבות והרגלי דורות נשאר בעיר. אך ללא כל ספק הותירה התנועה גם בלבם של פורשים אלו שפע ערכים שלא נמחו לעולם ושגילוייהם היו: עין פקוחה לנעשה בסביבה, בקורת כנה לכל המתרחש סביב, שאיפה לפשטות, חיבת העבודה ועירנות תרבותית יתרה.

פאר המעשה החלוצי בימים ההם היתה ההכשרה החלוצית בכפר הסמוך לזבלוטוב — טולוקוב. כאן מסרו צעירי זבלוטוב והסביבה את מרבית יומם לעבודת השדה ובניהול משק חקלאי עצמאי, ובשעות הערב עסקו בפעולה תרבותית ובתהייה על צעדיהם הרא־

שונים בהגשמת החזון. טולוקוב הרחוקה נעשתה עתה קרובה קרובה, וקפצה אצה הדרך לקבוצת ילדות, מאלה שטרם „הגיעה שעתן". יום יום היו אלה „מסתלקות" לטולוקוב בגמיעת המרחק, ובחוסר נשימה, על מנת לחזות בפלא הביצוע החי של הרעיון, ולשמוע לקח מפי יוצר החלוציות בעיר, בוניו טוי, שיד לו בכל מפעל חלוצי ציוני בעיר משך 15 שנים עד לקצו המר (מת מיתת־חנק בקרון המות). כפלא ופשע היה מפעל הכשרת טולוקוב בעיני יהודי זבלוטוב. רבים קטרגו על אכילת טריפה והליכות מוזרות של „בחורות" (צירוף לכשלעצמו מרעיד אזנים „בזועתו"). כל אימת שבא „חלוץ" מטולוקוב העירה, ננעצו בו מבטי בוז וזלזול רב. גבה הר בין תושבי העיר לבין אנשי ההכשרה ונתמעטו הסיכויים למצוא הד והבנה בלבות האבות.

שני מרכזים היו לזבלוטוב בהם התלכדו בני הנעורים לפעולה ציונית מאורגנת. האחד — הגשר מעל נהר הפרוט וה„ליי" (האחו) משני עברי הפרוט, וכהמשך טבעי לו החומובה. כאן עריסת כל פעולה. ה„ליי" והפרוט בהמיתו הנצחית היו עדים אלמים לרחשושי התהוותם של מפעלים שקמו לברכת רבים בעיר. טיולי השבת על הגשר הכשירו, אמצו ונסכו טפת הוד לחולין הקשה ורב התלאות. המרכז השני — ה„נאַציונלהויז", הלא הוא הבית הציוני שנקנה ע"י יוצאי עירנו באמריקה. בבית הזה השתכנה הציונות ועל ידי זה קנתה לה זכות אזרח וקבע בעיר. בכבוד יתר ובעוז ובבטחה יכלה עתה הציונות להופיע בתביעותיה לבני העיר מעוטי הקשב למלתה הפודה של הציונות.

מנבכי העבר עולות כעת דמויות יקרות שהניחו את אבני היסוד לפעולה ולמחשבה ציונית־יהודית בעיירה. אלה היו מהדור הקשיש שנחונו בסגולה יקרה של מהפכנות בכל הליכות חייהם. הזניחו משלוח ידם ועסקו כבמלאכת קודש בעבודה הציונית היום יומית האפורה והקשה. הראש והראשון ז ל י ג ג ר ו ס, איש הלהט הציוני, שכהר געש התפרצה שאגת מרידתו בשאננות הדור ובמגעו האיתן הקסים ומשך המונים לדגל הציונות. היה בין יחידי הסגולה

שאש הציונות לא כבתה בלבו אף לרגע והיא שהוציאה אותו מתחומי מפלגתיות צרים. מה צר שלא זכה לעלות ולהעניק לארצנו את שפע הכשרונות בהם חונן.

ארוכה ומתמשכת עוד השורה של הרבים והיקרים שהתמסרו לפעולה ציונית בזבלוטוב, אך צר המצע מלהשתרע. נחרבת עירי ושום ציון לא יעלה את התפארת הגנוזה בחוצותיך ובסמטאותיך רוויות החיות היהודית.

חולון

קיצה של קהלתנו הקדושה

(מפי השרידים המוצלים צבי אייזנקרפט וצבי פריד)

ראשית הקץ של קהלתנו התחילה בספטמבר 1939, בעת שצבאות רוסיה נכנסו לזבלוטוב. כל האוכלוסיה, ללא יוצא מן הכלל, קיבלה את הרוסים בצהלת שמחה ובברכות חגיגיות מאת משה דונסט (בנו של זלמן דונסט) שנעשה מיד למנהל הענינים בעיר. אולם השמחה היתה עד ארגיעה. חלק גדול של בני העיר גורש מהבתים והדירות הפנויות מיושביהם הקודמים ניתנו למשרדים הרוסים — שנפתחו עתה — ולפקידים הרוסים העובדים בהם. האמידים נושלו מנכסיהם והובלו לגירוש לרוסיה — ובין המגורשים לייב וואַלר, סגן ראש העיר, יהודי בעל לב רחב ויד פתוחה לכל, שסייע לרבים בעת מצוקה. המסחר שותק ורוב אנשי העיר שעיסוקם במסחר, קיפחו פרנסתם. העיר היתה עתה מחנה עבודה אחד. העובדים נשמו עתה לרווחה, אבל אחינו בני ישראל שאין אומנותם בעבודה פיזית, שיקעו רוב מאמצים גופניים במעבר זה לעבודה, אולם ההצלחה לא שיחקה להם בזה והם קיימו עצמם בדוחק רב.

ראשי הציונים בעיר, כמו: יוסף קורן, זליג גרוס, ד״ר נוסנבלט, לייב רובין, משה טוי, מנדל טוי ודומיהם קיבלו פספורטים ובהם ציון מיוחד שהם חומר נפסד ומזיק לרוסיה.

כזה היה המצב בפרוס פרוץ מלחמת רוסיה־גרמניה ביוני 1941.

הצבא הרוסי הסתלק חיש מהר עם ראשית ההתקפה הגרמנית וכצבא כיבוש נכנסו למחוז קולומיה — שבכללו נכללה עירנו — חיילות ההונגרים גרורי הגרמנים ובעלי בריתם. דגל צלב הקרס שהתנוסס עתה לדראון והגזירות הרעות שהוצאו כבר בראשית הימים היו אות מבשר רע לבאות על היהודים וחיל ורעדה אחזו את אחינו. המפקד של הצבא ההונגרי לא היה מן הגרועים ולר׳ אברהם האגר

הרב בדמיסש אף היתה „דריסת רגל" אצלו, בה השתמש פעמים רבות לטובת הכלל והפרט. אולם רוב רעה וצרה בא מהאדמיניס־טרציה האזרחית שהיתה רובה ככולה בידי האוקראינים, הפורעים והרוצחים מקדמת דנא. אלה גרמו ליהודים עינויים קשים, אילצו אותם לעבודות פרך ונקטו כל האמצעים שבידיהם להרעיב את האוכלוסיה היהודית, במנעם את האכרים מלמכור את תוצרתם ליהודים.

הרעב החל איפוא לתת את אותותיו ביהודים, שנוסף לכך כשלו כוחותיהם מחמת העבודות הקשות שהוטלו עליהם. ועדיין התנחמו שנפלו בידי רוצחים אלה ולא בידי אבי אבות הרוצחים — הנאצים הגרמנים בעצמם.

אולם אף נחמה זו היתה נחמת שוא. שכן באוגוסט 1941 נטלו בידיהם הרוצחים הנאצים את השלטון. אם בימי הכבוש ההונגרי הסתפקו השליטים בשוד נכסים ובעינוי פיזי, הרי רמזו ראשי הגיס־טאפו מיד בכניסתם, כי עיניהם לא רק לרכוש היהודי אלא הם מתנכלים לחיי כל היהודים — לרבות משומדים ונוצרים מצאצא יהודי. כסימן היכר ליהודי נקבע אות־קלון מיוחד עשוי מבד, שעליו מגן דוד וכל יהודי נאלץ לשאת אות־ישראל זה וכל ממרה נורה (ואכן נהרגו אחדים שהפרו צו זה).

מהגזירות הראשונות היו האיסורים להשתמש במקלטי רדיו ובטלפונים. נאסרו: הנסיעה ברכבת והשימוש במוסדות צבור וחסד כמו: בתי חולים, בתי מרחצאות, בתי קפה, קולנוע, תיאטרון וכיוצא בזה. מונתה „מועצת יהודים" („יודנראַט") בת שלשה חברים והם: נטע פליקס (יושב ראש), אליהו זינגר ואפרים פונד. „מועצה" זו נאלצה למלא בדיוק קפדני אחרי כל גזירה ולבצעה על תכלית השלימות וחבריה נשאו באחריות אישית למילוי הגזירות.

התפקיד העגום הראשון שהוטל על ה„מועצה" היה סידור מכסות מסוימות לרוצחים הנאצים הן בכוחות עבודה למטרותיהם הטמאות והן בסיפוק כל צרכיהם, שרבו וגדלו לאין שיעור. וגדולים היו צרכיהם. תחילה ביקשו וולוטה זרה, חפצי זהב וכסף, פרוות חורף, תבואות, בקר וכל צרכי מאכל — והכל באיום של עונש

מות. היה זה מחזה קורע לבבות להסתכל במשפחות דלות ומסכנות הסורחות ומביאות למקום הנועד את סוסם היחיד, הפרה, העז — שמהם התקיימו. אלה נפרדו מהבהמה, משל היה זה ידידם הקרוב ביותר, ההולך ונוטה למות. אז טרם הרחיקו לראות כי עוד נכונו להם קרבנות יקרים יותר ועוד עתידים אלה להביא לעולה את אביתיהם, אמותיהם, טפם הרך — ובכלל כל האנשים שאין „תועלת ממשית" לרוצחים בחייהם.

לא היה להם לנאצים רוב נחת מ„מועצת־יהודים" זו, שכן לא יכלה היא למלא בדיוק אחרי כל דרישותיהם וגזירותיהם. בסיועה של מועצת־היהודים המחוזית בקולומיה סולקה מועצה זו ואחרת מונתה במקומה, בהרכב דלקמן: ד"ר טייכר, ד"ר ראדיש, הרצל אונגר ושלמה טילינגר (עובדי המועצה הקודמים נשארו). בעזרתם של האוקראינים סחטו פריצי הגיסטאפו מהיהודים את כל לשדם ושארית רכושם ובתנאים אלה של חיים־לא־חיים חיו יהודי זבלוטוב עד לחודש דצמבר 1941.

ה„אקציה" הראשונה

בדצמבר 1941 הגיעו לזבלוטוב אנשי גסטאפו לשם ביצוע תכנית הרצח השטנית. על גבעת החוֹמוֹב (בדרך לטרויצה) ציוו לחפור בורות גדולים שמגמתם נעלמה מיהודים. אולם הדבר נודע לתושבי העיר והמבוכה והמהומה גברו ביותר. החלה מנוסה מהעיר לכל מקום שהרגלים נשאו והמטרה — להתחבא ולהסתר מעין רואים עד יעבור זעם. נתרוקנה העיר מתושביה היהודים ונותרו בה אך בודדים ויחידים. משנודע דבר המנוסה לגיסטאפו, הפיצו שמועות ע"י סוכנים כי החפירות אינן אלא מקלטי התגוננות בפני התקפות אויר. בדרך זו נפתו היהודים להאמין בשקר והחלו לחזור קמעה קמעה ובזמן קצר חזרו כל הנסים — אל הפח שטמנה להם הגיסטאפו. ועדיין חיכתה הגיסטאפו לשירי השיריים שטרם חזרו. בינתיים נרגעו היהודים עד ליום המר והנמהר זאת חנוכה תש"ב — 22.12.1941.

ויהי באותו יום בשבע בבוקר התפרצו אנשי הגיסטאפו במכוניות מקולומיה והתנפלו כחתף על אחינו האומללים. בעזרתם הנאמנה של

הפורעים המועדים, האוקראינים, המזויינים כולם בסכינים, גרזנים וכילפות, הקיפו כחומה בצורה את כל העיר. בסיבוב מרחוב לרחוב ומבית לבית הוציאו הרוצחים הפורעים מהבתים כל יהודי על בני ביתו ומשפחתו והכום באכזריות פראית, נפצו מוחות, נקרו עינים ומחנה זה שהיה מת למחצה ממוראות החיפוש, הובל כצאן לטבח למרכז השוק בסמוך לביתה של גולדה ברטלר. אליהו זינגר הובל בטלית ויחף וכמה בחורות כשהן ערומות למחצה. למנדל טוי אַלתר׳ס נוקרו העינים בשל התנגדותה האמיצה של אשתו, שהטיחה כלפי הרוצחים צעקת הזעם: „דמנו לא יתן דמי לכם, היטלר ינחל תבוסה נצחת וגרמניה שלם תשלם בעד מעשיה הנפשעים״. אליהו זינגר קרא בקול לפני שהוצא להורג ולפני הבאים אחריו בתור: לא למסור שום כסף נייר אלא לקרוע אותו לגזרי גזרים. מלותיו האחרונות היו: נקמו דמנו השפוך! הקפיאו את הדם יבבות האמהות שחיבקו את טפם וניספו יחד עם צאן קדשים.

הרוצחים הנתעבים האיצו במחנה הגדול בתהלוכת המות שלו לחומוב במקלות חובלים ובצעקות פרא: „לאַס, לאַס״ („להתקדם״). בראש תהלוכת־קודש זו צעד הרב הדמיטשי ר׳ אברהם האַגר זצוק״ל בלוית אשתו וקרא בנהמת לבו: „שמע ישראל — חייתי עם אחים אלה, ואלך למות אתם״.

משהובאו כאלף איש לערך למקום הבורות, סודרו הם בשורות והורידו אותם על קרשים שמעל הבורות. תוך ריצה על הקרשים נורו אחד אחד ונפלו מי מת ומי אך פצוע לתוך הבור — וכולם בבור כשהם עדיין מפרפרים חיים. על חמשה יהודים גברתנים הוטל לסדר את החללים הקדושים בתוך הבור והם: יודל באַהן (בנו של משה באהן), נחום זיילר, בנו של הנגר מייצ׳י וצ׳ופה רובין. הם נצטוו לנצל ניצול מכסימלי כל שייר של מקום ובפנות דחסו תינוקות ועוללים חיים — אלה לא נורו מחמת הקימוץ בכדורים, אלא ראשיהם נופצו אל העצים הסמוכים ואחר כך הושלכו לבור. כך אירע למשל לעולל הרך שאך נולד לבתו של אלתר דונסט (אשתו של הרש העגער), לתינוק של בת בן־ציון גרונוורג ולרבים אחרים. חמשת הנזכרים קבלו שכרם משולם בו במקום — אחד אחד נרצחו וגויותיהם

סודרו על פי הבור. שכבת הקרקע שכסתה קבר קדוש זה של אלף נרצחים לערך געשה ורתחה מדם שפרפר ובצבץ והיו נאלצים לכסות ולכסות על הדם. ראובן טוי, שעבד אף הוא עם הגיסטאפו, הצליח להמלט ולהגיע לאחר טלטולים רבים לארצנו. מכאן היגר למדינת הים בשל האשמות שטפלו עליו בענין שיתוף פעולה עם הרוצחים.

ה„אקציה" נסתיימה בשש בערב. כל החולים שלא ניתן להוציאם, נורו במטותיהם. בדרך זו היו בעיר גופא כמאה הרוגים, שהובאו אחר כך לקבר ישראל. היו שבחרו באיבוד עצמי לדעת מאשר ליפול בידי הרוצחים. זאת עשה ר׳ יוס׳ל אייזנקרפט (קוינה׳ס) שתלה את עצמו וכן רבים אחרים. באופן רשמי הותירו הנאצים את נתנאל (סאַני) גולדנר כנכה המלחמה הקודמת וכן את ד״ר נוסנבלט בעל אותות הצטיינות מהמלחמה הקודמת. בלילות שלאחר ה„אקציה" השתוללו האוקראינים בדירות היהודים הריקות והוריקו אותן כליל.

למחרת היום היו רחובות זבלוטוב לחרדת אלהים בשל ההתיפחויות ובכי התמרורים שנשמעו מכל בית ובית. לא היה בית שאין שם חלל. באותו יום בשעה 10 לפני הצהרים באו אנשי הגיסטאפו למועצת היהודים ודרשו עשרת אלפים זהובים חלף הכדורים שהוצאו לרצח היהודים. נוסף לכך ציוו לקבץ על יד את רכוש ההרוגים ולמסרו לגיסטאפו.

ה„אקציה" השניה

עוד מהדהדים בעיר קולות תאניה על השבר הגדול והנה קרב והלך השבר השני. בא׳ דפסח תש״ב (11.4.42) התנפלו האוקראינים והגרמנים בלילה על השרידים הנותרים. בגרזנים ובקרדומים פרצו דלתות, חלונות ותריסים, הדרו לבתים, הוציאו את כל האנשים ושדדו כל חפץ של ערך שהיה מוסתר ומוחבא — לפי שברוב הבתים הוכנו מקלטי סתר למסתור אנשים עם מקומות גישה מוחבאים. כמאתים וחמשים איש נתפשו באותו יום ע״י הגיסטאפו, שנשלחו לכבשני השריפה במיידנק. תחילה הובאו לבתי הכלא והסוהר שבבנין בית המשפט, שם הוחזקו כמה ימים ללא מאכל ומשתה עד שנתקבצו ונוספו כל היהודים בני הכפרים שבסביבה: איליניץ,

פופלניק, רודניק, וושקוביץ, קיליכוב וכו׳. בודדים פדו עצמם בממון רב או בחפצי־ערך יקרים. כל השאר „הוטענו״ בקרונות שנשאו עליהם הכתובת: „שמעלץ״ (כינוי שגור באותם הימים לפסולת) והוסעו למיידנק. צבי פריד, אחד משני עדי הראיה, שמפיהם נגבתה העדות המסופרת בזה, שוחרר ממקום קבוץ הקדושים ע״י מנהל „העזרה המהירה הטכנית״ שאצלו עבד — יחד עם אחרים שבידיהם תעודות עבודה מאותו משרד. בהזדמנות שחרורם של אלה עלה בידיהם לשחרר כחמשים איש חסרי תעודות והם נצלו הפעם ממות.

באותו יום שיכל עד־ראיה השני צבי אייזנקרפט את אחותו קוינה וילד בן 14 חודש (לפי עדותו של איזי בן הספר יוקב — שקפץ מאותו קרון וחזר לזבלוטוב — המיתה היא תחילה את ילדה בחניקה ואחר כך שמה קץ לחייה היא). מעט היהודים ששרדו בעיירה חיו חיי מות עד ליום החמישי במאי 1942.

ביום ההוא ניתן צו ע״י הגיסטאפו מקולומיה שעל כל היהודים הנותרים לעזוב את זבלוטוב תוך שלושה ימים ולעבור לקולומיה — לגיטו. בהשתדלות מרובה עלה להאריך מועד העזיבה לכמה ימים נוספים. במועד שנקבע עזבו בני זבלוטוב לעולמים את עיר מולדתם פרט לעשרים נפש לערך שהורשו להשאר כמאספי חומר גלמי. בעזרת המיליציה האוקראינית הורדו כל היהודים למקום המאסף ומשם הובלו ברגל ובליווי מזויין לקולומיה. כל אחד הורשה לקחת עמו צרכי אוכל ודברים אחרים בשיעור של 25 קילו ובשארית כוחותיהם הדלים נגררו בדרך הארוכה לקולומיה (20 קילומטר) בנשאם אתם את צרורותיהם. אולם בהגיעם למחוז חפצם לקולומיה נשדדו מכולם הצרורות ואף הונחתו עליהם מכות אכזריות. וכך הגיעו לשערי הגיטו בידים ריקות מכל וכל, מושפלים ונדכאים, ללא כל שיור של אוכל להשיב את הנפש, ללא כל כתונת ובגד וללא קורות גג להניח את הראש. הם שכבו ברחוב בראש כל חוצות ועל תלי משואות בתי הכנסת החרבים. בעד „עבירה״ קלה שבקלות נאסרו ע״י הגיסטאפו והמאסר סופו הוצאה להורג בשיפרוביץ (אחד מפרברי קולומיה). הרעב שרר בגיטו ואנשים שכבו מזי רעב. מיטב הנוער המשכיל התהלך ברגלים ופנים נפוחות בסירים ביד לבקש מאכל

כלשהו להחיות את הנפש — ואין. ילדים שכולים מהורים התגוללו נטושים ועזובים ברחוב, נפוחי כפן, קרועים ובלואים, בחפשם ובנברם באשפתות אחרי קלפות ושיירי מזון. יום יום גוועו אנשים מרעב והם נטמנו בחשאי למען שיקבלו אחרים מנת הלחם שלהם.

המות פגע ביותר ביהודי הסביבה, שבאו לגיטו קולומיה חסרי כל. נתנאל (כאַני) גולדנר ניהל בגיטו רשימת הזבלוטובים שגוועו מרעב, ביניהם: משה בליי, יוס׳ל פרמינגר ואחרים. כמה אנשים הצליחו בכופר ממון לקבל רשיון לשוב לזבלוטוב כפועלים — וביניהם רופאים, סאַני גולדנר, הרב דמתא (שטודטר רב) ר׳ חיים האַגר — שעבד מגולח ובקסקט על הראש כפועל כביש בדרך לסניאטין. ר׳ מרדכה׳לי אשכנזי, חתנו של הרב מדמיטש, עבד כקברן בבית העלמין. עד הראיה צבי אייזנקרפט נאסר ע״י הגסטאפו בקולומיה מחמת שלא בירך כיאות גרמני עובר ברחוב. לאחר כמה ימים שוחרר בהתערבות מנהל העבודה שלו מפלוגת „טאָדט״. בעת שנחקר ראו עיניו במחזה זה: לראש הגיסטאפו הובאה לחקירה נערה כבת 15—16 ערומה לגמרי. הוא הציג לה כמה שאלות שהעד לא שמע איתן ולאחר כמה רגעים פתח החוקר־הסדיסט את מקלט הרדיו ודלת סמוכה ומשם מגיח כלב בולדוג מבעית במוראו, שהתנפל על הנערה הערומה ותוך נביחות מבהילות תקע בה שניו הדורסות והטורפות. ככל שזעקות הנערה הגיעו עד לב השמים כן הגביר הרוצח את קולות המוסיקה במקלט הרדיו, עד שנפלה מתבוססת בנחל דם. מיד ניתנה פקודה להוציא חוצה את ה„זבל״.

ושוב נתלקטו בזבלוטוב כ־250 חוזרים שנאלצו לעבוד עבודות פרך בעבודות הצבוריות. את לחמם הדל והעלוב מצאו בחליפין של מעילם וזוג אחרון של מכנסיהם בלחם עוני של האכרים השותפים לרצח.

וכך נמשכו החיים עד ל„אקציה״ האחרונה בשביעי בספטמבר 1942.

ה„אקציה״ האחרונה

שלושה ימים לפני המועד הנזכר נמסר לאנשי זבלוטוב, כי תוך שלושה ימים מוכרחה העיר להיות „יודען ריין״ (נקיה מיהודים). על כל הנותרים ללכת לסניאטין לשם הרשמתם — ובכללם גם

„מועצת היהודים". בשתים בלילה נתאספו כמאתים אנשים לערך לשם הליכה בצוותא לסניאטין על מנת להגיע לשם לשעה שנקבעה. נשארו רק כחמשים איש, זקנים ותשושים שמתוך פחד התחבאו בעיר ועוד אחדים שאיחרו את מועד הליכת הקבוצה. בין המאחרים: דושקה זינגר (לאחר נשואיה — היבשר), בתה של ריבהריישר ונכדה מאוטיניה. לבסוף ראוי להעיר כי עד הרגע האחרון לא העלו אלה על הדעת כי זוממים להכחידם ולהשמידם כליל. עדיין קננה בלבם התקוה, כי מעשה ה„אקציות" הראשונות לא יישנה עוד ועל כן הלכו מרצון להרשמה.

בהגיעם לסניאטין הוקפו ע"י רוצחי הגיסטאפו כבשרשרת שאין מוצא ומפלט ממנה. רק כאן למדו לדעת שנפלו בפח. הם הובאו אחר כך לאולם גדול בו נמצאו כבר מקודם יהודי סניאטין והסביבה. שם הוחזקו ארבעה ימים ללא מאכל ומשתה ובדוחק שנטל את הנשימה. בעשירי בספטמבר הוטענו כולם בקרונות — אנשים ונשים לחוד. בכל קרון היו מאה וחמישים איש לחוצים ודחוקים איש לרעהו במדה שקשה לשער. הקרונות חנו בתחנת הרכבת בזאַלוטשה ולשם (מרחק של כמה קילומטרים) הורצו כולם ברגל. בדרך ספגו ההולכים מכות רצח מידי הרוצחים ובפרט התעללו אלה בשכבה האינטליגנטית — רופאים, עורכי דין, רוקחים וכו'. ד"ר נוסנבלט נמלט בכוונה תחילה שירו בו ולא יראה עוד בסבל זה. ומשאלתו נתקיימה... אולם כל השאר שעדיין שיור של תקוה לחיים בלבם, אמצו שארית כוחם ומרצם וקפצו מתוך הקרון הדוהר. רבים נורו תוך מעשה הקפיצה. ורק חלק קטן הצליח בדרך זו להציל את חייו — ביניהם צבי פריד עד־הראייה שלפנינו וראובן טוי הנזכר לעיל.

הנותרים בזבלוטוב עברו לגיטו בקולומיה, ש„חוסל" בינואר 1943. בכדי לאלץ את כ ל היהודים לצאת ממחבואם, הבעירו הרוצחים הגרמנים בסיועם הפעיל של האוקראינים את הגיטו בקולומיה. בתבערה מתועבת זו נשרפו מאות ואותם שנמלטו מהשרפה, נורו ונרצחו בראש כל חוצות. רק בודדים ויחידים הצליחו להמלט ליערות ולהצטרף לפרטיזנים עד בוא השחרור ע"י צבאות רוסיה הסובייטית.

מיכה קרסל

ביום ד׳ באייר תש״ח (13.4.48), יום לפני הכרזת עצמאותנו, נפל בשדות כפר הס, בקרב עם האויב — יחיאל מיכל (מיכה) בן אברהם קרסל.

נולד בזבלוטוב בסיון תרפ״ו (1926) וקיבל ראשית חינוכו בעירנו בגן הילדים העברי. ראשית ימי ביקורו בבית הספר חלה עם עליתו ארצה יחד עם הוריו. בתוך כור המצרף של חבלי קליטת הוריו בעבודה ובחקלאות, היה מיכה הילד המחונן, שתמיד עלו לו הלימודים בקלות יתירה, בבת־שחוק, שריחפה תמיד על שפתיו ושבלעדיה לא יתואר. בכפר הס, בו התאחזו הוריו, היה מיכה ילד השעשו־עים אם בבית הספר ואם בנוער. אולם רק הספיק לסיים לימודיו בבית הספר והאויב הנאצי בשערי הארץ והוא — בגיל חמש עשרה וחצי — מתגייס לצבא יחד עם רעיו, ומשרת בצבא הבריטי למעלה מארבע שנים. בשנות שירות אלה הוא מתבגר ותוך טלטולים, תחילה ברחבי המדבר ואחר כך באיטליה, הוא, מיכה, המתמיד בקריאה והפעיל כאחד. באיטליה הוא כולו לשירות ההעפלה, נוהג ביום ובלילה במכוניות מכל הסוגים, עד שמרוב עייפות הוא נפצע בפרוס השחרור בהתנגשות דרכים באחד מכבישי איטליה.

הוא משוחרר מהצבא הבריטי אולם אינו משוחרר משירות. בכפרו, בכפר הס, הוא עתה ראש הפלוגה של הנוער המקומי בהגנה, ועם פרוץ המלחמה, לאחר הכרזת עצרת או״ם, שומר הוא עם פלוגתו על הכפר, הנמצא בשכנות הכפר הערבי טירה ובספר המדינה. כפר מרצחים זה אינו נותן לו מנוח והשכם והערב הוא מדבר על ההכרח בכיבוש הכפר לשם השכנת שקט בסביבי תל מונד.

בין עיסוק לעיסוק — שקוע תמיד בקריאה ובלימוד, זכרונו ותפיסתו — לא מצויים, ועירנותו התרבותית מי ישערנה. לא ייפלא והוא בקי בכל רחבי הספרות העברית ובשנותיו האחרונות גם בספרות

זליג גרויס

מיכה קרסל

גן הילדים בזבלוטוב

האנגלית שאת לשונה למד, כדרכו, בקלות כפליאה. משתדל להיות כאחד ה„צברים" וללעוג ל„ציונות" ולכל כגון דא. אולם בתוך תוכו אחר, שונה ומשונה מהם ואף עושה הכל שלא יראוהו ב„קלקלתו" עת הוא שטוף בקריאה.

בחודש האחרון לפני ההכרזה, והצליפות מכפר טירה אינן פוסקות, הוא יוצא לקרב בראש פלוגתו מבני המקום ונופל הראשון. דמו נוגע בדם רעיו ויחד עם קצתם אף אינו זוכה למנוחת עולמים.

אברהם קייש

זאַבלאָטאָוו אין די יאָהרן תק״ן—תש״ב (1942—1790)

רבנים

הרב ר׳ דוד האַגר (דודקי), זון פון הצדיק ר׳ מנדלי קאָסאָוויער, דעם גרינדער פון דער דינאַסטיע פון רביים־צדיקים אין גאַליציע און בוקאָווינע.

ר׳ דודקיס ווייב, די רביצין פעסי לאה — טאָכטער פון דעם גרויסן צדיק ר׳ משה לייב סאַסאָווער. אַלטע חסידים דערציילן, אַז בעת פעסי לאה איז געווען נאָך אַ קינד אין וויגעלע, האָט ר׳ מאירל פרעמישלאַנער — דער בעל רוח־הקודש, וואָס איז דעמאָלט געווען ר׳ משה לייבס תלמיד, זי פערשפּילט אין וויגעלע און זי איינגעשלעפערט מיט אַ שען לידעלע. ער האָט איר נוהג כבוד געווען ווען זי איז שוין געווען אַ אָנגעזעענע רביצין. אַז זאַבלאָטאָווער מענטשן זענען געקומען צו ר׳ מאירלען בעטן ישועות, פלעגט ער איבערשיקן גרוסן דער רבנית פעסי לאה.

צו ר׳ דודקי איז מען געקומען פון נאָנט און ווייט — מענער, ווייבער און קינדער, אין די הונדערטער טעגליך. עס האָט געדויערט אַמאָל עטליכע טעג ביז מהאָט זיך געקענט פּראַווען (דאָס קוויטל מיט דעם פדיון געבן און די ברכות נעמען). די טעגליכע „פדיונות״ האָבן אויסגעמאַכט אַ שענעם סכום, אָבער בעתן שלאָפן גיין איז דער בייטל געווען לעדיג. ניט פאַר זיך חלילה אָדער פאַר זיינע בני־בית זענען אָט די גרויסע סומען פערשוווענדעט געוואָרן. ווער נאָר ס׳האָט די האַנד אויסגעשטרעקט און געבעטן הילף, האָט זי באַקומען מיט אַ פולער האַנד און מיטן גאַנצן האַרצן.

ר׳ דודקי האָט עוסק געווען אַסך אין תורה, און זיינע חידושי תורה געדרוקט אין אַ גרויסן ספר מיטן נאָמען „צמח דוד״.

ר׳ דודקי און די רביצין פעסי לאה האָבן ערצויגן אַ גאַנצן דור

פרומע אידן צו גאָט און צו לייט, מיט אסך ליבע צו טאָן צדקה און העלפן אַנדערע.

נאָך ר׳ דודקיס טויט האָט די אלמנה פעסי לאה געפראַוועט דעם גרויסן עולם חסידים. זקנים דערציילן, אַז אירע ברכות זענען מקוים געוואָרן, ווי די ברכות פון ר׳ דודקי (פאַר אירע אַ קללה האָט מען געציטערט...).

זי האָט געלעבט נאָך אַסך יאָרן נאָך ר׳ דודקיס טויט.

זיי זענען אויך געבענטשט געוואָרן מיט פיר זין או צוויי טעכטער. דער בכור ר׳ יעקב (יעקלי), דער צווייטער ר׳ מנחם (מענדלי), דער דריטער ר׳ צבי (הערשעלי), דער פערטער ר׳ מיכאל (מיכעלע).

נאָך דער פטירה פון דער רביצין פעסי לאה, האָט ר׳ יעקלי איבערגענומען דעם כסא הרבנות אין זאַבלאָטאָוו, און ווי צו ר׳ דודקין, זענען אויך צו אים געקומען חסידים פון נאָנט און ווייט, ס׳רוב ווייבער. ר׳ יעקלי האָט געגעבן קמיעות, סגולות, אויך אייגענע רעצעפטן און רפואות ווי אַ באַרימטער דאָקטאָר.

איינער פון זיינע חסידים אין דער בוקאָווינע, וועלכער איז פון ר׳ יעקלי געבענטשט געוואָרן מיט אַ בן־זכר, האָט אים געבראַכט אַלס מתנה אַ שענע קאַרעטע מיט צוויי טייערע ווייסע שימלען. דער רבי ר׳ יעקלי האָט די עגלה באַנוצט אַרויסצופאָרן אויף שבתים צו זיינע חסידים אין די וויטערע ערטער, אויך קיין בוקאָווינע.

אין זיין צייט איז דאָס שטעטל געבענטשט געווען מיט פרנסה פון די פילע געסט וואָס זענען געקומען צום רבין.

אין ר׳ יעקלי׳ס צייט איז ניט נאָר אין זיין הויף און אין זיין בית־המדרש געווען גרויס די שמחה, נאָר אויך אין גאַנצן שטעטל. פרעהליכקייט אין רבינס הויז, ווי אין שטאָט, האָבן אַריינגעבראַכט הויפטזעכליך די גבאים, ר׳ שלמה המלך (אלימלך) און ר׳ מנדיל באָטשקי. דער ערשטער, אַ הויכוואוקסיגער, שענער איד, האָט פרעליך געמאַכט דעם עולם ביי די מלוה־מלכה׳ס און אין די ימים טובים, פאַרשטעלנדיק זיך אַמאָל פאַר אַ הוצול און אַמאָל פאַר אַ טערק. אויך מיט זיינע וויצן, מיט זיין לייענען פורים די מגילה אויף

רוטעניש און מיט גראַמען, אָדער שבועות דעם „אקדמות״ צום גראָם.

דער צווייטער גבאי, ר׳ מענדל באָטשקי, פלעגט שמחת־תורה טאַנצן אין קיטל (די פלאַש י״ש 96־ער אין בוזעם) אויף דעם רבינס דאַך, און אויסזינגען אלע תפילות פון ימים נוראים מיט שענע ניגונים.

די שמחה ביי אַ חתונה אין רבינס הויף האָט געדויערט זיבן טעג מיט טענץ, כלי־זמרים און באַרימטע בדחנים (מאַרשאַ־ליקס), ווי ר׳ הירש לייב סיגעטער (גאָטליב), און שפעטער דער בדחן ר׳ אשר מיידאַניק. אַזעלכע חתונות האָט ר׳ יעקלי ביי פיער אָדער פינף אייניקלעך דערלעבט.

נאָך ר׳ יעקליס טויט איז אין זאַבלאָטאָוו געווען רב זיין בן־יחיד ר׳ מנחם (מנדלי). די רביצין נעכעלי איז געווען אַ שענע, קלוגע פרוי, פון רבנישן הויז.

ר׳ מנדלי האָט געהאַט פינף זין און עטליכע טעכטער. זיין בכור ר׳ דוד׳ל האָט ר׳ יעקלי פאַרקנסט צו אַ טאָכטער פון אַ גביר, אַ גוטבעזיצער פון דעם דאָרף וואַסילקאָוויץ, אין טאַרנאָפּאָלער געגנט.

ר׳ דוד׳ל איז נאָך זיין חתונה געבליבן ביים שווער, איינגע־לעבט זיך אין זיינע געשעפטן און געוואָרן אַ טיכטיגער פאַכמאַן אין לאַנדווירטשאַפט, און ברענעריי.

נאָך זיין שווערס טויט — דער איינציגער יורש פון דעם גרויסן גוט און פון אינווענטאַר.

ר׳ דוד׳ל האָט זיך געפירט אין זיין גוט ווי אַ רבינס אַ קינד, געטאָן גרויסע צדקות, בפרט תמיד געשטיצט זיינע עלטערן און געשוויסטער ביד רחבה.

דער צווייטער זון פון ר׳ מנדלי, ר׳ משהלי, האָט מיט זיין ווייב אלישבע, אַ רביאישע טאָכטער, געלעבט ביי זיינע עלטערן.

דעם דריטן זון, ר׳ אייזיק, האָט נאָך זיין זיידע ר׳ יעקלי פער־קנסט צו דער טאָכטער פון אַ גביר אין בערדיטשעוו.

דער פערטער זון, ר׳ יוסף, האָט חתונה געהאַט מיטן טיסמע־ניצער רבינס אַ טאָכטער און נאָך זיין שווערס טויט גערירשנט זיין כסא הרבנות.

דער פינפטער זון, ר׳ גרשון, איז געווען רב אין שטעטל טלוסט. פון ר׳ מענדל׳ס אַלע זין האָבן זיך אויסעצייכנט מיט זייער לומדות ר׳ יוסף, און איבערהויפט ר׳ גרשון.

דער ערשטער איידעם פון ר׳ מנדלי, ר׳ ישראל בערגער, אַ גרויסער תלמיד־חכם און באַרימטער רעדנער, האָט אָפּגעדרוקט אַ ספר. ר׳ ישראל איז אַ צייט געווען רב אין שטעטל פּראבוזשנע, זיין זון ר׳ משה האָט געלעבט אין סטאַניסלאָוו, און געפירט אין גורקאַ (פאָרשטאָט פון סטאַניסלאָוו) אַ ווינקל־רבנות.

דער צווייטער איידעם פון ר׳ מנדלי איז געווען ר׳ יעקב וואָלפראם, אַ זון פון גרויסן געוועלבער ר׳ חיים וואָלפראם.

בכלל איז ביי ר׳ מנדלי ניט געווען די גרויסע שפע ווי ביי ר׳ יעקלי. תחילת זענען חסידים נאָך געקומען, שפּעטער איז דער רבי ר׳ מנדלי געקומען צו די חסידים אין זייערע ערטער, כדי מקבל צו זיין פדיונות.

נאָך ר׳ מנדליס פּטירה האָט געירשנט די רבנות אין זאַבלאָטאָוו זיין צווייטער זון ר׳ משהלי. ר׳ משהלי האָט זיינע צוויי זין דערצויגן צו תורה וחכמה, און צו די לאַנדעס־לשונות (דייטש און פּויליש).

ר׳ משהליס ביידע זין האָבן זיך אויסגעצייכנט מיט זייער לומדות.

דער פינפטער און לעצטער רב אין זאַבלאָטאָוו איז געווען ר׳ חיים, אַ זון פון ר׳ משהלי און אלישבע. אַלע רביים, פון ר׳ דודקין ביז ר׳ היימל, האָבן יעדער געהאַלטן אַ דיין (ראב״ד) צו פּסקענען שאלות פון כשר וטריפה און האַלטן דין־תורות. ערשט ר׳ חיימל האָט די שטעלע פון אַ דיין (ראב״ד) אַליין פאַרטראָטן. ר׳ חיימל אין נעמליך געווען ניט בלויז אַ רבי נאָר אויך אַ רב, אַ בקי אין גפ״ת.

זיין רביצין, אַ טאָכטער פון רבי ש. אשכנזי פון סטאַניסלאָוו, אַ אשת חיל וטובת שכל און געבילדעט. ר׳ חיימל מיט משפּחה — צווישן די נאַצי־קרבנות פון יאָר תש״ב.

דער צווייטער זון פון ר׳ דודקי, ר׳ מנדלי, האָט געגרינדעט

זיין דינאַסטיע אין דער זאַבלאָטאָווער פאָרשטאָט דעמיטש, ער האָט זיך אויפגעבויט אַ גרויס הויז און אַ גרויס בית־מדרש ביים ברעג פון דער מילאַניווקע (פרוט־קאַנאַל).

און אַזוי ווי ס׳רוב פון זיינע חסידים זענען אויך געווען וויזשניצער חסידים, האָט מען זיין בית־מדרש גערופן „די וויזשניצער קלויז״.

צו ר׳ מנדלי זענען געקומען חסידים פון נאָנט און ווייט. זין האָט ער ניט געהאַט, זיין איינציגע טאָכטער גיטעלי, אַ אשת היל, אַ חכמה, האָט חתונה געהאַט מיט ר׳ יוסף דוד, מגזע היחוס פון רוסישע רביים. אַ תלמיד־חכם, בעל מנגן און באַרימטער בעל־תפילה.

זייערע צוויי זין, ר׳ אברהם און ר׳ איצעלי, זענען דערצייגן געוואָרן צו תורה ויראת שמים. ר׳ יוסף דוד האָט ניט מאריך ימים געווען, ער איז נאָך ביי ר׳ מנדליס לעבן נפטר געוואָרן.

ר׳ מנדלי דעמיטשערס כסא הרבנות האָט געירשנט זיין אייניקל ר׳ אברהם האַגר. זיין רבנות איז אויך פון דער בעצירקס־הויפטמאַנשאַפט אין סניאַטין באַשטעטיגט געוואָרן. ר׳ אברהם האָט אויך געהאַלטן אַ דיין (ראב״ד), תחילת דעם דיין ר׳ שמעריל ראָטפעלד, דערנאָך זיין איידעם ר׳ מרדכי אשכנזי, זון פון ר׳ משה אב״ד פון דער שטאָט קאַלוש ביי סטאַניסלוי.

הרב ר׳ אברהם האַגר, ר׳ מנדלי דעמיטשערס אייניקל און יורש פון זיין הויז וואָס איז אָפגעברענט געוואָרן, האָט זיך אין צענטרום פון דער שטאָט זאַבלאָטאָוו אויפגעבויט אַ גרויס הויז. ער האָט זיך געהאַלטן ניט בלויז פאַר דעמיטשער רב, נאָר אויך פאַר׳ן שטאָט־רב און אַזוי ארום קאָנקורירט מיטן צווייטן רב אין שטאָט, ר׳ חיימל, זון פון ר׳ משהלי. ער איז אויך געוואָרן מאַטריקעל פיהרער פון שטאָט און פון אַלע דערפער אַרום זאַבלאָטאָוו.

ר׳ אברהם האָט געמאַכט פאַר דיין זיין איידעם ר׳ מרדכי אשכנזי, וועלכער האָט אָפגעהאַלטן זיינע דין־תורות אין שווערס הויז.

אַ ברודער פון ראב״ד ר׳ מרדכי, ר׳ יונה אשכנזי, איז געווען אַ תלמיד־חכם און געבילדעט אין לאַנדס־שפּראַכן. אַ אָנגעזעענער איד אין קאָלאָמיי, גרויסער האָלץ־סוחר, געשטאָרבן אין די מיטעלע יאָרן.

הרב ר׳ אברהם האַגר אין זיין גרויסע משפחה — אַלע נאַצי־קרבנות פון יאר תש״ב.

זיין ברודער ר׳ איצעלי איז געווען רב אין ראזנאוו, איצט געפינט ער זיך מיט זיין משפחה אין ירושלים.

דער דריטער זון פון ר׳ דודקי, ר׳ צבי (הירשלי), האָט געפירט זיין רבנות אין שטעטל פעטשעניזין. חסידים זענען צו אים געקומען פון אַנדערע מקומות. ער איז אויך פון דער קהלה אויפגענומען געוואָרן פאַר רב מיט געהאַלט.

נאָך ר׳ הירשלס פטירה, איז זיין בן יחיד ר׳ גרשון געוואָרן רב, אָן שכר. ער, ווי זיין פאָטער, האָט געהאַלטן אַ דיין (ראב״ד).

ר׳ גרשון, דער רב, האָט אויך געפירט גרויסע מסחרים מיט האָלץ און נאַפטגרובנס. אין דער געגנט זענען געווען נאַפט־קוואַלן אין אַסך פעטשעניזינער אידן זענען דערפון נתעשר געוואָרן.

ר׳ הירשלס טאָכטער (אָדער אַ אייניקעל) איז געוואָרן די שנור פון ר׳ אַלטער סאָלפעטער, אַ איד אַ גביר מיט אַ סאַך נאַפט־גרובנס, אַ גרויסער בעל צדקה.

דער פערטער זון פון ר׳ דודקי, ר׳ מיכאל (מיכעלי), האָט געוואוינט אין שטאָט סטאָראָזשינעץ (בוקאָווינע). ער איז מפורסם געוואָרן אין גאַנצן לאַנד, געהאַט אַסך חסידים, און געווען באַליבט אויך אין שטאָט.

ר׳ מיכאלס בן יחיד, ר׳ שלום, איז געווען רב אין מאלד־באַנילאַ, און געפינט זיך איצט אין לאָנדאָן.

ר׳ מיכאלס איידעם ר׳ מרדכי טאַבאַק — אַ תלמיד־חכם און וויין־סוחר.

דער צווייטער איידעם פון ר׳ מיכעלי, ר׳ דוד, באַרימטער רב אין קאסטעניץ (בוקאָווינע).

אַ זון פון הרב ר׳ דוד, הרב ר׳ מנחם האַגר — אַ באַקאַנטער מזרחי־פירער און עוסק בצרכי ציבור אין לבוב. שפּעטער רב אין סאָסנאָוויץ, איצט געפינט ער זיך אין ארץ־ישראל, וואו ער איז פּאָרזיצער פון מרכז־מזרחי און חברה־קדישא אין תל־אביב.

דער ערשטער איידעם פון ר׳ דודקי איז געווען דער צדיק

ר׳ איצעלע בעהושער אין רומעניען.

דער צווייטער איידעם פון ר׳ דודקי, ר׳ דודל באַבאַד, איז געווען רב אין טאַרנאָפּאָל. ר׳ דודל האָט אָפּגעדרוקט אַ ספר „מנחת־חינוך״.

דיינים

ר׳ זלמן, אַ קליין, דאַר אידל מיט אַ איינגעבויגענעם רוקן, איז געווען אַ גדול בתורה ויראת שמים. געווען ראב״ד אין ר׳ יעקליס, ווי אויך אין זיין זונס, ר׳ מנדליס צייט. ר׳ זלמן איז פון פאַרטאָג ביז אין דער נאַכט געזעסן אין ר׳ דודקיס בית־מדרש, וואו ער האָט עוסק געווען בתורה (אויך מיט לערן־בחורים אָן שכר), געפּסקנט שאלות און אָפּגעהאַלטן דין־תורות. מיט ר׳ זלמן דיין האָבן זיך אויך באַנוצט ר׳ מנדלי דעמיטשערס חסידים אויף שאלות און דין־תורות. ר׳ זלמן האָט געהאַט אַ אייגן הייזל.

זיין זון ר׳ מאיר — אַ תלמיד־חכם, אַ סוחר. ר׳ זלמן האָט זיין בת־יחידה מרים גוט פאַרזאָרגט מיט אַ מאַן אַ עושר אַ תלמיד־חכם, אַ גרויסער וויין־סוחר אין טשרנאָוויץ.

נאָך ר׳ זלמן דיינס פּטירה, איז געוואָרן דיין ביי ר׳ מנדלי און שפּעטער ביי זיין זון ר׳ משהלי — ר׳ ישעיהו, אַ גרויסער תלמיד־חכם.

ר׳ מנדלי דעמיטשער דאַגעגן האָט זיך אויפגענומען אַ אייגע־נעם דיין — ר׳ שמעריל ראָטפעלד, אַ סטאַניסלויער, אַ גרויסער תלמיד־חכם ובקי אין ש״ס און פּוסקים. ער האָט עוסק געווען בתורה, אין שאלות דין־תורות אין ר׳ מנדליס קלויז אין דעמיטש.

ר׳ שמערלס קינדער זענען געווען תלמידי־חכמים. דער בכור ר׳ ישעיהו האָט געשריבן אַ ספר „חזון ישעיהו״. תחילת געווען אַ סוחר דערנאָך אַ שוחט אין ראזנאוו. אויך דער צווייטער זון ר׳ שמערלס, וואָלף איציק, איז געווען אַ תלמיד־חכם.

בעלי־בתים

ר׳ אברהם לייב שפּערבער, אַ שטאַרקער הויכער איד, אַ גרויסער לערנער און פאַרמעגליך. האָט אַ צייט געהאַלטן אַ פּאָסעסיע

אין דאָרף אַלעשקאָוו, שפּעטער האָט ער איבערגענומען די דאָרטיגע קרעטשמע (דאָרפסשענק). ער איז געווען באַקאַנט מיט זיין הכנסת־אורחים און צדקות און עוסק זיין אין צרכי צבור.

נאָכדעם ווי ער האָט געירשנט אַ גרויס הויז אויפן רינגפּלאַץ אין זאַבלאָטאָוו, האָט ער זיך אַריינגעצויגן אין שטאָט און געפירט אַ שענק און מסעדה, אַ חשובער בעל־הבית אין קאָסאָווער קלויז, אַ הייסער קאָסאָווער חסיד, באַליבט ביי די שטאָט־לייט.

זיין בכור ר׳ דוד — אַ לערנער און געבילדעטער מענטש, תחילת ווינקל־שרייבער, דאַן אויסגעוואַנדערט קיין קאַנאַדע, דאָרט מצליח געווען אין מסחר, געלאָזט זיינע קינדער שטודירן. איינער, שמשון, איז געוואָרן ד״ר מעדיצין, דער צווייטער, מרדכי מאיר (מאַרקוס), איז געוואָרן אַדוואָקאַט און דעפּוטאַט אין קאַנאַדישען פּאַרלאַמענט, וואו ער האָט זיך אויסגעצייכנט מיט זיינע רעדעס און קעמפען פאַר דעמאָקראַטיע.

ר׳ דוד איז געווען אָנגעזען אין זיין וואוינשטאָט מאָנטרעאַל, מיטגליד פון ועד הקהלה, אין דער לייטונג פון קק״ל און קרן־היסוד, און פרידנס־ריכטער. ער איז געווען באַרימט מיט זיין צדקה, ער האָט אויך פון דערווייטנס געשיקט געלט די רביים פון קאָסאָוו און זאַבלאָטאָוו.

שוין אַ זקן בן שמונים איז ער געקומען זיך אָנקוקען ארץ־ישראל, האָט באַרייזט דאָס גאַנצע לאַנד, און איבעראַל מיט אָפענער האַנט אַלע מוסדות געלד געגעבן.

אין תל־אביב האָט ער פאַרבראַכט עטליכע חדשים, יעדען טאָג צו מיטאג געגעסן מיט אַ מנין אָרימע לייט.

ביים צוריקפאָרן קיין מאָנטרעאַל (ער האָט געוואָלט בלייבן אין ארץ־ישראל, נאָר די משפחה האָט נישט מסכים געווען), האָט ר׳ דוד שפּערבער באַזוכט פיל ערטער אין גאַליציע (סטאַניסלוי, קאָלאָמיי, קאָסאָוו, זאַבלאָטאָוו). אין אַלע ערטער מיט אָפענער האַנט געטיילט צדקה. ווער שמועסט אין זאַבלאָטאָוו, וואו נישט איין מענטש האָט באַקומען זיינס לפי ראַנג.

דער צווייטער זון פון ר׳ אברהם לייב שפּערבער, נתן, האָט

זוין אַלס אינגל ליב געהאַט צו מאָלן און צייכנען, איז ער דאַן געוואָרן אַ צימער־מאַלער. זיין ברודער ר׳ דוד האָט אים מיט דער צייט צו זיך קיין מאָנטרעאַל געבראַכט.

איין איידעם פון ר׳ אברהם לייב, ר׳ משה גראס — אַ פרו־מער איד, האָלץ־סוחר אין קאָלאָמיי. זיינע קינדער האָט ער דער־צויגן צו תורה והשכלה. זיין זון נפתלי גראָס איז אויסגעוואַנדערט קיין אַמעריקע, וואו ער האָט מחבר געווען ספרים אין אידיש, מייסט שירים ווי אויך איבערזעצט טיילן פון תנ״ך אויף אידיש. זיינע „מעשות״ זענען איבערגעזעצט אויף העברעאיש פון דעם דיכטער שמעון מלצר.

זיין יונגער ברודער איז קונסט־מאַלער אין אַמעריקע.

ר׳ אברהם לייבס איידעם, ר׳ שלמה בלוישטיין, האָט געפירט אַ קראָם מיט גוייִשע סחורות. דערביי ניט פאַרפעלט יעדן טאָג צו לערנען אַ בלאַט גמרא. זיינע זין, אַייזי און צבי, ביידע משכילים, אייזי — אַ קרעמער אין קאָלאָמיי.

איין איידעם פון ר׳ אברהם לייב, ר׳ משה פעטשעניזיער, מיט זיין ווייב בראַנצי און קינדער, זענען אויסגעוואַנדערט קיין אַמעריקע.

אַ איידעם פון ר׳ שלמה בלוישטיין איז געווען ר׳ משה בליי, אַ תלמיד־חכם. ביי זיין מסחר האָט ער עוסק געווען אין תורה און השכלה, געהאַלטן שעורים אין גפ״ת, מיט עטליכע בחורים (איינער פון זיינע בעסטע תלמידים איז דער סופר ג. קרסל).

אַ זון פון ר׳ משה בליי, צבי בלוישטיין, מיט זיין משפחה געפינען זיך אין ארץ־ישראל.

די יונגסטע טאָכטער פון ר׳ אברהם לייב שפערבער, פרומע, האָט חתונה געהאַט מיט ר׳ דוד לייב האַגר, אַ אייניקל פון דעם באַרימטן צדיק ר׳ לוי יצחק מבערדיטשעוו. ר׳ דוד איז יונג געבליבן אַ יתום פון טאַטע־מאַמע. האָט אים זיין קרוב האדמו״ר הצדיק ר׳ יעקב שמשון האַגר פון קאָסאָוו גענומען צו זיך פאַר אַ קינד. ער איז דערצויגן געוואָרן אין רבינס הויף צוזאַמען מיטן רבינס בן־יחיד ר׳ משהלי. זיין ווייב פרומע האָט אים געבוירן פיר טעכטער און אַ בן יחיד, ר׳ זיידע (אברהם).

פרומע מיט איר מאַן האָבן געירשנט ר׳ אברהם לייבס הויז און זיין פרנסה. אין קריגס־יאָר 1914 זענען זיי אַנטלאָפן קיין זוין, וואו ר׳ דוד לייב איז געשטאָרבן.

פרומע מיט איר משפחה זענען קיין אַמעריקע אויסגעוואַנדערט. איינער פון אירע איידעמס איז נתן קייש, פון די ערשטע חברים וואָס האבן געגרינדעט דעם „פועלי־ציון פאַריין״ אין סטאַניסלוי.

ר׳ אַלטער טייכער, אַ מומחה אין לייטערן ספירט, האָט מיט עטליכע בחורים געלערנט אין די וואָכן־טעג ביי זיך אין לייטער־הויז, און שבת אין אַלטן בית־המדרש „עקידת יצחק״.

ר׳ אלטער (לייבעלעס) גרייף, אַ שענקער אין דעמיטש, האָט אין אַלטן בית־המדרש געלערנט יעדן שבת פאַרן עולם „אלשיך״. זיין זון ר׳ דוד איז געווען רב אין אַ גאַליציש שטעטל.

ר׳ אפרים מנשה סוכער — איינער פון די באַקאַנטע אידן אין דער געגנט מיט זיין ערליכקייט און אַ גוט געלערנטער. ער איז אַלע זיינע יאָרן געווען דער מנהל און נאָמן פון דער זאַבלאָטאָווער פראָפּינאַציע. זיינע זין נחמן און חיים —ביידע וואויל־געלערנטע.

ר׳ אפרים פונד — בעל בית־מסחר־ספרים און שרייב־רעק־וויזיטן, שפעטער מלמד. זיינע זין איצי, משה, ישעיהו — אלע משכילים. איצי, אַ באַדייטענדער סוחר אין סניאַטין, שפעטער מיט זיין משפחה אויסגעוואַנדערט קיין אַמעריקע.

ר׳ אנשל ראובן רובין — אַ חשובער אַלטער בעל־בית, געפירט אַ קראָם מיט גויישע אַרטיקלען, אַ איד מיט תורה וצדקה און מעשים טובים. זיינע זין ר׳ צבי און ר׳ לייבעלי — גוטע פרומע חסידישע אידן. זיינע טעכטער זענען געווען עקי און רחל.

אַ איידעם פון ר׳ אנשל ראובן איז געווען ר׳ משה יהודה קרסל, אַ בקי אין ש״ס און מדרשים, טאָג און נאַכט אַריינגעקוקט אין ספר. זיינע זין ר׳ אברהם און ר׳ פייביש — ביידע תלמידי־חכמים. זיינע טעכטער: חנה, צביה און גיטעל.

ר׳ אברהם׳ס קינדער — מעכיל און פריידע. מעכיל האָט חתונה געהאַט מיט זיין קרובה פייגע, געהאַט זיבן טעכטער און צוויי זין. זיי האָבן געהאַט אַ הויז און אַ געוועלב, האָבן זייערע קינדער צו

תורה און בילדונג דערצויגן. מעכיל איז געשטאָרבן אויף טיפוס אין יאָר 1916.

שוין אין זאַבלאָטאָוו האָבן זיך פייגעס קינדער אויסגעצייכנט מיט זייער אַרבייט פאַר ארץ־ישראל און נאַציאָנאַלער אויפלעבונג. איר זון ר' אברהם, אַ מנהיג ציוני אין זאַבלאָטאָוו. יעצט אַ טיכטיגער לאַנדווירט. האָט זיין הויז און משק מיט רפת, לול, פרדס וכרם אין כפר הס. זיין איינציקער זון מעכאלי (מיכה) איז געפאַלען אין כפר הס אין קאַמפף מיט די אַראַבער דעם 13 מאַי 1948 (ד' אייר תש״ח). אברהמ׳ס שוועסטער אסתר מיט איר מאַן מ. בלווישטיין — אויך אין כפר הס.

די צווייטע טאכטער, רחלע, אַ חוץ אַ טיכטיגע באַלעבאָסטע אין איר אייגן הויז אין חולון, אויך אַ סופרת בעברית. איר מאַן גדליהו ליכטיגשטיין — אַ פקיד אין קרן־היסוד.

דער יונגסטער זון פון פייגע, מר ג. קרסל, אַ באַקאַנטער שרייבער און מיטאַרבייטער אין צייטונג „דבר״, מחבר פון מערערע ספרים.

דער צווייטער זון פון ר' משה יהודה, ר' פייביש, אַ איד אַ תלמיד־חכם, האָט געהאַט אַ גרויס געשעפט אין קאָסאָוו. אַ הייסער קאָסאָווער חסיד, ר' פייביש האָט געהאַט אַ סך מעלות טובות, דער עיקר — אַ גרויסער בעל צדקה. זיינע זין, גוט געלערנטע, האָבן פיל גוטס געטאָן פאַר זייער שטאָט.

די איידעמס פון ר' משה יהודה, ר' אברהם און ר' יהושע האַבער, סוחרים און געלערנטע אידן. ר' אברהמ׳ס זון, קאפל, אַ האָלץ־סוחר, שפעטער אויסגעוואַנדערט קיין ניו־יארק און דאָרט יונג געשטאָרבן.

אַ אייניקל פון ר' אברהם האַבער, משה יהודה האַבער, געפינט זיך אין תל־אביב, איז אַ פקיד אין „מפדה אזרחי״.

אַ אַנדער אייניקל, זעליג האַבער, אַ זון פון ר' נתן האַבער, איז אין חודש שבט תש״ח, ביים דורכפירן אַ שליחות פון דער „הגנה״, געפאַלן אין חיפה אַלס קרבן פון אַראַבישער רוצחים קויל.

דער צווייטער איידעם פון ר' אנשל ראובן, ר' געצל ווייס,

א אנגעזעענער אין ספרי דרבנן און אַ חסידישער איד, אַ הויז מיט א שניט־קראָם. ער און זיין ווייב רחל האָבן געטאָן אַ סך מעשים טובים. זיי זענען געווען קינדערלאָז. האָבן זיי פיר יתומים אויפ־געצויגן, אַלע חתונה געמאַכט און מיט גוטע פרנסות פאַרזאָרגט.

ר׳ יוסף ט י ל י נ ג ר, תבואה־סוחר, זיינע זין ר׳ שמואל און ר׳ איצי — ביידע תלמידי־חכמים. זיין איידעם, ר׳ פייוול ענגלער — א גרייסער עקספּאָרט־סוחר.

ר׳ יוספ׳ס א ברודער, ר׳ יצחק ט י ל י נ ג ר, אַ סוחר, גבאי אין דער גרויסער שול, זיין זון יודל איז פון דער גמרא אַריבער אין אוניווערזיטעט. האָט זיך דאַן געשמדט און געוואָרן אַ גלח און אַ שותף צו דעם צורר־היהודים ראָלינג ימ״ש. יודל טילינגער האָט גע־פּרובט באַווייזן, אַז אידן דאַרפן קריסטליך־בלוט צו פסח. שפּעטער איז טילינגער אויסגעוואַקסן אין ניו־יאָרק אַלס רב אין אַ גרויסער שול (אפשר אַ חוזר בתשובה און צוריק געוואָרן אַ איד).

די מאַסקע האָבן אים דאָרט אַראָפּגעריסן דער סופר ר׳ גרשום באַדער און אונזער ר׳ יששכר טוי. דאַן איז טילינגער פלוצים נעלם געוואָרן.

ר׳ חיים וואָלפראם, אַ איש נכבד ויודע ספר, באַזיצער פון גרעסטן געוועלב סחורות מכל המינים, מייסטנס שפּייז־אַרטיקלען, אין שטאָט. אַ גרויס הויז אויפן רינגפּלאַץ. אַ חוץ זיין גרויס געוועלב אויך אַ שענק פאַר בעסערע מענטשן, וועלכע האָבן תמיד ביי אים פאַרקערט.

ער האָט זיינע קינדער געגעבן אַ גוטע דערציאונג. איינער פון זיינע זין איז געווען אַ איידעם פון ר׳ מנדלי דעם שטאָדטער רב.

ר׳ חיים׳ס צווייטער זון, הערשקע וואלפראם — אַ בעאַמטער אין געריכט. ר׳ חיים איז געווען אַ הייסער טשאָרטקאָווער חסיד און זיך אויך באַטייליגט אין ציבורישע ענינים.

אַ איידעם פון ר׳ חיים וואלפראם, ר׳ משה פ ר י ץ, איש משכיל, באַליבט אין שטאָט, כלל־טוער און גוטער ציוניסט. ער און זיין ווייב חייקע, די יורשים פון די עלטערנס הויז און געשעפט, אַלע צווישן די נאַצי־קרבנות פון יאָר תש״ב.

ר׳ חיים לאַקער, אַ בעל תורה ,אַ גרויס הויז אויפן רינג־פלאַץ, זיין מסחר מיט פעל און געוואַנט און פעלצן פאַר פויערן. אַ חסידישער איד און חשובער באַלעבאָס אין קלויז קאָסאָוו. זיינע זין זענען דערצויגן געוואָרן אין חדרים צו תורה והשכלה.

ר׳ חיים וואלף (זאב) בלוישטיין, זקן ותלמיד־חכם, רוב ימים אין ער געווען נאמן און חשבונות־פירער אין אַ ברענעריי און פראָפינאַציע ביי זיין שוואָגער ר׳ אייזיק מעלצער. דאַן אין זיין הייזל אין דעמיטש געפירט אַ קליין מסחרל, וואָס זיין ווייב קעני האָט זיך דערביי באַשעפטיגט און געצויגן דערפון זייער קנאַפע פרנסה.

זיינע זין זענען געווען לומדים, איינער פון זיי, משה בלוי־שטיין, איז מיט זיין משפחה אויסגעוואַנדערט קיין אַמעריקע.

אַ איידעם פון ר׳ חיים וואָלף בלוישטיין, ר׳ אברהמ׳צי בלאַד, אַ הייסער קאָסאָווער חסיד, אַ גרויסער וואַלד־סוחר אין דעלאַטינער סביבה. זיינע קינדער גוטע אידן מיט תורה והשכלה, אַלע באַדיי־טענדע וואַלד־און־האָלץ־סוחרים אין סטאַניסלויער געגנט.

דער צווייטער איידעם פון ר׳ חיים וואָלף בלוישטיין, ר׳ אברהם יצחק סוכער פון קאָלאָמיי, איז געווען הויפט־בוכהאַלטער און חשבון־פירער ביי אַ גרויס־אונטערנעמונג. דאַן אַ גרויסער סוחר מיט וואַלד אין בוקאָווינער געגנט.

ר׳ אברהם יצחק איז אויך געווען אַ בן־תורה און אַ הייסער קאָסאָווער חסיד.

זיינע זין ר׳ אלטער (יהושע), ד״ר מישעל סוכער און ד״ר חיים סוכער, ווי אויך די שוועסטער רחל — אלע נאַצי־קרבנות פון יאָר תש״ב.

זיין זון ד״ר שמריהו סוכער און זיין שוועסטער חנה סוכער געפינען זיך אין ירושלים.

זיין אייניקל אינזשינער מישעל בערלער לעבט אין ירוש־לים.

ר׳ אַלטער, זון פון ר׳ ישראל חיה יהודית, איז געווען אַ יודע ספר און מעורב בין הבריות, אַ סוחר פון תבואה.

זיין פאָטער ר׳ ישראל חיה יהודית, אַ הייסער וויזשניצער חסיד, א יידע ספר און אַ גוטער בעל תפלה לימים נוראים אין ר׳ מנדל׳ דעמיטשערס קלויז און אויך אין שטאָט־בית־מדרש.

ר׳ בעריש בלאָך, אַ גוט געלערנטער אין גמרא און תנ״ך, תחילת מיט זיין ברודער בשותפות געפירט גרויסע עקספּאָרט־געשעפטן, דערנאָך א סוחר אין ווין. איצט געפינט זיך ר׳ בעריש אין חיפה ביים זון אברהם בלאָך, פקיד ביי חברת החשמל אין חיפה.

א ברודער פון ר׳ בעריש, ר׳ זיידע בלאָך, אַ יודע ספר, אַ הייסער קאָסאָווער חסיד, באַזיצער פון זיין פאָטערס הויז און זיינע גרויסע געשעפטן אין עקספּאָרט פון פעל און תבואה, אויך אַ פאבריקל אויסצוארבייטן האָר פאַר בערשטליך און פלאַקס פאַר לייוונט.

זייער שוואָגער ר׳ סענדער שטעמפּלער, אַ תלמיד־חכם, פון די אויסגערופענע בעלי־תפילות אין ימים נוראים און אַ קורא בתורה. ר׳ סענדער, תחילת אַ סוחר אין זאַבלאָטאָוו און קאָלאָמיי, דאַן באנקיר אין מיעליץ.

ר׳ הערש (צבי) ראָזנבוים, אַ באַנקיר, דאַן אַ סוחר אין קאָלאָמיי, שפּעטער אין לעמבערג. אין אַלע ערטער טעטיג אין ציוניזם, אַ חבר פון „מזרחי״.

זיינע קינדער האָט מר צבי דערצויגן צו תורה והשכלה, אַלע האָבן זיך אויסגעצייכנט מיט זייער שטודירן אין די אוניווערזיטעטן. זיין זון, מר ד״ר אליהו, אַ איידעם פון ר׳ אהרן קאַהן פון קאָלאָמיי, א סופר וואָס האָט פיל געשריבן אין עברית־צייטונגען. ד״ר אליהו ראָזנבוים איז איצט מנהל פון מחלקת ההינוך אין עירית תל־אביב. ער האָט זיין פאָטער און מוטער געבראַכט קיין ארץ־ישראל און זיי מפרנס געווען. דער צווייטער זון פון ר׳ הערש, ד״ר משה ראָזנבוים, איז מנהל אין אַ פאַבריק. דער דריטער זון פון ר׳ צבי איז אַ רופא מומחה אין תל־אביב.

א ברודער פון ר׳ צבי ר׳ ישראל מאיר ראָזנבוים, אַ חסידישער איד, אַ יודע ספר, אַ סוחר פון וואַרשט־וואַרג (נקניקים). זיין זון אַלכסנדר איז אין דייטשלאַנד געווען אַ סוחר מיט גאָלד און צירונג.

געפינט זיך איצט בארץ, און איז עוסק במסחר.

ר׳ זעליג אַדלערשטיין, אַ בעל־הבית פון אַ גרויס הויז אין דעמיטש, געהאַנדעלט מיט זאַלץ. עד און ווייב זענען אין צפת געשטאָרבן.

ר׳ יוסף שעכטער, אַ בעל־בית אַ למדן, זיינע זין ר׳ ראובן, ר׳ ישעיהו, ר׳ שמעון — אַלע תלמידי־הכמים. ר׳ ראובן איז געווען מלמד אין שטעטל יאַבלאַנאָוו, ראובנס זון, ר׳ זיינויל, איז געווען דיין אין קאַרפּאַטן־געביט. ר׳ ישעיהו — תחילת געוועלבער, דאַן מלמד.

ר׳ שמעון, יוספס זון, איז געווען ראוי צו רבנות, האָט אָבער ניט זוכה געווען דערצו און איז געוואָרן אין זאַבלאָטאָוו אַ מלמד מיט בחורים אין גפ״ת.

ר׳ יצחק אייזיק מעלצער, אַ יודע ספר, האָט געהאַלטן אַ פּאָסעסיע אין דאָרף סאַמאַקאָוויץ און געהאַקט וועלדער. שפּעטער געווען גוטבאַזיצער אין דאָרף חלעביטשען ביי זאַבלאָטאָוו. ער איז מיט זיינע צדקות און הכנסת־אורחים געווען באַקאַנט אין דער סביבה, דאָסגלייכן זיין ווייב טובה.

זייערע זין ר׳ דוד, ר׳ יוסף, ר׳ שמריהו, ר׳ חיים — אַלע באַקאַנטע, פרומע, גוט־געלערנטע אין ספרי קודש, ווי אויך משכילים.

ר׳ דוד, דער ערשטער זון פון ר׳ אייזיק, איז געווען אַ סך יאָרן פּאָסעסער, שפּעטער אין טריצע מנהל פון אַ גרויסער מיל און בוכהאַלטער. אין צפת אַ סך יאָרן נשיא פון כולל קאָסאָוו. ער און זיין ווייבביילה, דעם קוטיוער רבס טאָכטער, זענען געשטאָרבן אין צפת.

ר׳ דודס זון, יוסף, אַ איד אַ ת״ח, געהאַט אַ גרויס לעדער־געשעפט אין קאָלאָמיי. געלעבט לערך צען יאָר אין תל־אביב און עוסק געווען בתורה ותפילה.

זיינע אייניקלעך זענען אין ארץ־ישראל באַקאַנט מיט זייערע מעשים לתחית הארץ:

ד״ר חיים שיבער — דאָקטאָר אין ביילינסאָן־שפּיטאָל, ר׳ בנימין שיבער — אַ פאַבריקאַנט פון בריליאַנטן, ברל שיבער —

איש הקיבוץ. זיין טאָכטערס איידעם, ר׳ א. גרינפעלד, אַ באַקאַנטער סוחר, איז געשטאָרבן אין תל־אביב.

דער צווייטער זון פון ר׳ דוד איז געווען ר׳ שלום הכהן מעלצער, דער באַקאַנטער גרויסער סוחר און ציוניסטן־פירער אין גאליציע, דער ערשטער וואָס האָט איינגעפירט אין גאליציע דעם האנדל מיט כרמל־ווייַן בסיטונות.

ר׳ שלום׳ס זון, ד״ר נתן מעלצער, אַ באַקאַנטער ציוניסטן־טוער אין גאליציע, איז איצט אין א״י. אויך זיין שוועסטער רחל געפינט זיך אין תל־אביב.

דער צווייטער זון פון ר׳ אייזיק, ר׳ יוסף מעלצער, אַ ת״ח, האָט מיט זיין שוואָגער, ר׳ זכריהו שטיין (איש האשכולות), געפירט גרויסע געשעפטן מיט וואַלד און האָלץ. זיין איידעם, ר׳ אלטער (שמואל), מילבויער, וואָס איז עוסק בלימוד ותפילה, געפינט זיך צוזאַמען מיט זיין ווייב טובה, אין א״י, אין שכונת שיינקין. זייער זון משה — אַ קיבוץ־פירער אין מרחביה. זייערע איידעמס, ר׳ אליעזר פיקהאָלץ און מר ג. שעכטער, זענען עוסק אין בנין הארץ. אשת אליעזר, שלומית, אַ אשה משכלת, האָט אירע עלטערן געבראַכט קיין ארץ־ישראל. אַלע וואוינען אין זייער אייגן הויז אין שכונת שיינקין. אַ שנור פון ר׳ יוסף מלעצער, מיט איר טאָכטער און זון שלום מעלצער, וואוינען אין הרצליה.

דער דריטער זון פון ר׳ אייזיק, ר׳ שמריהו מעלצער, מיט זיין זון ר׳ משה דוד, און זיינע אייניקלעך — באַזיצערס פון צוויי גיטער — זענען באַקאַנט מיט זייערע צדקות און מעשים טובים אין טשאָרט־קאָווער און טאַרנאָפּאָלער געגנט.

דער מיזינעק פון ר׳ אייזיק, ר׳ חיים — אַ משכיל בלשונות. בנו יוסף — לעבט אין תל־אביב.

אַ איידעם פון ר׳ אייזיק מעלצער, ר׳ שמשון קאהן, אַ חשובער און געלערנטער איד. זיין טאָכטער צפורה מיט איר טאָכטער און איידעם ד״ר א. לעבל געפינען זיך אין גן־יבנה. ד״ר לעבל פּראַק־טיצירט אַלס מעדיצינער אין דער דאָרטיגער קופת־חולים.

ר׳ יוסף שאַטנער — איידעם פון ר׳ אייזיק מעלצער. זיינע זין

שלום, אברהם, חיים, יעקב, אייזיק און דוד — אַלע משכילים מיט גרויסער בילדונג.

זייערע קינדער געפינען זיך צום גרויסן טייל בארץ. ר׳ שלום׳ס זון, מרדכי, מיט ווייב און צוויי זין — אין תל־אביב. ר׳ אברהמ׳ס זין ד״ר שאַטנער, דער באַוואוסטער געאָגראַף, מיט ווייב און צוויי שוועס־טער — אין ירושלים. ר׳ יוספ׳ס אייניקל ד״ר חיים שאַטנער בן ר׳ אייזיק, איז טעטיג אַלס רופא אין קופת חולים אין חיפה. ר׳ מרדכי זון פון ר׳ חיים שאַטנער, וואוינט אין חיפה, זיין ברודער ר׳ אריה שאַטנער — אין תל־אביב. מוני אַ זון פון ר׳ דוד שאַטנער, לעבט אין חיפה.

די זין פון ר׳ יעקב שאַטנער זענען: דער בכור בערל לאַקער, דער באַקאַנטער פועלי־ציון פירער, יעצט ראש פון דער סוכנות און מרדכי און אייזיק שאַטנער — מעדיצין־דאָקטוירים אין ניו־יאָרק.

אַ איידעם פון ר׳ אייזיק מעלצער, ר׳ מענדל איציק ראָזענ־שטרייך — אַ באַקאַנטער בעל־צדקה און מכניס־אורח אין בוקאָ־ווינע. זיין טאָכטער טובה, אשת ר׳ ישראל קליר, איז נפטר געוואָרן אין רמת־גן. איר זון ר׳ אברהם קליר — איז באַזיצער פון דער פאַבריק „ארגמן״. מר קליר מיט זיין ווייב זענען באַקאַנטע כלל־טוער אויפן געביט פון סאָציאַלער הילף אין לאַנד.

ר׳ מאיר ראַטה, אַ געלערנטער, אָנגעזעענער בעל־בית — פיל יאָר בירגערמייסטער פון זאַבלאָטאָוו, הגם אַ שטאָט מיט אַ מאַיאָרי־טעט פון גויים. ער איז ביי רוב אידן ווי ביי גויים געווען באַליבט. זיין פרנסה איז געווען די הויפט־טראַפיק און לאָטעריע פון דער ממשלה. אָט די צוויי קאָנצעסיעס האָט תחילת געהאַט ר׳ משה ליב מימאַלעס פון בראָד, דאַן האָט די ממשלה ביידע רשיונות איבער־געגעבן ר׳ מאירן.

ר׳ מאירס זון, ר׳ צבי (הערשיל), אַ איד מיט תורה און ביל־דונג, הויז־באַזיצער, געשעפטליך פאַרבונדן מיט זיין פאָטער. נאָכן פאָטערס טויט האָט ער מיט זיינע קינדער געפירט די טראַפיק.

ר׳ צבי איז געווען אַ סך יאָרן אַ שליח־ציבור (בעל שחרית פון ימים נוראים) אין קאָסאָווער קלויז. ער איז געווען אַ צייט

מיטגליד פון קולטוס־ראַט און באַליבט אין שטאָט. איבערהויפּט ביי די מתפללים פון קאָסאָוועה קלויז.

זיינע קינדער האָט ר׳ צבי ראָטה דערצויגן צו תורה והשכלה, זיין זון ר׳ אייזיק איז געווען טראַפיקאַנט אין סניאַטין, און דאָרט כלל־טוער און אָנגעזעענער איד.

אַ איידעם פון ר׳ מאיר ראַטה, ר׳ אייזיק אייזנקראַפּט, אַ בעל־בית, סוחר און פעכטער פון „פּאַראָם״ — אַ שיפל צום אַריבערפירן מענטשן, בהמות און עגלות איבערן פּרוט. זיין זון יוסף איז באַגאַנגען זעלבסטמאָרד, איידער די נאַציס האָבן אים געוואָלט נעמען צו דער השמדה. יוסף׳ס זון, צבי,. אַ שלאָסער, געפינט זיך מיט פרוי און קינד אין ארץ ישראל.

דער צווייטער איידעם פון ר׳ מאיר ראַטה, ר׳ ליטמאַן ר י י ט ע ר, אַ בן תורה וחכמה, חשובער בעל־בית אין קאָסאָוועה קלויז, איז געווען באַטייליקט אין זיין שווערס געשעפטן. זיינע קינדער האָט ר׳ ליטמאַן דערצויגן צו תורה און בילדונג. שפּעטער איז ר׳ ליטמאַן מיט זיין משפחה אויסגעוואַנדערט קיין אַמעריקע.

ר׳ מאיר אליעזר ש י י נ ה א ר ן, אַ אַלטער, זייער חשובער בעל־בית אין שטאט, האָט אין זיין גרויסן הויז געפירט אַ אכסניא. זיין זון ר׳ משה שיינהאָרן, אָנגעזאַפּט מיט גפ״ת, האָט אויך בעהערשט דייטש און פויליש און איז געווען באַהאַוונט אויך אין אידישע פילאָ־זאָפישע ספרים. זיין באַשעפטיגונג איז געווען מייסט אַדוואָקאַטישע הילף ביי פּראָצעסן, פאַרטראַגן און אָפּמאַכן צווישן צדדים וכדומה.

די אַדוואָקאַטן האָבן אים מיט זיינע יוריסטישע קענטנישן פאַררעכנט אַלס איינעם פון זיי און זיך צו אים באַצויגן מיט גרויס כבוד.

מיט זיינע עפענטליכע רעדעס, מייסט שבת אין דער גרויסער שול, האָט ער אויפגעוועקט דעם עולם צו פאַרשטענדניש פאַר השכלה און פּאָליטיק.

ער האָט אַ סך אויפגעטאָן פאַר דער יוגנט. אין שטאָט איז ניט געווען קיין שום אידישע שול, אפילו ניט קיין תלמוד־תורה (חוץ אַ פויליש־רוטענישע שול, וואו אַ אידיש קינד האָט שווער געפונען

אַ פלאַץ). האָט זיך ר׳ משה מיט זיין גאַנצער קראַפט איינגעזעצט און גרויסע פּראַקטיקציעס אויסגענוצט, כדי צו גרינדן אין זאַבלאַטאָוו אַ באַראָן־הירש־שול פאַר אידישע קינדער.

ר׳ משה האָט געהאַט צו קעמפן פאַר זיין אידייע ניט נאָר מיט אונזערע דרויסנדיגע שונאים, וואָס ווילן זען אידן אַלס אַנאַלפאַבעטן און רויע האַלב־ווילדע מענטשן, און ניט נאָר מיט די לייט פון דער סניאַטינער באַצירקס־הויפטמאַנשאַפט, וועלכע האָבן אים געלייגט שטיינער אין וועג. ר׳ משה האָט אויך געהאַט צו קעמפן מיט אייגענע פינסטערע קנאים וואָס קענען ניט פאַרטראָגן דאָס ליכט פון בילדונג. זיי האָבן אַלע מיטלען אָנגעווענדעט כדי זיין פּלאַן צו שטערן. אָבער אויף צו מציל זיין אידישע קינדער פון עם־הארצות, איז כדאי צו פירן אַ קאַמף, ומשה גבר — די שול, אַ שענע, גרויסע געביידע מיט אַ סך קלאַסן פאַר אינגלאַך און מיידלאַך, איז אויפגעשטעלט געוואָרן. די שטיפטונג האָט געשיקט טיכטיגע לערער, דאַרונטער אויך היימישע ווי זעליג גרוס וכדומה.

מערערע הונדערט קינדער האָבן געלערנט עברית, חומש, לאַנד־שפּראַכן, חשבון וכו׳. באופן זה האָט ר׳ משה שיינהאָרן אָפּגעראַטעוועט זיין דור (אפשר אויך שפּעטערע דורות) פון עם־הארצות, פון יושבי־קרנות (פוסטע ליידיג־גייערס). ר׳ משה איז כמעט כל ימיו געווען „רעגירער״, האָט זיינע קהלשע ענינים געפירט מיט חכמה און ערליכקייט (שונאים און רכילות־טרעגער האָבן ניט פאַרפעלט אויף אים מלשין צו זיין, אָבער תמיד איז ער געווען דער זיגער). ער איז אויך געווען אַ צייט מאַטריקל־פירער. אַ גרויסער אָנהענגער פון די רביים ר׳ יעקלי און ר׳ מנדלי, אַ מתפלל אין זייער קלויז, זייער יועץ־החצר.

ר׳ משה האָט זיינע קינדער דערצויגן צו תורה והשכלה, אויך זיינע טעכטער געבילדעט. זיין בכור ר׳ קלמן שיינהאָרן האָט געוואוינט אין וויזשניץ, אַלס באַדייטענדער וואַלד־און האָלץ־סוחר. שפּעטער באַזיצער פון אַ וואַלד־און־זעגע־ווערק אין דאָרף מיהאָווע. באַקאַנט אין דער בוקאָווינע מיט זיין ערליכן האַנדלען. זיינע קינדער האָט ער דערצויגן צו תורה והשכלה און ערליכע סוחרים.

דריי זין פון ר׳ משה׳ן, היינו שמשון, זונדל, און יעקיל — אַלע געבילדעטע מענטשן, האָבן זייער גליק געפונען אין אַמעריקע.

ר׳ מאיר קרעסל, אַ ברודער פון ר׳ משה יהודה קרעסל, פרומער ערליכער איד, אָנגעזאָפּט מיט תורה, אין אייגענעם הויז אַ מסחר מיט לעדער. זיינע זין, ר׳ אברהם און ר׳ חיים,ביידע לומדי־תורה.

ר׳ אברהם האָט געוואוינט אין נאַדוואָרנא. ער און זיינע זין זענען דאָרט געווען גוט באַקאַנט מיט זייערע מעשים טובים און מיט באַשעפטיגן זיך בעניני הציבור.

ר׳ מאיר׳ס זון און שותּף ר׳ חיים, הגם ער האָט געגוג געהאַט צו טאָן אין געשעפט, האָט ניט פאַרפעלט יעדן פרימאָרגן צו לויפן אין די בתי־מדרשים כדי צו כאַפּן אַ טרון קדושה׳ס און ברכות. ר׳ מאיר און זיין זון חיים — ביידע חשובע מתפללים און חסידים פון קאָסאָוער קלויז. ר׳ חיים׳ס קינדער — לומדי תורה. זיין זון יהודה, אַ תלמיד־חכם ומשכיל, האָט געשריבן אין העברעאישע צייטונגען.

ר׳ מנחם בערגמאַן (מענדל רידניקער) אַ באַזיצער פון אַ גרויס הויז אויפן רינגפּלאַץ, אַ חשוב׳ער בעל־בית מיט אַ שענק און אכסניה. זיינע זין, ר׳ מרדכי לייב, ר׳ ירחמיאל, ר׳ אליהו — אַלע לומדי־תורה. ר׳ מרדכי לייב, א תלמיד־חכם, גוט־באַזיצער פון פאַטאָק זלאָטי ביי טשאָרטקאָוו, האָט זיך קונה שם געווען מיט זיינע מעשים טובים, צדקות און חסידישקייט; זייער פיל האָט ר׳ מרדכי געטאָן פאַר זיין משפחה.

ר׳ ירחמיאל האָט זיינע קינדער גוט דערצויגן. זיין זון ר׳ מרדכי בערגמאַן, געוועזענער רב אין בוקאָווינע, איז געשטאָרבן אין ירושלים.

ר׳ ירחמיאל׳ס אייניקלעך, זלמן וואוינילובער און מנחם ראָזנבוים, ביידע פירן אַ משק חקלאי אין כפר־זיו. ר׳ ירחמיאלס אייניקל יעקב גוטהאַרץ און זיין ווייב זענען עוסק בבנין הארץ אין הרצליה.

ר׳ מנחם מעהר איז געווען אַ צייט דיין (ראב״ד) אין פעטשעניזין. זיין ווייב רייזל האָט געפירט אין אייגענעם הויז אַ מעל־געשעפט און אייער־עקספּאָרט בשותפות מיט זייער זון ר׳

חיים. ר׳ מענדל האָט עוסק געווען אין תורה, געלערנט מיט אַ פּאָר תלמידים גפ״ת אָן שכר. ר׳ מענדל האָט אויך געפּסקנט שאלות, געהאַלטן דין־תורות שלא על מנת לקבל פּרס. זייערע קינדער, ר׳ שלמה, ר׳ יוסף, ר׳ חיים, ר׳ זאב און ר׳ מאיר — אַלע תלמידי־חכמים.

ר׳ שלמה איז געווען אַ אָנגעזעענער רב אין בראַיאילע, רומע־ניע. ר׳ יוסף, אַ חשובער בעל־בית אין נאַדוואָרנאַ, האָט געהאַנדלט מיט נאַפט־און־וואַקס־גראָבנס. זיין זון ר׳ מיכאל — באַנקיר אין קוטי.

ר׳ חיים האָט געפירט אַ זאָדע־וואַסער־פאַבריק און אַ אייער־עקספּאָרט. ר׳ זאב (וועלוול) מעהר איז געווען בוכהאַלטער אין אַ באַנק אין קוטי, האָט אָפּגעדרוקט אַ זאַמלונג סיפּורים אין עברית. ר׳ מאיר מעהר, דער פינפטער זון פון ר׳ מנחם, תחילת אַ סוחר, דאַן אַ מורה עברית, וועלכער האָט מחנך געווען אַ דור צו ליבע פאַר תנ״ך און העברעאיש, האָט מיט מערערע תלמידים געלערנט בחנם, אָן שכר־לימוד. מיט אַ צייט שפּעטער איז ער מיט זיין משפחה אויסגעוואַנדערט קיין אַמעריקע.

ר׳ משה זאַנוויל טוי, אַ חשובער בעל־בית, באַזיצער פון אַ גרויס הויז אויפן רינגפּלאַץ, גוט באַהאַוונט בספרי־רבנן, האָט געפירט מסחרים מיט גוטבעזיצערס. זיין זון, ר׳ יעקב (יוקל) — אַ חשובער סוחר מיט אַ שניט־סחורה־קראָם.

ר׳ יוקעלס קינדער, ר׳ צבי, ר׳ חיים און ר׳ משה — אַלע אידיש־געבילדעטע מענטשן. ר׳ חיים, אַ באַנקיר, אַ צייט קולטוס־פּרעזידענט. זיינע קינדער, בן־ציון און משולם, ביידע געוועזענע שילער פונם עברית־גימנאַזיום פון הרב ד״ר יונג — גוטע ציוניסטן און כלל־טוער. אַלע זענען צווישן די נאַצי־קרבנות פון יאָר תש״ב. ר׳ חיים׳ן האָבן די רוצחים אַרויסגעשלעפּט פון דער קאָסאָוער קלויז אין טלית ותפילין און אים געפירט צו דער שחיטה. ר׳ משה׳ס זון בוני (אברהם) איבערגעבענער טוער אין ערציהען די זאַבלאָטאָ־ווער יוגענד צום ציוניזם און חלוציות. געפונען זיין ענדע אין מיתת חנק אויפ׳ן וועג קיין מיידאַנעק.

דער צווייטער זון פון ר׳ משה זיינוויל, ר׳ זאב (וועלוול), אַ בקי אין מדרשים און ספרי דרבנן — איינער פון די בטלנים פון דער

קאָסאָווער קלויז. זיין ווייב סאָסי, אַ אשת־חיל, האָט געפירט די שניט־קראָם און פאַרשטאַנען צו דערציען אירע קינדער צו תורה און בילדונג.

ר׳ זאב איז געווען אַ באַרימטער „בעל תוקע״. מיט זיין „מן המיצר״, און „מעבר יבוק״ האָט ער געמאַכט ציטערן די צוהערער און זיי מעורר געווען צו תשובה.

זיין זון ר׳ יששכר טוי האָט שוין אַלס יונגל זיך געוויזן פאַר אַ זעלטן בחורל מיט זיין גוט קעפל און גוטען לערנען. ער איז געווען, פאַר זיין אויסוואַנדערן קיין אַמעריקע אַ טוער צווישן דער יוגנט און אַ ציוניסטישער עסקן. אין אַמעריקא זיך אויסגעצייכנט אַלס טיכטיגער ציוניסטישער עסקן, מעצענאַט פון העברעאיש און אַ טרייער זאָרגער פאַר זיין היימשטאָט.

דער דריטער זון פון ר׳ משה זיינוויל, ר׳ פסח טוי — אַ תלמיד־חכם. נאָך זיין חתונה האָט ער אין סטאַניסלוי געעפנט אַ מעל־הורטאָווניע און מצליח געווען. ער האָט זיך געפירט בדרך החסידות, געטאָן גרויס צדקה און געשטיצט זיין משפחה. זיין בת־יחידה שרה האָט ער געלאָזט גוט אויסבילדן און איר חתונה געמאַכט מיט אַדוואָקאַט ד״ר ריטערמאַן. זי מיט איר מאַן — ביידע כלל־טוערס — האָבן פיל געלייסטעט פאַר ציון. שרה ריטערמאַן האָט מיטגעהאָלפן גרינדן דעם ציוניסטישן פרויען־פאַריין „רחלה״. מיט דער הילף פון איר מאַן האָט זי געקויפט אַ גרויס הויז מיט 10 יאָך פעלד אין צענטער פון סטאַניסלוי און דאָרט אויסגעבילדעט מיידלעך אין משק־ירקות ווי אויך אין משק־בית און זיי דאַן אָפּגעשיקט קיין ארץ־ישראל. פרוי ריטערמאַן האָט פאַר עטלעכע יאָר באַרייזט ארץ־ישראל און געהאָפט דאָ זיך צו באַזעצן, האָט אָבער ניט זוכה געווען דערצו און איז געווען צווישן די נאַצי־קרבנות פון יאָר תש״ב אין סטאַניסלוי. איר בן־יחיד, ראובן, אַ אַדוואָקאַט, געפינט זיך אין תל־אביב.

ר׳ פסח טוי האָט זיך אויף זיינע אַלטע יאָרן באַנאַרישט. אין צייט פון דער ערשטער מלחמה איז ער אַלס פליט געווען אין באַדן ביי ווין, דאָרט האָט ער געשריבן אַ ספר אין דייטשער שפּראַך

און באַוויזן מיט פסוקים פון דניאל, אַז קייסער ווילהעלם און קייסער פראַנץ יאָזעף זענען די וועלט־דערלייזערס און מוזן דעם קריג געווינען, אוןביידע קיסרים וועלן די אידן העלפן אָפּצונעמען ארץ־ישראל.

דעם ספר האָט ער צוגעשיקט צו אַלע מיניסטאָרן און פּראָמי־נענטע פּערזענליכקייטן, נאַטירליך אויך צו די קיסרים אַליין; ער האָט פון זיי באַקומען דאַנק־בריוו און זיי דאַן אָפּגעדרוקט, וואָס האָט איהם אָפּגעקאָסט אַ גרויסע סומע געלט (אַ וודאי וואָלט דאָס געלד פאַר אַ בעסערען צוועק געקענט פאַרווענדעט ווערען).

ר׳ משולם עפשטיין, אַ גרויס הויז אין דעמיטש, אַ איי־דעלער און זייער חשובער איד אין קלויז קאָסאָוו. ר׳ משולם האָט זיך געהאַלטן פאַר אַ רבניש אייניקל און זיך אויך אַזוי אויפגעפירט. זיין זון ר׳ משה, אַ איידלער איד, געוועלבער אין פּאָטערס הויז. זיינע קינדער געלערנטע אין גמרא, תנ״ך, כתב ולשון. זיין בכור, מענדל, אַ משכיל, צוערשט קרעמער אין וויזשניץ, דאַן באַזיצער פון אַ בוכהאַנדלונג אין טשערנאָוויץ. אַ גוטער ציוניסט און עסקן.

אַ איידעם פון ר׳ משולם עפשטיין, ר׳ לייביש אייזנער, אַ גרויסער תלמיד־חכם, אַ שאַרפער מוח, אַ אייזערנער זכרון איז געווען אַ באַגאַבטער דערציילער פון שענע מעשהלעך וועגן רבנים און צדיקים. אַ לאַנגע צייט אַ מלוה פון געלד געגן פּראָצענט, און דאַדורך אַ סך געהאַט צו טאָן מיט פּראָצעסן אין געריכט. און הגם ער האָט זיך קוים געקענט אונטערשרייבן אויף דייטש אָדער פּויליש, האָט ער געוואוסט אַלע פּאַראַגראַפן פון בירגערליכן גע־זעצבוך אין געלט־זאַכן בעל־פה. אַ מאָל ביי אַ פּראָצעס האָט ער דעם שופט באַוויזן, אַז ער האָט זיך טועה געווען אין אויסטייטשן אַ פּאַראַגראַף, דער שופט האָט דאָס איינגעזען פאַר ריכטיג און זיין אויסבעסערונג אָנגענומען.

אַ זון פון ר׳ לייביש, ישראל אייזנער, איז אויסגעוואַנדערט קיין אַמעריקע. דער צווייטער איידעם פון ר׳ משולם עפשטיין, ר׳ נחום אָרענשטיין — אַ תלמיד־חכם און געבילדעטער איד, פון אַ מיוחסדיקער משפחה.

ר׳ נחמיה שפערבער, אַ אַלטער אָנגעזעענער בעל־בית און אַ בן־תורה. זיין זון ר׳ ברוך — שוחט און רב אין זשאַביע; ר׳ ברוך׳ס זון, ר׳ פייבל — שוחט אין זאַבלאָטאָוו.

ר׳ פייבלס קינדער — משכילים.

דער צווייטער זון פון ר׳ ברוך שפערבער, ר׳ דוד, — אַ באַדייטענדער רב אין בראשאוו, רומעניע, איז מיט עטליכע יאָר צוריק, צוזאַמען מיטן אדמו״ר ר׳ חיים מקאָסאָוו, געקומען זען ארץ־ישראל, איז אָבער צוריקגעפאָרן און דאָן געוואָרן אַ קרבן פון די נאַציס.

דער דריטער זון פון ר׳ ברוך שוחט, ר׳ שעפסל (שבתי). תחלת געוועלבער, דאַן אויסגעוואַנדערט קיין אַמעריקע.

ר׳ נטע זינרייך — אַ תלמיד־חכם ובקי בגפ״ת. זיין ווייב איז געווען די פרנסה־געבערין און האָט אין איר הויז געפירט אַ מעל־און אייער־געשעפט. ר׳ נטע האָט יומם ולילה עוסק געווען בתורה, געפסקנט שאלות און געהאַלטן דין־תורה׳ס אָן שכר. זיין זון ר׳ הירש לייב — הייסער וויזניצער חסיד און יודע־ספר — האָט געפירט אַ לעדער־און שיך־מסחר. זיינע זין האָט ער מחנך געווען צו תורה והשכלה; איינער פון זיי, בעריש זינרייך, געפינט זיך מיט זיין משפחה אין תל־אביב.

צוויי איידימס פון ר׳ נטע, ר׳ נתנאל פרידמאַן און ר׳ צבי מענטשל — תלמידי־חכמים און אָנגעזעענע סוחרים.

ר׳ נתן קייש — אַ חשובער בעל־הבית, אַ הויז אויפן רינגפלאַץ, אַ סוחר פון פעל און לעדער. האָט ס׳רוב עוסק געווען אין תורה ותפילה, מעשים טובים והכנסת־אורחים. דערביי זיך מתעסק געווען ביים בויען פון דער ערשטער קאָסאָווער קלויז און געגעבן זיין געלט צום בנין. בלויז אַ טייל פון דעם געלט האָט ער צוריקבאַקומען פון די פאַרקויפטע „שטעט" אין קלויז. אַ הייסער קאָסאָווער חסיד, ביי די רביים פון דריי דורות, באַליבט ביי די מתפללים פון דער קלויז.

זיין בכור, ר׳ אהרן, האָט אַ גרויסן טייל פון טאָג פאַרבראַכט אין די בתי־מדרשים אין תורה ותפילה. זיין ווייב, אסתר־דבורה, אַ

טאָכטער פון ר׳ אייזיק מעלצער, האָט מיט אירע קינדער עוסק געווען אין מסחר.

ר׳ נפתלי, אַ זון פון ר׳ אהרן, אַ יודע־ספר, דער יורש פון זיינע עלטערנס הויז און געשעפט, האָט זיך געפירט בדרך הישר, געטאָן צדקה וגמילות חסדים.

זיינע קינדער האָט ער דערצויגן לתורה והשכלה. זיין בכור, דוד, איז אויסגעוואַנדערט קיין אַמעריקע, זיין זון צבי איז געשטאָרבן יונג. דער דריטער זון, נתן, דער יורש פון הויז און פאָטערס מסחר, האָט אויך עוסק געווען אין פעלד־אַרבייט, דורך פרעמדע הענט. ער מיט זיין משפחה — צווישן די נאַצי־קרבנות.

ר׳ גרשון און ר׳ דוד, ביידע זין פון ר׳ אהרן קייש, יודעי־ספר, זענען נאָך אין זייער יוגנט אויסגעוואַנדערט קיין אַמעריקע.

אַ איידעם פון ר׳ אהרן קייש, ר׳ יהושע שרענצעל, אַ תלמיד־חכם, וועלכער האָט עוסק געווען בתורה מיט עטליכע בחורים שלא על מנת לקבל פרס.

אַ זון פון ר׳ יהושע, ר׳ אייזיק שרענצעל — אַ תלמיד־חכם און משכיל — איז געשטאָרבן יונג. אַ איידעם פון ר׳ יהושע שרענצעל, ר׳ ישראל לייב פרייפעלדער, קולטוס־פרעזעס און ראַדניק אין שטאָט סקאַלאַ — אַ הייסער ציוניסט און ענערגישער אַרבייטער פאַר קק״ל און קרן היסוד. זיין טאָכטער נעמי (זיסל) און איר מאַן, אַרכיטעקט מר חיים פידערער — געפינען זיך אין תל־אביב.

אַ צווייטער איידעם פון ר׳ אהרן קייש, ר׳ בנימין דוב גאָלד, איז געווען פאסעסאָר אין אטיניער געגנד. זיין ווייב שרה איטע — אַ אשה כשרה מיט אַ סך מעשים טובים. זייערע זין אייזיק און חיים זענען געשטאָרבן יונג. נתן, יהושע און זאב זענען אויסגעוואַנדערט קיין אַמעריקע.

אַ דריטער איידעם פון ר׳ אהרן קייש, ר׳ יצחק פרעהליך, אַ איידעלער איד, איז לויט באַרוף זייגערמאַכער. זיין זון, מרדכי קייש, אויך אַ זייגערמאַכער — געפינט זיך אין תל־אביב, פירט זיך ווי אַ כשר־פרומער איד און טוט צדקה.

אַ טאָכטער פון ר׳ יצחק פרעהליך, טובה, געפינט זיך מיט

אירע קינדער אין תל־אביב. איר זון ר׳ אהרן דוד פלינטנשטיין איז אַ איידעם פון דעם קאָפּטשיניצער רבי אדמו״ר ר׳ אברהם יהושע העשל און געפינט זיך איצט אין ניו־יאָרק. איר צווייטער זון נפתלי איז בריליאַנטן־שלייפער.

דער פערטער איידעם פון ר׳ אהרן קייש, ר׳ ישראל שטאַדלער, דער מאַן פון דער יונגסטער טאָכטער טובה, געוועזענער פאַכטער פון דער פּאסעסיע טוליקאָוו ביי זאַבלאָטאָוו און שפּעטער פון אַ פּאַסעסיע אין אַ דאָרף ביי סערעט — ער האָט געפירט אַ כשרע אידישע הויז מיט צדקה און הכנסת־אורחים. נאָך דער ערשטער מלחמה האָט ער אין סאַדיגוראַ געעפנט אַ האָלץ־לאַגער.

די קינדער פון ר׳ ישראל און טובה, נתן און יהושע שטאַדלער, מיט זייערע שוועסטער פרידע און גיטל — זיינען מעבל־פאַברי־קאַנטן אין אַמעריקע. די טאָכטער חנה מיט איר מאַן דוד שטערנ־בערג — זיינען דא אין תל־אביב.

דער צווייטער זון פון ר׳ נתן קייש, ר׳ דוד, איז געווען פון די אָנגעזעענע אידן, פול מיט תורה און בילדונג; זיין ווייב דבורה איז פון אַ זייער חשובער משפחה פון בוקאָווינע. זיי האָבן געהאַט אַ גרויסע שניט־קראָם. נאָך ר׳ דוד׳ס טויט (ער איז יונג געשטאָרבן) האָט די קראָם געפירט זיין ווייב דבורה.

זייער איינציגע טאָכטער איטאַ האָט חתונה־געהאַט מיט אַ זון פון אַ נגידיש מיוחסדיג הויז, מיט ר׳ זיינוויל כהנא פון סיגעט. זיין פאָטער, ר׳ חיים, איז געווען אַ גרויסער וואַלד־און האָלץ־סוחר, אַ איידעם פון הרב ר׳ יהודה מודרין (אַ תלמיד פון הרב ר׳ משה סופר פון פרעשבורג).

לזכרון פון איר מאַן ר׳ דוד האָט די אלמנה דבורה קייש מנדר געווען פאַר דער קאָסאָוער קלויז די גאַנצע איינריכטונג, חוצדעם דעם ארון־קודש, דעם שולחן, דעם עמוד, ווי אויך די תכשיטים פון זילבער פאַר די ספרי־תורות. אויף דעם עמוד איז געווען אויס־געקריצט: „הישר באדם גוע״. אָט דער „פרט״ באַטרעפט דאָס יאָר תרמ״א. זיין פאָטער, ר׳ נתן קייש, איז נפטר געוואָרן אין יאָר תרמ״ח, זיין ברודער ר׳ אהרן — אין יאָר תרנ״ו.

ר׳ זיינוויל כהנא איז נאָך זיין שוויגערס טויט אויסגעוואַנדערט מיט זיין טאָכטער פריידע און זון יהודה קיין אַמעריקע; יהודה איז דאָרט אַ באַנקיר.

ר׳ שלמה שוסהיים, אַ באַוואוסטער „מגיד", האָט מיט זיינע דרשות צוגעצויגן אַ גרויסן עולם, וואָס האָט פריער פאַרבראַכט די שבתים אין אַרומדרייען־זיך אויף די גאַסן און קנאַקן דינע־קערלעך. מיט זיינע דרשות האָט שוסהיים דערוועקט אַ געפיל פאַר דברי תורה, ווי אויך פאַר ציון און „מזרחי".

נאָך עטליכע יאָר האָט ר׳ שלמה שוסהיים פאַרלאָזן זאַבלאָטאָוו און איז אַריבער קיין סטאַניסלאַוו. זיין זון א. ל. שוסהיים, איינער פון די ערשטע פועלי־ציון און רעדאַקטאָר פון „אידישן אַרבייטער" און „איד", איצט רעדאַקטאָר פון אַ וואָכן־צייטונג אין אַרגענטינע.

ר׳ שמואל לאַנדוי, אַ איידעם פון ר׳ איצי ברעטלער פון קאָלאָמיי — אַ תלמיד־חכם און משכיל, פאַכטער פון דער שטאָט־פראָפּינאַציע בשותפות מיט ר׳ ישעיהו ברעטלער, אויך אַ חשובער איד. ר׳ שמואל און ר׳ ישעיהו האָבן זיך פאַרנומען אויך מיט שטאָט־טישע ענינים. די קינדער פון ר׳ שמואל ווי אויך די פון ר׳ ישעיהו — אַלע וואוילגעלערנטע. ישעיהו׳ס זון, משה, אַ גרויסער האָלץ־סוחר אין זאַבלאָטאָוו.

ר׳ שמואל לאַנדוי איז יונג געשטאָרבן, זיין ווייב קריינצי האָט דאַן התונה־געהאַט מיטן גביר ר׳ שמריהו מעלצער פון סקאַלאַ.

קריינציס אייניקל איז דורך קפריסין געקומען קיין א״י.

ר׳ שמואל טוי — אַ יודע־ספר — האָט געפירט אַ גרויס גויאישע קראָם אויפן רינגפּלאַץ און פאַרליען געלט אויף פּראָצענט. זיין זון, ר׳ דוד — געלט־פאַרלייער און האָלץ־סוחר.

דער צווייטער זון, ר׳ הערש טוי — אַ משכיל; זיין ווייב פייקי — אַ איידעלע, געבילדעטע פרוי פון סטאַניסלאַוו. דוד, אַ זון פון הערש און איידעם פון ר׳ אידל זינגער — געפינט זיך מיט זיין משפחה אין הרצליה, און איז עוסק מיט לאַנדווירטשאַפט.

אַ איידעם פון ר׳ שמואל טוי, ר׳ מיכל ערנסט, אַ למדן פון חשובער משפחה פון קאָסאָוו, האָט געירשנט זיין שווערס הויז און

געוועלב און געפירט דאָרט אַ לעדער־געשעפט. ער האָט זיך אויפ־געפירט ווי אַ פרומער, כשרער איד און זיינע קינדער מגדל געווען צו תורה והשכלה.

זיין זון ר׳ אנשל — אַ תלמיד־חכם, אַ איידעם פון ר׳ דוד קליר פון טשערנאָוויץ. אנשל האָט מיט עטליכע בחורים געלערנט גמרא, שפּעטער איז ער מיט זיין משפחה אויסגעוואַנדערט קיין אַמעריקע, צוריקגעקומען קיין זאַבלאָטאָוו און דאָרט געשטאָרבן; זיין זון פישל — אַ מעדיצין־דאָקטאָר אין ניו־יאָרק.

ר׳ שמחה שוחט שעכטער, אַ איד אַ תלמיד־חכם וואָס האָט זיך מייחס געווען אַלס אַ אייניקל פון בעל־שם־טוב, האָט געהאַט אַ גוט האַרץ, ער איז ניט געגאַנגען צו מיטאָג און נאַכטמאל אָן עטליכע אורחים, אַמאָל אפילו מיט אַ גאַנצן „מנין״. מאַנכע אויך געגעבן נאַכטלעגער ביי זיך אין הויז.

זיין בן יחיד, ר׳ מרדכי׳לה — אַ תלמיד־חכם מיט אַלע מעלות פון זיין פאָטער; ער מיט זיין משפחה האָט געלעבט מיט די עלטערן אין זייער הויז.

ר׳ מרדכי׳ס זין, ר׳ משולם און ר׳ יהושע, זיינען געווען אידן תלמידי־חכמים און משכילים. ר׳ משולם — בוכהאַלטער, שפּעטער געפירט אַ גרויסע פאַפּיר־האַנדלונג אין ווין, וואו ער איז געשטאָרבן.

דער צווייטער זון, ר׳ מרדכי׳ס, ר׳ יהושע, איז אויסגעוואַנ־דערט קיין אַמעריקע.

אַ איידעם ר׳ מרדכי׳ס, ר׳ גרשון, איז געווען תחילת דיין, שפּעטער רב אין בוקאָווינע.

אַ איידעם פון ר׳ שמחה שוחט, ר׳ הירש גרוס, — אַ שוחט, למדן, און אויך ידען אין אידישע חקירה־ספרים. ר׳ דוד הירש האָט תמיד געלערנט מיט בחורים גמרא און ספרי־מחקר ווי „עקדת יצחק״ וכדומה, אָן שכר־לימוד.

זיין זון זעליג גרוס, איינער פון די טעטיגסטע ציוניסטן אין שטאָט און כלל־טוער, אַ צייט אויך לערער אין בית־ספר־עברי אין זאַבלאָטאָוו. די טאָכטער סוני (יונה) געפינט זיך אין „נבר״ מיט איהר מאַן יוסף קופערמאַן און זון משה׳לי.

בועזים *)

ר׳ אליהו ריישער, באַזיצער פון אַ גרויס הויז אין שכנות פון דער באַן־סטאַציע, מיט אַ גרויסן פלאַץ פאַרן „גורן״ און מחסנים פאַר תבואה. זיין זון יהודה האָט זיך באַשעפטיגט אינאיינעם מיטן פאָטער און איז דאַן געווען זיין יורש. ר׳ אליהו׳ס איידעם, ר׳ הלל גאָלדשטיין, אַ תבואה־סוחר, באַזיצער פון גרויסן הויז, וואָס איז פריער געווען אַ אייגנטום פון שלמה איצי מימאלעס (וואָס אַ פּאָליאַק האָט אים דערהרגעט). ר׳ הלל איז געווען אַ ציוניסט און אַ עוסק בצרכי ציבור.

ר׳ יחזקאל ריישער, אייגנטימער פון א גרויס הויז אין דעמיטש מיט אַ אכסניה און אַ שענק. זיינע פעלדער זענען בעאַרבעט געוואָרן דורך גויישע אריסים.

ר׳ יהודה הירש ראָזענבוים און זיין זון מרדכי —ביידע באַזיצערס פון אַ גרויס הויז ביים רוטענישן קלויסטער. זיי מיט זייערע קינדער האָבן זיך באַשעפטיגט מיט פעלד־אַרבייט. ר׳ גרשון, ר׳ יהודה הירשס זון, איז געווען אַ יודע־ספר.

ר׳ יעקב יוסף טוי — באַזיצער פון אַ גרויס הויז און אַ גרויסן גאָרטן, אויך פערד און וואָגן. פעלד האָט ער געהאַט בלויז עטליכע מאָרגעס. ער אַליין האָט זיך ביים פעלד ווייניג באשעפטיגט. זיין הויפט־התעסקות איז געווען די קאָסאָווער קלויז, וואו ער האָט פאַרבראַכט די צייט אין בטלנות, אויך מיט אַריינקוקן אין אַ ספר.

זיינע זין לייב, ישעיהו און סנדר האָבן געאַרבעט ביים פעלד און כדי יוצא צו זיין, איז ר׳ יעקב יוסף אַ מאָל געקומען אַ קוק טאָן צו די קינדער און די גויישע פועלים.

ר׳ יעקב יוסף איז געווען אַ הייסער קאָסאָווער חסיד. זיין הויז האָט אַ צייט לאַנג געדינט פאַר אַ קאָסאָווער קלויז, אָן באַצאָלונג. נאָכן אויפבויען פון דער קלויז, איז ער דאָרט כל ימיו געווען גבאי. ער איז געווען פון די ערשטע וואָס קומען אין קלויז, און פון די

*) דאָס הייסט אידן וואָס באַשעפטיגן זיך מיט לאַנדווירטשאַפט, אַליין אָדער דורך איבערגעבן זייערע פעלדער צו גויים „אריסים״, פאַר אַ חלק פון דער תבואה.

לעצטע וואָס פאַרלאָזן די קלויז שפּעט אין אָוונט. זיין זון סנדר האָט גיערשנ׳ט דאָס גבאות אין קאָסאָווער קלויז.

ר׳ יעקב לויב, בעל־בית אין דעמיטש מיט אַ סך פעלדער, וועלכע זענען פון גויישע פּועלים באַאַרבעט געוואָרן. זיינע זין איציק (ר׳ חיים זימל זינגערס איידעם) און משה האָבן זיך מיט דער פעלד־אַרבעט באַשעפטיגט.

אַ איידעם פון ר׳ יעקב לויב, ר׳ פּרץ זיסמאַן, באַזיצער פון אַ שיינעם הויז און אַ גרויסן האָלץ־לאַגער, אַ משכיל און אָנגעזען אין שטאָט. אין דער ערשטער מלחמה איז ער מיט זיין משפּחה אַנטלאָפן קיין ווין. ער האָט אין דער ווינער געגנט געקויפט אַ וואַלד מיט אַ ברעט־זעג און איז רייך געוואָרן. ער איז אין ווין געשטאָרבן.

ר׳ לעזער (אליעזר) שטאַהל, אַ איידעלער איד מיט אַ גרויס הויז אין דעמיטש, באַזיצער פון פעלדער וועלכע זענען באַאַרבעט געוואָרן דורך גויישע אריסים. זיין שוואָער, ר׳ אלתר שלמה יצחקס, הגם אַ שטאַרק באַיאָרטער זקן, פלעגט ער דאָך זיין יום כפור דער שליח־ציבור אין קאָסאָווער קלויז. דערצו איז ער ניט געווען אַ קאָסאָווער חסיד, נאָר אַ וויזשניצער („חזקה״ איז מסתמא שטאַרקער אפילו פון חסידות).

ר׳ לעזער שטאַהלס איידעם, ר׳ איצי פּיסטינער, איז געווען דער ערשטער וואָס האָט אויפגעשטעלט אַ שענע לייוונט־פאַבריק אין שטאָט. אין אָט דער פאַבריק האָבן עטליכע מיידלאַך באַקומען באַשעפטיגונג. די פאַבריק איז שפּעטער פאַרקויפט געוואָרן צו עקיבא סופר און אהרן און יהודה רובין. נאָך אַ פּאָר יאָר איז זי אָפּגעשטעלט געוואָרן.

ר׳ מרדכי הירש פויגל — באַזיצער פון אַ גרויס הויז אין שכנות פון דער באַן־סטאַנציע מיט אַ גאָרטן און מחסנים פאַר תבואה, פערד און כלי־עבודה פאַר לאַנדווירטשאַפט.

זיינע פעלדער זענען טיילס דורך זיינע קינדער באַאַרבעט געוואָרן, און אויך דורך גויים, אריסים. ר׳ מרדכי הירש איז געווען אַ קלוגער איד און אַ תלמיד־חכם, האָט יעדן טאָג עוסק געווען בתורה. ער האָט אויך געהאַנדלט מיט גויים און געגעבן הלוואות

אויף פראַצענט. ער איז אַ מאָל מיאוס אַריינגעפאַלן און האָט פיל געליטן.

זיין זון זיינוויל — אַ שותף צום פאָטערס מסחר — אַ איידעלער איד; ר׳ מרדכי הירש פויגלס איידעם, ר׳ לאַזל שטיין — אַ פיינער מענטש.

ר׳ משה הירש גרייף, באַזיצער פון אַ גרויס הויז אויפן רינגפלאַץ, אין שכנות פון די בתי־מדרשים. אין הויז אַ פלאַץ פאַר תבואה און פאַר פערד און וואָגן. די שכנים און די מתפללים פון די שכנותדיגע בתי־מדרשים, האָבן אויף אים געהאַט גרויס תרעומה, ווייל ער האָט פאַראומריייניגט די סביבה, אָבער די שטענדיגע אויפ־רעגונגען מיט אים האָבן גאָרניט געהאָלפן.

אַ זון פון ר׳ משה הירש גרייף, יחיאל — אַ משכיל און בעל־תנ״ך. ער איז אַלס בחור געשטאָרבן. די משפחה איז געווען לונגען־זיכטיג, זיין מוטער און יונגער ברודער יהושוע זענען אויך אויף לונגען־קרענק געשטאָרבן.

ר׳ משה הירש איז אויך אַ צייט געווען פעכטער פון פאַראָם, די „סירה״ וועלכע פירט אַריבער איבערן פרוט מענטשן, בהמית און עגלות (איידער די בריק איז געבויט געוואָרן).

ר׳ משה הירשס דריטער זון, ברוך, איז אויסגעוואַנדערט קיין אַמעריקע, האָט זיין פאָטער אויף דער עלטער געבראַכט צו זיך, וואו ער איז געשטאָרבן.

אַ שוואָגער פון ר׳ משה הירש גרייף, זיידע (מרדכי), אַ זון פון דער אלמנה ויצי (אָדער וויקי), אַ געבילדעטער מענטש, איז פלוצים פון דער שטאָט פאַרשוואונדן. אין אַ צייט אַרום איז מען געוואָר געוואָרן, אַז זיידע געפינט זיך אין לאָנדאָן ביי די מיסיאָנערן: אַ חברה משומדים האָט אים פאַרפירט און איז געוואָרן אַ טעטיגער מיטגליד ביי די מיסיאָנערען אין לאָנדאָן.

די אלמנה ויקי און איר משפחה, האָבן געזוכט מיטלען, אים פון דאָרט צו ראַטעווען, די אלמנה האָט קברים געריסן, מתים גע־וועקט, זי איז צו רביים מיט פדיונות אַרומגעפאָרן, און אירע תפילות האָבן דאָך געהאָלפן: אין אַ שענעם טאָג האָט זיך איר זון

זיידע אומפּאַרהאָפּט באַוויזן אין ויציס הויז. אַ שׂכחה און אַ גדולה ביי אַלעמען (זיידע איז ווידער אַ איד, די אידישע נשמה איז ניצול געוואָרן).

די שמחה האָט אָבער לאַנג ניט געדויערט. אין אַ קורצער צייט אַרום ווערט זיידע קראַנק, אַ חולה מסוכן, און שטאַרבט באַלד אַוועק. פרומע לייט און ווייבער האָבן אויסגעלייגט זיידעס פּלוצימ־דיגן טויט אַלס אַ עונש מן השמים. אַנדערע האָבן עס דערקלערט אויף אַזאַ אופן: היות זיידע איז ביי די מיסיאָנערן געווען אַפּאָסטאַג־ראַפירט, האָבן די מיסיאָנערן מיט כישוף די פאָטאָגראַפיע פאַרסמט און פאַרברענט, און דאָס האָט זיידען אין זאַבלאָטאָוו דערהרגעט.

יונגע לייט אָבער, איינגעבילדעט אַז נאָר זיי זענען די חכמים און אַלטע פאַרשטייען שוין מער גאָרניט, האָבן אויסגעלייגט זיידעס מיתה חטופה אויף דעם אופן: היות זיידעס משפחה זענען אַלע לונגן־קראַנקע, זיין פאָטער און זיינע שוועסטער זענען אויף לונגן־זוכט געשטאָרבן, אַזוי איז אויך זיידע, וועמען די שלעכטע, נאַסע לופט אין לאָנדאָן האָט נאָך פיל געשאַדט, געוואָרן לונגן־זיכטיג; און זעענדיג, אַז ער איז אַ הולך למות, האָט ער באַשלאָסן, איידער צו שטאַרבן אַ גוי אין לאָנדאָן, איז בעסער חוזר בתשובה צו זיין, צוריק זיך אומקערן צום דה ישראל און צו זיין היים, און שטאַרבן אַלס איד און קומען צו קבר ישראל.

ר׳ נטע טוי, זון פון ר׳ מרדכי (מיטן צונאָמען מרדכי לאָקש), באַזיצער פון אַ גרויס הויז אויפן רינגפּלאַץ, מיט אַ גרויסן הויף און מחסנים, אַ שטאַל פאַר פערד און קי. נטעס זון, כתריאל, האָט מיט־געאַרבעט ביי די פעלדער פון פאָטער און איז אויך געוואָרן זיין יורש.

ר׳ מרדכי, נטעס פאָטער, אַ זקן, אַ גרויסער כעסן, איז אַ לאַנגע צייט געווען גבאי אין אַלטן בית־מדרש; גאַנצע טעג, פון פריה ביז שפּעט אין די נעכט, איז ער געזעסן אין בית־מדרש און אַריינגעקוקט אין אַ ספר.

אַ שווערע מלחמה האָבן די בית־מדרש־בחורים געפירט מיטן גבאי וועגן אַ חלב׳נע ליכטל אין די לאַנגע ווינטער־נעכט. אָט דעם אוצר פון ליכט האָט ער געהאַלטן פאַרשלאָסן. מיט שווערער מי

איז געלונגען, ביי אים אַרויסצובאַקומען אַ ליכטל, מ'האָט באַדאַרפט באַווייזן, אַז מען באַנוצט עס נאָר צום לערנען (ניט ווי אַ טייל אָפּט צו אַ ציגל־וואַלף אָדער אַ שאַך־שפּיל).

ר' שמואל ליבער האָט געהאַט אַ גרויס הויז אין דעמיטש מיט אַ פּלאַץ פאַר מחסן תבואה און אַרבעטס־כלים פאַר זיינע פעלדער, וועלכע גויישע אַרבעטער האָבן באַאַרבעט.

ר' שמואל, אַ ריכטיגער „בועז" אין גוף און נפש, האָט געטאָן אַ סך צדקה, און יעדן טאָג געלערנט אַ בלאַט גמרא אין קלויז קאָסאָוו.

זיין זון, ר' משה ליבער, אַ תלמיד־חכם ויראַ־שמים, איז געווען דער יורש פון פאָטערס הויז און מסחרים. חוץ זיין עוסק זיין בתורה, האָט ער אויך עוסק געווען בצרכי ציבור, ער איז געווען צווישן די וואָס האָבן געגרינדעט די „תלמוד־תורה".

ר' שמואל ליבערס אַ איידעם, ר' זאב (וועלוול) — דער מאַן פון זיין איינציגער טאָכטער פעסי, אַ כשרע אידישע טאָכטער מיט אַ גוט האַרץ צו העלפן אָרימע לייט.

ר' וועלוועלי (זאב) העניש, אַ זון פון לומדי־תורה און פרומע עלטערן אין קאָלאָמיי, איז געווען אַ למדן מופלג בתורה, גאַנצע טעג און נעכט געלערנט אין קלויז קאָסאָוו, געהאַלטן שעורים מיט עטליכע בחורים אין גפ"ת, אָן צו נעמען שכר. חוצדעם האָט ר' וועלוועלי געשריבן חידושי־תורה צום דרוקן (די כתבים זענען צום באַדויערן געגאַנגען פאַרלאָרן). ר' זאב איז ביי אַ אָפּעראַציע אין ווין יונג געשטאָרבן און האָט צוריקגעלאָזן אַ יונגע אלמנה מיט צוויי קליינע קינדער. לומדי־תורה האָבן געזאָגט: ווען ר' וועלוועל וואָלט ניט אַזוי יונג געשטאָרבן, וואָלט ער געווען איינער פון די באַדייטענדע רבנים.

אַ זון פון ר' זאב העניש, איז מאיר, דער באַוואוסטער זשורנאַליסט און מיטאַרבעטער פון מערערע צייטונגען און זשורנאַלן אין עברית, אידיש און דייטש. ער האָט אויך אַליין רעדאַגירט צייטונגען אין די דערמאָנטע שפּראַכן. אין ווין איז ער געווען דירעקטאָר פון דער דזשאָינט־באַנק, זייער אַקטיוו אין ציבורישע ענינים, און מיט־

אַרבעטער אין אַלע צענטראַלע ציוניסטישע מוסדות.

ר' מאיר הענישֹ איז אַ מיטגרינדער פון דעם „הפועל־הצעיר — התאחדות" אין עסטרייך.

איצט געפינט זיך ר' מאיר מיט זיין משפחה אין תל־אביב; אַ חוץ זיין באַשעפטיגונג אַלס רואה־חשבון ביי אַ וויכטיגן מוסד איז ער אויך טעטיג אין ציבורישע ענינים.

ר' נתן טוי, אַ בעל־הבית מיט אַ גרויס הויז אין דעמיטש, האָט זיינע פעלדער באַאַרבעט מיט זיינע קינדער, און מיט פועלים גויים.

בוי־מייסטערס

אין זאַבלאָטאָוו זענען כמעט אַלע הייזער געוועזן געבויט פון האָלץ. די בוימייסטערס, — לויטער אידן: ר' נתן פוקס מיט זיינע פינף בנים (אייזיק, משה, יעקב, אברהם און דאָס מוזיניקל שבתי — שטאַרק און הויך ווי אַ דעמב), אַלע גבורים און גוטע מייסטערס.

ר' נתן און זיינע זין, אייזיק, יעקב און אברם, זענען געווען אַ צייט גבאים אין דער גרויסער שול און געמישט זיך אין קהלשע ענינים, מייסטנס ביי דער חברה קדישא און ביי די „נושאי המטה"; דאָרט איז אברם געווען דער כל־ולך.

דער בוימייסטער ר' ברוך זינגער — אַ גוטער פאַכמאַן, אַ שטילער רואיגער מענטש, באַליבט ביי אלעמען.

אַלע האָבן אויך געבויט ביי ניט־אידן, מייסטנס ביי גוט־באַזי־צערס.

בלעכערס

ר' דוד רויזנבוים — אַ כשרער, פרומער איד, האָט געלערנט אַ פרק משניות און זיך געפירט בדרך החסידות. זיינע זין און איידעמס — לומדי תורה; איינער פון זיי, ר' בנימין ישראל, אַ מלמד פון גפ"ת.

דער צווייטער זון פון ר' דוד, יעקב מיכל, אַ באַדייטענדער געוועלבער אין האָראָדענקאָ.

דער צווייטער בלעכער, איסר גלאָגער — אַ זון פון דעם טישלער ר׳ אברהם .

בעקערס

ר׳ מאיר דונסט — זיין באַק־אויוון אין אייגענעם הויז אין דעמיטש. זיין זון וועלוול האָט גוט געלערנט אַ בלאַט גמרא, איז געווען אַ משכיל. ר׳ מאירס צווייטער זון, מיכל, אויך אַ בעקער, דער יורש פונם פאָטערס הויז.

ר׳ מאיר דונסט איז ביים באָדן־זיך אין אַ זומער־טאָג דער־טרונקן געוואָרן.

זאב און מיכל דונסט זענען ביידע אויסגעוואַנדערט קיין אַמעריקע.

גבאים:

ר׳ לוי סאַלפעטער, אַ הויכער, גאַנץ אַלטער איד, באַהאַוונט אין ספרי־רבנן, איז אַ סך יאָרן געווען גבאי (משמש בקודש) ביים אדמו״ר ר׳ דודקי, דערנאָך אַ קליינע צייט, ביז זיין טויט, ביי ר׳ יעקלי. ער האָט זיך תמיד אויסגעצייכנט מיט זיינע שענע, אינטערע־סאַנטע מעשה׳לאך וועגן אַמאָליגע צדיקים.

זיין זון, ר׳ שלמה לוי׳ס, איז כל ימי חייו געווען גבאי ביי ר׳ מנדלי דעמיטשער. אַ איד אַ הויכער, ווי זיין פאָטער, און אַ יודע־ספר.

אַ זון פון ר׳ שלמה לוי, ר׳ אליעזר, — אַ געלערנטער און שענער מנגן ביי די „טישן״ (סעודות שבת ויום־טוב) פון ר׳ מנדלי דעמיטשער. ער איז אויסגעוואַנדערט קיין אַמעריקע. דער צווייטער זון פון ר׳ שלמה לוי׳ס, שמעיה סאלפעטער — גוטער ציוניסט און כלל־טוער.

אַ איידעם פון שלמה לוי׳ס, ר׳ אליעזר מלמד, איז מיט זיין ווייב ביילע אויסגעוואַנדערט קיין אַמעריקע.

ר׳ יהודה וואָלף האָפמאַן — אַ גבאי ביי ר׳ יעקלי און ביי זיין זון ר׳ מנדלי. זיינע זין זענען געווען סוחרים.

גאַסט־הייזער, רעסטאָראַציעס וכדומה

כמעט אין יעדן צווייטן הויז פון דער שטאָט איז געווען אַ שענק, אַ אכסניה, אָדער אַ געוועלב. פון אָט די מקורות האָט די באַפעלקערונג געצויגן איר פרנסה.

ראשית־כל — די ירידים

אַלע דינסטאָג איז געווען וואָכן־יריד, ווען דאָרפס־פויערן פון דער סביבה פלעגן ברענגען זייערע פּראָדוקטן און בהמות צו פאַרקויפן. אַ פאָר מאָל אין יאָר איז געווען יאָר־מאַרק, איינער פון זיי, אין אָסיען־צייט, פלעגט דויערן דריי טעג. צו אָט דעם יריד האָט מען געבראַכט סטאַדעס מיט בהמות פון די פאָלעניעס, אָקסן, פערד, שאָף. גרויסע סוחרים האָבן געקויפט אָקסן פאַר עקספּאָרט קיין ווין און בערלין. גוט־באַזיצערס און ברענערייען האָבן געקויפט אָקסן צו שטאָפּן מיט זייערע קאַרטאָפּעל און מאַלץ.

חזירניקעס האָבן געקויפט חזירים, תבואה־סוחרים — תבואות וכדומה.

אַ צווייטער מקור־פרנסה — די טאַבאַק־פאַבריק

זקנים האָבן דערציילט, אַז די טאַבאַק־פאַבריק איז געבויט געוואָרן אין דער צייט פון דער קייזערין מאַריאַ טערעזאַ. תחילת גאָר אַ קליין פאַבריקל אין דעמיטש, מיט דער צייט האָט זי זיך אַלץ פאַרגרעסערט און איז אויסגעוואַקסן צו אַ גרויסער שטאָט מיט צענדליגער געביידעס און הייזער פאַרן פערסאָנאַל, פאַר שומרים, רעוויזאָרן (פינאַנץ־וואַך), מאַגאַזינערס, אַ אייגענע תפיסה, אַ מעדיצינישע אַמבולאַנץ וכדומה.

מיט דער צייט האָבן אויך די גוט־באַזיצערס און דאָרפס־פויערן זיך אויסגעלערנט דעם פאַך צו פלאַנצן טאַבאַק. דאַן איז אויך געוואַקסן די אַרבעטער־צאָל אין דער פאַבריק ביז אַ ערך 800—1000. די אַרבעטער, מייסטנס געזונטע פויערן און שיקסעס. אַ אידישער פוס האָט דאָרט קיין צוטריט ניט געהאַט. ערשט תחילת 1900 האָבן אידן דורכגעזעצט, אַז די פאַבריק זאָל אויך באַשעפטיגן אַ צאָל פון

30—40 אידישע מיידלאַך; אָבער ס׳רוב האָבן באַלד פאַרלאָזען די אַרבעט. פונדעסטוועגן האָבן פיל אידן געצויגן שפע פון דער טאַבאַק־פאַבריק, נעמליך, געוועלבערס, שענקערס, ליפעראַנטן פון ברען־האָלץ, קוילן, און קעסטלאַך. דער הויפט־אונטערנעמער, ר׳ איצי מימאַלעס, האָט געהאַט די אויפגאַבע צו ברענגען די סחורות פון דער באַן־סטאַנציע און אַרויסצופירן זיי צו דער באַן־סטאַנציע.

נאָך אַ מקור־פרנסה — דער פּאַסאַזשירן־און־משא־פּאַרקער

גרויס איז געווען דער וואָגן־פּאַרקער, מיט פאַרשוינען און משא צווישן נאָנטע און אויך ווייטע ערטער. דער באַן־פּאַרקער איז נאָך געווען שוואַך, דערצו טייער און ניט אָפּט.

פאַר די אַלע דריי צווייגן האָט מען געברויכט שענקען, רעס־טאָראַציעס און גאַסט־הייזער. אין די ווינטער־חדשים דעצעמבער—פעברואר האָבן אַ סך צענדליגער עגלות און שליטנס געבראַכט פון נאָנט און ווייט דעם טאַבאַק אין פאַבריק אַריין. מייסטנס זענען זיי געבליבן מיט זייערע פערד־און־וואָגן נעכטיגן, מוז מען האָבן אַ סטאַנציע, עסן, טרינקען, אויך קויפן פאַרן היימישן געברויך נויטיגע זאַכן און מתנות.

דעמאָלט האָבן נאָך די קולקאָ־ראָלניטשע און דער קאָאָפּע־ראַטיוו „מאַסלאָ״ ניט עקזיסטירט. די שנאה צום אידן איז געווען פאַרדעקט, מ׳האָט נאָך מורא געהאַט פאַר דער עסטרייכישער ממשלה, וואו דער איד האָט נאָך אין ווין געפונען זיין רעכט. צו יענער צייט איז נאָך דער איד געווען דער סוחר פון אַלץ — דער פאַרקויפער און דער מלוה (געלט־פאַרלייער).

אַזוי אַרום האָבן אַלע שטאָט־לייט געצויגן היונה פון ירידים, טאַבאַק־פאַבריק און רייזנדע.

שענקערס און רעסטאָראַציעס

ר׳ חיים זימל זינגער, אַ גרויס הויז (ציגל־מויער) מיט דריי פראָנטן אויפן רינגפּלאַץ — דער גרעסטער פאַרשלייסער פון כל המשקאות (אויך יין לקידוש ולארבע כוסות). ביי אים איז געווען

פול טרינקערס פון ביר און וויין, איבערהויפּט אין אַ מאַרק־טאָג.

ר׳ חיים זימל, אַ איידעלער, שענער איד, אַ קורא בתורה און שליח ציבור אין ימים נוראים אין קאָסאָווער קלויז, אָן שכר. ער האָט גערעדט און געשריבן פּויליש און אוקראַיניש. לאַנג איז ר׳ חיים זימל געווען רעגירער, אַ קורצע צייט בירגערמייסטער און כּאַטריקל־פירער.

זיינע קינדער האָט ר׳ חיים זימל דערצויגן אין גוטע חדרים.

אַ זון פון ר׳ חיים זימל, ר׳ יודל זינגער — אַ איידעלער מענש, אַ גוטער בעל־מנגן און שליח־ציבור בימים נוראים (אַלע בעלי־תפילה, אויך אין ימים נוראים, האָבן געדאַוונט אָן שכר).

ר׳ יודל זינגער איז געווען איינער פון די גרויסע עקספּאָרטערן פון תבואה, אויך אַ סוחר פון קרקעות, אַ פּאַכטער פון אַ קרעטשמע אין דאָרף טוליקוב. און הגם פון טוליקוב קיין זאַבלאָטאָוו זענען געווען 2—3 ק״מ וועג, פלעגט ר׳ יודל קומען יעדן שבת אין קאָסאָווער קלויז דאַוונען. ר׳ יודלס קינדער, זלמן אלעזר, אברהם, און אליהו — גוט־דערצויגענע אין חדרים. ר׳ יודלס דריי איידעמס געפּינען זיך אין ארץ־ישראל; איינער פון זיי, ר׳ יוסף האַלפּערן, איז ניט לאַנג געשטאָרבן אין תל־אביב.

דער צווייטער זון פון ר׳ חיים זימל, דוד זינגער, אַ געביל־דעטער איד, איז אויסגעוואַנדערט קיין דייטשלאַנד און דאָרט גע־שטאָרבן. זיינע קינדער, שטודירטע, געפינען זיך אין ארץ־ישראל.

ר׳ ישראל אַ ש פּ י ל, פון די אַלטע חשובע בעלי־בתים אין שטאָט, באַזיצער פון אַ גרויס הויז מיט דריי פראָנטן אויפן רינג־פּלאַץ — איינע פון די וויכטיגע אכסניות און שענקען.

דאָס הויז איז איבערגעגאַנגען בירושה צו זיין איידעם ר׳ יהושיע מילעך, אַ איידעלער איד און בעל־קורא אין קאָסאָווער קלויז, פון די שענע מזרח־אידן. דאָס הויז, אינאיינעם מיט דער גאַנצער גאַס הייזער, איז אָפּגעברענט געוואָרן, האָט ר׳ יהושיע פאַרקויפט דעם פּלאַץ ר׳ דוד טוי בן שמואל. דוד ט ו י האָט דאָרט אויפגעשטעלט אַ גרויסע מויער מיט אַ שטאָק (די ערשטע אין שטאָט) און זי פאַר־דונגען פאַרן געריכט און קרימינאַל. דאָס הויז האָט געהאַט זיין

אַפגוס־קאַנאַל (בור־שופכין) דוקא אַנטקעגען דער גרויסער שול. אַלע שכנים און מתפללים האָבן דערפאַר אויף אים געקוקט קרום און מיט תרעומות.

ר׳ דוד טוי איז מיט אַ צייט שפּעטער געשטאָרבן אין לעמ־בערג אויף אַ אָפּעראַציע. דער זאַבלאָטאָווער עולם האָט אויסגעלייגט זיין מיתה משונה אַלס אַ עונש פאַרן חילול־הקודש.

דאָס הויז האָבן דאַן געקויפט פון דוד טויס יורשים צוויי יונגעלייטלאַך, פנחס און מאיר האַבער, אייניקלאַך פון חשובן תלמיד־חכם ר׳ משה יהודה קרעסל. זיי האָבן צוריקגעעפנט די אכסניה און דעם שענק און האָבן מצליח געווען. די אכסניה האָט געשמט מיט איר באַקוועמליכקייט, ריינקייט און געשמאַקע מאכלים. ביידע האָבן זיך אויסגעצייכנט מיט זייער צדקה און הכנסת־אורחים, און גוט געהאַנדלט לגבי זייערע עלטערן.

ר׳ יצחק אייזיק אויערבאַך — אַ השובער בעל־בית אין שכנות פון גריכיש־קאַטוילישן קלויסטער, מיט אַ גרויסער אכסניה און אַ שענק פאַר בעסערע רייזנדע.

זיין זון, ר׳ משה, אַ לערנער און משכיל — אַ חשובער איד און סוחר אין בוקאָווינע. אַ צווייטער זון פון ר׳ אייזיק ר׳ יהודה הירש אויערבאַך — שענקער און רעסטאָראַטאָר, אַ צייט גבאי אין דער גרויסער שול. זיין זון אברהמ׳צי — אַ איידעם פון ר׳ לייב ראָזנבוים. אַ איידעם פון ר׳ יהודה הירש, חנה חאַלעם — אַ פורמאַן מיט אַ פיאַקער.

אַ דריטער זון פון ר׳ אייזיק, אהר׳צי אויערבאַך — אַ געביל־דעטער סוחר אין פּוטילאַ. דער פערטער זון, מענגי (מנחם), אַ משכיל — איז יונגערהייט געשטאָרבן.

ר׳ כתריאל ווייס — תחילת אַ גרויסער שניט־קרעמער, דערנאָך שענקער און רעסטאָראַטאָר אויפן רינג, אַ איידעם פון חשובן איד און חסיד ר׳ אלקנה קוגלער. זיין שענק איז דאַן איבער־געגאַנגען צו הירש לייב פישל.

ר׳ נטע וואַלצער — באַזיצער פון אַ גרויסן מויער מיט דריי פראָנטן אויפן רינגפּלאַץ, מיט אַ סך שפּע אין זיין שענק. אין

זיין גרויסן קעלער איז פיל יאָרן געווען דער מחסן פאַר דער פראָ־פינאַציע, וואו זיין פאָטער ר׳ אברהם וואַלצער אין געווען אַ שותף.

ר׳ נטע איז אַ צייט געווען קולטוס־פאָרשטייער. זיין זון, אפרים, איז נאָך אַלס חדר־בחור, אויסגעוואַנדערט קיין אַמעריקע. זיין זון איציק, דער יורש פון פאָטערס הויז און פרנסה, איז געווען אַ צייט רעגירער אין שטאָט.

ר׳ זאב ראָזנבוים, פון די אלטע חשובע בעלי־בתים, באַזי־צער פון אַ גרויס הויז נאָנט פון דער טאַבאַק־פאַבריק, מיט אַ אכסניה און אַריינפאָר־הויז.

זיינע קינדער האָט ר׳ זאב געהאַלטן אין חדרים. זיין הויז האָט שפעטער געקויפט יודל זינגער.

די ברידער ר׳ משה און ר׳ ישראל פראָסט, שטילע ערלאַכע אידן,ביידע באַזיצערס פון אַ גרויס הויז, וואו יעדער האָט געפירט אַ גרויסן שענק.

ר׳ פיניע (פנחס) וואַלער — באַזיצער פון אַ גרויס הויז אין שכנות פון דער באַן־סטאַנציע מיט אַ גרויסן שענק און רעס־טאָראַציע. זיין זון אייזיק — אַ גרויסער בהמה־סוחר. זיין זון לייב איז אַ צייט געווען קולטוס־פרעזידענט. אַ זון פון ר׳ פיניע, לעאָן וואַלער — ד״ר אדוואָקאַט אין קאָלאָמיי.

פיניעס זון גרשון וואַלער — דער יורש פון פאָטערס הויז און פרנסה.

ר׳ שואל שפערבער — אַ בן־תורה, באַזיצער פון אַ גרויס הויז אין דעמיטש מיט אַ שענק און אַריינפאָר־הויז, אַ ברודער פון ר׳ ברוך שוחט. זיין איידעם — ר׳ לייב רענערט. ר׳ לייב׳ס טאָכטער געפינט זיך אין ארץ־ישראל.

שניידערס

ר׳ שלום, און זיין זון אהרן, אהרן ביילע ריסעס, זלמן אהרן דער טויבער, שכנא — אַלע מענער־שניידערס. זיי אַלע זענען געווען פון דער חברה „תופרי תכריכי־מתים״. אַנדערע שניידער האָבן ניט געטאָרט נייען תכריכים.

ר׳ מנדל שטיינער — אַ דאַמען־שניידער, אַ אינטעליגענ־טער בעל־מלאכה, אַ צייט לאַנג גבאי אין דער שניידערשער שול. זיין איידעם, ר׳ יהודה טרעטער — אַ אינטעליגענטער מענטש, האָט געפירט אַ גרויס שפּעצעריי־געוועלב.

טישלערס (סטאָליערס)

ר׳ אברהם גלאַגער איז געווען מפורסם אַלס גוטער סטאָליער, אַ כלל־טוער און גבאי אין דער בעל־מלאכה׳שער שול. זיין איידעם, מאיר יעקב — אויך אַ סטאָליער. ר׳ בערצ׳י סטאָליער און זיין שוואָגער הירש — גוטע בעלי־מלאכות און שטילע, ערלאַכע מענטשן.

יאַטקעס און קצבים

ר׳ אברהם און ברודער מאָטיע פישל (ביילע ריסעס), זין פון ר׳ אברהם יהושיע, ר׳ אפרים אלי און זיין זון (אָדער איידעם) הירש, ר׳ לייב ליבער און זיין ברודער ר׳ שמואל ליבער, ר׳ קלמן שפערבער, ר׳ שמאי שאַפער און זיין זון ר׳ זעליג — אָט די אַלע קצבים זענען געווען פרומע אידן אָן אַ שום השד, אַז זיי האָבן חלילה מאכיל־טרפות געווען דורך פאַרקויפן טריפה־פלייש פאַר כשר.

ר׳ שמאי׳ס זון, ר׳ גדליה שאַפיר — אַ יודע־ספר ובעל־קורא אין אַלטן בית־מדרש. נאָך ר׳ אלטער לייבליס טויט האָט ר׳ גדליה אים פאַרטראָטן מיט לערנען מיט אַ גרויסער עדה אידן אין אַלטן בית־מדרש „מדרש רבה" יעדן שבת.

אַ איידעם פון ר׳ שמאי שאַפיר, יונה פישל — אַ בעל־בית און כלל־טוער — א צייט ראַטמאַן. זיין איידעם, הירש קרייזלער — אַ בהמה־סוחר.

כלי־זמרים (קלעזמערס)

ר׳ בערעלע שפילמאַן, דער אַלטער, קליינער און גראָבער קאַפעל־מייסטער מיטן גרויסן, ברומנדיקן באַס, זיין זון משה מיט דער פלייט (חליל), יהודה־אַזי מיט דער דינער פידל, שלמה מיט דער גראָבער פידל, מאיר מיטן צימבעל און איינער מיט טאַצן — אָט דאָס איז געווען די גאַנצע קאַפעליע. הגם די קאַפעליע האָט ניט

געזען קיין קאָנסערוואַטאָריע. האָבן זיי ניט שלעכט געשפּילט אויף חתונות, חנוכה און פורים, מוצאי־יום־כפור ביי בעלי־בתים, אין דערפער ביי פריצים.

בערלס זון, משה, איז געווען בריוו־טרעגער. לערך פער־ציג יאָר איז געשטאַנען אין דאָזיקן דינסט.

משה שפּילמן האָט זיך אויסגעצייכנט מיט זיין געטרייער אַרבעט און אָרענטליכער אויפפירונג. אָבער ווי נאָר די פּאָליאַקן האָבן איבערגענומען די ממשלה, האָט מען משה'ן אָפּגעזאָגט אָן פּענסיע און אויך אָן אַ דאַנק־וואָרט.

ער איז דאַן אויסגעוואַנדערט צו זיינע קינדער קיין אַמעריקע.

בערלס אַ צווייטער זון, פּייוויש שפּילמן, תחילת ביים פאָטער אַ כלי־זמר, שפּעטער אַ גנב, אַ באַנדיט. מ'האָט אים דער־ווישט ביי אַ שווערן פאַרברעכן און אים פאַרמשפּט צו צוואַנציג יאָר שווערע תפיסה מיט צוואַנגס־אַרבעט, וואו ער איז שפּעטער גע־שטאָרבן. מענטשן האָבן דערציילט, אַז פּייוויש מיט זיינעם אַ חבר האָבן אונטערגעגראָבן אַ לאָך אין דער תפיסה־מויער און זענען פאַרשוואונדן.

לערער פון שפּראַכן

א. גרימיגער, אַ גימנאַזיאַל־לערער פון דייטש און פּויליש. זאב (וועלוול) טוי רענציס, אַ שאַרפער מוח און תלמודיסט, לערער פון דייטש — ער איז יונג געשטאָרבן. הירש רייטער, סטודענט אָן מאַטורע, אַ זון פון בערל שוסטער — לערער פון פּויליש און אוק־ראיניש. הירש טוי משהס (הערש פרינץ), דייטשער לערער — שפּעטער אויסגעוואַנדערט קיין אַמעריקע. שלמה זלמן זיילער, ניט געענדיקטער סטודענט — לערער פון דייטש, פּויליש און אוק־ראיניש.

מויערערס פון אויוונס

ר. אברהם (דער טויבער) ג ר י י ף, דער פאָטער פון ר' מאיר חאַראַפּ, דער עילוי.

ר' משה חיים דער קרומער (אַ טייל האָבן אים גערופן דער

ליגנער, מחמת ער האָט דערציילט גוזמאות). ביידע מויערערס האָבן זיך אויפגעפירט ווי כשרע אידן.

מאַרק־זיצערס (הייבערישע סוחר׳טעס)

אויפן רינגפלאַץ זענען געווען אויפגעשטעלט לערך צען ביז צוועלף סוכות (בודקעס), 2 מעטער אויף 2 מעטער, מיט 4 ריגלען אין דעכל, 3 ווענטלאַך אַרומגעהילט מיט לייוונט. אין דער בודקע האָט די סוחרטע געהאַט צו פאַרקויפן אַלע מינים שפּילערייַ פאַר קינדער, רינגעלאַך, פאַטשערקעס, מעסערלאַך, שפּיגעלאַך וכדומה. איינע פון זיי — בלומע (בלומיטשקע), די אלמנה פון ר׳ שמואל פוקס. איר קול האָט מען געהערט ביז ווייט אין דעמיטש, איבערהויפּט ווען זי האָט זיך געקריגט מיט אירער אַ שכנטע. אירע זין און איידעמס — אַלע פאָהר־לייט מיט איינשפּענער.

מרים יאַסי (מאַריאַסי) — אַ אשה צנועה, האָט געכאַפּט יעדן אינדערפרי אַ דאַווענען און געטאָן צדקה. איר מאַן, ר׳ מענדעל טשאַנציק, — אַ בעל־תפילה בימים נוראים, מייסטנס אין די דערפער, פאַר שכירות.

די פאַטעלינסקיכע; איר מאַן אברהם פאַטעלינסקי, אַ אויפזעער אָדער עקאָנאָם ביי אַ גוט־בעזיצער, איז שבת תמיד געווען אין זיין היים. זייער זון, יעקב, איז געווען אַ טרעגער.

אויף דער צווייטער זייט רינגפלאַץ איז געווען דער ווייבערישער פירות־מאַרק, עטלאַכע טישלאַך. איינע פון די פירות־סוחר׳טעס איז געווען ר׳ יעקב העלפנביינס ווייב (יאַנקל יעחצי). ר׳ יעקב האָט דאָס גאַנצע יאָר געפעלט אין שטאָט. מ׳האָט דערציילט, אַז ר׳ יעקב איז אַרומגעפאָרן ווייט איבער דער מדינה, און האָט זיך אין אַלע מקומות אויסגעגעבן פאַר אַ גרויסן צדיקס אַ אייניקל, געטיילט ברכות און ישועות און גענומען פדיונות.

די דריטע זייט פון רינגפלאַץ איז געווען אַן אָרט פאַר די פויערטעס, וועלכע האָבן יעדן פרימאָרגן (איבערהויפּט דינסטאג) געבראַכט זייערע פּראָדוקטן און ירקות. אַזוי איז אַ חלק פון שטאַטישן רינגפלאַץ, ווי אַ „ח״, געווען באַזעצט מיט ווייבער סוחר׳טעס.

מלמדים

ר׳ אברהם שיינהארן האט געלערנט מיט גרעסערע בחורים גפ״ת און תנ״ך, דקדוק און עברית. אין א צייט ארום האט ער דאס מלמדות אויפגעגעבן.

ר׳ אהר׳צי העלפער — א מלמד פון גמרא און תנ״ך, א הייסער קאסאווער חסיד.

ר׳ אלתר פערלס, איינער פון די וויכטיגע תלמידי־חכמים ויראוי להוראה — גפ״ת מלמד. זיין זון הירשל — א תלמיד־חכם.

ר׳ אשר פאסטערנאק, — מלמד פון גמרא און תנ״ך, כתב ולשון, עברית און אידיש.

ר׳ בערצ׳י משה חיים׳ס — א מלמד פאר מתחילים אין גמרא, חומש און רש״י, אויך שריפט אין אידיש.

ר׳ זאב דונסט — גמרא־מלמד, אויך תנ״ך, חשבון און כתב אידיש. זיינע זין, יוסף און זלמן — קודםביידע געוועלבערס, שפע־טער איז יוסף אויסגעוואנדערט קיין אמעריקע און זלמן האט געעפנט א סאדע־וואסער־פאבריק.

ר׳ יצחק (איצי פאטערל) — גמרא און תנ״ך מלמד, זיין ווייב — א סוחר׳טע.

ר׳ משה מנדל גאדעלס — מלמד פון גמרא, חומש און רש״י מיט מתחילים.

ר׳ מנחם (מנדלי) בלאך — א מלמד פאר גרעסערע בחורים אין גפ״ת, מדרשים, חומש און רש״י.

ר׳ משה ברוך הירשס — א גמרא און תנ״ך מלמד, א איידעם פון משה יעקב פישל.

ר׳ שמעון הירש, תחילת געוועלבער, דאן גמרא־מלמד. א הייסער אטיניער חסיד.

ר׳ פייביש פייגער — א מלמד אין די הייזער אויף חומש, עברית און שריפט אידיש. זיין זון נ. פייגער — צווייטער חזן (קאנטאר) אין סטאניסלוויער טעמפל.

מלמדי תינוקות של בית רבן (דרדקי־מלמדים)

ר׳ אלקנה דער לאַנגער, ר׳ בערל (בלינד אויף איין אויג), ר׳ מאיר און ר׳ שואל. יעדער האָט געהאַלטן אין זיין „חדר" וואָס אין אייגענעם הייזל, 40 ביז 50 תלמידים, אינגלאַך און מיידלאך.

אין ר׳ בערלס „חדר", לערך 4 מעטער גרויס, אָן אַ בריק (פוס־באָדן), האָט ער געלערנט מיט ערך 50 קינדער און דער בעלפער אין צווייטן חדר — מיט ערך 30—40, אלף־בית, טראָף, נקודות, און אנהויב חומש. אין קיך האָט די רביצין מיט איר טאָכטער זיך באַשעפטיגט אַ חוץ מיט דערווירטשאַפט אויך מיט אַ קור־און־קעלבל. זומער האָבן די קינדער פאַרבראַכט די צייט ביים שפּילען, ביים זומפּזטייכל, מיט קראַקענדע זשאַבעס וואָס לעבן חדר. ווינטער — מיט גליטשן זיך אויפן אייז.

אַקושערקעס (באָבעס)

די איינציגע ספּעציאַליסטקע איז געווען חיה רחל, ווייב פון מרדכי זינגער.

נאָטאַר

הערמאַן שפירא (אפשר דער ערשטער אידישער נאָטאַר אין גאַליציע), אַ כבד־פּה, אַסימיליאַנט, וואָס האָט אויך זיינע קינדער דערצויגן צו אַסימילאַציע.

עגלונים (פורמאַנעס)

אליעזר און ברודער אהרן (אורצ׳י) פוקס און שוואָגער פישל — יעדער אַ עגלה מיט איין פערד, זייערע נסיעות זיינען געווען בלויז קיין קאָלאָמיי מיט פאַרשוינען.

הירש יהודה משהס און זיין איידעם משה באַן — אַ וואָגן מיט 2 פערד פאַר פאַרשוינען קיין סניאַטין. יעקב זינגער, אלטער מאַלצ׳יק און יוסף אייזנקראַפט — פיאַקערס צו דער באַן־סטאַנציע. ר׳ זיידע טוי — עגלה מיט איין פערד. דער ערשטער אין שטאָט,

וואָס האָט איינגעפירט די טעגלאַכע נסיעה צו דער באַן־סטאַנציע און צוריק.

משה־בעל־עגלות: ר׳ אלתר מאַניס, ער האָט דערצויגן זיינע קינדער לתורה, זיין זון, יצחק, אַ געוועלבער, דער צווייטער, הירש — אַ בעל־עגלה. ר׳ אליעזר שטיינבערג, ר׳ פייוול ברעכערס קינדער, לייב, יואל, מאטי, יעקב לייב אַדלערשטיין, דער אַלטער שבתי מיט זיין זון הירש (זייער איניקל געפינט זיך אין ארץ־ישראל) און ר׳ משה טוי אברהמלס — אַלע בעלי־עגלות צו פירן משא אויך פון ווייטע מקומות. משה אברהמלס און זיין ווייב אסתר האָבן זיך אַ סך אָפּגעגעבן מיט צדקה, גמילות־חסדים און הכנסת־אורחים; זיי האָבן געשריבן אַ ספר־תורה פאַר דער קאַסאָווער קלויז.

פריזירערס

אהרן (דער רופא) און זיין ווייב האָבן געשאָרן קליינע קינדער. דוד הירש און נאָך איינער אין דעמיסש זענען געווען אויך שטיקלאַך רופאים, זיי האָבן געשטעלט באַנקעס און פּיאַווקעס, געעפנט מכות און געמאַכט באַנדאַזשן.

דאָקטוירים־מעדיצינער

ד״ר איזידאָר האָרן — דער ערשטער אידישער דאָקטאָר אין שטאָט. ער איז געווען אַ אַסימילאַנט, ניט געוואוסט פון אַ אידיש (עברית) וואָרט.

ד״ר נייבערגער — אַ דאָקטאָר אַ מומחה, אַ נאַציאָנאַלער איד, האָט געקענט עברית, איז שפּעטער אַוועק קיין טשרנאָוויץ.

ריכטערס (שופטים)

נ. סיכאָווער, געקומען פון נאַדוואָרנע אַלס געריכט־פּרעזעס, האָט זיך צוליב קאַריערע געשמדט, ער מיט זיין משפחה. ער פלעגט ווי אַ פרומער קאַטאָליק גיין מיט זיין ווייב יעדן זונטאג אין קלויסטער אריין, אויך מיטגיין ביי די קאַטאָלישע פּראָצעסיעס.

שמשים און חזנים

ר׳ זעליג דערמאַן, שמש אין אַלטן בית־מדרש, וואו ער האָט געהאַט זיין דירה. ער איז אויך געווען חזן אין דער גרויסער שול שבתים און ימים נוראים. אויך שטאָט־חזן ביי חתונות און בריתן.

זיין חזנות האָט נאָך זיין טויט איבערגענומען ר׳ שלום פוקס, אַ איידעם פון דעם עושר און פיינעם איד ר׳ משה אַלטער. ר׳ משה האָט ר׳ שלומן געבראַכט פון רוסלאַנד, פון אַ מיוחסדיגער און נגי־דישער משפחה, אַלס מאַן פאַר זיין בת־יחידה.

ר׳ שלום איז געווען אַ גוטער בעל־מנגן, ער האָט אויך גוט געלערנט אַ בלאַט גמרא. נאָכן שווערס טויט, איז ר׳ שלום פאַר־אָרימט געוואָרן און געווען געצוויטיגט אָנצונעמען דעם חזן־פּאָסטן. שפּעטער איז ער בלינד געוואָרן און אַרומגעגאַנגען איבער די הייזער בעטן נדבות.

ר׳ יעקב שמש (יוקיף; זיין משפחה־נאָמען האָט קיינער ניט געוואוסט) פלעגט אַלע פאַר־טאָג קלאַפּן מיט זיין שווערן האַמער אין די טויערן און לאָדן און אויסרופן בקול: „שטייט אויף לעבודת הבורא!״ שבת פאַר קריאת התורה פלעגט ער אויסרופן אין די בתי־מדרשים „פקודות״ פון רעגירער אָדער בירגערמייסטער אין נאָמען פון סטאַראָסטע. נאָך ר׳ יעקבס טויט האָט דאָס שמשות איבערגע־נומען בנימין שמש.

ר׳ מרדכי (מאיקע) לייכטערמאַכער — אַ שמש, בפרט ביי קבורות פון מתים. ער איז געקומען פּרובן דעם גוסס מיט אַ פעדער ביי דער נאָז, אויב ער האָט נאָך אַ רוח־חיים, און זיך מטפל געווען מיט אַלע ענינים וואָס זענען שייך צו דער קבורה; דעם ארון פאַרן מת מאָנופּולירט דוקא אין שטאָט־בית־מדרש, ווען אידן זענען געשטאַנען אין טלית און תפילין (אפשר מיט אַ כוונה, כדי זיי מעורר צו זיין לתשובה). ביי דער לויה געקלאַפּט אין אַ ערדענעם טאָפּ די אַריינגעוואָרפענע מטבעות, און געשריען בקול: „צדקה תציל ממות״. לבסוף אַלס ערשטער געכאַפּט ביים אבל דעם ערשטן כוס.

דערפּער אַרום זאַבלאָטאָוו

איליניץ. ר׳ ברוך טוי (אברהמלס), אַ אָנשטענדיגער איד, עקאָנאָם ביי אַ גוטבעזיצער. זיין זון מר צבי טוי מיט משפחה געפינט זיך אין תל־אביב.

ר׳ מגדל האלדער, פאַכטער פון דער פּראָפּינאַציע, אַ איד אַ למדן, וויזשניצער חסיד. זיין זון, ר׳ משה דוד אַ גרויסער וואַלד־סוחר, באַזיצער פון אַ זעגעמיל און מאַטעריאַל־לאַגער אין קאַלוש.

אַלעשקוב. ר׳ משה שפּערבער, פּאָסעסאָר און וואַלד־סוחר, אַ הייסער קאָסאָווער חסיד מיט מעשים טובים, צדקה והכנסת־אורחים. ער האָט מנדב געווען אַ גרויסן פּלאַץ אין שטאָט, וואו מ׳האָט אויפגעבויט די קאָסאָווער קלויז.

שפּעטער האָט די פּאָסעסיע איבערגענומען ר׳ אברהם דוד ריזנבערג. זיין איידעם, ר׳ מרדכי קאָרן, אַ גרויסער תבואה־סוחר און אָרענטליכער, געבילדעטער איד — איז געווען אַ צייט קולטוס־פּרעזעס אין שטאָט.

ארעליץ: ר׳ אליעזר שטאַדלער, אַ יודע־ספר, מיט צדקה ומעשים טובים, באַזיצער פון קרקעות. זיין זון, ר׳ משה — צוערשט פּאָסעסאָר, דאַן האָלץ־סוחר אין סאַדיגורא.

ר׳ אליהו שטאַדלער, פון די אַלטע חסידים ואנשי־מעשה — האָט זיך באַשעפטיגט מיט לאַנדווירטשאַפט, דורך גויישע אריסים.

זיין אייניקל, ר׳ נחום שטאַדלער, אַ תלמיד־חכם און שאַרפער מוח — האָט געענדיקט אַ סעמינאַר און איז געוואָרן איינער פון די וויכטיגע באַראָן־הירש־לערערס אין קאָזלאָוו, שפּעטער אין טאַרנאָפּאָל.

ר׳ נחום שטאַדלערס ווייב און טעכטער געפינען זיך אין ארץ־ישראל, איינע פון זיי איז די באַוואוסטע כלל־טוערין ביי עזרה סוציאלית אין רמת־גן, גברת יעל.

היינקאָוויץ. ר׳ שמעון היפשער — אַ בעל־בית מיט אַ גרויסן לאַנדווירטשאַפטלאַכן משק. זיין זון יחזקאל (קאַראָל), איז געווען שטאַטישער געמיינדע־סעקרעטאַר. ער האָט געהאַט השפּעה אויך אין דער באַצירקס־הויפּטמאַנשאַפט אין סניאַטין און געטאָן אידן

טובות. לערך פערציג יאָר געאַרבעט אין זיין אַמט.

וואַשקאָוויץ. ר׳ ישראל בוימעל, אַ געלערנטער איד, אַ זון פון חשובן בעל־הבית ר׳ אייזיק בוימעל. ר׳ ישראל האָט בשותפות מיט זיין פאָטער געהאַלטן אין וואַשקאָוויץ די פּאָסעסיע.

ר׳ מנחם אייזנבערג אַ אַלטער חסידישער איד, האָט געהאַלטן אַ קרעטשמע און געפירט אַ געוועלב פאַר די דאָרפס־לייט. זיין זון ר׳ שלמה, אַ איידעם פון ר׳ צבי רובין — געוועלבער אויפן רינגפּלאַץ.

ר׳ חיים וואשקאָוויצער, אַ געלערנטער איד, אַ בעל־הבית און בעל־קרקעות, האָט געפירט אַ שענק און געוועלב. ר׳ חיים האָט געהאַט אַ בת־יחידה און זיך משדך געווען מיט ר׳ פסח טוי, בן ר׳ משה זיינוויל.

אין חיימס הויז האָט זיך געדרייט אַ שייגעץ, אַ שכן, אין וועלכן חיימס טאָכטער, פסח טויס כלה, האָט זיך פאַרליבט. אין איין נאַכט, האָט דער שייגעץ אַרויסגעפירט דאָס מיידל פון איר פאָטערס הויז און איר געבראַכט צום דאָרפס־גלח. דער גלח האָט איר אָפּגעשיקט קיין סניאַטין אין דאָרטיגן קלויסטער, און זי באַלד אָפּגעשמדט.

ר׳ חיימס טאָכטער האָט זיך שפּעטער צוריק מגייר געווען, זי האָט חתונה געהאַט מיט אַ אָרימען בחור, און חיים האָט נאָך פון זיי דערלעבט אַ דור פון כשרע אידן.

זשעריוו. דער דאָרף איז געווען באַזעצט מיט משפחות איידעלע אידן, וועלכע זענען איינגעוואַנדערט פון רוסלאַנד אינ־איינעם מיטן צדיק אדמו״ר ר׳ ישראל ריזשינר. ר׳ אשר זילבערמאַן, תחילת אַ שותף צו אַ ברענעריי, שפּעטער בעל־בית און געוועלבער אין דעמיטש.

ר׳ משה גאַסטער, אַ גרויסער למדן און תלמיד־חכם, בוכ־האַלטער ביי זיין שווער ר׳ מ. ל. שלאמיוק — פּאַכטער פון אַ ברענעריי און פּאָסעסיע. ר׳ נפתלי וויינגאַרטן, אַ ת״ח — שותף צו ר׳ לייב,ביידע תלמידי־חכמים.

ר׳ משה אַלטר, אַ איידלער איד, — זיינע זין ר׳ יחזקאל און לייב, ביידע תלמידי־חכמים.

ר׳ שמואל אַלטער — פון די אַלטע חסידים, ירא־שמים, בעל־צדקה און מכניס־אורחים. זיין איידעם, ר׳ יעקב מנחם גאַסטער — אַ איד אַ תלמיד־חכם און בעל־קבלה. אַ אייניקל פון ר׳ שמואל אַלטער, משה אַלתר — געפינט זיך אין תל־אביב.

חליביטשען. ר׳ ברוך מעלצער, אַ יודע־ספר, אַ לאַנגע צייט פקיד ביים גוט־באַזיצער. זיין זון, ר׳ יוסף ליב, פאַכטער פון אַ קרעטשמע אין טערקע. זיינע קינדער דערצויגן אַלס בעלי־מלאכה. ער און זיין ווייב, שרה טילא, האָבן געגעבן אַ סך צדקה.

ר׳ יעקב טוי (יאַנקל ציברעק), תחילת אַ קרעטשמער אין חליביטשען, שפּעטער פאַכטער פון פעלדער און פון אַ גרויסער מיל. לסוף האָט ער געקויפט אַ הויז אין שטאָט, אויפן רינגפּלאַץ, און איז געווען אַ צייט קולטוס־ראָש.

טולוקאָוו. ר׳ ישעיהו אַדלערשטיין, אַ אינטעליגענטער איד, האָט געהאַלטן בשותפות מיט ר׳ שמואל טוי יוסים די פּאַסעסיע אין טולוקאָוו און אַ וואַלד אין בוקאָווינע. ר׳ ישעיהס זון, אליהו, — דער פאַכטער פון דער גרויסער מיל. ר׳ שמואל טוי, אַ אינטעליגענטער סוחר, מייסטנס מיט גוט־באַזיצערס — אייגענטימער פון אַ גרויסער מויער אין דעמיטש.

טריצי. ר׳ הירש לייב לוינער — עקאָנאָם ביים גוט־באַזיצער. זיינע קינדער, שמעיה, מנדל און יונה, גוט דערצויגענע אין הדרים. זיין ווייב, טויבע, אַ אשה צנועה מיט מעשים טובים — האָט מאריך־ימים געווען ביז קרוב צו מאה שנים. ר׳ ישראל ליבער און זון, מענדל — חסידישע אידן, לאַנדווירטן. מענדלס ווייב, טעמאַ, אַן אלמנה, געפינט זיך אין תל־אביב.

ליפּקעוויץ. ר׳ זעליג, אַ איידעם פון ר׳ ישראל חיה יהודית, — אַ חסידישער איד, אַ געוועלבער און קרעטשמער אין דאָרף.

פּאָפּעלניק. ר׳ זלמן מינצער — אַ בעל נכסים און סוחר, געטאָן צדקה. נאָך זיין פאָטערס טויט (היימישע דאָרפס־גויים האָבן אים דערהרגעט) איז ר׳ זלמן געקומען קיין זאַבלאָטאָוו און באַשעפטיגט זיך מיט מסחר. שפּעטער איז ער פאַראָרימט געוואָרן.

ר ו ד נ י ק. דער גוט־באַזיצער מאָסיע, סענאַטאָר, איז געווען אַ באוואוטער אַנטיסעמיט, פונדעסטוועגן האָבן זיינע פעלדער, ברע־נעריי און מיל געהאַלטן נור אידן. זיין גרויסן וואַלד האָבן אידן געהאַקט און דערביי גוט פאַרדינט. אַסאַך יאָהרן האָט דאָרט געוואוינט הערש הערמאַן מיט זיין ווייב פריידע (אַ שוועסטער פון מעכיל קרעסעל) און זיך באַשעפטיגט מיט לאַנדווירטשאַפט. נאָך דער ערשטער מלחמה זיך אַריבערגעצויגען קיין זאַבלאָטאָוו.

דאס ענדע פון דער קהלה קדושה זאבלאטאוו

א. שילדערונג פון צבי אייזנקראַפט און צבי פריד

די טראַגעדיע פון אונזער קהלה זאַבלאָטאָוו האָט זיך אָנגעהויבן אין סעפטעמבער 1939, ווען דאָס רוסישע מיליטער האָט דאָס שטעטל באַזעצט. די גאַנצע אידישע באַפעלקערונג, אָהן אויסנאַהם, האָט די רוסען אויפגענומען מיט גרויס כבוד און שמחה און מיט פייערדיגע באַגריסונגס־רעדעס מצד משה דונסט (זלמן דונסט׳ס זוהן), וועלכער האָט, אַלס אָנפירער פון די סאָציאַליסטען, איבערגענומען די פאַרוואַלטונג פון דער שטאָדט. אָבער באַלד האָט מען גענומען אַרויסוואַרפן אידען פון זייערע הייזער און רעקווירירען די וואוינונגען פאַר רוסישע אַמטען און רוסישע באַאַמטע, אַוועקגענומען ביי די עשירים זייערע פאַרמעגנס און דעפּאָרטירט קיין רוסלאַנד אַנגעזעהענע משפחות, דאַרונטער דעם קולטוספּרעזידענט לייב וואלער, אַ איד מיט אַ אָפענער האַנד, וועלכער האָט געשאַפן און אַליין געגעבן פּרנסה אַ סך אידען און געהאָלפען יעדען אין זיין נויטלאַגע. דער האַנדל איז אָפּגעשטעלט געוואָרן און דער רוב אידען, סוחרים, האָבן פאַרלוירן זייערע פּרנסות. דאָס שטעטל איז געוואָרן איין אַרבעטסלאַגער. דער אַרבייטער־קלאַס האָט אַ ביסל אויפגעלעבט, אָבער אידען, ניט געוואוינט צו שווערער פיזישער אַרבייט, האָבן דערביי פאַרלוירן זייערע כוחות און נישט פאַרדינט אפילו אַ פינפטעל פון זייער באַדאַרף. אַלע ציוניסטישע אָנפירער, ווי יאָסעל קארן, מענדעל טוי, משה טוי, זעליג גרוס, ד״ר נוסענבלאט און לייב רובין, האָבן באַקומען פּאַספּאָרטן מיט ספּעציעלער באַמערקונג אַז זיי זענען שעדליך פאַר רוסלאַנד.

אָט דער מצב האָט געדויערט ביז יוני 1941, ווען נאַצי־דייטשלאַנד האָט אָנגעהויבן דעם קריג קעגן רוסלאַנד. דאָס רוסישע מיליטער איז גיך אַוועק, און אונגאַריש מיליטער, דייטשלאַנדס

פאַרבינדעטע, האָט באַזעצט דעם קאָלאָמייער קרייז, דאַרונטער אונזער שטעטל. די גרויסע האַקענקרייץ־פאָהן און די נייע גזירות רעות זענען געווען דער אָנזאָג פון דעם שרעקליכען אומגליק וואָס האָט זיך אָנגערוקט אויף אידען. דער מיליטער־קאָמענדאַנט, אַ אונגאַרישער קאַפּיטאַן, איז נאָך געווען ניטקשה, און דער דעמיטשער רב ר׳ אברהם האַגער ז״ל האָט געהאַט צוטריט צו איהם און אַזוי אַרום אַ סך געהאָלפן דער אידישער באַפעלקערונג. אָבער די ציוויל־פאַרוואַלטונג איז געלעגען אין די הענד פון די אוקראַינער, וועלכע האָבן די אידן אָנגעטאָן עינויים קשים, געפּלאָגט זיי מיט צוואַנגסאַרבעט און מיט אַלע מיטלען ניט דערלאָזט אַז די פּויערן זאָלן פאַרקויפן אידן פון זייערע פּראָדוקטן. עס האָט זיך אָנגעהויבען פּיהלען הונגערנויט אין דער אידישער גאַס, דערצו זענען אידען געפאַלען פון די כוחות מחמת דער עבודת פרך. זיי האָבען זיך אָבער געטרייסט דערמיט, וואָס זיי זענען כאָטש ניצול געוואָרן פון די דייטשע הענד.

אָבער אויך די דאָזיגע נחמה איז באַלד מוראדיג צעשטערט געוואָרן, ווייל שוין ענדע אויגוסט 1941 האָבען די היטלער־נאַציס איבערגענומען די פאַרוואַלטונג אין זייערע אייגענע הענד. אויב אין דעם אונגאַרישען פאַרוואַלטונגס־פּעריאָד האָט מען אידען בלויז פיזיש געמאַטערט און אָוועקגערויבט ביי זיי דאָס פאַרמעגן, האָט די געסטאַפּאָ באַלד ביי איהר אַריינקומען געגעבען צו פערשטעהן, אַז זי מיינט ניט בלויז דאָס אידישע פאַרמעגן, נאָר אויך דאָס לעבען פון אַלע אידען, איינשליסענדיג אפילו משומדים פון אידישער אָפּשטאַמונג. און כדי זיי קענטיג צו מאַכען, האָבען אַלע אידען געמוזט טראָגען אַ גרויסן לייווענטענעם שאַנד־אָבצייכען מיט אַ מגן דוד אין מיטען, אויב זיי האָבען ניט געוואָלט דערשאָסן ווערען (איינצעלנע ווידערשפעניגע זענען דערפאַר טאַקי דערשאָסן געוואָרן). די ערשטע באַפעלען האָבען ביי אידען אָוועקגענומען דאָס רעכט צו באַנוצען ראַדיאָ און טעלעפאָן, צו פאָרען מיט דער באַהן, צו באַנוצען שטאָטישע און עפענטליכע אַנשטאַלטען ווי שפּיטאָל, בעדער, קינאָ, טעאַטער, קאַפעהייזער וכדומה. עס איז באַלד נאָ־

מינירט געוואָרן אַ אידענראַט פון דריי מיטגלידער, נעמליך נטע פעליקס אַלס פאָרזיצער, דאן אליהו זינגער און אפרים פונד, וועלכער האָט געמוזט פינקטליך דורכפירען אַלע גזירות קעגן אידען און דערפאַר געטראָגן פערזענליך דעם אחריות. די ערשטע טרויעריגע אויפגאַבן פון אידענראַט זענען געווען, איינצומאָנען ביי אידן אַ גרויסע קאָנטריבוציע פאַר די היטלער־רוצחים, צוצושטעלען יעדען טאָג די פאַרלאַנגטע צאָל אידען פאַר די צוואַנגס־אַרבייטען און צו פאַרשאַפן דער געסטאַפּאָ אַלסדינג וואָס זי האָט געברויכט און געפאָדערט. און געפאָדערט האָבען זיי אַלסדינג, אָנגעהויבן פון פרעמדע וואַלוטעס, אַלע עדעל־מעטאַלען, דאָס גאַנצע פעלצוואַרג, תבואות און בהמות — און תמיד אונטער דראָהונג פון טויטשטראָף. עס איז געווען האַרצרייסענד צוצוקוקען, ווי אָרעמע אידישע משפחות האָבען געבראַכט אויף דעם באַשטימטען פלאַץ זייער איינציג פערדל, אָדער קו אָדער ציגעלע, פון וועלכע זיי האָבן געצויגן זייער חיונה. זיי האָבען זיך מיט דער בהמה געזעגענט ווי מיט אַ נאָנטען מענשען וואָס געהט שטאַרבן. דעמילט האָבען די אידען נאָך ניט פאַרשטאַנען, אַז זיי וועלן דאַן מוזען ברענגען אַ סך טייערערע קרבנות, היינו די אייגענע אַלטע טאַטעס און מאַמעס, און זייערע קליינע קינדער, און בכלל אַלע אידען וואָס ברענגען די רוצחים קיין נוצען ניט.

דער דערמאָנטער אידענראַט האָט אָבער ניט נושא חן געווען ביי די דייטשע מערדער, ווייל ער האָט ניט געקאָנט דערפילען אַלע זייערע פאָדערונגען און באַפעלען. זיי האָבען בכן מיט דער הילף פונ׳ם קרייז־אידענראַט אין קאָלאָמיי אָפגעזאָגט דער ערשטען אידענראַט און נאָמינירט אַ נייעם, וואָס איז באַשטאַנען פון ד״ר טייכער, ד״ר רעדיש, הערצל אונגער און שלמה טילינגער (דער דינסט־פערסאָנאַל איז געבליבן דערזעלבער ווי פריער). מיט דער הילף פון די אוקראינער האָט די געסטאַפּאָ אַרויסגעפרעסט פון זאַבלאָטאָווער אידן דעם לעצטן רעשט פאַרמעגען און די איבעריגע שוואַכע לעבענסקרעפטען. אַזוי האָבען אידען געלעבט ביז חודש דעצעמבער 1941.

די ערשטע אקציע

אין מאָנאַט דעצעמבער איז אַראָפּגעקומען קיין זאַבלאָטאָוו געסטאַפּאָ פון קאָלאָמיי און גענומען זיך דורכפיהרען דעם טייוורלישען מאָרדפּלאַן. אויף דער כאָמעווע (אַ באַרג אויפן וועג קיין טרויצע) האָבן זיי געלאָזט אויסגראָבן גרויסע גריבער, האַלטנדיג דערביי די גאַנצע זאַך בסוד. אידען האָבען זיך אָבער דאָך דערוואוסט דערפון, און עס איז אויסגעבראָכען אַ שרעקליכע פּאַניק, מ׳האָט אָנגעהויבען אַנטלויפען פון שטעטל וואוהין די אויגען האָבען געטראָגען, באַהאַלטען זיך אין פעלדער און וועלדער דריי וואָכען צייט. דאָס שטעטל איז ווי אויסגעלעדיגט געוואָרן. ס׳זענען געבליבען בלויז איינצעלנע מענטשען. דערוויסענדיג זיך וועגען דעם, האָט די געסטאַפּאָ דורך איהרע אַגענטען געלאָזט פאַרשפּרייטען די ידיעה, אַז די גריבער זענען לופטשוץ אָקאָפּעס, און אַזוי־אַרום האָבען זיך אידען געלאָזט אַריינגאַרען אין זאַק אַריין און אין משך פון אַ קורצער צייט זענען כמעט אַלע אַנטלאָפענע צוריקגעקערט אַהיים. די געסטאַפּאָ האָט נאָך געוואַרט ביז די אידען האָבען זיך גענצליך באַרואיגט, ערשט דאַן זענען זיי צוגעטראָטן דורכפירן זייער פּלאַן. דעם 22־טן דעצעמבער, זיבן אַ זייגער אינדערפרי, זענען זיי, קומענדיג מיט אויטאָס פון קאָלאָמיי, איבערפאַלען אין שטורעם דאָס שטעטל, און מיט דער הילף פון די אוקראַינער, באַוואָפנטע מיט אייזענס, מעסערס און העק, האָבן זיי עס אַרומגערינגלט פון אַלע זייטן. גייענדיג לויטן פּלאַן, פון שטוב צו שטוב, האָבן זיי אַלע אידען אַרויסגעשלעפּט און מורא׳דיג פּאָגראָמירט, געבראָכן זיי הענד און פיס, צעשפּאָלטען די שאַרבענס, אויסגעשטאָכן די אויגן און זיי געטריבען אין מיטען רינגפּלאַץ, צו גאָלדע ברעטלערס הויז. אליה זינגער האָט מען געפירט אין טלית, באָרוועס, עטליכע מיידלאך האַלב נאַקעט. מענדל טוי, אַלטערס, האָט מען אויסגעשטאָכן די אויגען, ווייל זיין פרוי העניע האָט זיך העלדיש אַ קעגענגעשטעלט, שרייענדיג: אונזער בלוט וועט ניט רוען, היטלר וועט דעם קריג פאַרלירן און דייטשלאַנד וועט פאַר די בלוטיגע מערדערייען טייער באַצאָלן. אליהו זינגער האָט פאַר־זיין־טויט בקול אויפגעפאָדערט די אידן,

ניט איבערצוגעבען זייער געלד, נאָר פאַרניכטען און צערייסען עס אויף שטיקער. זיינע לעצטע ווערטער זענען געווען: נעמט נקמה!... די יללות פון די מוטערס, וואָס האָבען מיטגעטראָגען מיט זיך זייערע קליינינקע קינדער, דריקענדיג זיי צו זייער ברוסט, זענען ניט צו באַשרייבען. די מערדער האָבען געטריבען דעם מאַסען־צוג מיט נאַהייקעס צו דער כאָמעווע, שרייענדיג: לאָס! לאָס! בראש פון דעם צוג איז מיטגעגאַנגען אויף דער דעמיטשער רב, ר׳ אברהם האגער, מיט זיין פרוי און ער האָט געשריגען יאָמערליך: שמע ישראל, איך האָב מיט די ברידער געלעבט און מיט זיי געה איך צום טויט.

געבראַכט די לערך 1000 אידן צו די גריבער, האָט מען זיי אויסגעשטעלט אין שורות. דאַן זיי אַרויפגעטריבען אויף דעם ברעט וואָס איבער דעם גרוב און זיי נאָכאַנאַנד דערשאָסן. געטראָפענע פון די קוילען, זיינען זיי, טויטע און האַלבטויטע מיט נאָך צאַפּעל־דיגע גלידער, אַריינגעוואָרפן געוואָרן אין די גריבער. עס זענען אויסגעקליבען געוואָרן פינף שטאַרקע מענער כדי צוהעלפען צו־נויפלייגן די טויטע אין די גרי־בער, נעמליך משה באַנס זון, יודל באַן, נחום זיילער, מעציע דעם סטאָלערס זון און צאַפּע רובין. זיי האָבן באקומען דעם באַפעל, אויסצונוצן איטליכס שטיקל פּלאַץ אין גרוב און אין די ווינקעלאַך האָבן זיי געמוזט אַריינשטופן קליינע קינדער. זויגלינגע האָט מען ניט דערשאָסן, אַ שאַד געווען די קוילן, נאָר צעהאַקט זייערע קעפּ אַן אַ סלופּ און אַריינגעוואָרפן אין גרוב. אַזוי איז געשען מיט דעם נאָר־וואָס געבוירענעם קינד פון אַלטער דונסט׳ס טאָכטער (די פרוי פון הערש העגער) און מיט דעם קינד פון בנציון גרונוועגס טאָכטער און אַנדערע. די דערמאָנטע פינף אידן האָבן פאַר זייער גוטער אַרבייט באַקומען זייער לוין אויפן אָרט: מ׳האָט זיי אייציגווייז דערשאָסן און אַריינגעלעגט אין גרוב פון אויבן, אויף אַלע דערמאָרדעטע. די ערד־דעק פון גרוב איז געווען ממש דורכגע־ווייקט מיט זידענדיג בלוט וואָס האָט אַרויסגעשפּריצט פון מאַסן־קבר מיט לערך 900 טויטע אידן.

די אַקציע האָט זיך געענדיקט 6 אַזייגער אין אָוונד. אַלע

קראַנקע, וועלכע מ׳האָט ניט געקענט אַרויסטרייבן, האָט מען דער־שאָסן אין די בעטן. אַזוי אַרום זיינען אין דעם שרעקליכן טאָג געווען אין שטאָט גופא לערך הונדערט טויטע אידן, וועלכע מ׳האָט דאַן געבראַכט צו קבר־ישראל אויפן בית־עלמין. עס זענען דעם טאָג אויך פארגעקומען זעלבסטמאָרדן. אַזוי האָט יאָסל אייזנקראָפּט (קוינעס) ניט געוואָלט איבערגעבן זיך לעבעדיג אין די הענד פון די מערדער און זיך גענומען אַליין דאָס לעבן דורך אויפהענגען. לעגאַל האָט די געסטאַפּאָ איבערגעלאָזט נאָר סאַניע גאָלדנער, אַ מלחמה־אינוואַליד, און דעם דאָקטאָר נוסענבלאַט, אַ מאַן מיט קריגס־דעקאָראַציעס פון ערשטן וועלטקריג. די נאַכט נאָך דער אַקציע האָבן די אוקראַינער געבושעוועט אין די ליידיגע אידישע וואוינונגען און זיי גענצליך אויסגערויבט. דעם צווייטן טאָג זיינען די אידישע גאַסן אויפגעציטערט געוואָרן פון די יאָמערליכע יללות פון די איבערגעבליבענע, וועלכע האָבן באַקלאָגט זייערע אומגעקומענע משפחות. ס׳איז ניט געווען קיין איין משפחה, וואָס זאָל ניט האָבן געליטן. דעמזעלבן טאָג, צען אַ זייגער, איז די געסטאַפּאָ געקומען צום אידנראַט און האָט געפאָדערט צען טויזענד זלאָטעס פאַר די קוילן וואָס זי האָט אויסגעשאָסן אויף אידן. אַחוץ דעם האָט זי אויפגעפאָדערט דעם אידנראַט, צונויפזאַמלען די פאַרמעגנס פון די דערמאָרדעטע אידן און זיי איבערצוגעבן דער געסטאַפּאָ.

די צווייטע אקציע

נאָך איז דער ווייטאָג איבער דעם ערשטן בראָך געווען פריש, און שוין האָט זיך אָנגערוקט דאָס צווייטע אומגליק. דעם ערשטן טאָג פסח (דעם 11־טן אַפּריל 1942), ביינאַכט, איז דאָס שטעטל ווידער איבערגעפאַלן געוואָרן פון אוקראַינער און דייטשן. זיי האָבן מיט העק אויפגעבראָכן אידישע פענסטער און לאָדן, זיך אַריינגעריסן אין די שטיבער און אַרויסגענומען אַלע מענטשן וואָס זיי האָבן דערוויישט, מיטנעמענדיג דערביי זייער ביסל געלד און ווערטזאַכן. אַ סך אידן זענען געווען באַהאַלטן, מחמת אין פיעל הייזער זענען געווען צעגעגרייט באַהעלטענישן מיט געהיימע אַריינגענג. אין אָט דעם טאָג

האָט די געסטאַפּאָ פאַרכאַפּט לערך 250 אידן, כדי זיי אַוועקשיקן אין די גאַז־קאַמערן קיין מיידאַנעק. קודם האָט מען זיי געבראַכט אין די תפיסות פון געריכטסגעביידע און זיי דאָרט געהאַלטן עטליכע טעג אָן עסן און וואַסער, ביז מ׳האָט אַהין צוזאַמענגעטריבן אויך אַלע אידן פון די נאָנטע דערפער ווי אילינצע, פּאָפּעלניק, רודניק, וואַש־קאָוויץ, קעלעכאָוו א. א. איינצלנע אַרעסטירטע האָבן זיך מיט אַ סך געלד אָדער ווערטפולע צירונג אויסגעקויפט, דעם רעשט האָט מען פאַרלאָדן אין וואַגאָנעס מיט דער אויפשריפט „שמעלץ" און אַוועקגעפירט קיין מיידאַנעק. הערש פריד, איינער פון אונזערע צוויי אויגן־עדות, איז אַ דאַנק דער אינטערווענץ פון לייטער פון דער טעכנישער נויט־הילף — וואו פריד האָט געאַרבעט — באַפרייט גע־וואָרן פון זאַמעל־לאַגער, גלייך מיט אַלע אַנדערע וואָס האָבן געהאַט אויסוויז־קאַרטן פון אַט דעם אַמט. ביי דער געלעגנהייט איז געלונ־גען מיטצונעמען אויך קאַרגע 50 אידן אָן לעגיטימאַציעס, וועלכע זענען דאָסמאָל געראַטעוועט געוואָרן פון טויט. אין דעם טאָג האָט אונזער צווייטער אויגן־עדות, אייזנקראַפט, פאַרלוירן זיין שוועסטער קוינע מיט איר קינד, 14 חדשים אַלט (לויט דער מיטטיילונג פון איזיע יוקעווס, וועלכער איז אַרויסגעשפּרונגען פון פאָרענדיגן צוג און דאַן צוריקגעקומען קיין זאַבלאָטאָוו, האָט קוינע נעמליך קודם דערשטיקט איר קינד און דאַן אַרויסגעוואָרפן זיך פון לויפנדיגן צוג). דאָס ביסל אידן וואָס זענען נאָך איבערגעבליבן אין שטעטל האָבן דאָרטן געלעבט אין טויט־שרעק ביז צום 5־טן מאַי 1942.

אין אַט דעם טאָג איז אַרויס אַ באַפעל פון קאָלאָמייער געסטאַפּאָ, אַז אַלע אידן מוזן ביז דריי טעג פאַרלאָזן זאַבלאָטאָוו און געהן אין קאָלאָמייער געטאָ. דורך השתדלות האָט מען געפועלט צו פאַר־לענגערן דעם טערמין מיט עטליכע טעג. אין דעם באַשטימטן טערמין האָבן דאַן אידן ענדגילטיג געמוזט פאַרלאָזן דאָס שטעטל, אַחוץ לערך 20 אידן, וועלכע מ׳האָט אַלס רוישטאָף־זאַמלער דערלויבט צו בלייבן. מיט דער הילף פון דער אוקראַאינישער מיליץ האָט מען אַלע אידן צוזאַמענגעטריבן אויפן זאַמלפּלאַץ און זיי פון דאָרט אונטער עסקאָרטע געפירט צופוס קיין קאָלאָמיי. יעדער איינער האָט געמעגט

מיטנעמען מיט זיך בלויז 25 קילאָגראַם באַגאַזש און לעבענסמיטל און אַלע האָבן מיטן רעשט פון זייערע כוחות געטראָגן זייערע פעקלאַך דעם לאַנגן פוסוועג. אָבער אָנקומענדיג פאַר'ן קאָלאָמייער געטאָ, האָט מען אַוועקגערויבט זייער גאַנצן באַגאַזש און דערצו זיי נאָך געשלאָגן מכות־רצח. אַזוי זענען זיי אין געטאָ געקומען מיט לעדיגע הענד אָן שום מיטל צום לעבן און אָן אַ העמד זיך איבערצוטאָן און אויך אָן אַ שטוב איבערצונעכטיגן. מענטשן זענען געלעגן אין די גאַסן און אין די חורבות פון די פאַרברענטע שולן. פאַר דער מינדסטער זאַך האָט די געסטאַפּאָ אידן אַרעסטירט און זיי לסוף אַרויסגעפירט קיין שיפּעראָוויץ און זיי דערשאָסן. אין געטאָ האָט מען געהונגערט. מענטשן זענען בוכשטעבליך געשוואָלן געוואָרן פון הונגער. די שענסטע יוגענד מיט העכערע בילדונג איז מיט געשוואָלענע פיס און פּנים'ער אַרומ־געגאַנגען מיט טעפּליך אין די הענד, בעטנדיג ביי לייטן אַביסל זופּ אָדער אַ שטיקל ברויט צו דערהאַלטן די נשמה. קינדער, פאַר־לאָזענע פון זייערע עלטערן, האָבן זיך, פאַרוואָרלאָזט און אָפּגעריסן, געוואַלגערט אויף די מיסט־פּלעצער און גענישטערט נאָך שאָלעכצן און אָפּפאַלן פון שפּייז. טעגליך זענען אידן אויסגעגאַנגען פאַר הונגער. די מתים האָט מען בסוד מקבר געווען, כדי ווייטער צו באַקומען זייער פּאָרציע ברויט. דער הונגער־טויט האָט געטראָפן לרוב די אידן פון דער פּראָווינץ, וואָס זיינען געבליבן גאַנץ אָן מיטלען. סאַניע גאָלדנער האָט אין געטאָ געפירט אַ רעגיסטראַציע פון אַלע זאַבלאָ־טאָווער וואָס זענען אומגעקומען פון הונגער, דאַרונטער משה בליי, יוסף פרעמינגער און אַנדערע. אַ טייל אידן איז מיט דער צייט גע־לונגען, אויסצוקויפן זיך און באַקומען די ערלויבניש, זיך אומצוקערן קיין זאַבלאָטאָוו אַלס אַרבעטער, דאַרונטער אַלע דאָקטוירים, סאַניע גאָלדנער, דער שטאָטער רב חיים האַגער, וועלכער האָט, אַ אָפּגעראַ־זירטער און מיט אַ קאַשקעט אויפן קאָפּ, געאַרבעט אַלס שטראָסן־אַרבעטער מיט אַ טאַטשקע אויף דעם וועג קיין סניאַטין. דער איידעם פון דעמיטשער רב, אשכנזי, האָט געאַרבעט אַלס קברן אויפן בית־עולם. אונזער עדות, אייזנקראַפט, האָט די קאָלאָמייער געסטאַפּאָ אַרעסטירט, ווייל ער האָט ניט פאַרשריפטמעסיג באַגריסט אַ דייטש.

און אין עטלעכע טעג אַרום אים באַפרייט אַדאַנק דער אינטערוועניץ פון זיין ארבייטס־שעף פון דער אָפּטיילונג „טאָדט״. בעת זיין אויס־פאָרשונג האָט ער, ווי ער דערציילט, צוגעזען פאָלגנדן פאַקט: מ׳האָט אַריינגעפירט אַ מיידל פון אַ יאָר 15—16, גענצליך נאַקעט, צום שעף פון דער געסטאַפּאָ, וואָס איז געזעסן אין לעצטן צימער. ער האָט דער מיידל געשטעלט עטליכע פראַגען, וועלכע איך האָב ניט געהערט. דער סאַדיסט האָט דאַן אויפגעמאַכט דעם ראַדיאָ און געעפנט אַ זייטיגע טיר, פון וועלכער ס׳איז אַרויסגעשפרונגען אַ מוראדיג גרויסער וואָלפס־הונט. ער האָט זיך גלייך געוואָרפן אויף דער נאַקעטער מיידל און בילעדיג אַנגעהויבן רייסן איר קערפּער. זי האָט יעמערליך געשריען „אוי מאַמע״, און דער געסטאַפּאָ־שעף האָט אַלץ העכער געלאָזט שפּילן דעם ראַדיאָ, ביז די מיידל איז גע־בליבן ליגן אין אַ טייך בלוט באַוואוסטלאָז. דער סאַדיסט האָט דאַן געגעבן דעם באַפעל אַרויסצונעמען „דאָס מיסט״.

אין זאַבלאָטאָוו האָבן זיך ווידער צונויפגעקליבן אַ 250 צוריק־געקומענע אידן, וועלכע האָבן געמוזט שווער אַרבייטן ביי פאַרשידענע עפענטלעכע אַרבייטן, און דערנערט האָבן זיי זיך דערפון, וואָס זיי האָבן די פויערן אַוועקגעגעבן פון זיך דאָס לעצטע רעקל און די לעצטע פּאָר הויזן און שיך און באַקומען דערפאַר אַ שטיקל ברויט. אַזוי האָט דאָס געדויערט ביז צו דער לעצטער אַקציע פון 7־טן סעפּטעמבער 1942.

די לעצטע אַקציע

מיט דריי טעג פריער פאַר דעם טערמין האָט מען אַלע זאַבלאָ־טאָווער אידן מיטגעטיילט, אז אין דריי טעג אַרום מוז זאַבלאָטאָוו בלייבן אידן־ריין. אַלע אידן מוזן אַוועקגיין קיין סניאַטין זיך רעגיסטרירן, דאַרונטער אויך דער אידנראַט. צוויי אַ זייגער ביינאַכט האָבן לערך 200 זאַבלאָטאָווער אידן גענומען גיין קיין סניאַטין כדי אָנצוקומען דאָרט צו דער באַשטימטער שעה. גלייך מיט די זאַבלאָטאָווער זענען דעם טאָג אַוועקגעפירט געוואָרן אַלע איבעריגע אידן פון דער גאַנצער סביבה. געבליבן זענען בלויז לערך 50 עלטערע און שוואכע אידן,

וועלכע האָבן פאַר פחד זיך באַהאַלטן אין שטעטל, אויך עטליכע געציילטע וואָס האָבן דעם מאַרש פאַרשפעטיגט, ווי דושקע זינגער, פאַרהייראַט היבשער, ריווע ריישערס טאָכטער און ריוועס אַנ׳אייניקל פּין אָטיניא. ס׳איז כדאי צו דערמאָנען, אַז אידן האָבן ביז צו לעצט ניט געגלויבט, אז מ׳מיינט זיי געַנצליך צו פאַרניכטן. זיי האָבן נאָך אַלץ געהאָפט, אַז וואָס ס׳איז פאָרגעקומען ביי דער ערשטער אַקציע וועט זיך ניט מער איבערהזרן, און אידן זענען אַליין געגאַנגען זיך מעלדן.

אָנגעקומען קיין סניאַטין, האָט די געסטאַפּא די אידן ארומ־גערינגעלט ווי מיט אַ קייט, פון וואַנען מ׳האָט מער בשום אופן ניט געקאָנט אַנטרינען. דא ערשט האָבן אידן געזען, אז זיי זענען פאַרלוירן. מ׳האָט אַלע געבראַכט אין אַ גרויסן לאָקאַל, וואו ס׳האָבן זיך שוין געפונען אַלע אידן פון סניאַטין און די אַרומיגע שטעטלעך און דערפער. דאָרט האָט מען זיי געהאַלטן 4 טעג אָן עסן און טרינקען און אין ענגעניש צום דערשטיקטווערן. דעם 10־טן סעפטעמבער האָט מען אַלע פאַרלאָדן אין וואַגאָנעס, מענער און פרויען באַזונדער, צו 150 מענטשן אין יעדן וואַגאָן, צונויפגעפרעסט ווי אין אַ פאַס הערינג. די וואַגאָנעס זענען געשטאַנען אין זאַלוטשער באַנהויף, וואוהין אַלע זענען געטריבן געוואָרן צופוס, אונטערוועגס האָט מען שטאַרק געשלאָגן, בפרט האָט מען מיסהאַנדעלט די אינטעליגענץ, דאָקטורים, אפטייקערס א. א. ד״ר נוסענבלאַט האָט זיך בכוונה גענומען אַנטלויפן כדי מ׳זאָל אים דערשיסן, און מ׳האָט אים טאַקי דערשאָסן. אָבער מענטשן וואָס זענען ניט געווען אַזוי רעזינגירט, האָבן צוזאַמענגע־נומען זייער לעצט ביסל כוח און געפּראָבירט די לעצטע שאַנס, זיי זענען אַרויסגעשפרונגען פון דעם פאָרענדיגן צוג. אַסך זענען ביים שפרינגען דערשאָסן געוואָרן. איינצעלנע איז עס געלונגען צו אַנטלויפן און אַזוי אַרום זיך דאָס לעבן צו ראַטעווען. דערונטער אויך אונזער עדות הערש פריד.

די צוריקגעבליבענע פון זאַבלאָטאָוו זענען באַלד אַריבער אין קאָלאָמייער געטאָ, וועמענס ליקווידאַציע איז פאָרגעקומען אין יאַנואַר 1943. כדי אַלע באַהאַלטענע אידן צו צווינגען אַרויסצוקומען, האָבן די דייטשע מערדער מיט די אוקראינער אונטערגעצונדן דאָס

געטאָ. דערביי זענען הונדערטער מענטשן פאַרברענט געוואָרן, אַנדערע האָט מען אין די גאַסן דערשאָסן, און איינצעלנע האָט זיך איינגעגעבן צו אַנטלויפן אין די וועלדער און צו לעבן דאָרט אַלס פּאַרטיזאַנער ביז צו דער באַפרייאונג דורך די רוסן.

ב. די שילדערונג פון זושע טוי

בעת די דייטשע חיילות זענען איינגעדרונגען קיין מזרח־גאַליציע און זיך יעדע שעה דערנענטערט צו אונזער שטעטל זאַבלאָ־טאָוו, האָבן אידן געפרעגט איינער דעם צווייטן: „וואָס ווייטער?". עס האָבן זיך געהערט שטימען: ווען מיר זאָלן קענען אַריבער די רוסישע גרעניץ, וואָלטן מיר געקענט איבערלעבן דעם קריג. אָבער אַלע וועגן זענען געווען פאַר אונז אידן פאַרשלאָסן און מיר האָבן זיך געזען גענויטיגט, צו בלייבן אין דער היים און זיך איבערגעבן דעם גורל. פּלוצים איז דעם 17.9.39 אָנגעקומען די ידיעה, פאַרשפּרייט דורך דעם רוסישן ראַדיאָ, אַז די רויטע אַרמיי מאַרשירט אין דער ריכטונג פון מערב און וועט באַזעצן די מזרח־געביטן פון פּוילן. דאָס האָט אַרויסגערופן אַ געוויסע שמחה און אַ פאַרשטענדליכע באַרוהיגונג פון די אידישע געמיטער. מיט דעם אַריינקומען פון די רויטע סאָלדאַטן איז ווי פאַרשוואונדן געוואָרן די אַנטיסעמיטישע שטימונג. פּוילישע און אוקראַינישע נאַציס האָבן כהרף־עין זיך פאַרביטן אויף אידנ־פריינד, וואָרום איצט האָט זייער אידיאָלאָגיע נישט געהאַט קיין הצלחה. אַ יעדער איינער פון זיי איז געוואָרן אַ פיינער מענטש, האָט געלעבט גוט מיט אידן און זיך באַמיט צו באַקומען אַ פעטן פּאָסטן ביי דער סאָוויעטן־מאַכט, דערקלערנדיק זיך אַלס קאָמוניסט אָדער לכל הפחות אַלס סימפּאַטיקער פון קאָמוניזם. צוליב דעם סאָוויעטישן ווירטשאַפטלעכן סיסטעם און פּאָליטישער איינשטעלונג האָט אַ געוויסער טייל אידן מאַטעריעל און מאָראַליש געליטן, אָבער דאָך האָבן אַלע אידן זיך געפילט פריי, זיי האָבן געאַרבעט, פאַרדינט און פאַרגעסן די סכנה וואָס עס האָט זיי געדראָט אָנפאַנג סעפּטעמבער 1939. אידן האָבן געפּרובט זיך אומשיכטן, זענען געוואָרן פקידים,

האָבן געשאַפֿן קאָאָפּעראַטיוון אין אַלע בראַנזשעס און נאָר אַ גאָר קלײנער טײל איז געבליבן בײַם קלײנהאַנדל, שטרעבענדיק צו ליק־ווידאַציע, כּדי זיך צוצופּאַסן צו דער געזעלשאַפֿט אין דער נײַער אָרדנונג. די האָניק־חדשים פֿאַר אידן זענען אָבער געווען קורצע, ווײַל שוין אין יאָר 1940 האָט די רויטע אַרמײ אָנגעהויבן בויען גרויסע סטראַטעגישע פֿלי־פֿלעצער צווישן זאַבלאָטאָוו און גוואזדזיץ און דורכפֿירן גרויסע באַפֿעסטיגונגס־אַנלאַגען אויף זײערע מערבֿ־גרע־ניצן, וואָס האָט פֿאָראויסגעזאָגט נײַע געשעענישן, אַ נײַע באַדראָהונג פֿאַר אידן.

דאָס גרויסע אומגליק האָט אויף זיך נישט לאַנג געלאָזט וואַרטן. דעם 22־טן יוני 1941 אינדערפֿרי האָבן אַלע דײַטשע ראַדיאָ־זענדער מיטגעטײלט דאָס אַרײַנמאַרשירן פֿון די נאַציס אין רוסישן געביט, מיט דער לאָזונג „טויט פֿאַר אידן". אָבער ווי שרעקליך די דאָזיגע דראָהונג האָט ניט געקלונגען, האָבן אידן דאָך נישט געקאָנט גלויבן אין מאַסן־שחיטות און מ'האָט זיך געפּרובט טרייסטן מיט פֿאַר־שידענע פּירושים, יעדער אויף זײַן אײגענעם אופֿן.

אין יולי האָט די רויטע אַרמײ זיך צוריקגעצויגן פֿון אונזערע קאַנטן, אַ קלײנע צאָל אידן האָט געהאַט די מעגליכקײט מיט זײ מיטצוגעהן. דער גרעסטער חלק אידן איז אַרײַנגעפֿאַלן אין די הענט פֿון די דײַטשן און פֿון זײ אומגעבראַכט געוואָרן. עטליכע טעג נאָך דעם רוסישן ריקצוג האָט זיך באַוויזן אונגאַריש אָקופּאַציע־מיליטער, וועלכעס האָט אַקעגן אידן נישט שלעכט געהאַנדעלט. אין אַ געווּיסן מאָס זאָגאַר אָפּגעשאַפֿט די אַנאַרכיע און אונטערדריקט די אוקראַינישע מאָרדטאַטן. פֿאַרן אַרײַנקומען פֿון די אונגאַרישע חיילות האָבן די אוקראַינער דערמאָרדעט דעם אידישן מעדיצינער ד"ר וואָלפֿראָם און ניסן אײַזענקראַפֿט פֿון רודניק.

די אוקראַינער, וואָס האָבן בײַם אָפּמאַרש פֿון די רוסן אויפֿגע־הויבן די קעפּ און זענען געווען גרײט אויסצופֿירן היטלערס פֿאַראָל פֿון „טויט די אידן", האָבן זיך אנטוישט און אָנגעהויבן שיקן שליחים קײן לעמבערג צו די דײַטשע קאָמענדאַנטן, מ'זאָל אַוועקנעמען די אונגאַרישע סאָלדאַטן, וואָס האַלטן מיט די פּאָליאַקן און זאָגאַר מיט

אידן. די ערשטע פאַרבינדונגס־אָפיצירן וואָס זענען געפאָרן פון זאַבלאָטאָוו קיין לעמבערג צו די דייטשע אַרמיי־פירער, פאַרבעטן זיי קיין מזרח־גאַליציע, זענען געווען: וואַסיל איוואַניצקי און זיין ברודער איוואַן, וועלכער איז געווען פאַרן קריג פילם־דירעקטאָר פון „אופאַ" און האָט באַהערשט די אידישע שפּראַך און עברית.

צוליב דער פיינדליכער האַלטונג פון די אוקראַינער צו די אידן האָט גענצליך אויפגעהערט דאָס אַריינברענגען פון לעבענסמיטל און אַ גרויסער צאָל אידישע משפחות האָט אָנגעהויבן דראָהען דער הונגער. דאָס אונגאַרישע מיליטער האָט אַריינגעבראַכט אַ קליינעם שינוי לטובה, ברענגענדיק מיט אויטאָס פאַרשידענע לעבענסמיטל, וועלכע זיי האָבן פאַרטיילט פאַר גאָלד, זייגערלעך און אַנדערע ווערטזאַכן. אָבער דאָס האָט זיי נישט געשטערט, יעדן טאָג צו נעמען אידן צו פאַרשידענע צוואַנגס־אַרבעטן און צו פאָדערן פון די אידן צוצושטעלן לעבענסמיטל פאַר דער אונגאַרישער אַרמיי אַלס קאָנטריבוציע. איינצלנע פאַטרולן זענען איבערפאַלן אידישע משפחות, זוכנדיק ביי זיי וואָפן און ביי דער געלעגענהייט אוועקגענומען וואָס זיי האָבן געפונען.

בעת דער אונגאַרישער אָקופּאַציע זענען געקומען קיין קאָלאָמיי עטליכע דייטשע נאַציס און האָבן צוזאַמענגעטריבן בערך 200 אידן, אַרויסגעפירט זיי קיין דיאַטקאָווצע, ביי קאָלאָמיי, וואו מ'האָט איטליכן אויפגעפאָדערט אויסגראָבן פאַר זיך אַ קבר, בשעת דער אַרבעט איז אָנגעפאָרן אַ אונג. גענעראַל. ער האָט זיך אַקעגנגעשטעלט דעם באַפעל פון די דייטשע מערדער, געהייסן אָפּפירן אַלע פערהאַפטעטע אידן קיין קאָלאָמיי און דאָרט האָט מען זיי צוביסלעך אַרויסגעלאָזט פריי.

בשעת דער אונגאַרישער אָקופּאַציע איז די פּאָליציי באַשטאַנען פון אוקראַינער, וועלכע זענען געווען פריהער פּוילישע, דאַן רוסישע און יעצט אוקראַיניש־דייטשע פּאַטריאָטן. זייער פּאַטריאָטיזם האָבן זיי באַוויזן דערמיט, וואָס זיי האָבן אַרעסטירט משה לינדאואר, שלמה ראָזנבאום און דעם דעפּוטאַט פון דער סאָוויעטישער ווערכאָוונאַראדא און איבערגעגעבן זיי דעם קאָנצענטראַציע־לאַגער אין פעטשענישין, פון וואַנען זיי זענען נישט מער אַרויסגעקומען.

אין אויגוסט האָט דאָס אונגאַרישע מיליטער באַקומען דעם באַפעל, צו מאַרשירן ווייטער און צו באַזעצן מער מזרח־געביטן. דעם דינסט אין אונזער שטעטל האָט איבערגענומען די אוקראַינישע פּאָליציי און אַ דייטשע פּיאָניר־קאָמפּאַניע, וועלכע האָט אויך געהאַט די אויפגאַבע, מיט הילף פון אידישע כוחות, צו פאַרריכטן די פּרוטבריק און די באַן־שטרעקע. צו דעם צוועק האָבן די אידן געמוזט ביישטעלן יעדען טאָג די פאַרלאַנגטע צאָל אַרבייטער (בערך 100 אידן). די דייטשע מאַכט האָט אַרויסגעגעבן אַ שטרענגן באַפעל, אונטער דראָהונג מיט שווערער שטראָף, לויט וועלכן אידן מוזן איבערגעבן זייער גאַנצן זאַפּאַס פון גאָלד, זילבער, ברילִיאַנטן און אַנדערע פיינמעטאַליקע חפצים. אידן זענען געשטאַנען אין לאַנגע שורות און געוואַרט אויף דער מינוט פּטור צו ווערן פון די חשובסטע משפּחה־זכרונות. די בעסטע און שענסטע זאַכן וואָס אידן האָבן געבראַכט, האָבן די אוקראַינישע בעאַמטע פון דער אַדמיניסטראַציע און פון דער פּאָליציי און אויך די דייטשע קאָמענדאַנטן באַהאַלטן פאַר זיך.

דער ערשטער באַפעל איז נאָר וואָס דורכגעפירט געוואָרן, און שוין איז געקומען אַן אַנדער באַפעל אונטער דראָהונג מיט טויט־שטראָף, אַז אידן טאָרן נישט אַרויסגעהן פון תחום־המושב. די כוונה פון דער פאַראָרדנונג איז געווען, אויסצוליפערן אידן דעם זיכערן טויט, קודם דורך אָפּשיידן זיי פון דער נישט־אידישער באַפעלקערונג און אַזוי־אַרום אַוועקנעמען ביי זיי די מעגליכקייט פון פאַרשאַפן זיך לעבענסמיטל, און דאַן דורך אויסמאָרדן זיי. דערביי האָבן דייטשע פעלדזשאַנדאַרמען, שופּאָ און געסטאַפּאָ, טעגליך געפאָדערט פון יודנראַט, ביז צו אַ בעשטימטער שעה צוצושטעלן זיי פאַרשידענע אָפּט נישט בנמצא׳דיקע זאַכן, וועלכע דער יודנראַט האָט געמוזט, נישט איינמאָל מיטן כוח פון דער אידישער הילפסדינסט־פּאָליציי, צווישן אידן צונויפנעמען.

בעת מ׳האָט ביי אידן אויף פערשידענע אופנים געצאַפּט דאָס בלוט, צונעמענדיק ביי זיי אַלצדינג, געצוואונגען זיי צו די שווערסטע אַרבעטן און לאָזנדיק זיי ממש פאַרהונגערן, זענען געסטאַפּאָ־אָפּצירען אַרומגעפאָרן אין אַלע שטעטלעך און אויסגעאַרבעט פּלענער,

ווי אמבעסטן און לייכטסטן דורכצופירן די מאָרד־אַקציעס. פאַר יעדן אידישן ישוב איז אויסגעאַרבעט געוואָרן אַ באַזונדערער סטראַטעגישער פלאַן מיט אַ באַשטימטן טערמין פאַר דער מאָרד־אַקציע. דער פאַראַנטוואָרטליכער פירער פאַר דעם גאַנצן קאָלאָמייער קרייז איז געווען דער קרייזהויפטמאַן פאָלקמאַן און זיין פאַרטרעטער, דער אוקר. סעמאַטיוק פון אילינצע ביי זאַבלאָטאָוו.

אָנפאַנג סעפטעמבער 1941 האָבן אָנגעהויבן דערשלאָגן זיך צו אונז פון קאָלאָמיי און סטאַניסלוי פאַרשידענע, נישט־קאָנטראָלירטע ידיעות וועגן מאָרד־אַקציעס לויט נאמענטליכע ליסטן, קודם־כל געגן דער אידישער באַרופס־אינטעליגענץ, און וועגן מאַסן מאָרד־איבערפאַלען אויף אטיניא, נאַדוואָרנע, סניאַטין און צולעצט אויך אין קאָלאָמיי און סטאַניסלוי.

די דאָזיקע ידיעות האָבן זיך שפּעטער אַרויסגעוויזן פאַר אמת. די מאָרד־אַקציעס אין קאָסאָוו דעם 16־טן און 17־טן אָקטאָבער, וועלכע זיינען דורכגעפירט געוואָרן אופן באַרג איבער דער שטאָט, האָבן געעפענט די אויגן פון אַלע אידישע ישובים אין דער סביבה, אַז דאָ מיינט מען נישט קיין שום אַרבעטסלאַגערן, נור פשוט מאָרד און טויט. קודם האָט יעדער זיך אָנגעגרייט צו די אַקציעס פאַרשידענע וואַרעמע בגדים און שיך און איינגענייט זיך אין די קליידער אַביסל געלד, כדי זיך צו קענען אין די לאַגערס אויסקויפן פון די באַנדיטישע הענט אָדער לכל הפּחות זיך פאַרגרינגערן די ליידן.

נאָך די זיכערע ידיעות וואָס מיר זאַבלאָטאָווער האָבן באַקומען וועגן דער אַקציע אין קאָסאָוו און נאָך די באַרוהיגונגען מצד די קאָלאָמייער יודנראַטן האָראָוויץ און יאַקאָבי (זיי פלעגן אָפט באַזוכן די שטעטלעך אין דער קאָלאָמייער סביבה כדי איינצוקאַסירן פאַרשידענע מסים, און האָבן דערביי פאַרזיכערט דעם עולם, דאָס אַזעלכע אַקציעס — זיי האָבן דאָס גערופן „טשיסטקעס“ — ווערן אין יעדן אידישן ישוב דורכגעפירט נאָר איינמאָל און זיי וועלן זיך נישט מער איבערחזרן), האָט יעדער נאָך זיינע בעסטע קרעפטן און מעגליכקייטן באַמיט זיך צו אַנטלויפן פון זאַבלאָטאָוו אין אַזאַ אָרט, וואו די אַקציע איז שוין פאָרגעקומען. אַ סך אידן האָבן

געפּרובט זיך דערשלאָגן קיין קאָסאָוו כדי זיך דאָ אויסצובאַהאַלטן פאַר דעם שרעקליכן שטורם. נאָר אַ קלענעם טייל האָט זיך דאָס איינגעגעבן; דעם גרעסטן טייל דאַגעגן האָט די אוקר. פּאָליציי אַרעסטירט, אַוועקגענומען ביי זיי וואָס זיי האָבן פאַרמאָגט און שלאָגנדיק מכות־רצח אומגעקערט זיי אַהיים, וואָס האָט באַטייט — טויט.

אַזוי זענען זאַבלאָטאָווער אידן פון העלפט אקטאבער ביז 22־טן דעצעמבער 1941 געלאָפן אין אַלע ריכטונגען, קיין גוואָזדזיעץ, כלע־בישין, ראָזנאָוו, קאָסאָוו און פאַרשידענע אַנדערע דערפער, צו פארמוטליכע גויאישע גוטע פריינד, וועלכע האָבן די אידן דאַן פאַר־ראַטן, אַרויסגעבנדיג זיי צו די טרייבערס (העלפערס פון דער געסטאַפּאָ) אדער, אין בעסטן פאַל, זיי נאָך עטלעכע טעג אַרויס־געוואָרפן, נאָכדעם ווי זיי האָבן זיי קודם גאַנץ אויסגעליידיגט. עס האָט זיך צום סוף אַרויסגעוויזן, אַז דער גרעסטער טייל פּאָליאַקן און אוקראינער (מיט קליינע אויסנאַמען), וועלכע האָבן די אידן געגעבן שוץ פאַר אַ קורצער צייט, אַז זיי האָבן נאָר געמיינט דאָס כאַרמעגן פון די אידן און האָבן דאָס כלל נישט געטאָן צוליב מענטשן־פריינדליכקייט. צו יענער צייט זענען די אידישע וואָהנונגען ביי טאָג געווען כמעט לעדיק, אויף דער נאַכט פלעגן איינצעלנע איינוואוינער אַ הייכקומען פון זייערע באַהעלטענישן און צוזאַמגנס מיטגענומען מיט זיך פון דעם צוריקגעלאזענעם ביסל אָרימקייט און עס דאַן פאַרביטן פאַר אַ ביסל קאַרטאָפל, קוקורוז מעל וכדומה.

אויף דעם אופן האָבן זיך אידן דערהאַלטן דעם חיות און יעדן פרימאָרגן געבראַכט זייערע משפחות ידיעות פון דער היים און שמועות וועגן דעם טערמין פון דער קומענדיגער מאָרד־אקציע.

עטלעכע וואָכן פאַר דער מאָרד־אַקציע האָבן די נאַצי־מערדער אויף דעם באַרג כאמאוו, געלאָזט אויסגראָבן דריי גרויסע גריבער, כלומרשט פאַר לופטשוץ־אַפוועהר־קאַנאַנען. אידן, וואָס האָבן גע־אַרבעט ביי דער פרוט־בריק, זענען דערפון געוואָר־געוואָרן און האָבן אָנגעהויבן נאָכפאָרשן וועגן דעם ענין. דעם אמת האָט מען נישט געקאָנט דערגיין, אָבער די בלויזע ידיעה האָט אָנגעוואָרפן אויף די אידן אַ פחד און שרעקליכע בהלה, וועלכע לאָזט זיך אין ווערטער

נישט אויסדריקן. יעדער איז ווי ווילד געלאָפן, נישט וויסנדיק וואראַהין און צו וועמען, אבי אַוועק פון דעם אָרט וואו דער זיכערער טויט האָט געלויערט. די קעלט און דער הונגער האָבן צום איבריגען געפּלאָגט און אַרויסגעצויגן דאָס לעצטע ביסל כוחות פון די אומגליקליכע. די גויים, וועלכע האָבן פאַר טייערן געלד און פאַרשידענע חפצים באַהאַלטן אידן אין זייערע תבואה־קאַמערן, האָבן זיי באַלד געגעבן די עקסמיסיע. אַזוי ווי אָט דער אומגעוויסער מצב האָט זיך לאַנג געצויגן, זענען אַסך אידן דורך זייער נויט געווען גענויטיגט זיך אומצוקערן אין זייערע וואוינונגען.

אין יעדער שטאָט האָט די געסטאַפּאָ פאַר די אַקציעס אָרגאַניזירט אַ גרופּע אוקראַינער (אויך פּאָליאַקן האָבן דערביי מיטגעהאָלפן), וועלכע האָבן בשעת דער אַקציע, לויט אַ באַשטימטן סיגנאַל, אָנגעהויבן טרייבן די אידן פון די אונטערגאַסן און באַהעלטענישן אין די הענד פון די דייטשע מערדער. פאַר זאַבלאָטאָוו האָט מען אָרגאַניזירט צוויי גרופּעס, איינע אונטער דעם קאָמאַנדאָ פון קניהיניצקי פון באליניץ, אַ „ספּעץ", וועלכער האָט באַקומען זיין ערציהונג אין דער היטלער־יוגענד און איז געווען אַ זון פון אַ אידנמערדער (די פּוילישע מאַכט האָט פאַרן קריג זיין פאָטער פאַראורטיילט צום טויט און דעם פּסק־דין אויך אויסגעפירט). די דאָזיגע גרופּע האָט געהאַט די אויפגאַבע, די אידן נאָכצושפּיאָנירן און נאַכצוקוקן וואוהין זיי לויפן און ווען זיי קומען צוריק אין זייערע וואהנונגען, ווי אויך מיטצוהעלפן דורכפירן די אַקציע. די צווייטע גרופּע איז באַשטאַנען פון פּאָליאַקן אונער אָנפירונג פון טאַדעאוש קאָסאָווסקי און דעם קוימענקערער פראַנץ, וועלכע זענען געקומען אין טאָג פון דער אַקציע פון קאָלאָמיי. אַ אַקטיוון אַנטייל אין דער מאָרד־אַקציע אַקעגן אידן האָט גענומען אויך די גאַנצע אוקראַינישע פּאָליציי אונטערן קאָמאַנדאָ פון דיקי.

אַזוי ווי די געסטאַפּאָ האָט פון אירע פאַרטרויענסמענער באַקומען אַ ידיעה, אַז אַ גרויסער טייל אידן זענען צוריקגעקומען אין שטאָט אַריין, האָט זי באַשטימט דעם 22־טן דעצעמבר 1941 אַלס טאָג פון דער „אַקציע".

אין אָט דעם טאָג, זיבן אַ זייגער אינדערפרי, זיינען פון קאָלאָמיי אָנגעקומען עטליכע געסטאַפּאָ־יונגען מיט זייער שוואַרצן טויט־וואָגן און האָבן זיך אָפּגעשטעלט ביי דער שטאָטגרעניץ אויפן דעמיטש, וואו ס׳האָבן געוואוינט — געמישט מיט קריסטן — עטליכע אידישע פאַמיליעס. זיי האָבן די אידן אַרויסגעשלעפּט מון די בעטן און פון די שטיבער, אויסגעשטעלט זיי אין שורות און זיי געפירט צום רינגפלאַץ. קיין איינציק אידיש הויז האָבן זיי נישט אויסגעפּעלט, זייענדיק אינפאָרמירט דורך די אָרטיגע כוליגאַנעס וואו יעדער איד וואהנט. אַחוץ דעם האָבן אַלע קריסטן אַרויסגעשטעלט אין זייערע פענסטער הייליקע בילדער, כדי אַזוי־אַרום צו פאַרמסרן די אידן.

דער ערשטער קרבן, וועלכער האָט זיך נישט געוואָלט לאָזן פירן ווי שאָף צו דער שחיטה און האָט געפּרובט אַנטלויפן, איז געוועזן בוזיע לאַנגשטיין. ער איז אויפן אָרט דערשאָסן געוואָרן. פאַר דערזעלבער עבירה האָט מען יצחק זינגער בן אליהו אָפּגעשאָסן די האַנד און אים אַזוי געפירט, אינאיינעם מיט דער גאַנצער מחנה אידן, צו דער עקזעקוציע. אַן אַנדער גרופּע אידן, דאַרונטער חיים טאַו יעקב׳ס, ישראל איואניר און אַנדערע, וועלכע מ׳האָט אַרויסגעשלעפּט פון קאָסאָווער בית־המדרש, האָט מען געפירט אין טלית און תפילין.

דער זאַמלפּונקט איז געוועזן דער זאַבלאָטאָווער רינגפלאַץ, פון דאַנען האָט מען קלענערע גרופּעס איבערגעפירט אין הויז פון ברעטלערן, וואו מהאָט קודם געגעבן אַ באַפעל, אַרויסצוגעבן אַלסדינג וואָס מהאָט באַהאַלטן. דאַן האָט מען אַלעמען באַזוכט, צי האָבן זיי ניט עפּעס פאַר זיך איבערגעלאָזט. פאַר אַזאַ עבירה האָט מען געהאַט אויסצושטיין פאַרשיידענע פייניגונגען. בשעת אידן זענען געגאַנגען זייער לעצטן וועג, צו די דריי מאַסן־גריבער אויפן כאמאוו, האָבן זיך אויפן רינגפלאַץ צוזאַמענגעקליבן אַ המון אוקראַינער און געשעפּט נחת פון דעם בלוטיקן שוישפּיל. זייער בלוט־דורשט איז געוועזן אַזוי גרויס, אַז זיי האָבן די אידן נאָך פאַרביטערט זייערע לעצטע מינוטן, וואַרפנדיק אויף זיי שטיקער אייזן, העק און שטיי־נער. די געסטאַפּאָ־לייט זענען אַריינגעפאַלן צו מענדעל טוי מיט א געשריי „יודן הערויס״, אין מאָמענט פון זייער פערצווייפלונג, האָבן

מענדל און זיין פרוי העניע זיך אַקעגנגעשטעלט די באַנדיטן, לעגי־טימירנדיג זיך מיט זייערע אַמעריקאַנער פּאַספּאָרטן. דערפאַר זענען זיי אַזוי מאַסאַקרירט געוואָרן, אַז געהענדיק צו דער עקזעקוציע, האָט מען בכלל נישט געקענט דערקענען, צי זענען דאָס מענטשן אָדער בלוטיקע פליישמאַסען. אַריינקומענדיק צו ד״ר נוסענבלאַט, האָט די געסטאַפּאָ אים געטראָפן פאַרטיפט אין אַ וויסנשאַפטליך ווערק אין דייטשער שפּראַך און אַלע זיינע עסטרייכישע קריגס־דעקאָראַציעס פון ערשטן וועלטקריג זענען געלעגן אויפן טיש. די רוצחים האָבן אים געפרעגט, וואו זיין פרוי און קינדער זענען, און באַקומענדיק פון אים די תשובה, אַז זיי געפינען זיך ביי אַ שכן, האָבן זיי אַ ברום געטאָן „דו בלייבסט״ און זענען אַוועקגעגאַנגען. דער דעמיטשער רב ר׳ אברהם האַגער איז געווען באַהאַלטן און האָט געקאָנט איבערלעבן די אַקציע, אָבער זעהענדיק וואָס עס געשעט מיט אַלע אידן, האָט ער געזאָגט, אַז זיין פּלאַץ איז דאָרט וואו זיינע אידן זענען, און ער האָט זיך אַליין איבערגעגעבן צו דער מערדער־באַנדע. אַ ענליכער פאַל איז פאָרגעקומען מיט משה פריץ, וועלכער איז מיט נאָך אידן געווען באַהאַלטן ביי סענדער טוי אין קעלער. גויים האָבן געמסרט דאָס באַהעלטניש. עטליכע געסטאַפּאָ־לייט זענען געקומען זוכן די אידן, נאָר מורא־האָבנדיק אַריינצוגיין אין קעלער אַריין, האָבן זיי פון דרויסן אַריינגעשאָסן און געשריען „יודען הערויס״. זעענדיק די סיטואַציע, האָט משה פריץ געזאָגט, אַז אויב מען נעמט אַוועק אַלע אידן, האָט אויך זיין לעבן קיין שום ווערט ניט און איז אַרויסגעגאַנגען פון קעלער מיט נאָך עטליכע אידן. דער רעשט, דאַרונטער אויך סענדער טוי, זענען פון קעלער נישט אַרויסגעגאַנגען און אַזוי אַרום פאַר אַ געוויסער צייט ניצול געוואָרן.

אין קעלער ביי אייזיק יוראַן זענען געווען באַהאַלטן 29 אידן. אַ אוקראַינישער פּאָליסמאַן, וועלכער איז אויך ביי די סאָוויעטן געווען אין פּאָליציי־דינסט און האָט צו יענער צייט אין אָט דעם קעלער מיט אַ געהיימער טיר ענטדעקט אַ סקלאַד שיך, האָט יעצט אין דעם זעלבן קעלער אָפּגעזוכט די באַהאַלטענע אידן און זיי

איבערגעגעבן דער געסטאַפּאָ. על פּי נס איז עס זעליג גרוס, איינער פון די 29, דאָס מאָל געלונגען ניצול צו ווערן.

אַ געוויסע צאָל אידן וואָס האָבן געפּרובט ענטלויפן, האָט מען דערשאָסן; ניט איינער איז אַ טויטער געבליבן הענגען אויף פּאַרקאַנעס. במשך היום זענען אין שטאָט אַליין געווען אַרום הונדערט קרבנות, וועלכע זענען דאַן געבראַכט געוואָרן צו קבר ישראל אויפן אידישן בית־עלמין. דער לעצטער קרבן פון דער אַקציע איז געווען זעליג שולמאַן, וועלכער איז נאָך דער אַקציע אַרויסגעגאַנגען פון זיין באַהעלטניש כדי צו זען וואָס עס טוט זיך אין שטאָט און איז פון אַ פאַרבייגעהנדיקן געסטאַפּאָ־יונג פאַר זיין שוועל ערמאָרדעט געוואָרן.

אין דער דאָזיגער אַקציע זענען ערמאָרדעט געוואָרן לערך 900 אידן, אנשים נשים וטף, וועלכע רוהען אין די דריי מאַסן־קברים אויפן באַרג כאמאוו. אָט די קברים זענען צו דעם צוועק מיט וואָכן צוריק צוגעגרייט געוואָרן. די מאָרד־העלדן האָבן פאַרלאָזן זאַב־לאָטאָוו זינגענדיק דאָס האָרסט־וועסל־ליד.

אין דער נאַכט נאָך דער אַקציע און שפּעטער האָבן די שכנים, אוקראינער, אויסגעפּלינדערט אַלע וואהנונגען פון די קדושים, ווי אויך פון יענע אידן, וועלכע זענען געווען באַהאַלטן און האָבן אויך נאָך דער אַקציע מורא געהאַט זיך אומצוקערן אַהיים.

דער פאַרטרויענסמאַן פון דער געסטאַפּאָ, קניהיניצקי, האָט זיך אַרומגעדרייט מיט זיין וואָלפס־הונד אין אַלע אידישע גאַסן, און וואו ער האָט געזען אַ אידן, האָט ער אויף אים אָנגערייצט דעם הונד, כדי אַזוי אַרום צו האַלטן די איבערגעבליבענע אידן ווייט פון זייערע וואהנונגען. אונטער סכנות נפשות האָבן זיך אידן צוביסלעך אומגעקערט אין זייערע אויסגעפּלינדערטע און חרובע דירות, זעלטן־ווער מיט זיין גאַנצער משפחה.

די צום־טויט־איבערגעשראָקענע אידן האָבן זיך אַרומגעדרייט ווי שאָטנס, דורכגעגנבט זיך פון שטוב צו שטוב און פון שכן צו שכן, געזוכט און נאָכגעפרעגט אויף עלטערן, קינדער, פרויען און גוטע פריינד.

די צינישע בעסטיאַליטעט פֿון די ברוינע מערדער איז דערגאַנגען אַזוי ווייט, אַז תיכף נאָך די דערמאָנטע מאָרד־אַקציעס האָבן זיי געפֿאָדערט, אונטער דראָהונג מיט טויטשטראָף, אַ וועקגעבן זיי די גאַנצע פֿעלצוואַרג וואָס אידן פֿאַרמאָגן, אין וואָס פֿאַר אַ פֿאָרם דאָס פֿעלץ זאָל נישט זיין. צו דעם צוועק האָבן זיי אָרגאַניזירט אידישע קרייז־און אָרט־קאָמיסיעס, וועלכע האָבן אָט דעם בעפֿעל געענוי פֿאַרווירקליכט. נאַטירליך האָבן די דייטשע און אוקראַינישע זשאַנדאַרמעריע ווי אויך די אוקראַינישע אדמיניסטראַציע־בעאַמטע די בעסטע און שענסטע פֿעלצן גענומען פֿאַר זיך און זייערע פֿרויען. נאָך דער פֿעלץ־אַקציע איז איינגעטראָטן אַ קליינע רו־פּויזע, צום טייל צוליב דעם שטרענגן ווינטער און צום טייל צוליב דעם וואָס אַלע אידישע ישובים אין דער סביבה חוץ קיטעוו און ראַזנאָוו האָבן די אַקציעס שוין אַדורכגעמאַכט. אָבער נאָך דער קליינער הפסקה איז געקומען דער גרויסער שטורם, אין וועלכן דאָס פּוילישע אידנטום איז גענצליך פֿאַרניכטעט געוואָרן, און נאָך אויף אַ פֿיל גרויזאַמערן אופֿן ווי ביז יעצט. אין דער צווישנצייט האָבן אידן געבויט אינטערערדישע באַהעלטענישן („באָנקורעס”), און ווי נאָר סהאָט זיך באַוויזן אין שטעטל אַ דייטשער מערדער, זענען אידן פֿאַרקראָכן אין זייערע נאָרעס.

דער ווינטער האָט זיך דערנענטערט צום סוף און אידן האָבן אינסטינקטיוו דערפֿילט, אַז זיי שטייען פֿאַר אַ נייער אָנשיקעניש. שרעקליכע שמועות האָבן ווידער באַאומרוהיקט דאָס ביסל צעבראָכענע אידן. לויט באַקומענע ידיעות מצד דעם קרייז יודנראַט אין קאָלאָמיי, האָט די געסטאַפּאָ פֿערלאַנגט, אַז די יודנראַטן מיט זייער אידישער הילפֿס־מיליץ זאָלן דער געסטאַפּאָ איבערגעבן מיט זייערע אייגענע הענט אַלע קינדער און עלטערע מענטשן, וועלכע זענען נישט אַרבייטספֿעהיג. דאָס מיינט צו זיין די מערדער פֿון זייערע אייגענע עלטערן, קינדער, ברידער און שוועסטער. די יודנראַטן האָבן די דאָזיגע פֿאָדערונג צוריקגעוויזן. עס זענען דאַן אין קאָלאָמייער געטאָ פֿאָרגעקומען פֿאַלן, וואו אידן זענען דורך דער געסטאַפּאָ פֿאַרכאַפּט געוואָרן און די פֿאַרכאַפּטע זענען דאַן געגן איבער־

געגעבענע עלטערע מענטשן אויסגעטוישט אָדער אויסגעפירט גע־וואָרן.

יעדער טאָג האָט געבראַכט נייע שרעקנס־נאַכריכטן. אין אַ טייל פון קאָלאָמייער ישוב האָט מען דורכגעפירט אַ אקציע אויף דעם אופן, אַז אַ חוץ דעם מאָרדן מיט וואָפן האָט מען אונטער־געצונדן הייזער, אין וועלכע אידן אין גרויסער צאָל זענען געווען באַהאַלטן און זיי אַזוי אַרום לעבעדיקערהייט פאַרברענט. גוואַז־דזיצער אידן זענען צוזאַמענגעטריבן געוואָרן אין עטלעכע געסלעך (געטאָ) און זיי פון אַלע זייטן אונטערגעצונדן און אַלע אידן לעבע־דיק פאַרברענט.

דעם 7־טן טאָג פסח 1942 האָט די געסטאַפּאָ איבערפאַלן די אידישע ישובים אין יאַבלאָנאָוו און פיסטין — אויף דער שטרעקע קאָלאָמיי—קאָסאָוו — און אַ טאָג שפּעטער קיטעוו, וואו מען האָט אונטערגעצונדן הייזער פון אַלע זייטן און איבערגעגעבן די אידן דעם קוואַלפולן טויט. די גאַסן זענען געווען באַדעקט מיט אידישע מתים.

אחרון של פסח האָט מען אין זאַבלאָטאָוו צוזאַמענגעטריבן בערך 400 אידן און זיי פאַרלאָדן אין בהמה־וואַגאָנעס. אַ טייל פון זיי איז אין אַ קורצער צייט אַרום דערשטיקט געוואָרן אין די וואַגאָנעס. וואוהין דער טראַנספּאָרט איז געגאַנגען, ווייס קיינער נישט. אין דעם מצב האָבן די לעבעדיקע מקנא געווען די טויטע, ווייל די לײדן זענען געווען אומדערטרעגליכע.

נאָכן אָפּגיין פון לעצטן טראַנספּרט אידן פון זאַבלאָטאָוו איז געקומען דער באַפעל, אַז דער זאַבלאָטאָווער אידישער ישוב ווערט ליקווידירט. חוץ עטליכע אידן וועלכע בלייבן צוריק אַלס נויטווענדיגע האַנדווערקער און שווער־ארבעטער, מוז דער רעשט אידן דעם 24־טן אפּריל 1942 אַריבערגיין אין געטאָ פון קאָלאָמיי, וואָס האָט פאַר יעדן באטייט אַ פאַמעליכען אָבער זיכערן טויט. מיט־נעמען מיט זיך האָט מען געמעגט נאָר אַזוי פיל, וויפיל יעדער האָט געקענט אויף זיין געבראָכענעם רוקן טראָגן, און עס דערטראָגן — געהענדיק צו פוס — ביז קאָלאָמיי. פון זאַבלאָטאָוו ביז קאָלאָמיי

זענען 20 קילאָמעטער וועג און צו מאַרשירען אַזאַ מהלך מיט באַגאַזש איז געווען פאַר אָט די אויסגעהונגערטע מיט זייער זעלישער פאַר־פאַסונג — די גרעסטע קראַפט־פּראָבע.

אידן זענען געשטאַנען פון פרימאָרגן ביז אויפדערנאַכט פאַר דעם לאָקאַל פון יודנראַט מיט זייערע פּעקלעך און זייערע ווערט־זאַכן וואָס די שונאים האָבן נאָך נישט אַוועקגערויבט, אין דער האָפנונג, אפשר וועלן זיי דערמיט קענען קויפן זיך דאָס רעכט צו מעגן בלייבן אין זאַבלאָטאָוו אַלס „אונענטבעהרליך".

דעם 24־טן אפריל זענען אַלע אידן אַוועקגעגאַנגען אין קאָלאָ־מייער געטאָ. אין זאַבלאָטאָוו זענען געבליבן בלויז 20 משפחות „אונענטבעהרליכע". פאַר אַלטע און קראַנקע מענטשן האָט די שטאָטגעמיינדע צוגעשטעלט פערד און וואָגן. אין קאָלאָמייער געטאָ האָבן אידן געוואוינט ביז 20 מענטשן אין איין חדר, אַ קילאָ קוקו־רוז מעל האָט געקאָסט אַ דאָלאַר און מער (אויב עס איז נאָר געווען צו באַקומען). אידן זענען געשטאָרבן אין די גאַסן פאַר הונגער. פאַרן גרעסטן טייל אידן איז אַ ביסל קאַרטאָפל־שאָלעכץ געווען אַ זעלטענהייט, ווייל אויך דאָס איז נישט געווען צו באַקומען. אידן זענען ממש געשוואָלן געוואָרן פאַר הונגער און אָרומגעהענדיגערהייט אויסגעהויכט די נשמות.

נאָך צוויי־וועכענטליכען זיין אין קאָלאָמייער געטאָ האָט די געסטאַפּאָ אָנגעהויבן אָרגאַניזירן פאַרשידענע אַרבעטסגרופּעס, ווי קראַפּעווע זאַמלער, שמאַטע־קלייבערס, אַלטאייזנזאַמלער ווי־אויך לאַנדווירטשאַפטליכע אַרבעטסגרופּעס. אידן, וואָס האָבן געהאַט אַזעלכע לעגיטימאַציעס, האָבן זיך געמעגט אומקערן אַהיים, וואו ס'זענען ווידער געשאַפן געוואָרן קליינע געטאָס. יעדער איד וואָס האָט נאָך עפּעס פאַרמאָגט האָט זעלבסטפאַרשטענדליך געטראָגן דאָס לעצטע צו די אידישע מעקלערס, כדי זיך צו פאַרשאַפן אַזאַ לעגי־טימאַציע. געהענדיק זאַמלען די דערמאָנטע מאַטעריאַלן, האָבן די זאַמלער געהאַט די מעגליכקייט אויסצובעטן אונטערוועגס ביי די אוקראַינער אַביסל לעבנסמיטל כדי צו דערהאַלטען זיך און זייערע משפחה־מיטגלידער דאָס חיות.

אויף אַזאַ אופן האָבן אידן זיך געמוטשעט ביז צום 7־טן סעפטעמבער 1942. אין אָט דעם טאָג האָבן אלע פרויען און מענער, וואָס האָבן געהאַט אַרבעטס־לעגיטימאַציעס, געמוזט זיך רעגיסטרירן אין סניאַטין. דאָרט האָט מען אַלע פאַרהאַלטן אין סאָקאָל־זאַל, דאַן פאַרלאָדן זיי אין וואַגאָנעס און זיי געפירט אין פאַרשידענע ריכטונגען צו דער פאַרניכטונג. דעם רעשט אידן פון זאַבלאָטאָוו האָט מען דאָרט צוזאַמענגעטריבן און זיי פאַרלאָדן באַזונדער און אַזוי אַרום צעשיידט די משפחות אויף אייביג.

אַ גרויסער טייל פון די אַזוי פאַרלאָדענע אידן זענען נאָך אַ פּאָר שעה דערשטיקט געוואָרן אין די וואַגאָנעס מחמת גרויס ענגשאַפט. אידן, וואָס האָבן געהאַט אַ ביסל כוח, בפרט יונגערע מענטשן, זעענדיק אַז זיי האָבן שוין גאָר נישט וואָס צו פאַרלירן, האָבן דורכגעבראָכן די אייזערנע קראַטעס אין די וואַגאָנעס און איינער נאָך דעם צווייטן זענען זיי אַרויסגעשפרונגען אויס דעם פאָרנדיקן צוג. דער רוב זענען געהרגט געוואָרן ביים שפּרינגען אָדער דערשאָסן געוואָרן פון דער געסטאַפּאָ־אָבסערוואַציע גרופּע, וואָס האָט בעגלייט דעם צוג און זיך אויפגעהאַלטן אין לעצטן וואַגאָן פונם צוג.

בסך־הכל האָט זיך נאָר געציילטע מענטשן איינגעגעבן זיך צו ראַטעווען דאָס לעבן. זייער איינציקער ציעל איז צו יענער צייט געווען טשערנאָוויץ, וואו עס האָבן זיך נאָך געפונען — נאָך דעם ערשטן גירוש פון די דאָרטיקע אידן אין נאָוועמבער 1941 קיין טראַנסדניסטריען — לערך צוואַנציג טויזענד אידן און געלעבט אין פאַרהעלטניסמעסיק גוטע באַדינגונגען.

אין טשערנאָוויץ זענען אינזערע פּליטים ווייטער געדודפט געוואָרן דורך דער רומענישער פּאָליציי און אַסך פון זיי, ניט האָבענדיג קיין דאַך איבערן קאָפּ, זענען פון דער דאָרטיקער פּאָליציי דערווישט געוואָרן און זי האָט זיי איבערגעגעבן צו דער געסטאַפּאָ קיין סניאַטין (פויליש־רומענישע גרעניץ).

זונדל שיינהאָרן

זאַבלאָטאָווער לאַנדסלײַט אין אַמעריקע גרינדן אַ העברעאישע שול אין זייער אַלטער היים

אין די ערשטע יאָרן פון אידישער מאַסן־אימיגראַציע קיין אַמעריקאַ, זענען דאָ ענטשטאַנען לאַנדסמאַנשאַפט־פאַריינען פון הינדערטער שטעט און שטעטלאַך אין אייראָפּע, צו וועלכע עס באַלאַנגען אַלס מיטגלידער אַלע די וואָס קומען פון די באַטרעפענדע ערטער.

די דערמאָנטע פאַריינען האָבן אָרגאַניזירט די הילף פאַר די נאָר־וואָס אָנגעקומענע אימיגראַנטען, סיי מאָראַלישע סיי מאַטריעלע הילף. יעדער פאַריין האָט אַ אייגענע לייקאַסע, אַ קראַנקען־גאַסע און פרייע מעדיצינישע הילף, אַ באַזונדערן בית־עולם, און ווען אַ מיטגליד שטאַרבט, צאָהלט דער פאַריין דער אלמנה אַ באַשטימטען בעטראַג. אין די ערשטע יאָרן זענען די לאַנדסמאַנשאַפטס־פאַריינען געווען אַ גרויסע שטיצע פאַר די ניי־געקומענע, אַלס פּרטים, און פאַר דעם אַמריקאַנער אידישן ישוב אין אַלגעמיין.

אין יאָר 1896—97 האָבן אויך זאַבלאָטאָווער לאַנדסלייט דאָ געגרינדעט אַזאַ פאַריין מיטן נאָמען „רבנו מענדל האַגער זאַבלאָטאָווער קראַנקען־אונטערשטיצונג־פאַריין”. אין 1899, ווען ישכר טהוי ז״ל און זונדעל שיינהאָרן זענען געקומען קיין אַמעריקאַ, האָט דער פאַריין געהאַט 30 מיטגלידער. היינט ציילט דער פאַריין 250 מיטגלידער און אינאיינעם מיט די פרויען פון די מיטגלידער און זייערע קינדער אונטער 18 יאָר, ציילט דער פאַריין לערך 700 זעלען.

אין יאָר 1918, באַלד נאָכן ערשטן וועלטקריג, האָבן די פאַריינען געגרינדעט אַזויגערופענע רעליף־קאָמיטעטען, וועלכע האָבן צוזיצן זייערע שטאָטלייט געזאַמעלט געלדער כדי צו שטיצן די נויטליידענדע אין זייערע אַלטע היימען. די זאַבלאָטאָווער דאָ האָבן נאַטירליך געטאָן דאָסזעלבע.

מיר האָבן אין אַ קורצער צײַט געזאַמעלט 3000 דאָלאַר און שפּעטער נאָך 2000 דאָלאַר, און דאָס געלד געשיקט קיין זאַבלאָטאָוו, וואו סאיז פאַרטײלט געוואָרן צווישן די נויטלײדנדע.

די מײסטע זאַבלאָטאָווער דאָ זענען געווען איבערצײַגט, אַז דערמיט האָבן זײ געטאָן זײער פולע פליכט, אָבער מאַנכע פון אונז האָבן אײַנגעזען, כי לא על הלחם לבדו יחיה האדם, און אַז סאיז נויטיג, צו גרינדען אין זאַבלאָטאָוו עטוואָס ממשות'דיקס, עטוואָס פאַרן גײַסטיגען אָן קולטורעלען באַדאַרף.

די פאָלגענדע זאַבלאָטאָווער האָבן זיך דעריבער צוזאַמען־געשלאָסן צו אַ באַזונדערער אגודה, מיט דער ספּעציעלער אויפגאַבע צו טון עטוואָס אויף דעם דערמאָנטען געביט: עס זײַנען דאָס געוועזן ישכר טהוי, זינדל שײנהאָרן, יעקב שײנהאָרן, משה הערצאָג (אַ אײדעם פון שמואל טילינגער), אהרון שטרויס, זײדע אַלטמאַן, שלמה יוסף שטאַדלער, משה שאַפער, אברהם'צי אָבערבאַך, משה הירש (אַ אײדעם פון ליטמאַן רײַטער), משה שטאַדלער און מאַקס שטאַדלער. מיר האָבן באַשלאָסען צו גרינדען אין זאַבלאָטאָוו אַ מאָדערנע העברעאישע שול מיט אַ דערבײַיאיגען פאַרזאַמלונגס־לאָקאַל פאַר קולטורעלע און סאָציאַלע רעפעראַטן און אונטערהאַל־טונגס־אָווענדען.

אָט דעם באַשלוס האָבן מיר געלאָזט וויסן צו אײניגע פון די זאַבלאָטאָווער משכילים און ציוניסטען דאָרטן, נתן קערן, מרדכי קאָרן, בן־ציון טהוי און זעליג גרוס, אַזוהן פון דוד הערש שוחט, און געבעטען, אונז מיטצוטײלן זײער מײנונג וועגן דעם פּלאַן און וועלכער בעטראַג עס וועט נויטיג זײַן דערצו.

דער פּלאַן איז אין זאַבלאָטאָוו אויפגענומען געוואָרן מיט פולער צושטימונג. די לויפענדע הוצאות פון פיהרען אַזאַ אינסטי־טוציע זײַנען פּרעלימינירט געוואָרן מיט 60 דאָלאַר מאָנאַטליך, וועלכע מיר וועלען מוזן שיקן. אַחוץ דעם מוז די אַמעריקאַנער אגודה שיקן געלד פאַר אײַנריכטונג פון לאָקאַל און פאַר די נויטיגע לערביכער און רעקוויזיטען. דאַגעגן וועלען די אָרטיגע זאַבלאָטאָווער

מיט זייערע אייגענעם ביישטייער דעקען די הוצאות פארן לאָקאַל און דאָס געהאַלט פאַר אַ לערער און אַ שולדינער.

מיר האָבן תיכף אַקצעפּירט דעם פאָרשלאַג און אויך אריינגע־שיקט פאַר דער איינריכטונג. זיי האָבן באַלד גענומען אַ לאָקאַל, איינגענומען לערער און געעפענט די שול. מיר פון אונזער זייט האָבן פּינקטליך יעדען חודש געשיקט די צוגעזאָגטע 60 דאָלאַר, חוץ עקסטראַ־געלד פאַר הוצאות וואָס מהאָט פריהער ניט געקענט פאראויסזען, און די שול האָט זיך געפירט זעהר שיין און געמאַכט גוטע פאָרטשריטען.

נאָך צוויי יאָר צייט האָבן די שול־לייטער אונז געלאָזט וויסען, אַז דאָס לאָקאַל איז צו־קליין און זיי נויטיגען זיך אין אַ צווייטען לערער, ווייל די צאָל תלמידים איז געוואַקסען. זיי האָבן אונז געמאַכט דעם פאָרשלאַג, צו קויפען פאַר דעם צוועק דאָס הויז פון פוילישען דאָקטאָר ליטץ, וועלכעס מוז קאָסטען 4000 דאָלאַר. טויזענד דאָלאַר זענען זיי גרייט בייצושטייערן און מיר זאָלען געבען 3000 דאָלאַר. אַחוץ דעם זאָלען מיר העכערן אונזערע מאָנאַטליכע ביישטייערונג מיט 20 דאָלאַר פארן צווייטען לערער.

נאָך אַ ישוב הדעת האָבן מיר באַשלאָסן, איבערצוגעבען די גאַנצע אַנגעלעגענהייט דעם קוזין פון ישכר טהוי, דעם ד״ר אַלעק־סאַנדער ריטערמאַן, אַ פראָמינענטער אַדוואָקאַט און צו יענער צייט פּרעזידענט פון דער אידישער קהלה אין סטאַניסלוי און אַ פירער פון די ציוניסטען אין פוילען.

ד״ר ריטערמאַן איז אַריבערגעפאָרן קיין זאַבלאָטאָוו, וואו ער האָט אונטערזוכט די זאַך און אונז דאַן צוגעשיקט אַ גינסטיגען ראַפּאָרט. ער האָט אונז דערביי צוגעזאָגט, אַז אויב מיר וועלען קויפן דאָס הויז און פאַרגרעסערן די שול, וועט ער די דאָזיגע אינסטיטוציע שטענדיג בעאויפזיכטיגען, ער וועט אויפנעמען די לערער און אַכטונגגעבען, אַז די שול זאָל זיך גוט פירען.

מיר האָבן צוגעשיקט דאָס געלט און ער האָט דאָס הויז געקויפט. צוליב דעם וואָס די פוילישע געזעצען האָבן ניט דערלויבט אויסלענדער צו קויפען רעאַליטעטען אין פוילען, האָט ד״ר ריטער־

מאַן פיגורירט אַלס קונה פונם הויז און דאַן געגעבען ישכר טהוי אַ טאַבולאַציע אויף 3000 דאָלאַר.

אַריבערגעצויגען־זיך אין נייעם לאָקאַל, איז די שול פאַר־גרעסערט געוואָרן און סאיז אויפגענומען געוואָרן נאָך אַ לערער. פון דאַן אָן האָבן מיר געשיקט 80 דאָלאַר יעדען חודש, חוץ דעם געדעקט חשבונות פאַר מער־איינריכטונג און אַנדערע הוצאות, בסך הכל לערך הונדערט דאָלאַר דעם מאָנאַט.

די ערשטע 3—4 יאהר האָט זיך די שול שיין געפירט און געהאַט אַ גרויסען סוקסעס, שפּעטערצו איז די פירונג געווען ניט ווי פריהער, אָבער די שול האָט דאָך פונקציאָנירט און מער־ווייניגער דערפילט די אויפגאַבע וואָס מיר האָבן זיך געשטעלט, נעמליך אַרונטערצונעמען די אידישע קינדער פון דער גאַס, צו געבען זיי אַביסל אידישע בילדונג און וועלטליכן שליף, ווי אויך געבען פאַר דער דערוואַקסענער יוגענד אַ פּאַסיגען לאָקאַל וואו אָבצוהאַלטען ציוניסטישע און קולטורעלע פאַרזאַמלונגען.

די שול האָט עקזיסטירט און פונקציאָנירט די גאַנצע צייט, ביז אָנפאַנג דער צווייטער מלחמה.

דאָס איז מער־ווייניגער די היסטאָריע פון דער העברעאישער שול אין זאַבלאָטאָוו. מעגליך, אַז איך האָב ניט גענוי איבערגעגעבן מאַנכע איינצעלהייטן, איך קאָן אָבער פאַרזיכערן, אַז די הויפּט־פאַקטן און ציפערן זענען גענוי און קאָרעקט.

נאָכוואָרט

אויף אַ פאַרזאַמלונג פון די זאַבלאָטאָווער אין ארץ־ישראל, וואָס איז פאָרגעקומען אין תל־אביב זאת־חנוכה תש״ו, דעם פערטן יאָרצייט פון דער ערשטער נאַצישער „אַקציע״ אין זאַבלאָטאָוו, איז געוואָרן באַשלאָסן, אַרויס־צוגעבן אַ זאַמלבוך, וואו עס זאָלן רעגיסטרירט און פאַראייביגט ווערן די געשעענישן פון אונזער זאַבלאָטאָווער קהלה און איר געשיכטע ביז צו אירן ביטערן סוף. אונזערע לאַנדסלייט אין אַמעריקע האָבן צוגעשטימט צו דעם פלאַן און אויך אַסך מיטגעהאָלפן פינאַנסירן די דאָזיקע אויסגאַבע.

מאיר ה ע נ י ש און ג. ק ר ע ס ע ל, זיינען געוואָרן באַשטימט דורכ־צופירן דעם דערמאָנטן באַשלוס, און זיי גיבן איבער אַצונד דעם געדרוקטן זאַמלבוך דער עפענטלעכקייט.

די אַרויסגעבער האָבן געהאַט צו קעמפען מיט אַסך שוועריקייטן און עיכובים. אַסך זאַבלאָטאָווער, דאַרונטער אַזעלכע וואָס האָבן צוגעזאָגט מיטאַרבעט, האָבן זיך דאַן ניט אָפגערופען. דערצו איז געקומען די מלחמה און דאָס פאַרנומען־זיין פון די אַרויסגעבער, אַזוינס וואָס האָט געשטערט די דורכפירונג פונם פלאַן.

די שילדערונגען וועגן אונזער שטאָט און אירע אידן זיינען בלי ספק ניט פולשטענדיק, און ס׳זיינען זיכער אַדורכגעלאָזן געוואָרן ניט ווייניג וויכטיגע פערזאָנען און מאָמענטן, וואָס האָבן געדאַרפט דערמאָנט ווערן. אָבער, צום באַדויערן האָבן מיר ניט געהאַט קיין אַנדערן היסטאָרישן און סיסטעמאַטישן מאַטעריאַל וועגן דער ווייטער פאַרגאַנגענהייט פון אונזער שטאָט, ווי נאָר די אויפצייכנונגען פון ר׳ אברהם ק י י ש, וועלכע גיבן אונז דאָך, אַ דאַנק דעם פענאָמענאַלען זכרון פונם מחבר, זייער אַ געלונ־גענעם, כמעט פאָטאָגראַפישן פאָרטרעט פון דער שטאָט מיט אירע אידן.

דער זאַמלבוך איז איןביידע שפּראַכן, עברית און אידיש, צוליב דעם פאַרלאַנג פון אונזערע לאַנדסלייט אין אַמעריקע, וועלכע האָבן די גאַנצע צייט אַרויסגעוויזן אַ גרויסן אינטערעס פאַר דעם פלאַן, דאַרונטער באַזונדערס ר׳ ישכר ט ו י ז״ל, וועלכער איז אינצווישן נפטר געוואָרן ניט־

האַבנדיג די זכיה צו זען דעם זאַמלבוך, און אים, צו לאַנגע יאָר, ר׳ זונדל ש י י נ ה אָ ר ן.

ס׳איז אונז ניט באַשערט געווען צו שאַפן אַ דענקמאָל פאַר דער פאַר־גאַנגענהייט פון דער זאַבלאַטאָווער קהלה בעת אירע אידן זיינען דאָרט נאָך געווען ביים לעבן. און ווען מיר טוען דאָס איצט, נאָכדעם ווי דער צורר־היהודים, ימ״ש, האָט זיי אינגאַנצן פאַרטיליגט, זאָל אָט דער זאַמלבוך, ניט־פולשטענדיק, ווי ער איז, זיין אַ מצבת־זכרון פאַר די אַלע קדושים וטהורים פון דער קהלה קדושה זאַבלאָטאָוו, סיי די וואָס זייער נאָמען איז יאָ דערמאָנט סיי ניט, פאַר אַלע די וואָס זיינען געווען דער לעצטער רונג אין דער לאַנגער, ניט־איבערגעריסענער קייט פון איר געשיכטע.

RKY

*PXW
(2ab010t0V)
85-502